

સોહામી પ્રજાનો ધર્મીહાર

અને
અવલોકન

(આવૃત્તિ પદ્મચોની સમાલોચના સાથે)

પ્રકાશક:

નારાયણ ગોકળદાસ ડોસાણી

૧૨૩, ગુલામવાડી: અંબ ૪.

પ્રકાશક:

દેવજીભાઈ કિશ્મતદાસ (કિશ્મત)

બી. એ. એલ.એલ.-બી.

હાઈકોર્ટ પ્લીડર: અંબ ૨

સોલ એવર્ડ્સ:

સેનાશ્રમિતિ પુસ્તકાલય

૧૨૩, ગુલામવાડી: અંબ ૪.

કિશ્મત રૂપિયો દોહો

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૫૬૬ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ બોરોળા પ્રાચીન ઇતિહાસ

વિષય સૌરાષ્ટ્રના જોડાણ

લોહાણા પ્રજાનો ઇતિહાસ

અને

અવલોકન

(અવધિત ઘટનાઓની સમાલોચના સાથે)

—:—

લેખક:

નારાયણજી જોડકાદાસ ડોસાણી

કર્તા: } લોહાણા રત્નમાળા;
સ્વર્ગમાં સેશન્સ વધેરે

૧૨૩, ગુલામવાડી, અંબાઈ નં. ૪

પ્રકાશક:

દેવજીભાઈ ત્રીકેમદાસ ઠક્કર

બી. એ. એલએલ. બી.

હાઈકોર્ટ પ્લોટર, અંબાઈ

સોલ એજન્ટસ:—

સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

૧૨૩, ગુલામવાડી, અંબાઈ નં. ૮.

સંવત

૧૯૮૨

પ્રથમાવૃત્તિ

સન

૧૯૨૬

હિન્દીમાં રૂપિયો દોહ:

All Rights reserved by the Author:

(અવસ્થાભીત્વના સર્વ અધિકારો જાતે સ્વામીન રાખ્યા છે.)

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રકાશક
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંમ્પ્રદ.

૧૨૫૯૬

આ પુસ્તકનાં ૧ થી ૬૪ પાન વીરશાસન ગ્રીન્ડીંગ પ્રેસમાં તથા બાકીનાં અર્ધ
પાનપૂર, અમદાવાદમાં આવેલા અદ્યતન ગ્રામિક કલા મંદિરમાં કેસલ ક. રોડે છાપ્યાં.

માસ ચાસ

૧૯૮૨

January

1926

નિવાપાંજલિ

મારા બહાલા સ્વર્ગસ્થ ભાઈ

માધવજી ગોકળદાસ

દોસાણી

૨

પ્રથમ પ્રકાશન:

શ્રીયુત દેવજીભાઈ ત્રીકમદાસ ઠક્કર

બી. એ. એચ. એચ. બી.

લાઈબ્રેરી વડોદરા, ગુજરાત

પ્રકાશકના એ બોલ:

જ્યારે લેખક અને પ્રકાશક એ ભિન્ન વ્યક્તિઓ હોય છે ત્યારે પ્રકાશકે પુસ્તક સાથે પોતાનું નામ કેના સંબોધનાં નોંધના દીકું તે સંબંધી ખુલાસાના એ બોલ પ્રકાશક તરફથી આવવા જોઈએ.

આને લગભગ કેટલાંક વર્ષો થયાં ગાંતિની હીલચાલોમાં મેં વિરક્તતા ધારણ કરી છે. ત્રણેક વર્ષો પર મારા એક મિત્રે “આપણે લોહાણા” “રઘુવંશી” કે “ખાંવડા” એ વિષય પર શ્રીયુત રાધવજીભાઈ પુરષોત્તમે એક છનામી નિબંધ સમર્પણની અર્પેલ જાહેરખબર પર મારું લક્ષ્ય એ ચ્યું; પરંતુ ગાંતિપ્રતિનાની ગાળતમાં મારી કિલસીનનાના કારણે મેં તે તરફ કંઈ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ; ત્યારનાં બાઈ લાલજી નામજી ગણુત્રાએ મારા પર “લોહાણા હિતેચ્છુ”ના અકે મોકલતા હતા, તેમાં શ્રીયુત હીરાનાલ હરજીવન ગણુત્રાએ ઉપરોક્ત વિષય પર લખેલ છનામી નિબંધમાંની પ્રસ્તાવના મારા વાંચવામાં આવી. લંડનની એમ. એસ. સી. ઇકોન, અને તે ઉપરાંત બી. એ. એલ.એલ. બા. અને આરીસ્ટરની ઉપાધિ ધરાવનાર અને સાક્ષરોમાં ખપતા વિદ્વાન ગાંતિયધુ તરફથી લખાએલ યૌક્તિક અને તિરસ્કારણીય પ્રસ્તાવના અને કચ્છી લોહાણાઓ પ્રત્યે ઘેર અપમાન અને ધિક્કાર દર્શાવતો નિર્લજ્જ લેખ વાંચી મને કોઈ ચલેયો; અને આવા લેખ લખનાર સામે કંઈ ઉચ પગલાં ભરવા માટે મેં કચ્છી લોહાણા મહાજનને એક અજ્ઞ કરી. અને લગભગ મારી દશેક વર્ષની વિરક્તિને બંધ કર્યો. કોઈના આવેશમાં પ્રાંતણ પાળી ન શકાઈ અને ગાંતિયજન અને આવેશ પ્રમંજ થયાં.

આ છનામી નિબંધની સમીક્ષા એ લખાઈ છે, અને તેમાંના એકમાં મેં મારા વચાશકિત ફાળો આપ્યો છે. ભાઈ નારાયણ વિરજનજી હકકુર પોતાની સમીક્ષાના પુસ્તકમાં જણાવે છે કે:—

“શ. ભાઈ લાલજી નામજી ગણુત્રાએ શ. જયદુષ્ણ વર્માના લખેલા એ ગાંતિપ્રદાન પ્રસ્તાવિકને પોતાના પત્રમાં તેના પ્રકાશન પૂર્વે પ્રકાશિત કરીને મુંઝવના શ્રી કચ્છી લોહાણા મહાજન તથા સમસ્ત લોહાણાજનને લથકર અપમાન પહોંચાડવાનો પ્રયત્નચાર જ પ્રયત્ન કર્યો છે એમ નથી; કારણ કે, જાણુધા છેલ્લા ત્રણ કે ચાર વર્ષથી શ. લાલજી નામજી ગણુત્રાએ કોઈ પણ પ્રકારના કાવજી વિના કચ્છી લોહાણાઓ પર નાના પ્રકારના આરોપો કરવાના, કચ્છી લોહાણાઓને નેહવાના, મુંઝવના શ્રી કચ્છી લોહાણા મહાજનની અવગણના કરવાના, અને તેમ કરીને પોતાના ત્રના “લોહાણા હિતેચ્છુ” નામને બદલે “લોહાણા વૈરચ્છુ” નામની સાર્થકતા કરી બતાવવાના અનેક બંધસાથને આરબી દીધા છે અને તેનું પરિણામ એ થયું છે કે લોહાણા કોન્ફરન્સના જન્મજાતા—પિતા રવ. કાનજી આધવજી હિંડોઆની નેમજ કચ્છી લોહાણા કોન્ફરન્સના અન્યાય

સ્વર્ગીય તથા વિદ્યમાન અગ્રેસરોની કચ્છી, હાલાર્થ, ઘોષારી તથા યુગ્મચારી વિભાગોમાં ૫૨૨૫૫ ઐક્ય, અનુક્રમાં, પ્રેમ, તથા સંપ્ર આદિને રચાયવાની જે પ્રયત્ન કર્યા હતા તે ઉચ્છેદની સર્વથા નિષ્ફળતા થઈ જવાની અને તેને બદલે ભેદભાવ, તિરસ્કાર, વૈર અને કુસંપ આદિને જવાબામુખી કરવાની અણીપર આવી લાગ્યો છે. (સમીક્ષા પાનાં ૧૩૦-૧૩૧-૧૩૨)

બાઈ નારાયણ દંકર પોતાની સમીક્ષામાં આગળ જતાં જણાવે છે કે :-

શ. બાઈ હાલજી નાગજી ગણુત્રાણે પોતાના “ લોહાણા હિતેચ્છુ ” પરંદારા તેમજ કેટલીક અન્ય પ્રવૃત્તિઓદ્ધારા કચ્છી લોહાણાઓને ધિક્કારપાત્ર રીતિથી હીણવાના અત્યાર સુધીમાં જે જે પ્રયત્નો કરેલા છે તે સર્વે પ્રયત્નોને આ પુસ્તકમાં જ પ્રકાશમાં લાવવાનો તથા તેમના સર્વ આશિષોના સમર્પક જતણે આપવાનો—માત્ર એટલું જ નહીં પણ જે કેટલાક સુરક્ષિત, વિદ્વાન, જુહિશાળી તથા અનુભવી હાલાર્થ લોહાણા અગ્રેસરોએ લોહાણા પરિપક્વતા પ્રસંગે પોતાનાં ભાષણોમાં જણાવેલાં વચનોનો પોતે જ જાગ્ર કરીને મુગ્ધના શીકચ્છી લોહાણા મહાજન, તેમજ સમસ્ત કચ્છી લોહાણા જાતિનો જે તિરસ્કારપાત્ર અનાદર કરવા માંડ્યો છે અને એકમ રચાયવાની ભાવનાને સર્વથા તિલ્લંબી-સમર્પક દીધી છે: એ રહસ્યને પણ પ્રકાશિત કરી દેવાનો અમારો મનોભાવ હતો; પરંતુ તે વિચાર ૧૫૦ પાનાથી પણ મોટો જવાનો અને તેટલા વિચારને કબજામાં લેવાય તેટલું મહત્ત્વ નહોતું સમજ વીતી જવાનો સંભવ હોવાથી અમારે તે વિચારને પ્રકાશિત કરવાનું કામ અનિષ્ફળ-પૂર્વક જે મહિનાને મોટું મુશ્કેલી સામગ્રી પડ્યું છે. (નારાયણ દંકરની સમીક્ષા: પાનું ૧૩૩-૧૩૪)

બાઈ નારાયણ દંકરનાં આ વાક્યો જ્યારે મારા વાંચકમાં આવ્યાં: ત્યારે મને મારા બોળા કચ્છી બાઈઓને કેટલાક ખટપટી હાલાર્થ, ઘોષારી બાઈઓએ વખતોવખત કેવી રીતે બનાવ્યા હતા, તેમાંના મારા અનુભવમાં આવેલા કેટલાક પ્રસંગો અને સ્ફુરી આવ્યા, અને તેની સાથે ‘ લોહાણા હિતેચ્છુ ’ના કચ્છી લોહાણાઓને હલકા પાડવાના; તેમજ અકારણ નિંદાવાના અને કેટલાક એકપક્ષી ભેળોડું પણ સ્મરણ થયું. તે ઉપરાંત “ લોહાણાજીવું ”માં મારા કચ્છી લોહાણા સાક્ષરજીવું આનંદજી મુલજી નયનું “ લોહાણા હિતેચ્છુ ” પર પ્રગટ કરવા ના પાડેલ એક અર્ચાપત્ર પ્રગટ થયેલ હતું તે પણ મને યાદ આવ્યું, અને આતક પક્ષી જેમ વરસાદની રાહ જુએ તેમ મારા વિદ્વાન બંધુ નારાયણ દંકરના હાથે લખાયેલ સમીક્ષાના દ્વિતિય ભાગની મેં રાહ જોયા કરી, પરંતુ તેમાં મને સંપૂર્ણ નિરાશા મળી.

એ અરસામાં ‘લોહાણા રત્નમાળા’ના કર્તા બાઈ ડોસાણી, જે જોએ એકસાચા સમાજ-સેવક સાથે લોહાણા સંસ્કૃતિના આહુક જાતિસેવક છે: તેમણે મારી પાસે રાજકોટવાળી અનિ-ચિત્ત ધટના સંબંધે વાત કરી કે : “ જાતિમાં અનીતિને ઉત્તેજન આપનાર આવાં કાચો આણુ રહે તો લોહાણાઓની પવિત્ર સંસ્કૃતિના વિનાશ થઈ જાય. અને આ ધૃષ્ટિત કામથી-જાતિના વિભાગોમાં કુસંપનાં બીજ રોપાયું છે તે અસહ્ય છે: આ બાબતમાં આવશ્યક સાધનો એકઠાં કરી મેં સમગ્ર જાતિના બધા માટે ‘ લોહાણા પ્રજ્ઞના ઇતિહાસ ’ સાથે “ સમાલોચના ” વિભાગ જોડી પુસ્તક લખીને તૈયાર કર્યું છે.”

એ બાઈએ લખેલ પુસ્તક સર્વત્ર વાંચ્યા બાદ મેં મારું નામ પ્રકાશક તરીકે આપેલ છે.

" મુઝકમાં જે વેળાએ ઈ. સ. ૧૬૧૦માં પ્રથમ લોકાલ્પા પરિવર્તનો સમારંભ થવાનો હતો તે સમયથી જ લોકાલ્પલોકાલ્પા લોકાલ્પોએ કમ્પી લોકાલ્પોની અકારણ ઉડતીઓ કરવાનો જે આરંભ કર્યો હતો: તેનો અર્થાપિ અંત નથી આવ્યો અને 'લોકાલ્પા હિતેચ્છુ'નો તો કમ્પી લોકાલ્પોની લીધવાનો આજ્ઞાલ એક નિત્યનો વ્યવસાય જ થઈ પડ્યો છે. " (રા. હકુરની સમીક્ષા : પાન ૧૩૨, ૧૩૩)

ભાઈ હકુરનાં આ વાક્યો ચુલ્લેશ્વર: ખરાં છે, અને પ્રથમ લોકાલ્પા પરિવર્તનો સમયથી લોકાલ્પ લોકાલ્પોએ કમ્પી લોકાલ્પોની જે અકારણ ઉડતીઓ કરી છે: તેમાંના કેટલાક દુઃખદ પ્રસંગો મારા પોતાના અનુભવમાં આવેલા છે, પરંતુ તે સર્વનો અત્રે ઉલ્લેખ કરી મારા કમ્પી અને લોકાલ્પ ભાઈઓના મન ઉંચાં કરવાં અને બળતામાં થી હોમવું એ મને બાળ્યથી નથી લાગતું.

ભાઈ ડોસાણીએ આ પુસ્તકમાં જે ધૃષ્ટિત ધટનાનો વિસ્તારપૂર્વક ઉલ્લેખ અને સમીક્ષા કરી છે તે પ્રસંગ આવા દુઃખદ પ્રસંગોની પરાકાષ્ઠા હતી, અને તેવા એક પ્રસંગથી જ પશુ આપણા લોકાલ્પ અને પોપારી ભાઈઓ ચોટે લખે ધણું કરી બહુ અને વિચારે અને કમ્પી ભાઈઓની સાન્તવના અર્થે, પરસ્પર પુનરપિ એકમ સાધવા માટે કાંઈ કલ્યાણકારી માર્ગ ચલણ કરે તો ભાઈ ડોસાણીના અમની સંપૂર્ણ સંસ્કૃતિ થાય.

રાજકોટવાળી ધૃષ્ટિત ધટનામાં રાજકોટ રાજ્યના એક વખતના મુખ્ય કારભારી હરજીવનદાસ ભવાનભાઈ કોટક અને પૂજ્યપાદ નમુરામ શર્માના સિંધ રાજકોટના પ્રતિષ્ઠિત વકીલ મોવરખનભાઈ લાધાભાઈ પક્ષકાર થઈ સામેલ થયા તે માટે આપણે દરેક દરેક લોકાલ્પો બંધુ ખેદ પામ્યા. વગર રહેશે નહિ.

આવી ધૃષ્ટિત ધટનાને આપણે આપણા લોકાલ્પા ઇતિહાસમાં રહેલા દષ્ટિએ, અને આપણી જ્ઞાતિમાં, પરચાતિની વિવાહિત સ્વામીથી ત્યજ્યલી નહીં, પણ વિવાહિત પતિદ્વ, ધર ભંજાવી હરણ કરી લાવેલી પરમીયા રૂમીથી ઉત્પન્ન થયેલ 'નરજ' બાળકોને લોકાલ્પા જ્ઞાતિ જેવી ઉચ્ચ મનાતી જ્ઞાતિ પાવન કરે, અને પાશ્વિમાત્ય દષ્ટિએ પશુ ધૃષ્ટિત અને નીતિભ્રષ્ટ મનાતી ધટનાને ધણ અને અભિનંદનીય ગણે, અને putative father (બાળકોના જન્મદાતા) પિતા જ્ઞાતિના જે વિભાગનો હતો, તે વિભાગ આવાં નરજ બાળકોને જ્ઞાતિમાં ભળવા દેવા સખ્ત વિરોધ દર્શાવે અને જ્ઞાતિમાં 'ભાડુપ્રેમ-ઐક્યતા અને સેવાના શુભ અંકુર સ્ત્રગયલા નિરંતર પ્રયત્નો કરવાનો ' દંભ કરનાર 'લોકાલ્પા હિતેચ્છુ'ના તંત્રી ભાઈ લાલજી નામજી ગણુત્રા, પોતાને મુબંધના કમ્પી લોકાલ્પા મહાજન તરફથી આવાં ધૃષ્ટિત કાર્યમાં પક્ષકાર ન થવા અને આવું અધારિત કૃત્ય અટકાવવા પોતાની જામવગતો ઉપયોગ કરવા ભલામણ કરનારા પત્ર તથા તાર મળ્યા છતાં તેવા વિરોધને-તે બેભાંગના દરાવને-તેના પત્ર અને તારોને ડોકરે મારી સુધારાની દષ્ટિએ-અરે, જ્ઞાતિ હંમેશાંની દષ્ટિએ પશુ આ ધૃષ્ટિત કાર્ય થવા દે એના કરતાં જ્ઞાતિને અધોમતિએ પહોંચાડનાર બીજી શું કાર્ય હોઈ શકે ?

ભાષા ડોસાણીને નિરૂપતાથી, તેમને લાક્ષણિક અને ધર્મગતીએ તેમાં આપી
 ધૃષ્ટિ ધરનાને પ્રકાશમાં આણી છે તે માટે તેમને શંકાનુદય: ધન્યવાદ કરે છે. અને આપી
 કાર્મમાં મેં મારે નામ જોડાડા દીધું છે, તેમાં મેં મારી જ્ઞાતિની કૃપા અને સેવા
 બજાવી છે, એમ હું માનું છું.

અંતમાં મારે ભાષા ડોસાણીના વિચારોથી આગળ વધીને જણાવવું જોઈએ કે જેવી
 રીતે આ ધૃષ્ટિ ધરના આપણી જ્ઞાતિના ઇતિહાસમાં ન રહે, એવાં પગલાં ભરવાની દરેકેદરેક
 મામના આપણા જ્ઞાતિ મહાજનોની જનરી ૧૨૦૦ અને જરામદારી છે, તેવી જ રીતે કમળી
 લોહાણા જ્ઞાતિને મોક્ષથી મૈત્રિક માંગો ભાંડનાર, અંગ્રેજી મૂળાક્ષરના પાંચ માત અક્ષરોની
 ઉપાધિથી વિશ્વવિત પરિતમન્ય ભારીસ્તર જ્યકુલ્ય વર્મા અને તેમના સંબંધી શ. ૫૦૦)
 ના નજવા ધનામને માટે લોહાણાઓના ઇતિહાસ લખવાના આદા નીચે અર્વિતમર્વણ
 કરનાર અને લોહાણા ઇતિહાસમાંથી ત્યજન્તિ શૂરવત દોષાન ગુણાન વૃદ્ધિન્તિ સાધવ:
 દોષાન ગ્રાહી ગુણાન ત્યાગી ચાલનિરિવ દુજના: । અર્થાત: સાધુપુરુષો સુખાની
 માફક ગુણોત્તુ ગ્રહણ કરે છે, પણ દુર્ગનો આગણીની મારફ છોતાને રહેવા દે છે ને ગુણ-
 વાળી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરે છે. તેવી રીતે લોહાણાઓની મહત્તા દર્શાવતા દરેક ગુણને
 બાળુએ મૂડી માત્ર તેમનાં છિદ્રોજ જાહેરમાં લાવવા માટે લોહાણાજ્ઞાતિના ઇતિહાસનાં
 પાનાં ફેરવનાર અને પોતાની જ્ઞાતિને પૈસે સોલિસીટરની પદવી મેળવનાર કૃત્તની ભાષા હી-
 રાલાલ હરજીવન ગણાના માટે પણ કમળીભાઈઓના શાન્તવનાર્થે દરેક મામના લોહાણા
 જ્ઞાતિમહાજને કાંઇક કરી પોતાની કર્તવ્યપરાયણતા દર્શાવવી જ જોઈએ.

ભાષા લાક્ષણ નાગજી ગણાનાએ આ ધૃષ્ટિ ધરનાઓમાં જે અનિચ્છનીય ભાગ બ-
 જ્યો છે તે ભાષા ડોસાણી મારફતે આ પુસ્તકમાં પ્રકાશમાં આણ્યું છે તેટલુંજ બસ છે,
 એથી વધુ મારે કંઈ કહેવાનું નથી. અંતમાં પરમેશ્વર પાસે :—

सर्वेऽत्र सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित् दुःखमाप्नुयात् ॥

આવી પ્રાર્થના કરી હું અત્રે વીરતું છું.

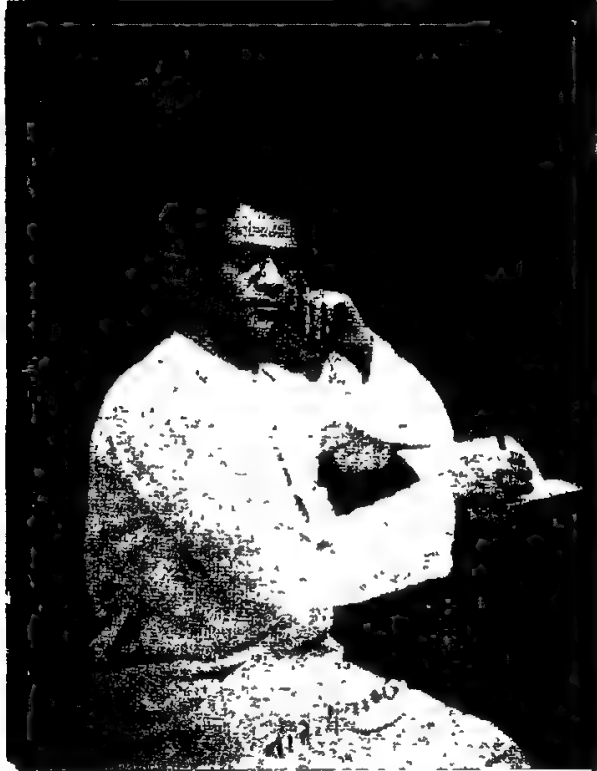
લી૦

દેવજી ત્રીકમદાસ ઠક્કર

બી. એ. એલએલ. બી.

વકીલ, હાઇકોર્ટ: મુંબઈ.

ગ્રંથ લેખક :-

નારાયણજી ગોકુળદાસ ડેસાણી.

તંત્રી : સમાજજીવન. બવસ્થાપક : સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય.

લેખક અને પ્રકાશક : } લોહાણા રત્નભાળા.
સ્વર્ગમાં સેશન્સ.

ઉપાદેશાત

— ૧૦૨ —

ઉપરી આદેશ-શિવાય આ બંધનમાંથી એક પાંદડું પણ હવી શકતું નથી. આ બંધનમાંથી મોંઘામાં અમને મદદ છે. કેટલીક વાર હાથ-પરલા કાપને બદલીથી મદદર માડવાની લીધામાં હોવા છતાં પણ અપારે અવનવા સંજોગમાં અણધાર્યો વિલંબ થાય છે. આથી તે અમનેની કમ્પા હેલવાને અસમર્થ માનવીકદય દુઃખાય છે; પરંતુ તેમ કમ્પાઈસ એ મહાન વિજ્ઞાના યુગ સંકેત સમાવશા હોય છે: જીવનમાં આવક કેટલાય પ્રકારે મેલુએલા પછી મારી ઉપરાક્ત મદદ પણ હક થઈ છે.

સન ૧૯૨૨ના એ માસમાં 'લોહાણા રત્નમાળા'નો પૂર્વાર્દ લામ બહાર પડ્યા પછી એને અનેક સંસ્થાઓમાંની બાઇઓ તરફથી તેમાંના ઐતિહાસિક વિભાગ જુદા પુસ્તક રૂપે છપાવીને વેચવાની સચના કરવામાં આવી. આજના પ્રગતિયુગમાં દરેક સંસ્કારી જાતિમાં બાઇ બહેનોએ પોતાના પ્રાચીન ગૌરવનિવૃત્ત ઇતિહાસથી જાણીતા થવાની ખાત્રા જરૂર છે એની જાણથી ના પાડી ચક્રાચ તેજી નથી: ઇતિહાસને જુદા પુસ્તકરૂપે બહાર પાડવાથી તેની કિંમત જોડાઈ રહેતાં સર્વ સાધારણ બાઇ બહેન પણ તે સહેલાઈથી ખરીદી શકે: તેથી બાઇઓની એ બાજુથી સુચનાનો તુરંતમાં જ અમલ કરવાનો એ નિમ્મળ કર્યો પણ પ્રભુના સંકેત કેમકે જુદા જ હતા.

સન ૧૯૨૩ ના જુન માસમાં 'આપણે લોહાણા રત્નવંશી કે ગાંધી?' નામક છનામી નિમ્મળ બહાર પડ્યો. આ છનામી નિમ્મળના લખનાર તથા તેમાંની પ્રસ્તાવના લખનાર બંને જુનવાલી વિદ્યાન બાઇઓએ. નિમ્મળ લખનારે છનામીની લાક્ષણિક બંને પ્રસ્તાવના લખનારે લખનાર તથા પ્રગટ કરનાર બંને તરફના પક્ષગતથી લોહાણા જેવી પવિત્ર ક્ષત્રિય જાતિને બહુમાલકે, કષ્ટિ અને એવાંજ બીજાં હીનતાદર્શક વિશેષણોથી નવાજ. પ્રસ્તાવનાનું લખાણ કમ્પી બાઇઓનું ભયંકર અપમાન કરનાર હોવાથી કમ્પી બાઇઓનાં દીલ દુખાયાં અને આખીય લોહાણા આલમમાં બળબળાટ મચી રહ્યો. આ પૂરસાર થયેલા નિંદાજનક છનામી નિમ્મળના બહુમે પ્રતિવાદો લખાઈ બહાર પડ્યા.

નિંદાજનક છનામી નિમ્મળ મદાર પડ્યા પછી માન અદી તથા મહેસના દુક અરતમાં જ એટલે સન ૧૯૨૩ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૧૪મી તારીખે સુબંધના શ્રી કમ્પી લો. મહાજનથી સંઘને માટે બહિષ્કૃત થયેલા અરકુમ. ઠા. કેલવજ દેવકરણના રેખા-ભાટિયાણી બંધ કેવર-બાઇથી ક્રિપ્ત અલેખ બાંધકાને, રાજકોટના લો. મહાજને સુબંધના શ્રી કમ્પી લોહાણા મહાજનના તાર ને કમ્પીને દોષે મારી લોહાણા કચવવાનું આ ટિલ ખમયું: બહુ.

એકે તો તથા માસ પહેલાં મદાર પડ્યા નિંદાજનક નિમ્મળથી કમ્પી લખનાર દીવ ખામાં હતો અને બીજા આ વર્તમાની બંધનમાંથી લોહાણા બહુ થયું.

સન ૧૯૧૦ ની પ્રથમ પરિષદ વખતે કોઈ લોકોએ સ્વાધીનતાની જાહેરાત કરતાં કચ્છી ભાષામાં સંસારિક દરજ્જામાં 'સત્યતા' એવો ભાગડો વાટકો તે સાથે 'હાથ લોહાણા સંઘની સંમતિ નથી' એવું જાહેર કરવા હાથાથ લોહાણાનું મહાજન એકત્રી કરાવ પસાર કર્યો અને કચ્છી લોક મહાજન ઉપર તેમના ચાન્દનનાથે મેકાલી આપે અને રાજકોટ મહાજનનો આ અપરિત ઠરાવ અમલ કરીતે. કચ્છીભાષામાંની અવગણ કરનારો હોવા છતાં હાથાથ લોહાણાભાષામાંનું સ્વાભાવિક હરકતું નથી; જે જોઈ રાજ્યો મહાજનના આ અપરિત આચરણમાં સર્વ હાથાથ લો. ભાષામાંની અર્થિત સંમતિ જે બનવાનો છે' એવું તરફ કચ્છીભાષામાંના હૃદયમાં લાગી આવ્યું. અને અસર મંજીર સ્વરૂપ પડ્યું. અસ્પર્શ અવિશ્વાસ અને અસતોષની લાગણી ધ્રુવી રીતે વધ જતી જણાઈ.

ત્રણે વિભાગની એકતા અત્યારે માત્ર કહેવાની જ એકતા હોય એમ ખોલ્યે પડે જાતિપ્રગતિનાં કેટલાંક કાર્યોથી જણાઈ આવે છે.

હોળાપણા આ વાતાવરણના અવલોકનને અંતે અને એવું જણાયું કે જાતિ છતિહાસના છપાતા બુદ્ધિ પુસ્તક સાથે આ વૃક્ષિત ધટનાઓની સમાલોચના કરીને આપણા આવે અને સત્ય વસ્તુસ્થિતિથી જો આપણા ભાષામાં જાત સાથે તે જરૂર અંતરપરસ ગરસમજીનીઓ ટાળવાને જાતિપ્રિય પુરો તરફથી પ્રવાસો થાય અને ત્રણે વિભાગો અમમાં આવી પડેલ એકતા પુનઃ અવૃદ્ધ બને. લોહાણા જાતિના ત્રણે વિભાગોમાં સામા મતમેદા દૂર થઈ પુનઃ એકલિ રચનાય જે એકજ પવિત્ર હેતુએ આ છતિહાસ સા સમાલોચના વિભાગ પણ આપવો એવો મેં નિશ્ચય કર્યો.

કેટલીક વિવાદાસ્પદ આજ્ઞાઓ ઉપરટપકેની માહિતીઓથી કામ નથી ચાલતું. થઈ યવાર આવી આજ્ઞાઓમાં ઉતાવળ કરવાથી એકબેને હાથે સત્તરે. છળ થઈ ભય છે આ તેના પરિણામો તેના સદ્પ્રેરિત હેતુ કરતાં બુદ્ધિજી રીને આવે તો તે ઉદારો પાપભાગ બને છે. એટલા માટે ધીરજથી આ અનિચ્છિત ધટનાઓના ઊંડાણમાં ઉતરી તેને અજ માહિતીઓ મેળવવાને પ્રયત્ન મેં આરંભ્યો. આ વિષય હાથ ધર્યાને માત્ર થોડો જ સમ અપરિત થયો હશે કે તુરંતજ નારાં પૂર્વ આગુથીની મંજીર માંદગીના સમાચાર આવવાય તે બધી પ્રવૃત્તિને પકડી મૂકીને દેશમાં જવાનું થયું. ભગભગ ૧ માસ જેટલી મુદત જે જનનીની સેવામાં રહેવામાં થઈ અને આખરે સંવત ૧૯૮૧ ના જેઠ સુદ સોમવારના દિ મારાં જે બહાલસોઈ જનની રજા સંચર્યા. માત્રવિહોણા બની, ભાંગી પડેલા હૃદયે ! સં. ૧૯૮૧ ના અષાઢ માસના અંતે પુનઃ મુગ્ધ આવ્યો. આજ રહેલી બહેરખર ૧ પરથી અને સદરફુ બાટિયાણી બાઈ કુવરગામના સોડીચીટ્ટે તરફથી નોટીસ અપાડ માસ લગભગ મળી હતી અને તે નોટીસે કેટલીક દિવામાં અને વધુ સાચેતીથી તપાસ કરવાનું શીખવ્યું.

મુગ્ધ આત્મા પછી સમાલોચનાને અંગે અધુરાં રહેલાં સંધને મેળવવાને પ્રયત્ન આરંભ્યો. અને આના વિચિત્ર સંજોગોમાં પસાર થઈને થોડો થોડો પણ આ મંથન અમારા ભાઈ બહેનોના કરકમળમાં મુકવા, જે પરમપિતા પરમાત્માની કૃપાપ્રભા અનિત્યાન થયો હો. એ માટે જે જાતીસરનો આભાર માનું છું

સંસ્કારિતાત્ મુખ્ય લક્ષણ સ્વમાન ને જાતિનો વારસો છે; ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને જ્ઞાન-સમ્પન્નતા ને જાતિનાં પૂર્વજોએ કરતે મુખ્ય પ્રણાના મળિદાન આપી આ સંસ્કારમાં અમરતા આપી રાખેલી છે; તેથી પ્રાચીન ગીર-સુમિત્ર લોકાણા જાતિનો ઇતિહાસ જાતિ ઉત્પત્તિ છે. જન્મતાં બેલો ઉદ્ધાર કૃત્રિયોએ જ કર્યો છે. અહીંના પ્રમુખ ઉછાળા અને પદ્ધતિના ભાગે સંસ્કારમાં સમય નેણે બેસા છે: તે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ લોકાણા પ્રજાની સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ બહાર પડે એ સ્વર્ણ સેવવામાં અને અધિક અભ્યર્થણ દેખાતું હતું.

૨૧. જેમ્સ ટોલ કહે છે કે: “ટોલ પશુ પ્રજાનો ઇતિહાસ લખતા પહેલાં તે પ્રજામાં ઇતિહાસ વિષયક લોકમાન્યતાનું અવલોકન કરવું જોઈએ અને તે ઉપરાંત સપ્રમાણ ઇતિહાસ ચાલતી આવેલી ઇતકથાઓમાંથી પણ તારવી સકાય છે.”

૨૨. જેમ્સ ટોલના કથન મુજબ પ્રજાનો ઇતિહાસ તેની લોકમાન્યતા અને ઇતકથાઓમાંથી તારવી સકાય છે એ ખરું, પણ તે ઉપરાંત તે પ્રજામાં ચાલતા આવેલા સંસારિક, અવહારિક, ધાર્મિક રીતરિવાજો, તથા કુળપ્રથાઓનું અવલોકન પણ તેની ઇતિહાસવિષયક માન્યતા ને ચાલતી આવેલી ઇતકથાઓને સચોટ પુરવાર કરવામાં અમર્યું સાધન થઈ પડે છે. અને તે પ્રમાણે અહીં આપણી યાતિમાં ચાલતા આવેલા રીતરિવાજો પણ આપણી ‘રઘુ-વંશી’ હોવાની જાનાઓ થવા રચાયેલી, જીવનપ્રેરિત માન્યતાને કેટલી પુષ્ટી આપે છે તે દર્શાવવાનો આ ઇતિહાસમાં કંઈક પ્રયાસ કર્યો છે, જે વાંચનારને ઉપયોગી થઈ પડ્યા હશે તેથી નહિ એમ કહી શકાય. ટોલ પશુ યાતિના ઇતિહાસઆલેખન કાર્યમાં આ વસ્તુ બહુ અમર્યું છે એમ જણાયા સિવાય રહેશે નહિ!

જેના ભાગ્યમાં અપજાસની કાળી ડીલી લખાયેલી હતી એવા એક વચ્ચે બાળુએ રાખીએ તો આપણા ઇતિહાસમાં સારસ્વત બ્રાહ્મણોએ પણ સ્વમાન રક્ષામાં અમર્યું ભાગ લીધો છે. તેની ઐતિહાસિક મહત્તા પણ અમાપ છે. સંસારની બધી રચનાના એ શાખીન મહારાજો પણ આપણી સાથે રણરણમાં ઝુઝ્યા હતા. ઇતિહાસ એની સાક્ષી પૂરે છે. તેઓએ મજમાનરૂપે કરી વિલા સંપાદન - કરી; વિલા, ધર્મ ને સંસ્કારને સજીવ રાખ્યા એની પ્રમુખ ના પાડી સકાય તેમ નથી. આને જો જાતિએ પણ પોતાની જૂતપૂર્વ પ્રતિભા અમર્યું મુજાવી હોવા છતાં લોકાણા જાતિએ જો પ્રાચીન પુરસ્કૃત-મજમાનનો સંપદ અત્યંત અગતી રાખ્યો છે એમાં એની ઉદારતા છે, ટેક છે, મહત્તા છે, જૂની ખાનદાની છે.

બંગાળ, બિહાર, પંજાબ, સિંધ આદિ પ્રદેશોના મારા ખર્મટનમાં ઇતિહાસઆલેખની દ્રષ્ટિએ આપણા ભાષાઓના સ્વભાવ, ખાસીયતો અને બીજી કેટલીક બાબતોનું નિરીક્ષણ કરવા ઉપરાંત, જેટલાં સાધનો મળી સક્યાં તે સર્વનો ઉપયોગ અહીં ઇતિહાસની આછી રૂપરેખા દોરવામાં મેં કર્યો છે. તે સાથે અમારું એવા થયેલા પ્રયાસોનો કંઈક સાર આપી તેનું કુદિપૂર્વક અવલોકન પણ કરવામાં આમું છે. વાંચનાર ઇતિહાસની આ આછી રૂપરેખાથી પણ સમજી સકશે કે લોકાણા જાતિ નહિ પણ લોકાણા પ્રજા છે. અ-રોડો, અહમિય, ખત્રી જેવાં લોકાણા પ્રજાસરીનાં અંગો છે. તેનો જૂતકાળ અલ્પ છે નહિ જુઠાનની અલ્પ જાતિએ કરતાં લોકાણા જાતિને બારેમાં બારે સંકેતો સહન કરવાં પડ્યાં છે: સિંધની આ સમૃદ્ધ પ્રજાના અંગો જ વિષયોએ પહેલાં નિશાન તોર્યાં

હતાં અને એ ધર્મધોની કૃત્તા-શુદ્ધિ, સામે પણ અંતરમાં ક્રોધ-રોષે લેહલેહી થઈ જાય છે. પોતાના ધર્મ અને સંસ્કૃતિ સામન્ય હતાં. ને જાતિ સંકટમાં સમગ્રમાં એ ધર્મ ને જાતિ બચાવવા સરદારશુ કરનાર ઇશ્વરે શ્રી હરિવાલાસજીનાં પ્રાર્થનાં પણ લોકોણના ધર્મને જુલ્યાં હતાં: અને આજ અસામા પ્રધાની ચાતુરી અને હાથેની જગદે હિંદુત્વની ઉત્થાપણતાઓ ઝોસારવા મથતી હતી ત્યારે આર્થવર્ત્તપર ચતા પરદેશી પ્રહારો હમેશાં પ્રથમ ઝીસનાર પ્રાંત પંજાબમાં આજે 'નાનકાના સાહિબ' ના નામથી જોળખાતા સ્થાનમાં સીખ ધર્મના સ્થાપક પૂજ્ય શુરુ નાનકદેવનો જન્મ પણ જોઈ સર્વેથી પ્રભામાં ચરેા હતો. કે જેની શરી મહામાંથી જન્મેલા ધર્મવિચારે આજે સીખો શરૂ કૃતિકા બની શાન્ત મનોબળથી જગતને આશ્ચર્યમાં ડુબાડી રહ્યા છે. સિંધમાં આપણા ભાઈઓને મોટા ભાગે હજી એ પૂજ્યશુરુ નાનકદેવના જ અવધાનીઓ છે.

મેમણ, સુમરાનાં સડી મથેલાં અંજોને કાપી નાખીને આ સૌથ અને સ્વામિયાની પ્રજા મોટા ભાગે સિંધ જન્મજુઓને ત્યાજ કરી ગઈ હતી.

લોકોણ પ્રજાની પહોળી પાયો રાપનાર અગ્ર્ય હતો. એ અમાગના નસીબમાં છેલ્લે પણ જશ ભેવાયું સરજાયલું નહોતું. લોકોણ સુત્રિયોના પ્રતિહાસમાં એ વિશ્વાસવાદી અગ્ર્યનું નામ દર્શાવત રહ્યું છે.

કચ્છ અને કાઠીઆવાડમાં આવ્યા પછી પણ આ જાતિએ આદર્શની કિલ્લિ માટે પ્રાણ પટકનારા સાહુઓ, સંન્યાસીઓ, ભગવદ્ભક્તોને જગતની જાગતી જ્યોત જેવી સ્પર્શીઓને જન્મ આપ્યો છે.

આપણે સંબંધ અમાકાના ઉત્પત્તિની કથાઓ આલેખનારાઓએ જવચંદ સાથે અતાવ્યો છે, પણ એ જવચંદ સાથેના સંબંધ કરતાં આપણે સંબંધ સીખ ધર્મના સ્થાપક પૂજ્ય શુરુ નાનક તથા વીર સામંત અમનપાહ સાથે વિસ્તૃ છે: 'સિંધ'નો અપભ્રંશ કથેલો શબ્દ 'સીખ' છે.

ત્રણ વર્ષના પ્રવાસે મેળવેલા અલ્પ સ્વલ્પ સાધનોએ એક મનુષ્યની પરિમિત શક્તિ જેટલું કરી શકે તેટલું કરી આપણી બૌદ્ધપૂર્ણ જ્ઞાતિના પ્રતિહાસની ટુંકી રૂપરેખા મેં દોરી છે. જીવનના એ ધન્ય પ્રયાસમાં હું કેટલો સફળ થયેલું, એ વિચારવાનું કામ વાંચનાર ભાઈ બહેનોનું છે. હવે આપણે સમાલોચના વિભાગ તરફ નજર કરીએ.

કહેવાતા ઇતિહાસ નિબંધની પ્રસ્તાવનામાં કચ્છી લોકોણાઓની અણજાગતી રીતે પ્રસ્કરી કરી છે. અને નિબંધ લેખકે પ્રતિહાસના આમાં નીચે લોકોણાઓને હલકા દરાવવાનો જાણીજીતને પ્રયાસ કર્યો હોય તેમ જણાય છે.

આ ઇતિહાસ નિબંધના જવાબરૂપે પહેલો પ્રતિવાદ 'લોકોણા બાંવડા નથી પણ રહુવંશી છે' તે તથા બીજો પ્રતિવાદ 'બાંવડા એટલે રહુવંશી' નામે બહાર પડ્યા: તેમાં પ્રથમના નિંદાજનક નિબંધની દલીલોનો સમોટ રહીએ. આપવામાં આવ્યો છે: એટલે અહીં સમાજોચના વિભાગમાં આ નિબંધની ટુંક નોંધ જ લીધી છે; કારણ કે એ વિષયમાં વધુ કંઈ લખવું તે પિછપેપણ કરવા જેવું હોવાથી. વાંચનારની સાંત મનોરુચિને હોળી નાખવાનું કામ આગળી અનવાતું મેં કીક માન્યું નથી.

આ પ્રતિભા નિબંધેષક બાઇ હીરાલાલ દ. ગણુઆ, આસ્તિક-વિવેચનકાર બાઇ જયકૃષ્ણ વર્મા તથા પ્રતિવાદ લખનારાઓ બાઇ જદુરાય ડી, ખંધડીયા, તથા બાઇ નારાયણ વિસનંતે કચ્છર તથા 'લોકાણુ' હિતેચ્છુના અધિપતિ બાઇ લાલજી નામજી મણુઆ, એ બધાય મોટા મિત્રો છે. મને કાંઈ સાથે અંગત ઈર્ષા કે દ્રેષભાવ નથી પણ યાતિહિતના પ્રશ્નમાં ભ્રાંતિ પ્રમાણિક મતબદ્ધ રહ્યો છે તે દર્શાવવાનો નિષ્પાક્ષ હક્ક મેં આમાં પ્રયાસ કર્યો છે; તેમાં કોઈની લાગણી દુઃખાવવાનો કે તેને હિતારી પાડવાનો અનિશ્ચ હેતુ મારો નથી એ કું ખુલા ટીકે બહાર કરી દઉં છું.

કાંઈએ કહ્યું છે કે “હીલોનો હીલોથી જવાગ આપવાથી જગતમાં કાંઈ વિષયકું સમર્થન થયું નથી” તેમ લોકાણુ જાતિને ભાડવા જેવા રેતીના પથ્થર પર અણપથા મહાન જેવા નિર્ણયક પ્રયાસના બળે જવાગોથી પણ યાતિમાં સંપ અને એકતાની સાંકળ, મજબૂત કરવાના મનોરથો શુદ્ધા તો નથી, પણ આથી એક વાત સ્પષ્ટ જણાઈ કે લોકાણુ યાતિની વિચારશક્તિ મરી ગઈ નથી પણ જોઈએ તે કરતાં વધુ મતેજ બની છે.

ખીજી ધટના રાજકોટમાં બની તે બારે ભયંકર અને દુઃખદ છે. જે વર્ણુસંકર માળ-કોને રાજકોટ મહાજન જીલ્લાઈ ૧૯૨૩ માં પંડિત બહાર ઠરાવે છે તે રાજકોટનું મહાજન ઠોઢ મે માસના અંતરે-સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૩ માં પોતાના આમથા ઠરાવને અમરાઈએ ચડાવી એ વર્ણુસંકર માળકોને લોકાણુ ઠરાવવાનું અધિકૃત પગલું ભરે છે : આ ધટનાએ લોકાણુઓના તથા વિલાગોમાં ભારે બેદિશી અને અમંતોય પ્રગટાવ્યો છે. એકતા તુટી જવાની અણી ઉપર છે. તેનો સમજીતીથી નીકાલ આવે, પુનઃ સંપત્તિ સ્થાપન થામ એ પવિત્ર હેતુએ યાતિના બંધા ખાટે બહોં સમાયોચનામાં સત્વ વસ્તુસ્થિતિથી સર્વને વાકેફ કરવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે.

‘લોકાણુ હિતેચ્છુ’ પત્રના બાકોશ તંત્રીએ, બાઇ કુંવરઆઇને મલકુમ હા. કેશવજી દેવકરજીની વિશ્વવા જણાવી લોકાણુ જનતાને ગ્રાંધે રસ્તે દોરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે : તે કેટલું અસત્ય છે તે આ સમાયોચનામાં દાખલ કરેલ અવતરણો ઉપરાંત આ નીચે આપેલ મરકુમ હા. કેશવજી દેવકરજીનું છેલ્લું વીલ તથા તે વીલનો પ્રોજેક્ટ તથા હા. કેશવજી દેવકરજી કરાંચીનિવાસી સૈદ જવાનજી નરસી ટોપીવાળાપર લખેલો પત્ર પોને જ કહી દે છે. મારા એક સ્નેહી તરફથી મળેલ એ વીલ તથા પ્રોજેક્ટની નકલ જેમની તેમ બહોં આપવામાં આવે છે.

Set 1

By the Court

Sd. P. B. Malbari

Registrar.

Attorneys-at-Law.

(પ્રોબેટ) ઉપરના અંગ્રેજીનો અનુવાદ:

મુંબઈની ન્યાયની વરિષ્ઠ અદાલત
(વારસા-મીલકત અને વસિયતનામાની હકુમત)

આ ઉપરથી નાણુ થાય કે આને આપણા પ્રજાની સને ૧૯૨૧ના વર્ષની જોગસતી ૧૨મી તારીખે એક હકુ 'વસિમતનાથુ' (બેની એક નહય આ સાથે જોડેલી છે) ને મરહુમ કેસવલ દેવ-કરણ, મુંબઈને હિંદુ રહીશ, વેપારી અને વિદ્યુર હતો અને ને ૧૯૨૧ના એપ્રિલ માસની ૧૬મી તારીખે અથવા તેની આસપાસ મુંબઈમાં ગુજરી ગયા હતો, તેનું વીજ પુરવાર કાગળમાં આપ્યું છે.

અને આ અમલમાં નોંધાવવામાં આવ્યું છે કે જેથી મરનાર ધણીની મીલકતને વહીવટ તથા સેવા માગનાર તેણી તેના વસિયતનામાને લગતી દરેક બાબતને વહીવટ તે કુવરબાઈ ઉમરસીને (જે વીલમાં ઉમરસી યોગિંદની દીકરી કુવરબાઈ તરીકે લખવામાં આવી છે અને સદર વીલમાં એકથી વધીલાતણ તરીકે નોંધાવેલી છે તેને) આપવામાં આવે છે. જેને અમલ આપના પુખ્ત ઇલાકામાં થઈ શકે. તેના બદલામાં તેણીને એ વહીવટ કરવાનું તથા ઉપર જણાવેલી મીલકત તથા યેશુની એ પુણી ચાલી આજની તારીખથી હ માસમાં અથવા અધારે અધારે આ કોર્ટ નેટલો નેટલો વખત આપે ત્યારે ત્યારે તે વખત દરમિયાન બનાવી આ કોર્ટને બતાવવાનું તથા તેના એક સાથે હિસાબ આ તારીખથી એક વરસ દરમિયાન અથવા અધારે અધારે આ કોર્ટ નેટલો નેટલો વખત આપે ત્યારે ત્યારે તેરલા જ ખત દરમિયાન આ કોર્ટમાં આપવાનું તેણીને માથે લીધું છે.

કોર્ટ સીલ
(સહી) હમરુ જે. હાવડ
તા. ૧૬મી. એપ્રિલ ૧૯૨૧
મેસર્સ યુસ્લાં અને યુસ્લાં.
એટર્નીસ બેર-ડો.

કોર્ટના કુકમથી
(સહી) પી. બી. મહાબાઈ
૨૨૨૨૨૨

(copy of the will)

I Keshavji Devkaran of Bombay Hindu Inhabitant hereby make my last Will and testament as follows :—

1. I hereby revoke all my former Wills and testamentary papers and declare this to be my last and only Will.

2. I appoint Cooverbai daughter of Umersey Govind to be the sole Executrix of my Will.

3. I intend giving to the said Cooverbai daughter of Umersey Govind in my life-time three immoveable properties situate respectively at Broach Street De'Lisle Road and Frere Road by way of gift. If I die before executing the deed of gift in favour of the said Cooverbai in respect of the said properties then hereby bequeath the same to the said Cooverbai absolutely.

4. I have advanced a sum of Rs. 50,000 (fifty thousand) to one Govindji Cooverdas on a second Mortgage of his property at Bhindy Bazar, Parel Road. The mortgage has been taken in the name of Ratauchand Hirachand who is hereby a Inamidar. I am desirous of getting the mortgage transferred to the said Cooverbai. If however I die before the transfer is executed then I bequeath my interest in the said mortgage to the said Cooverbai.

5. I have given by way of gift to the said Bai Cooverbai in my life time ornaments and such. The same belong to her absolutely. I have also in my life time made a gift to the said bai Cooverbai of my share right title and interest in several shops in bombay and elsewhere carried on by me alone or in partnership with others and I have caused the necessary entries to be made in the books of account of the respective firms. If there are any other shops or any other business belonging to me or wherein I am a partner which are not so transferred to the said Bai Cooverbai then I hereby bequeath all my rights title and interest in the same to the said Bai Cooverbai and she shall be the absolute owner of such my rights title and interest and shall be entitled to all the profits and to exercise all the powers which I could enjoy or exercise in my life time.

6. I bequeath to the said Bai Cooverbai my immoveable properties situate at Bhindi Bazar, Parel Road, being New Survey No. 1028 and Street Nos: 160-162-164-166 absolutely and shall be the full owner thereof after my death.

7. I bequeath to Lachbai widow of Narsey Pitamber my daughter by a pre-deceased wife the sum of Rs. 5000- (five thousand) to be paid to her 18 months after my death.

8. I bequeath to my sister Manibai widow of Liledhar Kachra the sum of Rs. 2000- (two thousand) to be paid to her 18 months after my death.

9. I bequeath to each of my sons by the said Cooverbai named Meghji, Karsondas and Gokaldas Rs. 5000- (five thousand) to be paid to him or applied for his benefit on the occasion of his marriage. I also bequeath to my daughter Godawribai by the said Cooverbai a sum of 5000- (five thousand) to be paid to her or applied for her benefit on the occasion of her marriage. If any of the said children die unmarried to amount bequeathed to him or her shall go to my other sons and daughter as the case may be in equal shares.

10. I bequeath the rest and residue of all my properties moveable and immoveable to the said Bai Cooverbai daughter of Umersey Govind and the same shall belong to her absolutely.

11. Some of the immoveable properties bequeathed by me to the said by Cooverbai are at present mortgaged. The said Bai Cooverbai shall take steps to redeem said mortgage out of the estate.

12. I hereby declare that the properties that I have bequeathed to the said Bai Cooverbai daughter of Umersey Govind shall belong to her absolutely and she shall have the full power to dispose of the same in her life time as well as by her will.

Dated this 11th day of April 1921.

Signed & subscribed by
the above named Keshavji
Devkaran as his last will and
testament in the presence of
both of us who in his presen-
ce and at his request and in
the presence of each other
have hereunto subscribed our
names as attesting witnesses.

i. e. Keshavji Devkaran.

Sd. Dhanjisha Hashangsha Nanavati
Solicitor, Bombay.

i. e. Narandas Karsondas his attestation

i. e. Nagindas Hirachand

The above will was interpreted to the testator by me
before he signed it.

Sd. D. H. Nanavati

11-4-21.

Certified to be a true copy
This 10th day of November 1921.

Sd.

for Registrar.

—(મૃત્યુપત્ર) ઉપરના અંગ્રેજીનો અંતુવાદ—

હું કેશવજી દેવકરજી, તે મુજબનો હિંદુ રહીશ, માઈ ઉલ્લેખ મૃત્યુપત્ર અને વસિયતનામું નીચે પ્રમાણે આ ઉપરથી કરું છું.

૧. આ ઉપરથી હું મારા પહેલાંના મૃત્યુપત્રો અને વસિયતનામાઓ વચ્ચેને હમિયા કામગીરી કરું છું અને ભંડેર કરું છું કે આ માઈ ઉલ્લેખ અને એકલું જ મૃત્યુપત્ર છે.

૨. હું મારા વસિયતનામાની એકલી વખીલાતજી તેરીકે ઉપરથી ગાવિંદની દિકરી કુંવરબાઈને નીચું છું.

૩. હું છું છું ત્યાં સુધી હસ્તી પ્રાપ્તી મારી ત્રણ સ્થાવર મીલકતો જે અનુક્રમે બારબે રેડીઝ, કીલાબલ રોડ ને ફીચર રોડ પર આવેલી છે તે કુંવરબાઈ, ઉપરથી ગાવિંદની દીકરીને બક્ષીસ તરીકે આપવા ઇચ્છા રાખું છું, પણ તે મીલકતો મરિય તે બક્ષીસનાથ તે કુંવરબાઈને નામે લખી આપું તે પહેલાં જે હું ગુજરી જઈ તો આ મૃત્યુપત્ર દ્વારા જે મીલકતો જે ઉપરથી કુંવરબાઈને સ્વતંત્ર માલિક તરીકે આપી જઈ છું.

૪. મેં ગાવિંદજી કુંવરદાસ નામના એક જમુને તેની બીંદી બનર, પરેલરાઈ મીલકતપર બીબી ગીરોબતપર રૂ. ૫૦૦૦૦ (પચાસ હજાર) ધીરેલા છે, તે ગીરવી રતનચંદ હીરાચંદ જે હનામદાર છે તેના નામનું છે. જે ગીરવી ઉપરથી કુંવરબાઈના નામે ચલાવવા મરિયું હું ઇચ્છા રાખું છું, પણ તેમ કરતા પહેલાં જે હું ગુજરી જઈ તો જે ગીરવીમાં રહેલા બીંદી હજાર હું ઉપરથી કુંવરબાઈને સોંપી જઈ છું.

૫. મારી હયાતીમાં મેં ઉપરથી કુંવરબાઈને બક્ષીસ તરીકે ફાગીના તથા રોકડ અપેલાં છે તે માત્ર તેની એકલાંની માલિકીના છે. ઉપરાંત મારી હયાતીમાં મુજબમાંની તેમજ બીંદી દેખાણે ચાલતી કુકાને જે હું એકલે અથવા બાગીદારીમાં ચલાવતો હતો તેમાંના મારા હક્ક, હિસ્સા અને ભાગ પણ બક્ષીસ તરીકે મેં ઉપરથી કુંવરબાઈને અપેલા છે અને તે મરિયા બરૂરી હવાલા મેં સરકાર પેટીઓના સર્વ ચોપડામાં નંબાવેલા છે. આમ છતાં બીજા કોઈપણ કુકાન અથવા વેપાર જે મારા હોય અથવા જેમાં હું બાગીદાર હોઉં, અને જેમાં આવા બાઈ કુંવરબાઈના નામના હવાલા ન ચલાવે હોય તો તે સર્વ હક્ક, હિસ્સા વગેરે આ દ્વારા હું તે કુંવરબાઈને આપી જઈ છું અને તે તે સર્વની એકલી માલિક બનશે અને નફા તથા સરખા વગેરે જેની રીતે હું હવતો હોઉં ને ભોગવતો હોઉં તેની રીતે તે ભોગવશે.

૬. ઉપરથી બાઈ કુંવરબાઈને મારી બધી મીલકતો જે બીંદી બનર, પરેલરાઈ (જેનો નવો સરવે નંબર ૧૦૨૮ રેડીઝ નં. ૧૧૦-૧૧૨-૧૧૪-૧૧૬ છે) માત્ર તેનેજ આપી જઈ છું જે મારા મરણ પછી તેની સંપૂર્ણ માલિક બનશે.

૭. નરસી પીતામ્બરની વિધવા લાંચબાઈ તે મારી આગલી મરહુમ પછીયાણીની પુત્રીને મારા મરણ પછી તેર મહિને રૂ. ૫૦૦૦ (પાંચ હજાર) રોકડા આપવા હું કહી જઈ છું.

૮. કીલાબર કચરાની વિધવા તે મારી બેન મણીબાઈને મારા મરણ પછી તેર મહિના પછી રૂ. ૨૦૦૦ રોકડા (બે હજાર) આપવા કહી જઈ છું.

૯. ઉપરથી કુંવરબાઈથી થયેલા મારા ત્રણ દીકરાઓ નામે મેલજી, કરસનદાસ ને ગોકળદાસ: એમાંના દરેકને તેમના જન્મપર રોકડા રૂ. ૫૦૦૦ (પાંચ હજાર) આપવા અથવા તેમને લાભ થાય તેવી રીતે મૂકવા કહી જઈ છું. વળી ઉપરથી કુંવરબાઈથી થયેલી મારી દિકરી ગાદાવરીબાઈને તેના જન્મપર રોકડા રૂ. ૫૦૦૦ (પાંચ હજાર) આપવા અથવા તેને લાભ થાય તેવી રીતે મૂકવા કહી જઈ છું. આ પ્રમાણે છોકરાઓમાંથી કોઈપણ પરવશ પહેલાં મરણ પામે તો તેનો ઉપર જખાવેલો હક્ક બાકીનાં છોકરાઓમાં સરખે હિસ્સે બહેની દેવો.

૧૦. આ ચિલાવ મારી એ કંઈ સ્થાવર જંગમ મીલકત હોય તે ઉપરોક્ત બાઈ કુંવરબાઈને- ઉમરસી મોલિદની દીકરીને આપી બહુ છે અને તે તેની એકલીનીજ માલિકીની ગણાયો.

૧૧. ઉપર મળણે ઉપરોક્ત બાઈ કુંવરબાઈને આપેલી સ્થાવર મીલકતોમાંથી કટલીક અત્યારે બીરા મુકાવેલી છે. ઉપરોક્ત બાઈ કુંવરબાઈને એ ગીરવીમાંથી મીલકતોને છેડવવા મીલકતોમાંથી બીરાબસત કરી મેલે બેઠયો.

૧૨. આ ઉપરથી હું જાહેર કરું છું કે ઉપરોક્ત બાઈ કુંવરબાઈને એ મીલકતો એ આપી છે તે માત્ર તેથીજ માલિકીની ગણાયો અને તેને તેની હયાતીમાં તેનો નીકાલ કરવા અથવા વીલ બનાવવા મુકુર્ણ જણા રહેયો.

આજ તારીખ ૧૧મી એપ્રિલ ૧૮૨૧

પ્ર ઉપર જણાવેલા કેસવજ દેવકરજી અમારા બનેની હાજરીમાં પોતાના ઉલ્લાસીક અને વસિયતનામા તરીકે સહી કરી રક્ત કર્યાં બેની હાજરીમાં બેની વિનયિથી અમે બને સાક્ષીઓએ સાક્ષી તરીકે બનેની પસંદગી કરી સહી કરી છે.

(સહી) કેસવજ દેવકરજી.

ધનંજય દેસાઈ અથવા નાણાવટી.

સોલિસીટર: મુંબઈ

(સાબ) નારણકાસ કરસનકાસ

નગીનકાસ હીરામજી

ઉપર બીલ તેના કરનારને મારી રખડુ તે સહી કરે તે પહેલાં તેને સજબવવામાં આગ્યું છે.
(સહી) ડી. એચ. નાણાવટી

૧૧-૪-૨૧

આ નકલ તે સાચી નકલ છે તેની ખાતરી આપવામાં આવે છે. તારીખ ૧૦મી નવેમ્બર ૧૮૨૧
(સહી)

સ્થાપકાદની વતી

વાંચનાર એક સહકર્તા પ્રેમિયમ્મ મરનાર હા. કેસવજ દેવકરજી 'વિધુર' હતા તેણે જણાવેલું છે. તો 'વિધુર'ની 'વિધવા' ક્યાંથી હોય ? ને 'વિધવા' હોય તો 'વિધુર' કેમ કહેવાય ? ખુદ હા. કેસવજ દેવકરજીના વીલમાં ધણીએ પોતે બાઈ કુંવરબાઈને ઉમરસી મોલિદની દીકરી જણાવેલી છે પણ ક્યાંય my wife 'મારી પત્ની' તરીકે જોળખાતી નથી.

હવે કરામીવાળા રીક જવાનજી નરસી ટોપીવાલાને મરકુમ હા. કેસવજ દેવકરજી પોતાની હયાતી દરમ્યાન પોતે ન્યાતમહાર મુકાવા પછી એક કામળ લખેલો તે નીચે પ્રમાણે:

"કુમડામણી માંડવી-પોષ્ટ

Bombay dt. ૧૮મી એપ્રિલ સન ૧૮૨૮

કા. જાણનાર, નરસી ટોપીવાલા.

મુગ કરાચી

જલદ અમારો વા. ૧૪મીએ પત્ર મળ્યો છે, વાંચી બીના જાણી છે. વગર વજીલ અદારમામ મહેલ છે એ બંનેથી મમ જલદીથી કરવા દબાવ કરીશું. બીજી કંઈ અરે આદિની જાત સાથે વાંધા

પહેલો છે, તેથી હમારો વિચાર બહારગામની જ્ઞાતમાં બેસાઈ હમારા ઊંઠરાઓનું સમપણુ કરવાનો છે. એ બાબદમાં વધુ આપણે મળીશું ત્યારે મોઢા મોઢું વાત કરીશું તો પણ હુંકમાં બેસાડું છું કે મેં પરક્રમ એટલે ભાટિયાની કામમાંથી સ્ત્રી લાવીને માસ ઘેરમાં બેસાડી છે. તેના સુખ-દુઃખ પોલીસ કોર્ટમાં કેસ પણ ચાલ્યો હતો તે બાદ એ સ્ત્રી મારા ઘરમાં રહી છે. અને લગભગ દસ બાર વર્ષ થયા છે, એ સ્ત્રી અમારે જ્ઞાતમાં તથા સત્રાવહાલાને ત્યાં મરણુ તથા લગ્ન વગેરે પ્રસંગ ઉપર જમવા જતી પણ હતી, અમારે કોઈપણ વખતે જ્ઞાતે અટકાવ કર્યો નથી, પણ હમણા થોડા વખત અમલક જ્ઞાતમાં કોઈએ હમારી બાબદમાં અરજ કરી અને હમારો સવાલ ઉભો થયો. તેમાં જ્ઞાતે પૂછ્યું કે તમારી આ સ્ત્રીથી થયેલ ઊંઠરાના મરણની ક્રિયા જ્ઞાતના ચાનાઈ માસકે તેમણે સાંક ફેરવ્યો તેથી તમે જ્ઞાતના ગુનેહગાર છો. હમણે પોતાને બેચુનેહગાર બહુભા અને નેહતો ખુલાસો કર્યો. ત્યારે જ્ઞાતે એવું કહ્યું કે “તમે જ્ઞાતને લખી આપો કે આ સ્ત્રીના પેટના ઊંઠરા ઊંઠરીને જ્ઞાતમાં પરણાવીશ નહિ, જો ન લખી આપો તો જ્ઞાત તમોને જ્ઞાતબહાર મૂકે છે” મેં લખી આપવા ના શક્તી ને ખુલાસો કર્યો કે મેં કઈ હમણાં કીધું નથી અને ભવિષ્યનું બંધન કરી આપું નહીં. આ વાંધાને લીધે જ્ઞાત સાથે બચહાર નથી.

આ વાંધાને લીધે મારો વિચાર આ સ્ત્રીના પેટનાં ઊંઠરાઓનું સમપણુ બહારગામની જ્ઞાતમાં બેસાડને કરવું છે. માટે તમે એવા માણસની તળવીજ કરશો કે જે આપણા જેવા આનંદાની હોય અને છકર કરે તેવા હોય તો જ સામે પડી શકે. એવક

લી. કેશવજી દેવકરજીની સાર્વ

ઉપરના કામગીરી પણ એ વાત વધુ સ્પષ્ટ થઈ ગય છે કે ભાટિયાશ્રી બાઇ કુંવરબાઈ મરહુમ ઠા. કેશવજી દેવકરજીની વિધવા નથી પણ રખાત છે; છતાં ‘લોહાણા કિતેમ્મુ’ અને તેને મરહુમ કેશવજી દેવકરજીની ‘વિધવા’ જણાવી સમગ્ર લોહાણા જનતાને અધારામાં રાખવાનો પ્રયાસ કર્યો છે અને લોહાણાનું કિત કરવાના મહામંત્ર નીચે એક વર્તમાન-પત્રકારની પવિત્ર દરજ્જાને વેગળે મૂકી છે એમ કહેવામાં જરાય અતિસયોક્તિ નથી.

સુખના શ્રી કચ્છી લોહાણા મહાજનના ઠરાવને અમાન્ય દરવાનું રાજકોટ મહાજનને કંઈ દારણુ નહતું; વળી ઠીકરી દેનાર લોહાણા ધોરાજીને રહીસ હોય ને હાલ રાજકોટમાં ન રહેતો હોય તો ધોરાજીને રાજકોટ સાથે કરો સંબંધ ન જ હોય. તો પછી રાજકોટ મહાજનને આ કામનો બાર પોતાના ઉપર ઉપાડી લેવાનું પ્રયોજન નહોતું. વળી સુખના શ્રી કચ્છી લોહાણા મહાજનને સ્થિતિનું સ્પષ્ટ સૂચન કરનારો વિમલસરનો કામગી તથા એક તાર મોકલાવેલા તેના ઉપર પણ ક્યાન આપવામાં આવ્યું નથી એટલે ધરાદાપૂર્વક આ એક શ્રીમંત જગીરદાર બાઇની તિજોરીમાં ચળકતા સિકાના આકર્ષણે રાજકોટ મહાજનને કચ્છી લોહાણા મહાજનની અવગણના કરી જાતિમાં કુસંપને આવડાડન કર્યું છે એમ લોકો કહી રહ્યા છે.

આને સુખનાં ગીરધાંવ બેકરોડ, પારસી મલીમાં ‘હેપીલાઈસ’ નામે ઓળખાવું થઈ ગયું ઠા. કેશવજી દેવકરજીનું અને તે કરાચીવાળા રોડ બવાનજી નરસી ટોપીવાળાને રેવેન્ડે. ત્યારથી રોડ બવાનજી નરસી ટોપીવાળા સાથે મરહુમ ઠા. કેશવજી દેવકરજી પશ્ચિમમાં આવેલ અને પશ્ચિમ માઠ થયેલો. અને તે ઉપરથી પછી આવા પત્રવ્યવહાર ચાલેલા; આ પત્ર અમને જુદ રોડ બવાનજી નરસી પાસેથી મળેલો હોવાથી અમે તેમનાં આવાની લીએ.

લેખક,

કેટલાક નિયમો કે જે ગ્રાંતિના પ્રગતિમાર્ગમાં વિરોધ કરનારા હાલના યુગમાં જાણીતા હોય તો તેને માટે લોકમત ફળવી તેમાં સુધારો કરાવવાની જરૂર છે; પણ સ્વચ્છંદીપણે તે નિયમોને તોડી ગ્રાંતિની છિન્નચિન્ન હાલત કરી દેવામાં કહાપણુ તો નથીજ. આથી તો ગ્રાંતિને અધિગ્રાંતિના ખડક સાથે અચડાવવા જેવું થાય છે. જે ગામમાં લોહાણા-ઓની સંયુક્ત પરિષદનાં બંધારણો થયાં. જે ગામમાં એક મહાજનના ઠરાવોને બીજા મહાજનોએ માન્ય રાખવાનો ઠરાવ પસાર કરવાની બાંધ પૂકારાઇ તે જ ગામના મહાજને કચ્છી લોહાણા મહાજનના ઠરાવ, કામળ, તારને ઠોકરે મારી લોહાણા વિભાગમાં એટલી ફેલાવી કુસંપનાં બીજ રાખ્યાં એ પણ વિધિનાં વિધાન હશે!

રાજકોટ મહાજનનું આ કૃત્ય લોહાણાઓની પવિત્ર સંસ્કૃતિ ઉપર થા કરનારું છે. અવહાર, ધર્મ કે ગ્રાંતિના સામાન્ય નિયમથી તે પ્રતિકુળ છે એ કહેવાની હવે જરૂર નથી. કાંઈપણ ગ્રાંતિ પોતાના લોહીમાં ભેળસેળ થવા દેવાનું ઈચ્છે નહિ અને સંસ્કૃતિપર થા થતો લોહાણા ભાઈઓ સહન પણ કરી શકે નહિ એ દેખીતી વાત છે.

ભાટિયાણી બાઇ કુંવરબાઈ, ગ્રાંતિઅવહાર યુગના મરહુમ ઠા. કેશવજી દેવકરજીની પરજોતર કે પુનર્જન્મ કરેલ કાપડેસરીની પત્ની નહિ પણ રખાત છે. રાજકોટ મહાજનનું આ પમણું કેટલું અવાસ્તવિક તેમજ ગ્રાંતિમાં કલહનાં બીજ વાવનારું છે તે સિદ્ધ કરવાને આ પ્રશ્નો સીધા સંબંધ હોવાથી ગ્રાંતિના ભલા માટે આ વાતની ખાત્રી કરી આપવા માટે જ આ પુસ્તકની સમાલોચનામાં અને જણેશ્વર સાધનોના મેં ઉપયોગ કર્યો છે. એમાં બાઈ કુંવર બાઇને ઉતારી પાડવાનો કે તેની બદનામી કરવાનો બીલકુલ ઉદ્દેશ નથી એ હું સાધ સાધ શબ્દોમાં બહેર કરી દઈ છું.

બાઈ કુંવરબાઈએ કાઠિયાવાડમાં જન્મ પોતાના દીકરાનો સંબંધ બાંધવાના કાર્યમાં પોતાની સત્ત્વ સ્થિતિનો ફોટ ન કર્યો હોય તો તેમાં તે બાઇ દોષિત છે કે નહિ તે એક પ્રશ્ન છે; કારણકે તેની જગ્યાએ કાંઈપણ બીજો હોય તો તે પણ ઈચ્છિત કાર્ય સાધવા માટે એમ જ કરે કે ન કરે એ પણ વિચારવા જોય છે.

સ્થિતિ સ્પષ્ટ હોવા છતાં યુગ્યધના કાંટાગાળ શ્રીમતો મારા જેવા લેખકોને પોતાના પૈસાના જોરે હેરાન કરવાને દયાની દેવાને કેવા ઉત્ખણ રસ્તાઓ લે છે તે પણ નીચેની બીનાથી વાંચનાર બાઈ બહેનો બણી શકશે.

અમે પ્રથમ જ જણાવ્યું છે કે અમે અણુધાર્યા સંજોગોમાં મૂકાતાં આ પુસ્તકને બહાર પડતાં મણાં વિદ્યમ થયો છે: હજી તો આ છતિકાસ તથા સમાલોચનાની બહેર ખગર-પ્રગટ થતી હતી. તેમાંની બાજતો તો અમારા મગજમાં બરેલી હતી. તે કામળ ઉપર ચીતરાઇ નહોતી તે પહેલાં તો આ શ્રીમંત જાગીરદાર અનેલી બાઇ કુંવરબાઈએ, પોતાના સોલીસીટરો કે જે સોલીસીટરોની પેદીમાં, “આપણે લોહાણા રઘુવંશી કે આવડા ?” નામક ધનામી નિમ-ધના લેખકે બાઈ કીરાલાઇ હરજીવન મણાના પણ બાગીદાર છે, તે મોહીલે પારખ અને મણાના... સોલીસીટરો મારફત તા. ૧લી જુલાઈ સન ૧૯૨૫ના અમારી પાસેથી રૂ. ૧૦૦૦૦) ની તુકસાની તથા વગર સરતે મારી માગવાની માગણી કરનારી એક નોટિસ નીચે યુજબની મોકલી:

નોટિસની નકલ

"MOHILE PAREKH & GANATRA,
Solicitors.

36, Hummam Street,

Anandrao G. Mohile.
Jethalal P. Parekh.
Hiralal H. Ganatra.

BOMBAY 1st. July 1925.

PER REGD. POST.

Telephone No. 24827.

To, No. G./127.

Narayan Goolaldas Dosani Esqr.,
123, Gulabwadi,

Bombay. No. 4.

Sir,

Under instructions of our client Bai Gooverbai widow of Keshavji Devkaran we have to address you as under :—

Our client's attention has been drawn to an advertisement appearing in several magazines re the proposed publication of a book intituled "Lohana Prajano Itihas And Avalokan" i. e. History of the Lohana Nation and Review, in which advertisement several grossly defamatory statements have been made by you purposely to defame our client and to degrade her in the eyes of the public and injure our client's reputation, who is a respectable and well-to-do landlady with a large family. Our client apprehends that even more grossly defamatory statements are made in the said book.

Under the circumstances we are instructed to call upon and require you to pay to our client Rs. 10,000- as damages for defaming our client and to tender an unconditional apology to our client and also an undertaking to delete all defamatory references to our client from the said intended publication before publishing the same. We are also instructed to call upon and require you to produce for our inspection the printed portion of the said publication and the manuscript of the remaining portion forthwith. Please note that in default of your compliance with the above requisitions we have peremptory instructions to proceed against you at your entire risk as to all costs and consequences without any further intimation.

Yours truly,

Mohile Parekh & Ganatra
Solicitors, High Court."

ઉપરના અંગ્રેજીનો અનુવાદ

બીસસી મોહીયે, પારેખ અને ગણાત્રા.

સોલિસીટર

૩૬, હયામ સ્ટ્રીટ

મુંબઈ, તા. ૧લી જુલાઈ ૧૯૨૫

આલ્ફ્રેડ શાં ઇ. મોહીયે

જે.કે.એલ. પી. પારેખ

બીસીસીસી એન્ડ ગણાત્રા

ટેલીફોન નં. ૨૪૮૨૭

૧૯૨૬ ટપાલથી

નં. ઇ. ૧૨૭

નારાયણ ગોઠગદાસ ડોસાણી બેંક

૧૨૩, ગુલાબવાડી, મુંબઈ નં. ૪

માનનીય,

અમારા કુળ બાઈ કુંવરબાઈ તે કેશવજી દેવકરજીની વિધવા. તેમના કહેવાથી અમેને તમને નીચે પ્રમાણે લખવું પડે છે.

‘હોદાણા મંજનો ઇતિહાસ અને અવલોકન’ એ નામનું એક પુસ્તક મળત કરવાનો તમે ઈરાદો રાખ્યો છે. જેના સંબંધમાં કેટલાક સામયિક પત્રોમાં આવતી બહેરખબર તરફ અમારા કુળનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે; જે બહેરખબરમાં કેટલીક ભારે બદનામી કરનારી ફેરિયતો તમે રજૂ કરેલી છે. અમારું કુળ, જે એક આબરુદાર અને શ્રીમંત બનીરદાર હોઈ બહોળું કુટુંબ ધરાવે છે તેની બદનામી થાય, બહેરની નબરમાં ઉતરી પડે, અને તેની આવરને ઘોઠો પહોંચે એવા ધરાહાથી તમારા તરફથી તે જણાવવામાં આવી છે. સદરજી પુસ્તકમાં એથી વધુ બદનામી કરેલી બાબતો જણાયલી છે એવો અમારા કુળને લાગે છે.

આ સંજોગમાં અમને કહેવામાં આવ્યું છે કે અમારા કુળને બદનામ કરવા માટે તમારી પાસેથી રૂ. ૧૦૦૦૦) ગ્રંથસાગીના માંગવા અને તે લરી કેવા માટે તમારા પર ફરજ પાડવી તથા બીનશરતી માફી માગવી તેમજ એવી ખાત્રી આપવી કે એ મળત થનારા પુસ્તકમાંથી અમારા કુળને હિંસાચલા સર્વ બદનામી લર્ચો સંજોગનો તેને મળત થતાં પહેલાં કાઢી નાખવા. અમને બીજું પણ એ સુચવવામાં આવ્યું છે કે તમારી પાસેથી જપ્ત કરેલા પાનાઓ તથા બાકીનો હાથનો હપ્તો ભાગ અમારી તપાસ માટે અમને સોંપવા માટે તમારી પાસે માંગવો અને તેમ કરવા તમને ફરજ પાડવી. મહેરબાની કરી તેમજ એલે-ઉપલી માગણીઓ પૂરી નહિ પાડો તો તમને બીજી ચેતવણી આપ્યા વગર તમારી વિરૂદ્ધ તમારે દિસાલે અને એખમે પગલાં લેવા માટે અમને સ્પષ્ટ સૂચના આપવામાં આવી છે.

સાચે સાચ તમારા જ

(સહી) મોહીયે પારેખ અને ગણાત્રા:

સોલિસીટર—હાઈકોર્ટ

‘હું અમારું પુલ્લા શબ્દોમાં બહેર કરી ગયો છું’ કે આ એક આબરુદાર અને શ્રીમંત બનીરદાર, બહોળું કુટુંબ ધરાવનાર બાઈ કુંવરબાઈની બદનામી કરવા, કે તેને બહેરની નબરમાં ઉતારી પાડવાનો મારો સુદ્ધ હેતુ નથી. હું બાઈ કુંવરબાઈ કે તેના બાળકોને દીકરો જોળખતો નથી. તેઓના પ્રસંગમાં જીંદગીભરમાં આવ્યો નથી. તો પછી મારે તે તેઓની વચ્ચે અંગત દ્વેષભાવ કે દુસ્મનાઈની વાત તો હોખજ શી રીતે ?

રાજકોટ મહાજનનું પગલું કચ્છી લોહાણા વિભાગનું ભયંકર અપમાન કરનાર અવાસ્તવિક તથા ગાંધિમાં કુસંપ ઉગે કરનાર છે, જે સવાલ સાથે કુંવરબાઈ તે કેશવજી દેવ-કરણની પરણેતર કે પુનર્લગ્ન કરેલી પત્ની નથી પણ રખાત છે જે બાબત સીધો સંબંધ ધરાવે છે, અને લોહાણા વિભાગમાં કુસંપના વાહાણો વિખેરી નાંખવાના પવિત્ર ઉદ્દેશ આ સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા હતી તેટલા માટે જ માત્ર આ એક જ પ્રશ્નને હગતાં સાધનોનો ઉપયોગ મેં અહીં પવિત્ર હેતુએ કર્યો છે.

ઉપર પ્રમાણે હકીકતો અને મળતાં આ નોટીસનો જવાબ આપવાની અને સલાહ મળી નહોતી અને તેથી તેનો જવાબ મેં આપ્યો નથી. છતાં પણ એ ગ્રીમંત જુગીરદાર બાઈનો ધરાદો પોતાના લક્ષ્મીના જોરે અને હેરાન કરવાનો હોય તો તેને પુગી વળવા કું તૈયાર છું અને આમાં લખેલી સત્ય બાબતોને પૂરવાર કરવાની અને તક મળશે.

લોહાણાઓના હિત કરવાનો મૂદાલેખ છાતીએ રાખનાર 'લોહાણા હિતેચ્છુ' પત્રે આ બીજી દુઃખદ ઘટનામાં કેવો ભાગ ભજવી પોતાના મૂળ મંત્રનું સાર્થક કરી બતાવ્યું છે તે વાંચનાર ભાઈ બહેન સમાલોચનાના અવલોકનથી ખ્યાલ કરી શકશે.

આ ઉપરથી એ તો હવે ખુલ્લું દેખાઈ આવ્યું છે કે ગાંધિના હિતને માટે જન્મેલા 'લોહાણા હિતેચ્છુ' પત્રના સ્વામીએ શ્રી કચ્છી લો. મહાજન તરફથી તાર તથા કાગળ મળવા છતાં ધરાદાપૂર્વક આ ભાટિયાણી બાઈને મરહુમ ડા. કેશવજી દેવકરણની વિધવા જણાવી લોહાણા જનતાની આંખે પાટા બંધાવવાનું મહાન પાપ કર્યું છે. તે માટે 'લો. હિતેચ્છુ'ના અધિપતિ અંતઃકરણપૂર્વક પથાતાપ જાહેર કરે, અને એકલા કચ્છી લો. વિભાગની જ નહિ પણ સમસ્ત લોહાણા આલમની બીનશરતી માફી માગે અને હવે પછી આવું નહિ કરવાની શુદ્ધ કલ્પથી ખાત્રી આપે: અચર જો પોતે દુરામતને વળગી જ રહે તો પછી 'લોહાણા હિતેચ્છુ' માટે લોહાણા ભાઈઓ ઘટતા પણ અસરકારક પગલાં લેવાનો તાબંદતોય વિચાર કરવા પ્રવૃત થાય એ સ્વાભાવિક છે.

આથી એક વાતની ખાસ અમત્ય જણાશે કે લોહાણા જેવી વિશાળ ગાંધિમાં એક સારામાં સારા નીકર, નિષ્પક્ષપાતી સત્યચાંકક અદ્વાઈતિક પત્રની ખાસ આવશ્યકતા છે: અને તે માટે સાધનો અને સંજોગો અતુલ્ય કરવા કું વિચારી રહ્યો છું. અમારા ભાઈ બહેનોની સાચા જીવનની સહાનુભૂતિ દર્શો તો મને શ્રદ્ધા છે કે એ મનોરથો પાર પડેલા પણ પ્રભુ નજીકના ભવિષ્યમાં બતાવશે.

'ઇતિહાસ અને અવલોકન' એ આ પુસ્તકનો અગ્રણ્ય વિભાગ છે અને તે તૈયાર કરવામાં નીચે મુજબ ગ્રંથોની સહાય લીધી છે.

સારસ્વત સર્વસ્વ, ભારત કે પ્રાચીન રાજવંશ, હિન્દી રાજસ્થાન, ભારતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ, ડા. ઉદ્ધવજી કૃત લો. ઇતિહાસ, કચ્છનો ઇતિહાસ, સોરઠી તવારીખ, રાસમાળા, ભારત રાજ્ય મહા મંડળ, બ્રાહ્મણ શીવજી લાભ્યચંદ કૃત સારસ્વતોપાખ્યાન અને ક્ષત્રિયોત્પતિ, રાજ નરગિણિ. લાહોરના ચિત્રકૃત ભટ્ટનો હસ્તલિખિત ગ્રંથ, અનુસ્મૃતિ, મત્સ્ય પુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ આદિ સાહીબ ગ્રંથો, મહાભારત, રામાયણ અમરદાસ ચરિત્ર History of Sindh, Punjab Gazetteer, Tribes and Casts of Bombay, Civilization of Ancient India તથા ૧૯૦૧નો સેન્સસ રિપોર્ટ વગેરે ગ્રંથકર્તાઓના કું આભાર માનું છું.

વાંચનાર બાઇ બહેનો જોઇ ચક્રો કે આ ઇતિહાસ અને સમાજોચ્ચને લગતાં સાધનો મેળવવામાં મેં જરૂર કે જરૂરમતની જરૂર વરવા કરી નથી, પ્રથમ એકલો ઇતિહાસ બુદ્ધ પુસ્તક રૂપે બહાર પાડવાનો ધરાદો હતો, તેમાં સમાજોચ્ચના વિભાગ ઉમેરાવાથી પુસ્તકનું કદ લગભગ કમલ કરતાં પણ વધુ થઇ જવાથી કિંમતમાં સ્થેજ વધારો કરવો પડ્યો છે ; પણ આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં જે શ્રમ ઉઠાવ્યો છે તે જે ખર્ચ થયો છે તે તરફ નજર કરતાં આ કિંમત બહુ નજીવી ગણાશે. આમ છતાંય જે બાઇ બહેનોએ અમારી પ્રથમની બહેન-રાત ઉપરથી તે કિંમતના પેસા મોકલી આપ્યા છે તેઓને તો તે જ કિંમતે આ પુસ્તક આપવાનો મેં નિશ્ચય કરેલ હોવાથી તેઓની ધીરજ અને મારાપરના વિશ્વાસનો ભેવડો બદલો તેઓને મળી રહેલો ગણાશે.

સમાજોચ્ચનાના કાર્યમાં મારા સ્નેહી બાઇ આણંદજી મૂળજી નયુ પાંધી, શેઠ ધારસિંહ હેમરાજ તથા શેઠ સિવદાસ આંપસિંહ કારિયા તથા જે જે લાઇઓએ સાધનો મેળવવામાં મારો સમય બચાવી, પોતાના સમયનો ભોગ આપી, અને સહાય કરી છે, તે માટે તેઓ સર્વનો હું ધુન્ન કંઠે આભાર માનું છું.

ઉપરાંત મારા અનહદ પ્રશ્નિમાન સંજોગો નિહાળી મારા પરમ સ્નેહી બાઇ દેવજી ત્રીકમદાસ કારિયા (બી. એ. એલએલબી. હાઇકોર્ટ પ્લીડર) એ આ પુસ્તક પ્રકાશનનો બધો ભાર પોતાના ઉપર ઉપાડી લઇને અને સગવડતા કરી આપી છે, તે બદલ એ બાઇનો આભાર તો મારાથી કદી છુલાઇ ચકાશે નહિ. આ પુસ્તક વગર કોઇ પણ લોકાણુ બાઇનું ધર સર્વ ન રહે એ જોવાના મારા અભિલાષ છે.

હવે એક અગત્યની વાત કરી લઉં, તે એકે જ્યારે બાઇ નારાયણ હકકુરજીત 'માં-વદા એટલે રઘુવંશી' નામે ઇનામી નિયંધનો પ્રતિવાદ બહાર પડ્યો ત્યારે તે નિયંધના આંતે લેખકે બળતા હૃદયે કંઈક જવાબાઓ બહાર કાઢી છે તે ઉપરથી અમે અમારી સં-કાઓનું સમાધાન કરવા માટે એ પ્રતિવાદના પ્રકાશક શેઠ ધારસિંહબાઇ હેમરાજ કે જેઓ શ્રી કચ્છી લોકાણુ મહાજનના પણ એક કાર્યકર્તા છે, તેમને મળ્યા. તેઓએ અમારા પ્રશ્નોના કરેલ ખુલાસાઓથી અમને તો સંતોષ થયો પણ બીજા હાલમાં ધોધારી બાઇઓના હૃદયમાં પણ કોઇ અવનવી માન્યતા હઠ ન થઇ જાય તે માટે એઓઓએ પોતાના તરફનો ખુલાસો લખીને પણ અને આપ્યો જે પણ જ્ઞાતિના બધા માટે અહીં આપવો ઉપયોગી થઇ પડશે. ને તે નીચે પ્રમાણે:

જ્ઞાતિમાં પડેલં મનભેદનો ખુલાસો:

“ બાઈશ્રી રાધવજી પુરોહતને ઇનામી નિયંધ બહાર પાડ્યા પછી લોકાણુ જ્ઞાતિમાં કોળાહળ થયો અને તેનો જવાબ જરૂર આપવો જ જોઈએ. એવી ઈચ્છા કચ્છી લોકાણુમાં પ્રબળતાથી પ્રસરી રહી. તે ઈચ્છાને માન આપી મારી રક્તિ અનુસાર સાધનો એકત્ર કરી બાઈ નારાયણ વિસનજી હકકુરને મેં આપ્યા; અને તે લોકાણુ જવાબરૂપે જોખ લખી આપ્યા અને તેની પ્રકાશ મેં કરાવ્યો. પણ ત્યારપછી કેટલાક હાલમાં બાઈઓને મારા તથા બાઈ હકકુર તરફ અભાવ આવ્યો છે અને તેઓ એમ માને છે કે કચ્છીઓ અને હાલમાં વચ્ચે અસ્પૃશ્યતા એકતા ન થાય અને પરસ્પર દ્વેષ રહ્યા કરે એવી અમારી ઉભયની ઈચ્છા છે. અને તેવા આંશયનું લખાણ અમે જણાવ્યોએ તાજી છુટ્ટને અમારા પુસ્તકમાં દાખલ કરેલ છે, આવી માન્યતા ફેલાઈ છે. એમ જ્યારે ‘લોકાણુ રતનમાયા’ નાં કર્તા બાઈ નારાયણજી ચેકબદાસ ડોસાણીએ અને કહ્યું ત્યારે મને બારે અભયથી ઉપજી: કારણકે મારી આ હૃદયગીમાં એવું એક પણ કૃત્ય કરેલ નથી કે જેથી જ્ઞાતિમાં વેર વધે. અને મારે જણાવતું જોઈએ કે જ્ઞાતિ રાજની મારી વ્યાખ્યા માત્ર કચ્છી પરવે જ નથી પરંતુ હું માત્ર લોકાણુ બધુઓ માટે લખું છું. હાલમાં કે ગુજરાતી કે ધોધારી તમામ લોકાણુ મારા બધુઓ જ છે અને હાલમાં એ એક વિભાગ બધે છે પણ લોકાણુ તો છે જ.

પણ એ સંગે બાઈ પણ હોય ને અનીતિને સ્વેતે જતા હોય તો એના દોષ બહેરમાં કહી નાખવામાં મુન્દો કે અપરાધ નથી એવી મારી માન્યતા હોવાના કારણે હાલમાં લોકાણુ બાઈઓએ કચ્છીઓને જે અભ્યાસ કરેલ છે તે માત્ર બહેરમાં લખી તેમની બહોળા જતાવથી: એટલાજ હેતુથી કંઈક કહોર સુખેદનેકે પ્રત્યેક લોકાઈ હકકુરે કરેલ છે એ વાત સાચી છે પણ તેથી એમ તો નથીજ કરવું કે બાઈ હકકુરનેકે મારી મનોરક્તિ હમેશાં મેર વંધાવવાની અથવા તો હવે થઈ કચ્છી અને હાલમાં અમલ સમાધાન ન થાય તે સારું એવું છે.

ધણા માણસોઈ માનવું એવું હોય છે કે કાણુને કાણુ ન કહેએ 'પણ' કહેએ 'જુલિયન' બાપા વાપરની અને કડવાસની બન્નાએ મીઠાસ હોય તો કહેવી વાતવંત સફળ થાય છે. એ વાત સાચી છે કે કેમ એ સકાલને બાલ્યપર ચૂકી તેવું કહેનાસંભોને મારો અભાગ એ છે કે: સાચું બોલવું તે સાચે પિયં બોલવું એ કાર્ય કેટલું કઠણ છે તેનો તોલ પણ કરવાની જરૂર છે. વળી કેવી માણસ સાચે કેમ વર્તન રાખવું એ પણ સમય ઉપર આધાર રાખે છે.

બાઈ રાધવજી પુરુષોત્તમના સલાહકારો વિદ્વાનમાં પોતાને ખજાવે છે અને મોટા ધારાસક્તી છે એટલું જ નહિ પણ તે ઉભય બંધકોએ એક સોલિસીટર અને બીજો બારીસ્ટર છે. તેમણે કચ્છી મહાજનને પેટ જતીને માગેા બાંટયા છતાં હાલાઈ બાધોએ મી. હીરાચાટને એક બહેરસંભા એકત્ર કરી માનવજ પણ આપેલ; તે સભામાં તેમણે ઈનામી નિર્ણય લખાયામાં બૂલ કરી છે એટલા શબ્દો પણ જો મુખબતા હાલાઈ મહાજને ઉચ્ચાર્યા હતાં તો પણ કચ્છીબાધોએ યોદ્ધા અને સમાધાન માની લેવાનું કારણ રહેતું, પણ તેમ તો થયું ન હતું. તદુપરાંત કેશવજી દેવકરજીની રાખેચીના છોકરાને રાજકોટના મહાજને એકવાર ન્યાતબહાર ચૂકી તેનું થયલ સગપણ રહ કરાવેલ તેજ મહાજને ફરી તેજ સગપણ કાયમ કરી તેને પાવન કરેલ છે. આ વાન કંઈ ખુલામાં નો નથી જ બની; પણ બહેર છાપાઓમાં ચર્ચાઈ છે. અને હજી સુધી હાલાઈ બાધોએ આવાં કાર્યોને ચિકારવાની કશી કોશિશ નહિ કરતાં મૌન રહ્યા છે તો નેપરથી શું એ સિદ્ધ નથી થતું કે કચ્છીઓની મૈત્રિ મારે હાલાઈઓ બેઠકકાર રહ્યા છે ?

આટલા લંબાણ ઉત્તર આપ્યા પછી જે બંધુઓને અમારા લંબાણથી માહું લાગેલ હતો તેમના કદયનું સમાધાન થઈ જતો છે.

બાઈ કકરૂર અને હું પોતે હાલાઈ બાધોએ કચ્છીઓ વચ્ચે જે ફાટ પડી છે તે સકારણ છે છતાં સાંધવા છુટી છીએ. ઘણાજ પ્રેમથી અમે અમારા હાલાઈ બાધોએ સાચે એવવા સાંધવા તત્પર છીએ એટલું જ નહિ પણ અમારા અન્ય કચ્છી બંધુઓને સમન્વયવા-વિનયવા પણ તૈયાર છીએ.

વધારામાં બધાવાનું કે જે લંબાણ ('બાંવડા એટલે રઘુવંશી' નામક નિર્ભય) અમારા તરફથી બહાર પડેલ છે તે પેમનરય ઠાગવા મરિજ હતું; નહિ કે વધારવા મરિ; પણ મારા હાલાઈ બાધોએ એ પણ ધ્યાન રાખનારું છે કે મૈત્રિ એક તરફથી થાય નહિ. ઉભય પક્ષને તેની આકાંક્ષા હોવી જોઈએ.

હીરાચાટસેવક

ધારસિંહ હેમરાજ

શ્રેષ્ઠ ધારસિંહબાઈના ઉપરોક્ત ખુલાસા ઉપરજી સર્વ હાલાઈ સૌધારી બાધોએનું ધ્યાન ખેંચું છું.

અમને જ્યારે ખબર પડી કે આ ગ્રામ 'લોહાણા હિતેચ્છુ'ના કહેવા મુજબ સ્વ. ડા. કેશવજી દેવકરજીની 'નિધવા' નથી પણ આમ બાબત છે ત્યારે સપ્ટેમ્બર સન ૧૯૨૪ ના સમાવજીવનના અંકમાંની 'અમારી નોંધ'માં નીચે મુજબ આ અધરિત કાર્ય પરત્વે સર્વનું ધ્યાન ખેંચું છું:

રાજકોટ લોહાણા મહાજનને નામે નિર્ણય

ગયા ૧૯૨૩ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૧૪ મી તારીખે રાજકોટ લોહાણા મહાજનના વાગે, બાટિયા જ્ઞાતિની કુવરબાઈ નામની સ્ત્રીને, તેના લોહાણા ઉપપતિથી ઉત્પન્ન કરેલાં બાળકોને પાવન કરવામાં આવ્યાં. અને આથી કરીને કચ્છી લોહાણા સહિમાં બારે ખળભાટ થઈ રહ્યો છે. સરકાર બાટિયાણી બાઈ કુવરબાઈ પોતાના વિવાહીત બાટિયા પતિના મૃત્યુ પછી નહિ પણ તેની હયાતી હોવા છતાં કચ્છી લોહાણા સહકર્ય રોક કેશવજી દેવકરજીના ઘરમાં ઉપરની તરિકે-નાખ તરિકે રહી હતી. અને તેનાથી આ સંતાનો ઉત્પન્ન થયાં હતાં. જ્ઞાતિના નિષેધથી વિરુદ્ધ ડા. કેશવજી દેવકરજીનાં આ નિજ આચરણથી મુખબતા કચ્છી મહાજને તેની સાથેનો બંધનદાર બંધ દૂર કરી દેતા. કાળ કાંઈને મૂકતા નથી; ડા. કેશવજી દેવકરજીનો દેહાન્ત થયો. અને પછીથી આ 'સરવ' પુત્રોને વસવવાનો પ્રમ કુવરબાઈને મુજબજી બરેલો થઈ પડ્યો હતો. મરનાર ડા. કેશવજી દેવકરજી લગ્ન કે પુનર્લગ્ન હિંદુ કાયલ મુજબ કે જ્ઞાતિના નિયમ મુજબ આ બાબ સાચે કરેલું નહોતું; અને તે કુવરબાઈના વિવાહીત બાટિયા પતિ હયાત પણ હતો. આટલું કલ્પક સેતુ કેશવજી દેવકરજીના મૃત્યુ પછી તે કુવરબાઈની કુળ પોતાનાં બાળકોને પાવન કરી લોહાણા જ્ઞાતિમાં લેવાની મરિ થઈ. છતાં મી કચ્છી લોહાણા મહાજનને સચે જવાની હયાત સેતુ આપેલું ન હતું.

યુદ્ધિથી સમજાય તેવી વાત છે કે, વિરાણ લોહાણા જ્ઞાતિના કચ્છી, વાવારી ને હાથાઈ, જે જલે વિલાયમાં કચ્છાઓની આકૃત ન હોવાને કારણે એક વિલાય જ્ઞાતિને બીજા વિલાયમાંથી કચ્છા લોહાણા જ્ઞાતિની જવાબ જરૂર પડતી નથી. ત્યારે કચ્છી લોહાણા જ્ઞાતિનાં બાળકો માટે હાથાઈઓમાં કચ્છા શોધાય તો તે કંઈ તો તેના વિલાયમાં તેની આબરૂ ન હોય, કાં તો કંઈક વાંધાવાળું હોય ને કહી કાંઈક બીજા કારણે હોય. આવી દીવા જેવી વાત હોવા છતાં ધારાટના લોહાણાએ પોતાની કચ્છા આ બદલ પુરવઠા આપી. ને સમસ્ત હાથાઈ લોહાણાએ માટે સર્વ જગતમાં નીચું. એવરાવવા જેવું હતું, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી, અને ઉપરથી રાજકોટના લોહાણા મહાજનને નામે આ બાળકોને જ્ઞાતિમાં કઈ લેવામાં આવ્યાં એટલે આ અનુચિત પગલાંપર આ ફેસલથી મહોર મરાઈ.

રાજકોટ લોહાણા મહાજનની સલાના પ્રમુખ બીરુત ગોરધનદાસ હાથાઈ વકીલ હતા અને તેઓએ એક વકીલ તરિકે આ કુવરખાઇના સંતાનોને કેસ હાથમાં લીધો હોય એમ તેમના તે સલામાંના વિવેચનથી સમજાઈ શકાય છે. આમ થવાનાં કારણોના ઉંટાણમાં ઉતરવાની અમને કંઈ જરૂર જણાતી નથી :

આમાં અન્ય જ્ઞાતિની રાખથી ઉત્પન્ન થયેલાં બાળકોને પાવન કરી શકાય કે નહિ? તેની શાંતિય અર્થમાં ઉતરવા અમે ઇચ્છતા નથી. નેમ સાચાપર નત હોવાને અમે કહેવા પશુ કરતા નથી. પણ એ સાદી યુદ્ધિથી પણ સમજાય કે તેને પાવન કરવા, ન કરવાનો અધિકાર શાસ્ત્રપાર-મત ધર્મશાસ્ત્રોની સમતિ લઈને ધુબઈના કચ્છી લોહાણા મહાજનની હતો. રાજકોટના હાથાઈ લોહાણા મહાજનને નહિ. સાંભળવા મુજબ રાજકોટના મહાજનના નામે આ નિર્ણયથી રાજકોટની લોહાણા જ્ઞાતિમાં અસંતોષનાં બીજાં શોષાયાં છે. અને જે તે વાત ખરી હોય તો રાજકોટની લોહાણા જ્ઞાતિની એ દુરજ છે કે મહાજનના નામે પોતાને મોઢાદાર ગણાવતા જે ત્રણ આસામીઓના આ પગલેને ખુલ્લાં પાણી કરાવ કરવો કે આ નિર્ણય રાજકોટના લોહાણા મહાજનને નામે અપાયકો તેમાં અમે સંમત નથી. અને એમાં જ્ઞાતિ મહાજનની પ્રતિષ્ઠા છે. સદરકુ બાદિયાણી આઈ કુવરખાઈએ ડા. ૧૦૦૦ની રકમ ચોક્કસ આસામીઓના નામપર જ્ઞાતિ અર્થે આપવા રાખી હતી તે ચોક્કસ આસામીઓ કયા? તે ચોક્કસ આસામીઓને એવી સત્તા કેણે આપેલી હતી? પછીથી ને રકમ રાજકોટ લોહાણા જ્ઞાતિને મહાજન વાડી ઉપર મેડી ચડાવવા આપી દીધી. આ બધું એકબાજુ જણાય છે. રાજકોટ લોહાણા મહાજનનાં આ કામથી ધુબઈના કચ્છી લોહાણા મહાજનના મોલાને ફટકો લાગે છે. અને તેથી તેઓએ, કહેવાય છે કે આ બાદિયાણી કુવરખાઈ તરફથી દામ મળે તે કચ્છી લોહાણા બધુઓને પૈસે ચાલતી વિલાયતી સંસ્થાઓને નહિ સ્વીકારવાનો કસાવ કર્યો છે. અને એમ કરી પોતાનો મોલો અને સંસ્કૃતિનું અભિમાન બતાવી આપ્યું છે. રાજકોટ લોહાણા મહાજન આવી સીના પૈસાથી મહાજન વાડીની મેડી ચલાવી તેમ મહાલે તેના કરતાં કુવરખાઈ રચેબાઈનાં હસ્તિયાળાં રૂસ નીચે બેસી જશે તે વધુ શોભાવડું છે. સર્વ જગતમાં હાથાઈ મહાજનનાં આ કામથી પ્રતિષ્ઠા યોવાય છે. રાજકોટ લોહાણા મહાજનના આ નિર્ણય તરફ પોતાની પસંદગી નથી તેવા કરવો દરેકે દરેક ચાહેના મહાજનને પસાર કરી ધુબઈ શી કચ્છી લોહાણા મહાજનને મોડલી આપવામાં જ હાથાઈ મહાજનોનું મોરબ છે. આશા છે, તેઓ આ મુમનાપર લજ આપી આ ત્રણે વિલાયની એકતાને વધુ મજબુત કરશે."

અંતમાં આ ગ્રંથ વીર ક્ષત્રિય જ્ઞાતિના વરધર લોહાણા કોઈઓની બાવી જગતને પોતાના પૂર્વજોની પ્રતિભાથી યાત કરી તેમનામાં જનન્ય બદલાઈમાન કિયત કરી છવન સાક્ષ્ય કરવામાં અતિ ઉપયોગી નીવડે અને એકાદ બે કુખદ ઘટનાઓથી જ્ઞાતિના વિલાયોમાં જે ભેદિલી ફેલાઈ છે, એકતા ભખમાં આવી પડેલી છે, તે પુનઃ સંધાય અને જનન્યના અભિમાન દર વધુ સિર, બસા અને વિષ્ણુ સમ એ હાથાઈ પોષાઈ ને કચ્છી વિલાયો અંતરના ઉત્તરમાં એકબાજે એકન થઈ પરિવર્ત દેવીને પપરાવી જાતિકિતન અનેક જગતે પડેલાં કષ્ટો કરવા પ્રિયક થઈ અમ એ એવાની મહારાજા સાથે વીરક થુ.

અનુક્રમણિકા.

નિવાપાનનિકા	(૭)	ઉપતિસ્થાન: નામાનિધાન	૪૮
પ્રકાશકના ને બેલ	૫	બોહાણા, અરારા ને જત્રીઓ	૫૨
ઉદ્દેશવાત	૬	ત્રેમણ	૫૪
ઇતિહાસ અને અવલોકન		જોળઓ	૫૬
ઇતિહાસ વિષયક માન્યતા તથા વર્ણ		વિભાગ	૫૭
અવસ્થા.	(૮)	સારસ્વત મુદાઓ	૫૮
પુરોહિત પદવી: સારસ્વતો	૬	ઉપસંહાર	૫૯
ગોળિ-અવંટક વગેરે	૭	વિદ્યા સંસ્થાઓ ને સંસ્મરણો	૬૨-૬૩
સારસ્વત આદિઓનાં જોળ	૧૧	સમાલોચના વિભાગ	
સુધર્વંશી ક્ષત્રિયો અને વંશાવલી	૧૨	વાતાવરણ	૬૫
રનાદેવી માતાનું સંસ્મરણ	૧૪	‘આપણે સુધર્વંશી કે ખાંવડા’ ?	૬૭
સમુદ્રપૂજન-દરિયાલાલ: ભક્તિભાવ	૧૫	કનામી નિગંધ પ્રકાશનું પ્રયોજન	૬૮
રામનામ ઉચ્ચાર-રામની ટેક	૧૬	કારણો	૬૯
લગ્ન સંબંધ: દિવાલ વિધિ	(૧૭)	પરીક્ષક કમિટિ: અમારો હેતુ	૭૦
યજ્ઞોપવીત	૧૮	જોળખાણ	૭૧
સૂતક	૧૯	બોહાણાહિતેન્દ્રુની વળણ	૭૩
લગ્નપત્રિકા: શ્રીસૌભાગ્ય: સંગ	(૨૦)	બોહાણા અથ સુધર્વંશી છે, ખાંવડા નથી	૭૫
છઠ્ઠી: દાદા જયરાજનું ચૌકચિન્હ	૨૧	ખાંવડા એટલે સુધર્વંશી	૭૬
શરણુગતને સહાય	”	ખીજ અધટિત પદના	૮૦
કવિ ચંદ: ખાંવડાનો અર્થ	૨૪	એક ભાટિયા ભરવારની શરિયાદ	”
કંકડર, કંકર, કંકાર	૨૫	એજન્ડેટ સાહેબનો ચુકાદો: અવતરણો	૮૧
જૂળ સ્વભાવ	(૨૬)	શ્રી કં કો મં નો કરાવ	૮૭
ભારતમાં અભ્યવસ્થાનો આરંભકાળ	૨૭	સમપણ ને શ્રી કંબો મહાજનને પત્ર	૮૮
માતિઓનો ઉદ્ભવ	(૨૮)	રાજકોટ સમસ્ત માતિ મહાજન	૮૯
સારસ્વતોપાખ્યાન	૩૬	રાજકોટનું સમસ્ત મહાજન સમીક્ષા	”
ગાંજી બારોડનો અભિપ્રાય	૩૭	રાજકોટ સમસ્ત મહાજનની બેઠક	”
બોહાણા ક્ષત્રિયોનો ઇતિહાસ	(૩૯)	અને સમીક્ષા	૯૨
હિંમુલાદિ ખંડ	૪૦	શ્રીયુત ગોવર્ધનદાસ લાધાભાઈ	૯૭
બો. ક્ષત્રિયાંની ઉપતિ અને ઇતિહાસ	૪૦	ખીજ બોલનારાઓની ફલીબોલી સમીક્ષા	૯૯
વીર શ્રુતસેન અને વાસ્તવિકતા	૪૧	વિચારવાની વાતો	૧૦૩
વિશેષ વિચાર	૪૩	પુત્રીનો પિતા	૧૦૫
બાપાર તરફ વળણ	૪૪	લો. હિતેન્દ્રુના લાલચભાઈ	”
કન્ધમાં પ્રવેશ	૪૭	ચોક્કસ વિચારણીય પ્રશ્નો	૧૦૬
કાશિવાસ ગુજરાતમાં પ્રવેશ	”	મુંબઈનું શ્રી કન્ધી બો. મહાજન	૧૧૧
		હવે શું કરવું?	”

લોહાણા મંજનો ઇતિહાસ

અને

અવલોકન.

પ્રાચીનભાષામાં લીટ પ્રાચીન ભારે જંગલીમાં જંગલી સ્થિતિ હોયતી હતી
પરંતુ ભારતવર્ષ આશ્ચર્યવારમાં સર્વોપલી હતો. સંસારને સંખતનો
સર્વોપલી હતો, આકાશનો સંસાર હતો, અને નિવાસી સંસાર હતો. અને તેમના
સામુદ્રી ભાગ, આકાશ અને નિવાસી ન મળે તો ભારતવર્ષમાં જંગલી. આપે નિવાસી

ઉચ્ચ ભાવનાઓ અને દૃઢ અનુભવપર સ્થપાયેલી આ પૂણ્યભૂમિ ભારતની સંસ્કૃતિ સર્વદેશીય હતી; એ તેમણે લખેલા વેદ, ઉપનિષદ, દર્શન, સુતિ, સ્મૃતિ, રામાયણ, મહાભારત, પુરાણ, ધર્મશાસ્ત્રો આદિ ગ્રંથોથી સિદ્ધ થાય છે. આજે કાળના વહન સાથે અનેકવાર સામાજિક, ધાર્મિક અને રાજકીય ક્રાંતિઓ થવાથી તે જ ભારતવર્ષની પ્રાચીન કીર્તિ અને વિદ્યા સાથે તેના સાચા ઇતિહાસનો પણ લોપ થયો છે. જો તેનો ઇતિહાસ આદિથી અંત સુધી સચવાયેલો હોત તો દુનિયાને આજે નવું તત્વ પૂરું પાડી શકતે.

પ્રાચીનકાળથી જ ભારતવર્ષની પ્રજા પ્રવૃત્તિ માર્ગ કરતાં નિવૃત્તિ માર્ગને શ્રેષ્ઠ સમજતી હોવાથી તે ગુણ્યની સાંસારિક કથાઓ આલેખવા કરતાં ધાર્મિક કથાઓ લખવી વધુ પસંદ કરતી. એટલે કે આ માયારૂપી જીવનસંસારની ઐહિક ખટપટો-બનાવો ને પ્રપંચોની ચાદગીરી ભળવનારાં ઐતિહાસિક સાધનો સંગ્રહી રાખવા તરફ બહુ જ ઓછું ધ્યાન આપતી હતી.

ભુદા ભુદા કારણેને લઇને મહારાજાશ્રી હરિશ્ચંદ્ર, યુધિષ્ઠિર, અને ભગવાનશ્રી રામ-ચંદ્રજીનો કીર્તિ પ્રકાશ ધનપટલને વેધીને આજ દિન સુધી ભારતમાં પ્રકાશી રહ્યો છે. મહાભારત કરતાંય રામાયણની વાત અધિક લોકવિખ્યાત છે. રામાયણે ભારતવર્ષના લોકો ઉપર ઉંડી અસર કરી છે. આ મહાકથાઓ ઇતિહાસરૂપે નહિ પણ તેમાંની સાદાઈ, અપૂર્વ આત્મત્યાગ, અગમ ટેક, ઉત્કૃષ્ટ કુદૃશ્યભાવના, બલહારિકતા અને નીતિની શિક્ષક હોવાથી તે બહુ અંશે ધાર્મિકભાવે જ જળવાઈ રહી છે.

જે જે સમયે જે જે ખેંચે તેના પ્રણેતાઓએ ભારતવર્ષના લોકો પાસે અંગીકાર કરાવ્યા તે તે ખેંચને ધર્મનું સ્વરૂપ આપીને જ કરાવ્યા છે. શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને યુદ્ધ કરવાનો ઉપદેશ ધર્માકારે આપ્યો હતો. ૫૦૦ વર્ષ પહેલાં ગુરુ જ્ઞાનક અને ગુરુ શ્રેવિંદસિંહ ધર્મના બોધદારા જ શીખ ભતિને ઉત્તમ યુદ્ધવિચારક ભતિ બનાવી શક્યા. રામદાસ સ્વામી શિવાજીને ધર્મોપદેશવડે જ હિંદુ સમ્રાટ બનાવી શક્યા હતા.

ઇ. સ. ના ૪ મા સૈકામાં ચીની મુસાફર ફાહિયાન બૌદ્ધધર્મતત્ત્વનું અધ્યયન કરવા આ દેશમાં આવેલો. તેણે લખેલા મુસાફરીના વર્ણનમાં તે સમયના પ્રતાપી રાજા ચંદ્રગુપ્ત બીજાનું નામ પણ નથી આપ્યું. એ વાત પણ ઉપર્યુક્ત માન્યતાને પુષ્ટી આપે છે કે આર્ય પ્રજા ધાર્મિક જીવનની શ્રેષ્ઠતા પ્રથમથી જ સ્વીકારતી હોવાથી આ સાંસારિક બનાવોની ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ બહુ અગત્યતા નહોતી માનતી.

આ રીતે કેમબહુ ઇતિહાસ લખવાનો યાદ ન હોવાને લઇને આજે નવી દુનિયા અને જૂની દુનિયાના બીજા ઘણા લાંબા કાળના ઇતિહાસો મળી આવે છે; ત્યારે આ પ્રાચીન આર્યાવર્તનો સમ્રાજ્ય ઇતિહાસ ત્રણ હજાર વર્ષનો પણ મળવો દુર્લભ થઇ પડ્યો છે.

પુરાણોમાં પ્રાચીન રાજાઓની વંશાવળીઓ આપવામાં આવી છે; પણ તેમાં ઐતિહાસિક અંશ કરતાં ધાર્મિક ભાવ વધુ છે. રાજાઓનાં નામો મળે તો સમય ન મળે ને જો સમય મળે તો કંમ પ્રમાણિત મળતો નથી.

મહાભારતની પ્રસિદ્ધ લડાઈ થયા પછી ભારતના અંધકારયુગની ખરેખરી શરૂઆત થઈ. સામાજિક અવ્યવસ્થા, અસહિષ્ણુતાની આગ, બાહોમાંહે કાપાકાપી, થોડી સત્તાનો લોભ એ સ્વાર્થની ખાતર એક બીજાની જડ ઉપેડી નાખવાની અનિષ્ઠ સ્થિતિમાં ભારતનું સામાજિક કંઠાળ બની રહ્યું હતું. આ અરસામાં એક લાયકર ધાર્મિક વિચલન શરૂ થયો. તે ખીંદનો. તે પછી શક, શિશિયન, પવન આદિ વિધર્મીઓના હુમલાઓ શરૂ થયા. સમયના ફેરફાર અને દૈવગતથી જોનારો વૈદિક ગ્રંથોના નાશ કાંધો અને વૈદિકોએ જોનાના ગ્રંથોના નાશ કર્યો. એક રાજકુળે ખીજ રાજકુળના ઇતિહાસનો, અને ખીજ રાજકુળે પ્રબળ થતાં તેણે પૂર્વના રાજકુળનો. આ અવ્યવસ્થાના અંધકારયુગમાં હજી જાણે અધૂરું હોય તેમ વિધર્મી, અનાયો યુસ-લમાનોનાં ટોળાંઓના પ્રમંડ આક્રમણો હિન્દ ઉપર થયાં. તેઓએ ધર્માન્ધતાથી રક્ષા સજ્જા જે કંઈ ઉત્તમ ગ્રંથો હતા તે અણુબોલ હિંદના ખળખળને અગ્નિને હવાલે કર્યો. ખરશુરાએ તો ક્ષત્રિયોના દેહનો નાશ કર્યો હતો પણ યુસલમાનોએ તો ધર્મદ્વેષથી, ભારતવર્ષના દેહ, બળ, વિદ્યા ને કીર્તિનો પણ નાશ કર્યો. અનેક ઐતિહાસિક ગ્રંથો અગ્નિને હવાલે થયા.^૧ આવા પરસ્પર લડાઈ ઝગડાઓના અસાન્ત સમયમાં કમળક ઇતિહાસ રાખવાની શાન્તિ ન જ હોય એ પણ દેખીતું છે.

જ્યારે સમસ્ત ભારતવર્ષના ઇતિહાસની આ દશા છે ત્યારે ઉત્તમ વારસાથી સંસ્કૃત થયેલી લોકાણુ જેવી સમૃદ્ધ-પ્રાચીન આર્ય ક્ષત્રિય જાતિનો કમળક-કારણકાર્ય શૃંખલાબદ્ધ ઇતિહાસ સચવાયલો ન જ રહે એ સ્વાભાવિક છે. એક પ્રબળ જીવન તે પ્રબળો ઇતિહાસ છે. ઇતિહાસ એક દર્શન સાત્ત છે; કે જે દષ્ટાન્તોથી આપણને શિક્ષણ આપે છે. મહાન પુરુષોનો તે સંસર્ગ કરાવી જુઓનાં કુષ્ઠાઓનો તિરસ્કાર કરતાં સીખવે છે. તે ભવ્ય ભૂતકાળ ભાવીનો માર્ગ નિષ્કંટક કરી જીવનપ્રગતિનો પથ દર્શાવે છે. આદ્ય કાર્ય બળવવા ઉપરાંત જાતિનો ઇતિહાસ આપણા પૂર્વજો સાથે પરિચય કરાવી જનતામાં ઉત્સાહ રેડી નવચેતન આણે છે. આવા જ કારણે આજે પશ્ચિમમાં બાળકોને પ્રારંભથી જ ઇતિહાસનાં પુસ્તકો અને મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રોનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે.

આ ધસમસતા યુગમાં કોર્ણી, બીજા આદિ શદ્દ મણ્ડાતી જાતિઓ પણ પોતાના ઇતિહાસનું સંશોધન કરાવવા મહા પ્રયાસ કરી રહી છે; ત્યારે આખી દુનિયાને જગાડનારા સર્વના સંતાનો, તેના જ માનીતા પૂજારીઓ, આપણે જો સંસારની સજ્જ પ્રજાઓની કરોળમાં જંતુ યુગ રાખા ઉભા રહેવાના ઇચ્છા કરાવતા હોઈએ તો હવે આ દિશામાં વધુવાર ઉદાસીનતા રાખવી આપણને મુદ્દલ પરવડી શકે તેવું નથી અને તે માટે સમગ્ર શાંતિ પરિષદ તરફથી વિદ્વાનોની એક ખાસ સંસ્થા સ્થાપન કરી તે દ્વારા ઐતિહાસિક શોધબોળ કરાવવાનો સમય હવે આવી લાગ્યો છે.

જ્યાં સુધી આવો પ્રયાસ પરિષદ તરફથી હાથ કરવાનો મુશ્કેલીભર ન મળે ત્યાં સુધી છુટાછવાયાં, વિખરાયલાં, વેરાયલાં થોડાં પણ ઉપલબ્ધ સાધનો, આપણી સાન-

૧ ઈ. સ. ૧૨૦૨ અખતીયાર ખીલજના સેનાપતિ મહમ્મદ બીન સીમી ઉલાન્તાપુરીના નિકાર મસ્જિદમાંથી બાકલ તથા મોહોના બનાવેલા અનેક અણુસેદા ધ્રુવોને બાળી પૂર્યા. મહાપાજ મહાપાલના શાસન સમયમાં ઉદાન્તાપુરી વિષે વિદ્યાદયનાં અમૂલ્ય અન્વેષણોને લેસ કરવામાં આવ્યા. "સિંહુદયના લેખ" માર્ચ ૧૯૦૬.

તાઓ, રીતરિવાજો વગેરેનું પૃથ્થકરણ કરી તે ઉપરથી તૈયાર કરેલો આ અમારો કિચિત પ્રયાસ કુલ નહિ તો કુલની પાંખડીરૂપે પણ કંઈક ઉપયોગી થઈ પડે તો અમેાએ લીધેલો આ શ્રમ સફળ થયો સમજાશે.

આપણી ઇતિહાસ વિષયક માન્યતા

સ્વ. જેમ્સ ટાડ કહે છે કે: કાંઈપણ પ્રજાનો ઇતિહાસ લખતાં પહેલાં તે પ્રજામાં ઇતિહાસ વિષયક લોકમાન્યતાનું અવલોકન કરવું જોઈએ, અને તે ઉપરાંત સમગ્રાણુ ઇતિહાસ ચાલતી આવેલી કંતકથાઓમાંથી પણ તારવી શકાય છે.

“ અમે મહારાજા હાવના વંશજો—શામચંદ્રજીના વંશજો—સ્વર્ણવંશી—સૂર્યવંશી છીએ. ” આ ઉંડી શ્રદ્ધાપર લોકહાથા કામની ઉચ્ચ ભાવના જમાનાઓ થયા રચાઈ છે. આ ભાવના લોકહાથા શાંતિનું જીવન પ્રેરી રહી છે, આ ભાવનાએ આપણા સ્ત્રીપુરૂષોના આદર્શો પ્રેરાયા છે. આ ભાવનાના પ્રબલ મૂળમાં આપણી ઐતિહાસિક મહત્તા છે. આ ભાવનાએ આપણા સંસ્કાર હજી પણ ઠીક સ્વરૂપમાં જળવી રાખ્યા છે. યુગો આવ્યા અને ગયા, રાજ્યો સ્થપાયાં ને નષ્ટ થયાં છતાં આ ભાવના ધ્રુવસાધ નથી; પણ આસોચવાસમાં અને અમારી નાડીઓના ધબકારામાં થડપી રહી છે. અમારી સમૃદ્ધિ અને અમારા ગૌરવનું એ મૂળ છે.

અહીં શ્રદ્ધામાં આનંદ માનતા કેટલાકે આ ભાવનાને હસી કહાડે છે પણ પરદેશી ધોરણો આ દેશને લગાડવાની ઉતાવળમાં આમ માનનાર વર્ષ આપણો ઇતિહાસ, આપણા સંયોગો અને આપણી પરિસ્થિતિએ પેદા કરેલાં કેટલાંક સત્યો વિસારી ચૂકે છે.

જેમને મન શિવાજી સાધારણ હુટારો અને વોટરજીના મેદાનમાં મહારાટના પર-સેવાથી રેખજેલ થઈ જતો ડચક ઓફ વેસિગ્ટન શૌર્યની પ્રતિમા લાગે છે. આ પરદેશી નજર ઉપર બધો મહાર બાંધીને આપણી જાતિનો ઇતિહાસ ચીતરવો તે ભારમાં ભારે ભૂલ છે. ખરી રીતે આ પરદેશી મુસાફરાએ હિન્દુઓન. મહાન પુરૂષોને વિષે ઉડતી બધી નિંદા ભેગી કરી છે.

આપણી આ ભાવનાના કાર્યકારણરૂપ અમત્યના પ્રશ્નોનો ઉકેલ કરવા માટે પ્રથમ આપણે હવે પ્રાચીન સમય તરફ નજર ફેરવવાની.

વ્યવહાર ધર્મ—વર્ણવ્યવસ્થા

મનુષ્ય જન્મ મારણ કરે છે તે સમયે તે તદ્દન નૈસર્ગિક અવસ્થામાં હોય છે. તે સમયે તેને બીજા કશાનું જ્ઞાન હોતું નથી, શિવાય એક પયઃપાન. પયઃપાન દ્વારા તેને પોષણની પહેલી જરૂર હોય છે. બાદ ક્રમસઃ બાળક મોટું થતાં તેને બધી ઇન્દ્રિય શક્તિઓમાં પહેલાં સ્પર્શશક્તિ અથવા પકડવાની શક્તિનું જ્ઞાન આવે છે. પોતાની નજીક જે કાંઈ હોય તે પકડવા તે પ્રયત્ન કરે છે. આ સમયે તે કાંઈ નહિ પકડી શકાય એવી વસ્તુ પાસે પડેલી હોય તો તે ન પકડે, કે બાળક થોડીઝાં કરતું ચાલ અને સહેજ આવે હોય તો પાસે જઈ ન લે એવી સંભાળની જરૂર હોય છે. અર્થાત્ તેને બીજી જરૂરી બીજ સંરક્ષણની છે. શ્રીલુન્,

બાળક જેમ જેમ વધુ મોટું થાય તેમ તેમ તેને સમજશક્તિ પ્રાપ્ત થતી જાય છે. અને એ સમજશક્તિ યોગ્ય માર્ગે દોરવાય એ માટે તેને જ્ઞાનની જરૂર પડે છે. અર્થાત્ તેને કળવણીની અથવા બીજા શબ્દમાં કહીએ તો સંવર્ધનની જરૂર હોય છે. વસ્તુતઃ મનુષ્યને પ્રથમે પ્રથમ જરૂર પોષણ, સંરક્ષણ અને સંવર્ધનની છે. આ તો માત્ર નૈસર્ગિક નિયમની એક કૃતિનું દર્શાવે છે. નિસર્ગનો આવો જ નિયમ પ્રત્યેક ભિન્ન ભિન્ન કૃતિમાં માલુમ પડે છે. અનાદિક પક્ષવામાં પણ જલ સિંચનરૂપી પોષણ, તીડ કે પક્ષીગણો ખાઈ ન જાય માટે સંરક્ષણ કે વધુ પાક ઊપજે માટે ખાતરની પુરણીરૂપે સંવર્ધન વગેરેની જરૂરીઆતો હોય છે. આવો જ નૈસર્ગિક નિયમ મનુષ્યના આખા જીવન સાથે પણ ઝોતઝોત રહેલો જણાય છે. મનુષ્યે જન્મ ધારણ કરી શક્તિને પ્રાપ્ત કરી વ્યવહારધર્મપથે પ્રયાણ કરવાનું છે; તેમાં તેને પોષણ, સંરક્ષણ અને સંવર્ધનની ખાસ આવશ્યકતાઓ હોય છે. વ્યવહારધર્મ એટલે શું તે જ ખતર ન હોય, કાર્યકાર્યનો ભેદ ન જણતો હોય તો પછી યથાર્થતા ધર્મપાલન કેવી રીતે કરી શકે? અને કાર્યકાર્યનું જ્ઞાન હોવા છતાં પોતે અનેક બાબ ઉપાધીઓના સંકળમાં હસાય તો ધર્મનું પાલન કેવી રીતે થઈ શકે? વસ્તુતઃ મનુષ્યના જીવનને પોષણ, સંરક્ષણ અને સંવર્ધનની આવશ્યકતા છે. આ આવશ્યકતા માત્ર સિદ્ધાંતમાં જ નહિ પણ આચરણમાં પણ જણાઈ. માત્ર જીવિના ખેતનમાં નહિ પણ કર્મના માર્ગમાં પણ આવશ્યક માલુમ પડી. મનુષ્ય જે નિસર્ગભાવથી ઉદ્ભવ્યો છે તે નિસર્ગશક્તિને પણ પોષણ, સંરક્ષણ અને સંવર્ધનની જરૂર હોવી જોઈએ. અને પ્રાથમિક દશામાં બંધારણ વિના મનુષ્યજાતિએ થોડો કાળ નિર્ગમન કર્યો હશે ત્યારે તેણે કેવી જાતનાં પોષણ સંરક્ષણ અને સંવર્ધનની મનુષ્યને જરૂર છે તેનો અનુભવદ્વારા ખ્યાલ આવ્યો હશે. આ પરથી વ્યવહારધર્મના યથાર્થતા પાલન માટે પોષણ, સંરક્ષણ અને સંવર્ધનના હેતુ-સાધનારા મનુષ્ય જાતિના લક્ષણોના વિભાગ પાડી જુદા જુદા લક્ષણોવાળા મનુષ્યોને એક વિભાગમાં ભેડી, લક્ષણયુક્ત કર્મો નિર્માણ કરી આખી વ્યવહારધર્મનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું. જે પોષણ આપી શકે એટલે ધનધાન્ય ઉગાડી વેપાર-વાણિજ્ય કરી સમસ્ત વિશ્વને જરૂરી અનાદિક પૂરું પાડી પોષણ કરે તેનો એક વિભાગ, જે બળ અને શક્તિની ખીણવટવડે અન્યનું સંરક્ષણ કરી શકે તેનો એક વિભાગ, જે જ્ઞાન સમુચ્ચય કરી અન્યને જ્ઞાન આપી, પ્રગતિપથે દોરી શકે અર્થાત્ સંવર્ધન કરી શકે તેનો એક વિભાગ, એમ મનુષ્યજાતિના ત્રણ વિભાગો નિર્માયા. અને જે મનુષ્યો આ ત્રણમાંનું એકય ન કરી શકે તેનો બીજા ત્રણને મદદરૂપ રહે એવો એક વિભાગ પાડવામાં આવ્યો. આ ત્રણે મનુષ્યજાતિના ચાર વિભાગ પાડવામાં આવ્યા. અને એ રીતે વ્યવહારધર્મપર એટલે પરસ્પર સહકાર, સહાય અને એક બીજા સાથે સંમિલન વડે સંઘટનના ઉદ્દેશને સાધવા સમાજની ચાર વિભાગમાં રચના થઈ. જેઓ પોષણનું કામ કરે તેને વૈશ્ય, જેઓ સંરક્ષણનું કાર્ય કરે તેને ક્ષત્રિય, જેઓ સંવર્ધનનું કાર્ય કરે તેને બ્રાહ્મણ અને ચોથા વિભાગને શૂદ્ર: એવી ઉપમાઓ આપવામાં આવી. નીતિ અને જ્ઞાન સમુચ્ચયના ત્રણે પર બધાય માટે પરસ્પર કરવાનાં કર્યોનાં ધોરણો બાંધી આપવામાં આવ્યાં.

એટલે કે વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા પ્રચલિત થતાં કુળધર્મ, જાતિધર્મ, આચારધર્મ, મર્યાદા પણ સુદૃઢ રીતે સ્થાપિત થયાં. ઝોત-રમાત્ ધર્મ, નિલકર્મનું મૂળ નક્કી થયું. જૂઠું અને મનુ એ નિયમોના પ્રવર્તક થયા-નિયમો થયા.

પુરોહિત મદવી

સમય જતાં અનાયોથી રક્ષણ કરવા ખાતર કાસનકર્તાની જરૂર જણાય. તે ધર્મકંડબદ્ધ શાસનકર્તા તે ક્ષત્રિય. બ્રાહ્મણો રાજાઓ પાસે યજ્ઞ કર્યો કરાવતા તેથી બ્રાહ્મણોને પુરોહિતની પદવી પ્રાપ્ત થઇ. પુરોહિત એટલે યજ્ઞમાનનો હિતૈષી. આ યજ્ઞમાન પુરોહિતનો સંબંધ પ્રાચીન સમયથી હોવાનું સાત્તોથી જણાય છે. ઋગ્વેદ ઇતિહાસમાં ઋગ્વિજ્ઞાનીએ સુરો-હિતમ્ મંત્રથી પણ પુરોહિતની વિશ્વમાનતા દેખાય છે. ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં યજ્ઞના પુરાણા ઇતિહાસનું વર્ણન છે. સાત્તોમાં સ્થળે સ્થળે સારસ્વતોને શાળ્યુ-રોહિત લખેલા છે. આથી ક્ષત્રિય રાજાઓ અને સારસ્વત બ્રાહ્મણોનો મોર યજ્ઞમાનનો સંબંધ થયો જ પ્રાચીન છે. અને ખાસ કરીને હજારો રાખવાનું છે કે આજે યજ્ઞ પસાર થયા, જીવન કલહના વિચિત્ર સંજોગમાં અનેક સંકટો ભોગ્યાં, કચરાયા, ફેરફાર થયા છતાંય તે જ સારસ્વત બ્રાહ્મણો આપણા પુરોહિતો છે. આજે એ પવિત્ર અને પ્રાચીન જાતિની અધોગતિને માટે ગમે તે બોલાવું હોય, તેઓ વિદ્યાવિહીન થવાથી આજે યજ્ઞમાનોને ભારરૂપે જણાતા હોય તથાપિ ઇતિહાસ એ સિદ્ધ કરે છે કે એ સારસ્વત બ્રાહ્મણો એ સંસ્કારી અગ્રજન્મા ઋષિઓનાં સંતાનો છે; અને લોકહાણી એક પ્રાચીન પવિત્ર આર્ય ક્ષત્રિય રાજકર્તા જાતિ છે તે સિદ્ધ કરવાને માટે તો આ એક જ પ્રમાણ બસ છે. પ્રાચીન ઇતિહાસનું પરિજ્ઞાન વેદની શ્રુતિ અને અન્ય ધર્મશાસ્ત્રોના ઐતિહાસિક અંશથી જ થાય છે આ શિવાય અન્ય સાધનો નકામ છે. આ બાબતને કંઈક વધુ સ્પષ્ટતાથી જોવાની જરૂર છે.

સારસ્વત પ્રદેશ અને સારસ્વતો

સર્વ બ્રાહ્મણોનું મૂળ સારસ્વત છે. સરસ્વતી નદી ઉપરથી સારસ્વત નામ પડ્યું; અથવા તો સારસ્વત ઋષિઓના નિવાસસ્થાન ઉપરથી નદીનું નામ સરસ્વતી પડ્યું હોય એ વધુ વાસ્તવિક જણાય છે. સરસ્વતીના કિનારાને પ્રદેશ બ્રહ્માવર્ત કહેવાતો. આ ભૂમિની વિશેષ પવિત્રતાના કારણે આ દેવનદીને પવિત્ર બધી લાંબી ઋષિઓએ નિવાસ કર્યો હતો. ઋગ્વેદ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગ્રંથ ગણાય છે; તેમાં પણ તેના છઠ્ઠા મંડલમાં સરસ્વતી નદીના કિનારાને સહદ્રુર્ગમૂર્ધિ દુશ્મનોના આક્રમણો સામે બચાવ કરનાર એક લોકહીના કિલ્લાની ઉપમા આપવામાં આવી છે. આજનો આજો પંચનદ-પંચજળ પ્રાન્ત તે પ્રાચીન સમયમાં બ્રહ્માવર્ત-સારસ્વત પ્રદેશના નામથી ઓળખાતો હતો. સરસ્વતી નદીની ધારાનો પ્રબળ પ્રવાહ હિમાલયથી તે સમુદ્ર સુધી અનુપમ રીતે વહેતો હતો. કાળા-ન્તરે આ સરસ્વતી નદી જગત્વિહીન બની ગઈ પણ તે ક્યારે અદર્શ થઇ તેના સમયનું ચોક્કસ અનુમાન થઈ શકતું નથી. તો પણ શાસ્ત્રકારો ૫૦૦૦ વર્ષનો સમય બતાવે છે. આ જગત્વિહીન પ્રદેશનું નામ વિન્ધન પડ્યું. તે વર્તમાનકાળે ઉદયપુર, મેવાડ તથા રાજ-પુતાનાની પશ્ચિમ તરફનો રજ્ઞ પ્રદેશ છે.

આ સરસ્વતી નદીની હજી પણ હિંદુઓની ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં સ્મૃતિ કરવામાં આવે છે; અને તેના સ્થાનો આજે પણ પવિત્ર તીર્થસ્થળ ગણાય છે. યજુર્સ્મૃતિમાં: “ઉપતપ્તોએ

બનાવેલ બહાવર્ત પ્રદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા અગ્રજ-ના બ્રાહ્મણો પાસથી આખી પૃથ્વીના તમામ મનુષ્યોને શિક્ષણ મળ્યું.” એમ કહીને સરસ્વતી નદી તથા સારસ્વત દેશનો મહિમા વર્ણવ્યો છે. કોઈ પણ સ્મૃતિ કે પુરાણ એવું નહિ હોય કે જેમાં આ સરસ્વતી નદી તથા સારસ્વત પ્રદેશનો મહિમા ન દર્શાવ્યો હોય. આ પ્રદેશને શાસ્ત્રમાં દેવતાઓની પુરાકલ્પની યજ્ઞભૂમિ કહેલો છે.

આ હારતવર્ષમાં અનેકવાર સામાજિક, ધાર્મિક, રાજકીય ક્રાન્તિઓ થઈ, સમય અને સંજોગોના સપાટાએ વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થાને નિર્જીવ બનાવી, એવા યુગો પસાર થયા છતાં પણ આજના સ્વાર્થી લેખાતા એ સારસ્વત બ્રાહ્મણોને વિદેશીય કે અનાર્યત્વનો જરા પણ સ્પર્શ થયો નથી એમ પશ્ચિમના ખંડિતો પણ સ્વીકારે છે.

રેવરન્ડ મી. એમ. એ. ફોર્સિ પોતાના Hindu Tribes and Casts as represented in Benares નામક ગ્રંથમાં લખે છે કે:—

Saraswat

“This is unquestionably a very ancient Brahmanical tribe which inhabits still the earliest seats of Hinduism a tract in the north-west of India beyond Delhi, once watered by the famous Saraswati river which figures so constantly in Hindu annals and mythology. The stream is now dried up but its site and extant can be traced. Its disappearance seems to have greatly excited the imagination of people in former times. Prayag or Allahabad is still spoken of by the natives generally as Triveni or the confluence not of two rivers, the Ganges and Jamuna which actually unite at that spot but of three, the Ganges, Jamuna and Saraswati.”

“સારસ્વત: એ બ્રાહ્મણ પ્રજા નિઃસંસય એક ઘણી જ પ્રાચીન પ્રજા છે અને તે અद्याપિ પર્યંત હિંદુધર્મનાં પ્રાચીન સ્થાન ઉત્તર હિંદુસ્થાનમાં દિલ્હીની આસપાસનો પ્રદેશ, જ્યાં એકવાર સરસ્વતી નદી વહેતી હતી, જેવું નામ હિંદુ ધર્મગ્રંથોમાં વંચાય છે, તે પ્રદેશમાં રહે છે. આ નદી હમણાં સૂકાઈ ગઈ છે પણ તેનો પટ અને લગભગ હમણાં પણ જોઈ શકાય છે. તે નદી અદર્શ થવાથી પ્રાચીન કાળના આર્યોની માન્યતા ઉપર ઘણી અસર થઈ હતી. પ્રયાગ યાને આઠહાબાદને આજે પણ લોકો ત્રિવેણી સંગમ—ફક્ત ગંગા યમુનાનો સંગમ નહિ, જે અત્યારે વાસ્તવિક છે—ગંગા યમુના અને સરસ્વતીનો સંગમ કહે છે.”

તે સિવાય એક્સર્કર્ટ યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર એમ. એચ. વીલ્સન જેણે અનેક સંસ્કૃત ગ્રંથોનો અનુવાદ કર્યો છે; તે પણ સારસ્વત બ્રાહ્મણો માટે આ પ્રમાણે કહે છે:—

The Saraswat Brahmins are met within many parts of India and are usually fair complexioned tall and handsome men...

.....They are said also to be espacially the Purohita or family priests of the Kshatriyas or military caste.....

“સારસ્વત આઘણો હિંદુસ્થાનના ઘણા ભાગોમાં જોવામાં આવે છે અને તેઓ ખુબી સુંદર ચહેરાના, ઉંચા અને દેખાવડા હોય છે. તેઓ મુખ્યત્વે ક્ષત્રિય અથવા હાયાયક જાતિના પુરોહિત કહેવાય છે.”

આ સારસ્વત આઘણોની ઉત્પત્તિના વિષયમાં ઠાઈ એક પ્રતિપક્ષીને જવાબ આપતાં કાયસ્થ સર્વસ્વના કર્તા જોધપુરનિવાસી પંડિત દેવચંદ્ર સૂર્યભાનુ પોતાના સદરકુ પુસ્તકના ૫૨૮ મે પાને લખે છે કે:—

“इसी प्रकार सारस्वत ब्राह्मणोंकी उत्पत्तिके विषय में अंड बंड मन बडत बडके लिखा है, क्यायन रहेकि सारस्वत ब्राह्मणोंकी उत्पत्ति महाभारतके शल्य पर्बके बोज गदापर्बमें सारस्वतोपाख्यान प्रकरणमें लीखी है और वही सर्व वेद-भाष्यकर्ता श्री सायणाचार्यने ऋग्वेद भाष्य में लिखी है जो निर्णयसागर छापे में छापी सम्भाष्य ऋग्वेदकी पुस्तकमें देखी और सायणाचार्यने प्रचलित वैदिक संप्रदायको सारस्वत संप्रदाय माना है. सारस्वत संप्रदायका हेतु महाभारतके उक्त स्थलमें लिखा है कि भूतलपर वेद का प्रचार सारस्वतहीसे ब्राह्मणोंके पढ़के किया जबकि घोर अनावृष्टिमें वेदोंका लोप हो गयाथा, तत्पर्ययकि वर्तमान सब ब्राह्मण सारस्वतका ही शिष्य है, सारस्वत ही इन सबका गुरु है. सारस्वतको जवमा ९ व्यास भी पुराणोंमें लिखा है. सारस्वतोंकी उत्पत्ति तथा महिमा आदि महाभारतमें बहुत लिखी है, उसके विरुद्ध बडत बडने वाले ज्योतिषीका ग्रन्थ ब्राह्मणोंकी उत्पत्तिका मार्तंड है वा अग्न्यकारका पुंज. सभी उत्पत्ति छिपानेकी प्रयोजन न जाने इनोंने इह माना हो कि यदि सब्ही उत्पत्ति लिखेंगे तो हमे इनके बोदी कटे शिष्य बनना पड़ेगा. मेह खुल जावेगा.

મહાભારત ગદાપર્વમાં એક એવી કથા છે કે પ્રાચીન કાળમાં એક ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો ત્યારે આઘણો પણ અનને માટે ભારે ચિંતાગુર રહેતા હાન્યા.—પેટ ભરવાના સાંસામાં વેદાભ્યાસનું વિસ્મરણ થતા જોવો સમય જોઇ એક સારસ્વત મહર્ષિએ પોતાના આશ્રમમાં સાઠ હજાર આઘણો એકત્ર કરી વિદ્યાશાળા આપ્યું હતું અને એ રીતે એ પુણ્યાત્માએ વેદોનો ઉદ્ધાર કર્યો હતા.

ઉપરોક્ત અભિપ્રાયોથી એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે કે વેદ મંત્રોના દૃષ્ટા, સારસ્વતી—વિદ્યાના સાચા ઉપાસકો સારસ્વત આઘણો હતા. તેઓ રાજપુરોહિતો હતા; અને લોહાણા જાતિનો એ જ પ્રાચીન સંબંધ અભારે પણ ચાલુ રહેલો હોવાથી સારસ્વત આઘણોની પવિત્રતા, અને મહત્તા સિદ્ધ થવાની સાથે લોહાણાજાતિ એ પ્રાચીન આર્ય ક્ષત્રિય જાતિ છે અને તે જાતિમાં પણ વિદેશીય કે અનાર્યત્વનું જરા પણ મિશ્રણ થયું નથી એ પણ વિના શકે પુરવાર કરવાને હવેનું શું અધિક પ્રમાણની આવશ્યકતા છે અરી ?

ગોત્ર-અવટંક (અટક)

લોહાણા એ પ્રાચીન આર્ય ક્ષત્રિય જાતિ છે, એ ઉપરાંત પુરોહિતો અને યજ્ઞ-માનોનો સંબંધ નિર્વિવાદપણે સિદ્ધ કરે છે. તે ઉપરાંત એ કથનના સમર્થનમાં હવે આપણે સારસ્વત બ્રાહ્મણ તથા લોહાણા-ક્ષત્રિય, આ બન્ને જાતિના ગોત્ર, તથા અવટંક-અટક સંબંધે વિચાર કરીએ. આર્યપ્રજા પ્રથમથી જ વંશ વિશુદ્ધિ માટે બહુ ચીવટ ધરાવતી આવી છે. વર્ણવ્યવસ્થાના યુગમાં અસ્પર્શ સાંસારિક સંબંધ બાંધતાં પહેલાં એક બીજાનું ગોત્ર પૂછવામાં આવતું હતું. હાલમાં અત્યંત જાતિઓનો ઉદ્ભવ થતાં આ ગોત્રનું મહત્વ ઓછું થઈ ગયું છે. અથવા કહો કે મિત્ર જાતિઓમાં ગોત્ર-જાખાનો પતો જ લાગવો મુશ્કેલ થઈ પડે એ સ્વાભાવિક છે. આવી જાતિઓની અટક ગામ, ક્ષેત્ર, રંગ અને કંઈક રમુજ ઉપરથી પણ પડેલી છે. અગાઉના સમયમાં ગોત્રનો ઉચ્ચાર ત્રણે દિશ વર્ણોમાં શુભાશુભ પ્રસંગે ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં કરવામાં આવતો અને અત્યારે પણ તે પ્રથા સદંતર નાશદ થઈ ગઈ નથી. છતાંય બેઈમાનીઓએ ઉત્તમોત્તમ આર્ય ગ્રંથોનો નાશ કર્યો હોવાથી આ ગોત્ર સંબંધમાં ઘણો ગુંચવાડો આવે ઉભો થયો છે. પદ્મપુરાણમાં ક્ષેત્ર અને દેવના મહાત્મ્ય શિવાય ગોત્ર કે જાખાનો વિશેષ નિર્ણય થઈ શકતો નથી. અમરકોષમાં ગોત્રના અર્થ સંતતિ, જનનમ્, કુલજ, અમિજન, અન્ય, વંશ, અશ્વઘાયઃ અને સંતાનઃ એ પ્રમાણે આપ્યા છે. આ શબ્દો જોનાં જે જે નામથી વંશ ઓગળાતો હોય, જેની પરંપરામાં એ વંશ જન્મ પામે અને આવતો આવ્યો હોય તે તે ગોત્ર ગણાય; એટલે કે વંશના મુખ્ય પુરુષ ઉપરથી ગોત્ર આવડતાં આવડ્યાં છે. કાળાંતરે આ ગોત્રના નામોચ્ચરણમાં થોડો ફેરફાર થયો હોય એમ જણાય છે તો પણ બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયોના મૂળ પુરોહિત-વંશના પ્રથમ પુરોહિતાં નામોનું બહુ અંશે મળતાપણું આવે છે અને તેથી પણ એ ખુલ્લું સમજાય છે કે તેઓ એક જ કુળોત્પન્ન છે.

બૌદ્ધાયનઃ આશાસનમાં આઠ ગ્રંથોની કલ્પના કરવામાં આવી છે. આર્યોના આઠ કુળો માનવામાં આવ્યા છે; પરંતુ મહાભારતના શાન્તિપર્વમાં તેથી પણ આગળ જઈ ધર્મગીરા, કશ્યપ, વસિષ્ઠ અને બૃહદ્ એ ચાર ગોત્ર માત્ર સૂર્યવંશી આર્યોના સમૂહ હિંદમાં આવ્યો ત્યારે હતાં એમ દર્શાવ્યું છે.

અહીં હાલ લોહાણા તથા પુરોહિત-સારસ્વત બ્રાહ્મણોના ગોત્ર આલેખવાં ઉપ-ચોગી થઈ પડશે.

જાતિના ગોત્ર તથા અવટંક (અટક)

અ. સં: ગોત્ર:	અવટંક:	અ. સં: ગોત્ર:	અવટંક:
૧ અરુણ.	આચા.	૭ ઉદ્દસેન.	અનડકાડ.
૨ અમિવર્ણ.	આઈયા.	૮ ઉત્કલ.	ચંદેલભોર.
૩ અતિથિ.	આસરપોત્રા.	૯ ઝતુપર્ણ.	જતા, જાખડા.
૪ અંબરિષ.	આદોરા.	૧૦ કશ્યપ.	કૌતક-કોટક.
૫ અંશુમાન.	અનડ, અડીઆ.	૧૧ કુશ.	કારીઆ.
૬ ઇન્દ્રવાકુ.	આદકર, આસર.	૧૨ કંકુસ્થ.	કાડ.

૧ આ અટકમાં અત્યારે સ્થાન, ક્ષેત્ર, રવભાવ અને હાંસ પરદાસ, રમુજ (મરહૂમ) ઉપર આને કે અવટંકોનો પણ ઉમેરો થયો છે.

૧૩ કેવલ.	કેટિયા.	૪૯ મુચકુંદ.	માણક, મૈત્રીઆ, મસલા
૧૪ કાપલામ.	કેસારઆ.	૫૦ મરદેવ.	મામોદીઆ, માખેઆ.
૧૫ કૂમ.	કેકડ.	૫૧ મર.	મગેઆ, મુરીઆ.
૧૬ કારખ.	કાનાબાર.	૫૨ મલક.	મહિધર, મંડા.
૧૭ કૃતિ.	કતિરા.	૫૩ મુવનાસ્વ.	યાદુવા.
૧૮ ખેમવાન.	ખખખર, ખીઆ, ખોડા,	૫૪ રોહિત.	રૂપારેલ, રાજ, રાએઠા.
	ખીરસરા, ખાંડ.	૫૫ રધુ.	રવસિઆ, રતનધા.
૧૯ ગય.	ગંધા, ગીધા, ગાલેત્રા,	૫૬ રથીતર.	એરા, રાયમગેઆ.
	ગદીઆ.		રા, કુંડલીઆ, રા,
			ગંધધર, રાયના.
૨૦ ચિત્રસેન.	ચદે, ચંદન.	૫૭ વિમલ.	સોનપાર.
૨૧ જમસેન.	જેળનપોત્રા.	૫૮ વસુ.	સોનાગેલા.
૨૨ દીર્ઘબાહુ.	દૈયા.	૫૯ વત્સ.	સોનેતા. સોનેળ.
૨૩ દિલીપ	દાવડા.		સોનાગલ.
૨૪ દશ.	દોડીઆ.	૬૦ વિશ્વસદ.	સોમયા.
૨૫ દુતિ.	ધણુ.	૬૧ વવસ્વત.	સાએતા.
૨૬ ધાંટ.	ધબણુ.	૬૨ સગર.	સોતા, જાબડીઆ.
૨૭ ધૂષ્ટ.	ધધુ.	૬૩ સુરથ.	શિવસુધાર.
૨૮ નરિખંત.	નેનસોનૈયા, નેધ.	૬૪ સુકેતુ.	સોમધર.
૨૯ નંદોવર્ધન.	નરમ, નાસા.	૬૫ સહદેવ.	સચદે.
૩૦ પુન્ડરિક.	પોપટ.	૬૬ સુચી.	સોમપલણુ.
૩૧ પુરુકુત્સ.	પાખ.	૬૭ સુદેવ.	સેજપાર.
૩૨ પુખ્ત.	પાંધિ.	૬૮ સંધી.	સળ.
૩૩ પુષ્કર.	પોદા.	૬૯ સર્વકામ.	સાનયા.
૩૪ પ્રતિક.	ચમારાણા, ચુગ.	૭૦ સત્યશ્રવા.	સોતા.
૩૫ પ્રદિપક.	ચડોરા, ચોરા.	૭૧ સેનવંત.	સોદા.
૩૬ પ્રતિકાસ્વ.	ચદેલમર.	૭૨ સુમતી.	સ્વાર.
૩૭ પુરંજય.	પલણુ.	૭૩ સુદર્શન.	ટાટરીઆ. ટોલા.
૩૮ પુરંજન.	પંડિત.	૭૪ હર્ષથ.	હિડોઆ.
૩૯ પૃથુ.	પંડિતપોત્રા.	૭૫ હરિશંદ્ર.	હુરમતિઆ.
૪૦ પૃથ્વ.	પછમગણાના, દશ્યણુ	૭૬ હરિત.	કાકરા, કકરાળ.
	ગણાના.	૭૭ હેહય.	કકરેઆ.
૪૧ પ્રાસુ.	પાખારી.	૭૮ દિરપયનાભ.	તના, ચારી, કકરાળ.
૪૨ પ્લહસ્વ.	બાટ, બાર, બરછા,	૭૯ હેમચંદ્ર.	ચુચક.
	બાવડીઆ.	૮૦ સુશર્મા.	ચદેયા, ચદેબાર.
૪૩ બાનુમાન.	ભલા.	૮૧ લવાણ.	ચનાભટા.
૪૪ બાનુ.	ભગદે.	૮૨ શ્રેમવર્મા.	ચાલેરા.
૪૫ ભાગીરથ.	ભિદે.	૮૩ શ્રેમક.	ફલભંધુવા.
૪૬ ભદ્રાસ્વ.	ભગણ.	૮૪ શ્રેમધન્યા.	
	માણકરામ, મશર.		
	માણકરાવ, મંડા.		

જ્યાસ રીવજ ભાગ્યચંદ્રે કૃત સારસ્વતો
પાખ્યાનપાંથી જુદન.

સારસ્વત બ્રાહ્મણોના ગોત્ર, અવટકે, વેદ, શાખા*

ગોત્ર :	અવટક :	વેદ :	શાખા :
૧ કાસ્થપ.	કનૈયા કાનભ	કાકુઆ.	યજુર્વેદ.
૨ શાંડિલ્ય.	સાએલા સોનપાર	શુપર.	યજુર્વેદ.
૩ નૈઘવ.	બાળપાર કરડ	હર્ષણવાપા.	યજુર્વેદ.
૪ વાસિષ્ઠ.	બીજલ વાસુદેવમંદરા	વારું.	યજુર્વેદ.
૫ કૌડિન્ય.	કુકા કતીરા	કીતા.	યજુર્વેદ.
૬ પારાશર.	પસા પુરુષોત્તમ	પુરુઆ.	યજુર્વેદ.
૭ કૌવાલ.	ખિલણ બગુ	બસ.	યજુર્વેદ.
૮ ગૌતમ.	અવીર ઉદીચ	એન.	યજુર્વેદ.
૯ વામદેવ.	આવડિઆ ચંગરા	શુનખાસા.	યજુર્વેદ.
૧૦ રુદ્રગણુ.	ભંભરા ભટસાર	બહા.	યજુર્વેદ.
૧૧ આતથ્ય.	ટિપરિઆ ધધજવીયા	કેશવમં.	યજુર્વેદ.
૧૨ ભારદ્વાજ.	રાજરથ રજળણુ	રાવલીઆ.	યજુર્વેદ.
૧૩ અર્ચ્ય.	પૂળરા પચકા	પીયરા.	યજુર્વેદ.
૧૪ કપિલ.	હાવડી કુરચંદ	કરડા.	યજુર્વેદ.
૧૫ હરીતસ.	મક્કડ માખણુ	માંડણુ.	યજુર્વેદ.
૧૬ કરાવ.	સોસબોજ શિવ	કુલે.	યજુર્વેદ.
૧૭ રથીતર.	વાસુદેવ. જંદ	વિરીયા.	યજુર્વેદ.
૧૮ વિપ્ણવર્ધન.	સનસ સુવડીઆ	સુબણુ.	યજુર્વેદ.
૧૯ સુદ્રથ.	ભાહેરા રાડિયા	જંગરા.	યજુર્વેદ.
૨૦ નિત્યુંદન.	ચંદમંદરા આગડ	ચરદેમંદરા.	યજુર્વેદ.
૨૧ ભમદગ્ન્ય.	કટિરીઆ ખીનરા	ખાખર.	યજુર્વેદ.
૨૨ વત્સ.	લેરૂ લાલોપોત્રા	સાહા.	યજુર્વેદ.
૨૩ વિશ્વામિત્ર.	વામબેદાર બાસ	બાબનવીર.	યજુર્વેદ.
૨૪ કૌશિક.	પાંધિય બુચરા	ધીઝા.	યજુર્વેદ.
૨૫ ધનંજય.	પ્રભોરા માણીક	હરીયા.	યજુર્વેદ.
૨૬ બામલ્ય.	ધોલીય નાગ	ધલધલીયા.	યજુર્વેદ.
૨૭ અત્રિ.	બહુભણુ દયાવંત	રતેશ્વર.	યજુર્વેદ.
૨૮ અગસ્ત.	ભલભદ બોડા	બોધી.	યજુર્વેદ.

૧ લોહાણુએની માફક સારસ્વત મહાસાએમાં પણ કેટલીક અવટકો ગામ ધર્મો કે રજુઆમાં પાછળથી પડેલી લોકોનું નજીવ છે.

૨ ગૌતમ ને વત્સ ગોત્ર એક જ છે.

૩ બાસ રીવજ આખ્યાંક કૃત સારસ્વતોપાખ્યાનમાંથી કુલ ૧.

લોહાણા તથા કચ્છ કાઠિયાવાડના સારસ્વત મહારાજોના ગોત્ર-વંશના મૂળ પુરૂષોના નામો કેટલેક અંશે મળતાં આવે છે અને એ પણ લોહાણા પ્રાચીન આર્ય ક્ષત્રિયો છે તેનું મળ્યુંત રીતે સમર્થન કરે છે. હવે આપણે સૂર્યવંશી ક્ષત્રિયો છીએ એ ઉંડી ઐતિહાસિક માન્યતા સંબંધે વિચાર કરીએ.

સૂર્યવંશી ક્ષત્રિયો

ક્ષત્રિયોના અર્ધવંશી અને સૂર્યવંશી એમ બે કુળો હતાં. અગાઉ કહેવાઇ ગયું છે તેમ અમરજન્મા વિદ્વાન ઋષિઓએ ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ ઉપર વર્ણવ્યવસ્થાની રચના કરી. સત્વગુણી બ્રાહ્મણો જ્ઞાત અને ધર્મપ્રચારક બન્યા. રાજસ પ્રકૃતિના શાસનકર્તા થયા. તે ક્ષત્રિયો સાથના બ્રાહ્મણોના નિકટ સંબંધથી સમય જતાં રાજ્યપુરોહિતોનાં કુળો પણ ધનવાન-સંપત્તિવાન બન્યાં. પછી કેટલાક સમયને અંતરે ક્ષત્રિયો અને બ્રાહ્મણો વચ્ચે કસક સળગ્યો હતો. તેમાં મુખ્યત્વે પુરૂષા અર્ધવંશી-હૈયવંશી તથા તાલજંઘવંશી ક્ષત્રિયોએ પુરોહિતોપર ભુલમ ગુણ્યો હોય એમ કહેવાય છે. આથી જન્મદગ્ની ઋષિના પુત્ર પરશુરામે ત્રેતા દ્વાપરયુગની સંધિમાં યુદ્ધ કરી ક્ષત્રિયોના સંહાર કરવા માડ્યો. કહેવાય છે કે તેણે પાંચ તળાવો કુશ્મેત્રમાં ક્ષત્રિયોના લોહીથી ભર્યા હતાં. જે સમગ્ર પૃથ્વીના નામથી બાળ પણ પ્રસિદ્ધ છે.

આમ મમયે રઘુકુળપતિલક સૂર્યવંશી મહારાજ શ્રી રામચંદ્રજીએ પરશુરામની શક્તિને દબાવી દીધી; ત્યારથી પાછી સુખશાન્તિ સ્વપાદ અને સૂર્યવંશી ક્ષત્રિયો પ્રબળ થયા.

મહારાજ રામચંદ્રજીના ધર્મશાસનથી રઘુકુળ ઉજિયાળું બન્યું. આ રઘુવંશી-સૂર્યવંશી હોવાની આપણી માન્યતા નીચેની પુરાણોક્ત વંશાવળી અને ઉપર આપેલ ગોત્ર-વંશનાં નામો ઉપરથી પણ સત્ય કરે છે.

શ્રી નારાયણ ભગવાનથી મહારાજ શ્રી રામચંદ્રજી પર્યંત પુરાણોક્ત વંશાવળી

શ્રી નારાયણ.	૧૦ ધુધુમાર.	૨૪ હરિશ્ચંદ્ર.
બ્રહ્માજી.	૧૧ દહાધ.	૨૫ ચૌહિત.
મરીચી.	૧૨ હર્ષધ.	૨૬ હરિત.
કશ્યપ.	૧૩ નાકુલ.	૨૭ અમ્પ.
વિવસ્વત.	૧૪ બહર્ણુધ.	૨૮ વિજય.
વિવસ્વત મનુ.	(બહુલાધ).	૨૯ ભરક.
૧ ધંધવાકુ.	૧૫ સેનજીત.	૩૦ વૃક.
૨ વિકુક્ષી-શ્યાદ.	૧૬ યુવનાધ.	૩૧ બાહુક.
૩ પુરંજય.	૧૭ માન્ધાતા.	૩૨ સામર.
૪ અતપ્રથુ.	૧૮ પુરુકુલ.	૩૩ કેશી.
૫ વિશ્વગદિ.	૧૯ અરણુ.	૩૪ અસમંજસ.
૬ આંદ્ર.	૨૦ ત્રિધન્વા.	૩૫ અંશુમાન.
૭ યવન.	૨૧ અનારણુ.	૩૬ દિલીપ.
૮ આવરત.	૨૨ સત્યવૃત.	૩૭ ભગીરથ.
૯ મૃલદન્વ.	૨૩ ત્રિશકુ.	૩૮ અતસેન.

૩૯ નાભાજ.	૪૬ સુદાર.	૫૩ દીર્ઘબાહુ.
૪૦ અંબરિષ.	૪૭ અરમક.	૫૪ દિલીપ.
૪૧ સન્ધુદીપ.	૪૮ મુલક.	૫૫ રઘુ.
૪૨ અયુતાયુ.	૪૯ સત્યવત.	૫૬ અન્.
૪૩ રૂપપર્ણ.	૫૦ ચેદવીડ.	૫૭ દસરથ.
૪૪ નભ.	૫૧ વપમસહ.	૫૮ શ્રીરામચંદ્ર.
૪૫ સીરે ચાહ-સર્વકામ.	૫૨ ખટવાડાં.	૫૯ હિંદી રાજચાન.

ભગવાનશ્રી રામચંદ્રજી પછીથી મહારાજ લવથી સુમિત્ર અને કનકસેન' સુધીની વંશાવળી

૧ અતીત.	૨૧ અવસ્તવન.	૪૧ ઉમીતજીત.
૨ નિસીદ.	૨૨ વિશ્વાસવ.	૪૨ મેહીતરાજ.
૩ નભ કે નાભ.	૨૩ પ્રિસનજીત.	૪૩ વરીકિતુ.
૪ મુનિક.	૨૪ તથયક.	૪૪ કીતાંજય.
૫ મેધધેન્વા.	૨૫ મેહીદળભ.	૪૫ રણુવિજય.
૬ બલ.	૨૬ મેહીતવીર.	૪૬ મંજય.
૭ મુલ.	૨૭ ઉરકિમ.	૪૭ સકય.
૮ વજનાભ.	૨૮ વ્યાવક.	૪૮ સુદીપ.
૯ સોજીતસ.	૨૯ પ્રિથીત.	૪૯ સાંગળ.
૧૦ વિશીતસવ.	૩૦ ભાનુ.	૫૦ અસ્મ-જીત.
૧૧ વિદ્રીત.	૩૧ સીદેવ.	૫૧ રોનુક.
૧૨ હરેઆળ.	૩૨ મેહીદીથ.	૫૨ સુરીત.
૧૩ પુષ્પક.	૩૩ વાહુમન.	૫૩ સુમિત્ર.
૧૪ સુદર્શન.	૩૪ પ્રિતિકુથ.	૫૪ થી પટનાં નામ નથી.
૧૫ ઉમવર્ણ.	૩૫ સુપ્રિતિક.	૫૬ મહારત.
૧૬ સીમ.	૩૬ મુરેદેવ.	૬૦ અંતરીત.
૧૭ મર.	૩૭ સોવીક્ષેમ.	૬૧ અકીલેથ.
૧૮ પ્રીસીસુત.	૩૮ પુષ્કર.	૬૨ કનકસેન.
૧૯ સેતસુન્દ.	૩૯ રેખા.	
૨૦ અમરસુન્દ.	૪૦ સુથ.	૬૩ હિંદી રાજચાન.

વાંચનાર જોઈ શકશે કે ગોત્રના જે નામ અપાએલા છે તે જ નામો આ વંશાવળીઓમાં કેંઈક ફેરફાર હોવા છતાં ધણા ખરા અંશે મળતાં આવે છે; અને સમય

૧ શ્રી રામચંદ્રજીના સુપુત્ર લવથી કનકસેનનું નામ ૬૧ મી પેઢીએ આવે છે, તે જ. સ. ૧૪૪માં લાહોર તથા દક્ષિણ ગાંધી મારવાડમાં જઈ પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યાનું કહેવાય છે. અને આ સર્વવંશી કનકસેન મહારાજે સંવત ૨૦૦ માં વડનગર વસાવવાનો ઉદ્દેશ્ય વનગર નાથરોના દંતિકાસમાં પણ મળે છે. (જુઓ 'ગુજરાતી' પત્રનો દિવાળી અંક ૧૯૭૯) પુરાણોમાં રામચંદ્રજીના વંશમાં ૫૩ મી પેઢીએ સુમિત્રથી આગળ વંશ ચાલેો નથી એમ જણાવાય છે; અને ભાટ બારોડો તે વંશાવળીને આગળ લખાવે છે. આને પણ સિસોદીયા, રાણા વગેરે કવિઓ પોતાને સર્વવંશી બતાવે છે. અને એમ હોયતો તે આપણા ભાઈઓ હોવાથી આપણે ખુશી થવાનેનું છે પુરાણોમાં આ વંશ કુરુનો જણાવાય છે. જ્યારે ભાટ બારોડ અને ચંદ્રકુટ પુસ્તકજન રાસામાં લવનો વંશ જણાવે છે.

જતાં નામોમાં કંઈને કંઈ ફેરફાર થતો આવે તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ આથી પણ લોહાણા બેશક પ્રાચીન આર્ય સૂર્યવંશી-ક્ષત્રિય હોવાનું સિદ્ધ થાય છે.

ઉપર જણાવવા મુજબ ભગવાનશ્રી નારાયણથી શ્રામયંદ્રજી પર્યંત અને તે પછીની વંશાવળી તથા આપણા યોગ-વંશના મૂળ પુરૂષોના નામોના બહુઅંશે મળતાપણથી સૂર્યવંશી ક્ષત્રિયો હોવાનું સિદ્ધ થાય છે. હવે આ માન્યતાને પુષ્ટી આપનાર આપણી હાથની કેટલીક મુળપ્રથાઓપર પણ કંઈક ઝાંખી નજર કરીએ.

રત્નાદેવી માતાનું સંસ્મરણ

ભતિની પ્રાચીન સંસ્કારિતા એમના કેટલાક રિતરિવાજો અને ધાર્મિક ક્રિયાઓ ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે. આપણી જાતિમાં માતા-રાંદલમાતા-નું પૂજન ખાસ કરીને લગ્ન અને શીમતોનયન સંસ્કાર વખતે પ્રથમ થાય છે. આ આપણો ચાલતો આવેલો કુળધર્મ છે. કંઈ હજારો વર્ષ વ્યતિત થયા છતાં આ કુળધર્મને લોહાણા જાતિએ જળવી રાખ્યો છે. એ વાત પણ આપણી ભતિને સૂર્યવંશી-ક્ષત્રિય સિદ્ધ કરે છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં મહારાજશ્રી હૃદવાકુ મનુનું વર્ણન છે. એ મહાપ્રતાપી પુરૂષ સૂર્યનો અવતાર મનાય છે. તે જ કુળના વંશને તે સૂર્યવંશી ક્ષત્રિયો. આ મહારાજશ્રી સૂર્યદેવનાં પત્ની તે આલશક્તિનો અવતાર રત્નાદેવી. વેદમાં પણ માતૃમાન, પિતૃમાન આદિ વાક્યોથી માતાનું સ્થાન પહેલું છે. આ ભગવાનશ્રી આદિત્ય દેવનાં પત્ની રત્નાદેવી આપણાં કુળદેવી છે અને એ આલશક્તિ માતાનું પૂજન અઘાવધિ કરવામાં આપણો-સૂર્યવંશીનો કુળધર્મ સચવાયલો છે. તે પૂજન-વિધિમાં પણ મહા ઉંડું રહસ્ય સમાયલ છે. આલશક્તિ રત્નાદેવીએ પોતાના લગ્ન પ્રસંગે ભગવાનશ્રી સૂર્યદેવને જે વચન કહ્યાં હતાં તે ખરેખર સ્મરણીય છે અને તે આ રહ્યાં:

“પ્રાણનાથ, આપ મારો અંગીકાર કરીને મને પ્રણયદાનનું સુખ આપો. હું આપના સુખમાં ટકીકર્તા થઈ પડીશ. દેવગણમાં એક આપ જેવા પતિની મારા ભાગ્યોદયને લીધે મને પ્રાપ્તિ થઈ છે તેથી હું મારા જીવનની સફળતા માનું છું. હું આપની આજ્ઞા-પરાયણ દાસી મન વચન અને કાયથી આપની ભક્તિમાં જ સદા સર્વદા વ્યાપ્ત રહીશ, આપના સુખદુઃખની સમભાગિની બનીશ. સફળ જગતને આપના પ્રકાશરૂપી પ્રસાદથી પોષનાર, હે સ્વામિન ! આપ જ મારા શિરચંદ્ર છે અને આપને હું વંદન કરવા યોગ્ય છું.”

પતિસેવામાં પહેલેથી જ તલ્લીન પત્નીનો સ્વીકાર કરતાં આદિત્ય ભગવાનને કેટલો હર્ષ થયો હતો ? આ મહામાયા કુળદેવી રત્નાદેવું પૂજન ક્ષત્રિય તત્ત્વજ્ઞોના અંતઃકરણમાં પણ સ્વર્ગીય પ્રેમની સ્ફુરણા ઉત્પન્ન કરાવવાના ઉત્તમોત્તમ આશયથી શરૂ થયેલું હોય એમ જણાય છે. અને તે ઉપરથી માનવાને કારણ મળે છે કે ભતિ અને સંસ્કારોની શુદ્ધિ સાચવવા આ કુળધર્મ પ્રણેતાઓએ કેટલી બધી કાળજી રાખી છે.

આ મહામાયા રત્નાદેવીના પૂજનમાં પ્રથમ માત્ર કન્યકાઓને જમાડવામાં આવતી અને હવે કન્યકાઓ સાથે સંધવાઓને પણ નિમંત્રવામાં આવે છે. આજે આ કુળધર્મ પ્રચારનું જાંકુ રહસ્ય સમજીને નહિ પણ પૂર્વજોની રીતિ છે એ રીતે રાંદલ માતાની પૂજન-પ્રથા ચાલુ છે. પણ કન્યકાઓને જમવા નિમંત્રી તેમને આલશક્તિ રત્નાદેવીની અપૂર્વ

પતિભક્તિથી પરિમિત કરી, એ કન્યાઓ-ભવિષ્યની મૃદરાત્રીઓ પશુ એમના સદ-
ગુણોને હૃદયમાં ધારણ કરી પોતાના સંસારને સ્વર્ગીય નંદનવન બનાવે એ મૂળ ઉમદા
આશય છે. અને બીજી રીતે કુળદેવી આઘશક્તિ માતાનો મહદ્ સત્કાર અને ધર્મ-
ચારિણી બાળાઓ-કન્યાઓ તરફનો પૂજ્યભાવ દર્શાવે છે.

જે કન્યાઓ તથા સધરાઓને નિમંત્રણ કરેલ હોય છે, તે જમવા આવે છે ત્યારે
જે ઘરમાં માતાની પ્રતિષ્ઠા કરેલી હોય તે મૃદુની સૌભાગ્યવતી કુળવધુ-ગૃહિણી નિમં-
ત્રણ બહેનોના પગનું પાદપ્રક્ષાલન કરી ચરણાચૂત લે છે. ત્યારપછી એમને જમાડવામાં
આવે છે અને પછી જ પોતે જમે છે. આ પાદપ્રક્ષાલન વિધિમાં પશુ આશય એ જણાય
છે કે 'બહેનો અમારે ત્યાં આજે કુળદેવી પધારી છે અને એ કુળદેવીના સ્વરૂપ જેવી તમે
બહેનોને હું વંદન કરું છું. તમે પશુ આપણી આઘશક્તિ એ માતાના પગલે ચાલી ઉત્તમ
ગૃહિણી બની તમારા સંસારને સ્વર્ગ બનાવો અને વંશવૃદ્ધિ કરો, તે તમારા અંતરની
આશિષો અમને પશુ દુજો.'

આવા ઉત્તમ ભાવવાળી પ્રથાના આઘ પ્રણેતાઓની ઉત્તમોત્તમ સંસ્કારિતા અને
શુદ્ધિશક્તિ ઉપર વિચાર કરતાં આપણો ગર્વ ગળી નય છે.

સમુદ્ર પૂજન-દરિયાલાલ

ભૂતકાળ એ ભવિષ્યનો માર્ગ નિષ્કંટક કરનાર જવલંત વારસો છે. ચરિત્રાખ્યા-
નથી-પૂર્વજોના અનુભવોથી ભાવી પ્રજા મુશ્કેલીઓના સમયમાં માર્ગ શોધી શકે છે.
વિ. સં. ૧૪૫૪ માં જ્યારે શિવેનો સ્વામી ઘર્ષપટેલો અરખલાહ નામનો ધર્માન્ધ મુસ-
લમાન સત્તાધારી બળાકારે હિન્દુઓને વટલાવવાનો પ્રયાસ કરતો હતો; ત્યારે પ્રતાપી
પૂર્વજ મહારાજ રામચંદ્રજી સીતાદેવીની શોધમાં જ્યારે રાવણની લાંકા નગરીમાં જવાને
દક્ષિણમાં સમુદ્ર તટે આત્મા ત્યારે સમુદ્રપાર ઉતરવાને એઓશ્રીએ વરૂણદેવની ઉપાસના કરી
હતી; તેનું જ અનુકરણ કરી આ સમયે આપણા ભાઈઓએ સિન્ધુ-દરિયા કિનારે જઈ આ
દુઃખમાંથી બચાવવા અન્નજળા રહિત એકાગ્ર ચિત્તથી ઉમ તપ આદર્યું હતું. ભગવાન
વરૂણ દેવે સાચા હૃદયની પ્રાર્થના સાંભળી હકકુર રતનરાયને ત્યાં નસરપુર ગામમાં જન્મ લઈ
મહાંધ વિધર્મી સત્તાધારીને ઠેકાણે લાવી આપણી ઇજ્જત અને સંસ્કૃતિનું રક્ષણ કર્યું હતું.
આ મહાતાની પ્રતાપી પૂર્વજ અમરલાલ યાને દરિયાલાલનું પૂજન આજે ઇષ્ટદેવ તરિકે
આપણે કરીએ છીએ અને આપણી કે એવા પર્વને દિવસે દરિયાપૂજન એ આપણામાં
મહત્વનો ધર્મ ગણાય છે. એ પશુ પ્રતાપી પૂર્વજ શ્રી રામચંદ્રજીની રીતિનું અનુકરણ નહિ
તો બીજું શું છે ?

અનન્ય ભક્તિભાવ

જાશિક ધંધવતીનું તીર્થસ્થેત્ર, એ મહારાજ શ્રીરામચંદ્રજીનાં પુણ્યમય પગલાંથી
બન્યું છે. પ્રતિજ્ઞાપાલનાર્થ રાત્રીપાટ તળને પ્રથમ એ મહાપુરુષે અહીં નિવાસ કર્યો હતો.

૧. હૃદયે શ્રી દરિયાલાલજીનો વિસ્તૃત કેવળ અદિ હૃદયો લોહાણો રતનમાયા હર મે પાને.

પ્રાર વર્ષે આવતા સિંહસ્થના વર્ષમાં લાખો ભારતવાસી ભાષ્મહેનો આપણા આ પ્રતાપી પૂર્વજની મહાકથાઓ ગાઈ પોતાના જીવનને ધન્ય કરવા અહીં ભેગાં મળે છે. અહીં વિશાળ ધર્મશાળાઓની^૧ લખ્ય ધર્મારતો, સાધુ સંતોનાં સદાવતો, અન્નક્ષેત્રો તથા અન્ન-પુત્રોને માટે પાઠશાળાઓ જોવામાં મોટા હિસ્સો કેનો છે ? એ જ સૂર્યવંશીનાં સંતાનોનો-પ્રતાપી પૂર્વજના ઠારવના અનન્ય ઉપાસક લોહાણા ગાતિના તનુજેનો.

રઘુવંશી બાળકોમાં 'અમે રઘુવંશી છીએ' એ માન્યતાનો પ્રબળ પ્રવાહ એમના જીવનમાં અવિચ્છિન્ન અખંડ અને અખુટ રહેલો છે તે શું આથી નથી સમજાતું ? લોહાણા ગાતિ શિવાય રામના જેવી ઉદારતા અન્ય ગાતિઓમાં ભેષ શકશો કે ? નહિજ.

રામનામનો ઉચ્ચાર

એ અમારા જીવનનો આનંદ, ઉત્સાહ અને સૌન્દર્ય છે. રસ્તે ચાલતાં પ્રથમ વાનચિતમાં, બવહારમાં, પત્રાલેખનમાં પણ અમારી એ પુરાણી પ્રથા 'રામરામ'નો સૌથી પહેલાં ઉચ્ચાર કરવાની હજી જળવાઈ રહી છે. પર્વજ તરફનો અનન્ય પ્રેમ અને ભક્તિ શિવાય આમાં બીજું શું છે ? કાંડિયાવાડમાં આ રામરામનું સ્થાન કેટલેક સ્થળે જય-શ્રીકૃષ્ણે લીધું છે પણ તે સંજોગોને આભારી છે: સિન્ધ છાટીને કચ્છમાં આવ્યા ને કચ્છમાં પણ ઠેકાણું ન પડતાં કાંડિયાવાડમાં આવ્યા ત્યારે સંસ્કૃતિ સર્જી ન શક્યા પણ અન્યનું અનુકરણ કરી, તેનું એ કારણ છે; છતાં જૂની ખાનદાની તદ્દન વિસરાઈ તો નથી જ.

રામની ટેક

પિતાના વચનપાત્રન ખાતર રાજ્યપાટનો ત્યાગ કરી ત્રણ લગડાબર કિશોરવયમાં વનવાસ મહાશ્વ કરનાર એ મહાપુરૂષની અડગ ટેકનો નમુનો દુનિયાની અન્ય પ્રજાના ઇતિહાસમાંથી કોઈએ હજી શોધી કાઢ્યો છે કે ? નહિ જ. અને એ અદ્ભુત ત્યાગવૃત્તિથી એમના તનુજે જ નહિ પણ ભારતની સમસ્ત પ્રજા એમને ભગવાન રૂપે ભજે છે.

ભુખે મરતા હોય છતાં અન્યની પાસે તો શું પણ મગા કુટુંબી પાસે પણ હાથ લાંબો કરી પોતાની અશિક્ષિત બતાવવા કરતાં મરી જવું બહેતર એવી ટેક તો હજી લોહાણાઓએ જ જાળવી છે !

ત્રણ દિવસના કઠાકા હોવા છતાં પણ અન્યની શુભ કે પ્રસિદ્ધ મદદ નહિ સ્વીકારનારી અડગ ટેકી સ્ત્રીઓની કંતકથાઓ તો લોહાણાગાતિમાંથી જ મળી શકે છે. આ શું એ મહારાજ રામચંદ્રજીની અડગ ટેકનો વારસો નથી કે ? અને એ શું એમ બતાવવા માટે પૂરતું નથી કે હજી લોહાણા ગાતિના તનુજે અને તનુજાઓના શ્વાસોચ્છવાસમાં—રંગે-રંગમાં એ પ્રતાપી પૂર્વજના વારસાઈ અંશના ધમકારા ચર્ષ રહ્યા છે.

લોહાણા ભાષ્મોના ગૃહમંદિરમાં પારણિયે પોટેલા બાળકને પણ એ ગૃહદેવીએ રામનામનું પ્રયપાન કરાવે છે. અને અંત સમયે પણ 'રામરામ કરો' એ ભાવનામય વાક્યોથી જ દીક્ષસોજ અને વૈશ્યની ધારણા દેવાય છે.

૧ આ ધર્મશાળાઓ ઇત્યાદિ માટેનું લીસ્ટ જુઓ આ પુસ્તકના ૬૩ મા પાને.

૨ વડુ માટે લોહો 'આવશ્યક નોંધ' શિર્ષક નોંધની નોંધ લોહાણા રત્નચોંચા ૧૯૬ મે પાને.

બધાં બધાં લોહાણાઓના સમુદો હોય તે ગામડામાં લગવાનગ્રી શરૂ કરવું મંદિરપણ અવશ્ય હોય જ.

અસહ્ય દુઃખો સહાં, આપત્તિઓ વેડી, સમૃદ્ધિ લૂંટાઇ, રાજ્યસત્તાઓ ગઈ. છતાંય પોતાના પ્રતાપી પૂર્વજના સંસ્કરણ જળવવાનો આદર્શ આટલે દરજ્જે દૃષ્ટિ સમીપ રાખનાર લોહાણા શિવાય અન્ય જાતિ છે એવું કાઈ સાબીત કરી શકશે કે ? અમે દાવાથી કહીએ છીએ કે અન્ય કોઈ જાતિ નથી. લોહાણા જાતિનાં બાળકો એ રણવંશી છે એ માન્યતા નિર્વિવાદપણે આથી પણ સાચી હશે. અને એમ થતાં જ લોહાણા તનુજનો અંતરમાં અભિમાન ઉત્પન્ન કરે છે. એ માન્યતાએ જ અમારી જાતિની પવિત્રતા જળવી છે, સંસ્કૃતિને સાચવી છે અને એ માન્યતાના મૂળમાં જ અમારું ગૌરવ છે, અમારા દેવાના કુદાસ છે. હવે આપણા પ્રચલિત ધાર્મિક રીતરિવાજો તરફ જોઈએ.

લગ્ન સંબંધ

આપણી પ્રજાની સારીરિક, માનસિક, અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થાય એ દૃષ્ટિએ સમાજશાસનના આદ્ય પ્રવર્તકોએ નિયમો બંધ્યા હતા. લગવાન મનુ એ નિયમો બંધનારાઓમાં મુખ્ય છે.

દ્વિજો ભાર્ગવ સર્વજ્ઞો લક્ષણામ્બિતામ્

તથા

અસપિન્દા જ વા માતુરસગોત્રા જ વા:પિતુ: ।

સામશસ્તા દ્વિજાતીનાં દ્વારકર્મેણ મૈથુને ॥

મનુ ઝ. ૩, શ્લોક ૪-૫

“દ્વિજ જાતિએ સર્વજ્ઞમાં, માતાની છ પેઢી માં ન હોય તથા પિતાના ગોત્રની ન હોય તેવી કન્યા સાથે વિવાહ કરવો જોઈએ.”

આજે સમયના પરિવર્તન સાથે એ વર્ણવ્યવસ્થા રહી નથી; છતાંય લોહાણાજાતિ જ એક એવી જાતિ છે કે જેમાં આ પ્રાચીન નિયમ અદ્વાવાધ સંતોષાંગ જળવાઈ રહ્યો છે. માતાની છ પેઢી અને પિતાના કુળમાંની કન્યા સાથે લગ્નસંબંધ લોહાણા જાતિમાં થતો નથી એ પણ લોહાણા પ્રાચીન આર્યજાતિ હોવાનું સમર્થન કરે છે.

વિવાહ પ્રકાર અને વિધિ

વિવાહના આઠ પ્રકાર મનુમહારાજે બતાવ્યા છે તે આ પ્રમાણે:

આશ્વો દૈવસ્તયૈવાર્ષઃ પ્રાજાપત્યસ્તથાસુરઃ ।

ગાન્ધર્વો રાક્ષસઐવ વૈશાચઽષ્ટમોઽધમઃ ॥

મનુ ઝ-૩, શ્લોક ૨૧

૧આશ્વ, ૨દૈવ, ૩આર્ષ, ૪પ્રાજાપત્ય, ૫સુર, ૬ગાન્ધર્વ, ૭રાક્ષસ અને ૮ધમ અષ્ટમ પિશાચ. વિદ્વાન સદાચારી વરનો વસ્ત્રાણુપણુદિથી સત્કાર કરી તેને કન્યાનું દાન કરવું તે આશ્વ. યજ્ઞકાર્યમાં ઋત્વિજને અધિકાર પહેરાવી કન્યાદાન કરવું તે દૈવ. કંઈપણ નહિ લઈને વરકન્યા બન્નેની પ્રસન્નતાનુસાર લગ્ન કરવાં તે આર્ષ. વાણુથી સત્કાર કરી કન્યાનું દાન

કરવું તે પ્રાગ્મપત્ય. આ ઉપરના ચાર પ્રકારના વિવાહ દિગ્વર્ણો માટે ઉત્તમ છે. કન્યાનું ધન લઈને વિવાહ કરવો તે અધુર વિવાહ. કામવશ થઈને સ્ત્રી પુરૂષ બની જવું તે ગાંધર્વ. બળાત્કારે કાંઈની કન્યાને ઉપાડી જવી તે શક્ષ. એકાન્તમાં કેફી વસ્તુ આપીને નિશામાં બળાત્કાર કરવો તે પિશાચ વવાહ.

આ પથી ૮ પ્રકારના વિવાહનો આર્ય પ્રજ્ઞમાં દિગ્વર્ણો માટે નિષેધ કરેલો છે.

આપણી જ્ઞાતિમાં કન્યાવિક્રય નહિ કરવાનો અને ઉત્તમ પ્રકારે વરપક્ષને સત્કારી કન્યાનું દાન કરવાનો પુરાણો રિવાજ મળજી રીતે અત્યારે પણ પ્રવર્તે છે; એટલું જ નહિ પણ કન્યાના ધરનું પાણી સુકાં પણ લોહાણા જ્ઞાતિમાં પીવાની મનાઈ છે. એ બતાવી આપે છે કે લોહાણા જ્ઞાતિ એ પ્રાચીન પવિત્ર દિગ્વર્ણો માટે અને કાળના સપાટામાં સપડાતાં, દુઃખો સહતાં, બાપારીઓ બન્યા છતાં પણ એ ક્ષત્રિયો લોહીની પવિત્રતા અને આર્યસંસ્કૃતિની મહત્તા સાચવવા હંમેશાં કાળજીવાન રહ્યા છે.

આર્ય પ્રજ્ઞની ઉત્તમ વિવાહની પૂર્તિમાં લાગ્ન હોય અને સમપદીની ક્રિયાઓ મુખ્ય ગણાય છે. ગૃહસ્થાશ્રમની અંતિમ મળલ સુધી પહેાંચવા માટે ધર્મપુર્વક પુરૂષાર્થ કરીને અન્ન, શારીરિક બળ, જ્ઞાન, સુખ, સંતાન, ઋતુ અનુકુળ વર્તાવ, મિત્રતા, એ સાત સાધનોની આવશ્યકતા દર્શાવનારો ઉત્તમ ભાવ સમપદીમાં રહેલો છે.

શ્રીધારોહજીની ક્રિયા એ પથ્થરની માફક અડઅપણે ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મનું પાલન કરવાની પ્રતિજ્ઞાસૂચક ચિન્હ છે. ઊંડાંછેડી એ પ્રતિજ્ઞાપાલનનું વ્રત છે, ગાંઠ એ મેળાપનું ચિન્હ, ગ્રેમ અને સહાનુજીતિ શ્રેષ્ઠ, મિત્રતાનું લક્ષણ છે. વરવધુપર પાણીનાં ઝાંઝા તે ગૃહસ્થાશ્રમમાં બંનેએ શાન્તિ અને સહનશીલતા ધારણ કરવાની ચંચા છે.

દરેક ગૃહસ્થે પોતાને આંગણે એક ગાય રાખવાની પ્રથા પહેલાં હતી: અને તેથી કન્યાની સાથે એમનાં માવિત્રો નરકથી ગાયનું પણ દાન આપવામાં આવતું હતું. આ પુરાણી આર્ય પ્રથામાં અત્યારે કેરફાર થઈ ગયો છે એટલે ગાયને બદલે તેનું મૂલ આપવામાં આવે છે. છતાંય તે વિધિ અઘાપિ પર્યન્ત લોહાણા જ્ઞાતિમાં છે અને ‘ગૌદાનનો સમય’ એ એ જ છે. આ ઉત્તમ ભાવવાળી લગ્ન વિધિઓનું પ્રાચીન રહસ્ય આજે કદાચ પૂર્ણરીતે નહિ સમજાતું હોય તો પણ તે રિવાજ કે રીઠી તરિકે પણ અઘાપિ પર્યન્ત આજી રહેલ છે એ પણ લોહાણા એ પવિત્ર આર્ય પ્રજ્ઞ છે અને તેમાં વિદેશીય કે અનાર્થત્વનો જરા પણ સ્પર્શ નથી થયો એ સપ્રમાણ સાબીત કરે છે.

યજ્ઞોપવિત

વિદ્યા પ્રતિનો ગ્રેમ, બળપ્રાપ્તિ અને મદાચાર એ ત્રણે નિયમોનું યજ્ઞોપવિત ક્ષયન કરે છે.

પ્રાચીન જમાનામાં આર્ય પ્રજ્ઞ વિદ્યા અને જ્ઞાનને જ મુખ્ય ધન સમજતી હતી. ધનનો વારસો આપ્યા પહેલાં તેઓ બાળકોને વિદ્યાનો વારસો આપતા હતા. અલ્પવયસ્ક પાલનની તે પ્રતિજ્ઞા છે. ત્રણે દિગ્વર્ણોનાં સંતાનોને ઉપનયન સાથે વેદારમ્ભ સંસ્કાર કરાવી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે ચૂકેને ઘેર મોટલવામાં આવતાં હતાં. અલ્પવયસ્ક પાલન વિના ગૃહસ્થાશ્રમ એટલે જગતના બવહારક્ષેત્રમાં પગ મૂકવાનો પણ અર્થ સંતાનોને અધિકાર નહોતો. એક વ્યક્તિ

શાળનો છોકરો પણ એક ગરીબના છોકરાની સાથે એક સરખી સ્થિતિમાં શુરને ઘેર રહેતો. નિરક્ષર દિનને એ જમનામાં શ્રદ્ધ જેવો માનવામાં આવતો હતો. સંસ્કારો એ રિવાજ કે રીતો નામ નથી પણ માનસિક શુદ્ધિ તથા સ્થુળ-શરીર શુદ્ધિ માટે જે ક્રિયાઓ ઠીક પ્રકારે કરવામાં આવે તેને વિદ્વાન ઋષિઓએ સંસ્કારનું નામ આપ્યું હતું.

આવશ્ય માસમાં વર્ષાઋતુનો અંત આવતો હોવાથી પ્રાચીન ઋષિમુનીઓ પશુ કુટીમાંથી બહાર નીકળી પ્રજા કલ્યાણાર્થે ઝમણ કરી ધર્મોપદેશ કરતા હતા, તે પહેલાં મોટા મોટા યજ્ઞ કરવામાં આવતા હતા. ધર્માચારીઓ તે વખતે ઉપવિત બદલાવતા હતા. દરવર્ષે જનોઈ બદલાવવાનું કારણ એમણે ઉપનયન સંસ્કાર વખતે કરેલી પ્રતિજ્ઞાને વધારે ને વધારે દૃઢ બનાવી કર્તવ્ય માર્ગમાં મગ્યા રહેવાનું સ્મરણ કરાવવાનું છે. જનોઈને વૈવસ્વતી કહે છે. એ જનોઈના ત્રણ તાંતણા બ્રહ્મ, પિતૃ ને દેવઋણનું જ્ઞાન કરાવે છે. જ, હ, મ, જીવ, બ્રહ્મ ને પ્રકૃતિ આદિ ધણી લાવનારો સમયે છે.

આર્યોની—દિવ્યજાતિની એ જમાનાજૂની પ્રથા લોહાણાગ્નિમાં પ્રાણને ભોજે આજે પણ જાળવી રાખી છે. જે કે આજે નથી એ શુરકુળો કે નથી થતા વેદારમ્ભ સંસ્કાર કે નથી તે સમાજબંધન; છતાં રૂઢી કે રિવાજ સમજીને પણ તે જનોઈને ધારણ કરી રાખી છે એ વાત પણ તેના દિવ્ય-ક્ષત્રિય જાતિ હોવાની માન્યતા વિના શકે સિદ્ધ કરે છે.

સૂતક

શ્રોતુ સ્માર્ત નિયમ પ્રવર્તકોએ આર્ય જાતિની માનસિક, અને શારીરિક શુદ્ધતા સાચવવા માટે ઘડેલા નિયમોમાં આ સૂતક ગ્રંથે પણ ચારે વર્ણ માટે નિયમો ચોળ્યા છે. અનુ મહારાજ નીચે મુજબ જણાવે છે.

શુદ્ધ્યેદિમો દશાહેન દ્વાદશાહેન ભૂમિષઃ ।

વૈશ્યઃ પચ્ચદશાહેન શૂદ્રો માસેન શુદ્ધ્યતિ ॥

મનુ અ. ૫ શ્લો ૮૩

સંપિંડના મરણથી બાહ્યજી દશ દિવસે, ક્ષત્રિય બાર દિવસે, વૈશ્ય પંદર દિવસે અને શૂદ્ર એક મહિને શુદ્ધ થાય છે.

એજ પ્રમાણે પારાશર સ્મૃતિ, યાગવલ્કય સ્મૃતિ, અને વિષ્ણુ પુરાણમાં પણ કહેલું છે. આ સર્વ શાસ્ત્રકારો એ ફરમાવે છે કે મરણના સૂતકમાં બાહ્યજી દશ દિવસે, ક્ષત્રિય બાર દિવસે, વૈશ્ય પંદર દિવસે અને શૂદ્ર એક માસે શુદ્ધ થાય છે.

ક્ષત્રિયોના માટે સૂતક ૧૨ દિવસનું લખેલ છે તે મુજબ લોહાણાગ્નિમાં ૧૨ દિવસનું સૂતક આજ સુધી પળાય છે. એ પણ લોહાણા શુદ્ધ ક્ષત્રિય જાતિ હોવાની સપ્રમાણ સાબીતી આપે છે.

શાસ્ત્રિય સાધનો, પુરોહિતોનો સંબંધ, આપણી માન્યતા, ધાર્મિક ક્રિયાઓ આદિના અવલોકનથી લોહાણા એ પ્રાચીન શુદ્ધ ક્ષત્રિય જાતિ છે એ ખીના નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ કરી આપે છે. હવે આ માન્યતાનું સમર્થન કરતી આપણે આપણી હાલની પ્રચલિત રસમોપર પણ કંઈક વિચાર કરીએ.

લક્ષ્યપત્રિકા

બીજી સર્વ સાતિઓમાં લક્ષ્યપત્રિકા કન્યા તરફથી વરને મોકલવામાં આવે છે. તે પત્રિકાને વરવાળા વધાવી લઈ અંદર લખેલી તિથિએ લક્ષ કરવા જાય છે; પરંતુ લોહાણા એ ગાય અને બાહણોનું રક્ષણ કરનાર એક વખતે શાસનકર્તા ક્ષત્રિયો હતા, ‘બાહ્યાણ્યુ પ્રતિપાળ’ કહેવાતા, વરરાજાને અગ્નિચક્ર યુદ્ધે ચડવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો તેથી પોતાના પુરોહિત પાસે એ લક્ષ્યપત્રિકા લખાવી તે પત્રિકા ને તલવારની અણીએ પરોવી વરરાજા સમક્ષને ધેર જતો અને એ પ્રસંગ તેવો જ બનતો તો તુરત લક્ષ થતાં યુદ્ધ ચડી જતો. અઘાપિ પર્યંત લોહાણા સાતિમાં વરપક્ષ તરફથી જ કન્યાપક્ષને લક્ષ્યપત્રિકા મોકલવામાં આવે છે. એ પણ લોહાણાને લગાયક—ક્ષત્રિય જાતિ હોવાનું સાબીત કરે છે.

શ્રી સૌભાગ્ય જોંલી

ખીસજીવંશ અને લોહીવંશના બાદશાહો ગમે તે જાતના રણપુત્રનું ખાંડું પરણી જતું હોય તો તેને શીરભેરીથી પોતાના જનાનામાં બોલાવી કાપડું અપાતા હતા. એક વખતે મુલતાન નિવાસી દોડરમલ નામના લોહાણાનું ખાંડું પરણીને આવતું હતું તેને બાદશાહના સ્વારોએ ઘેરી લીધું. આ બાબતની દોડરમલને જાણ થતાં તરત જ યુક્તિ કરીને સ્ત્રીના પોશાક પોતે ધારણ કરી પોતાની પત્નીની પાલખીમાં દાખલ થયો. પત્નીને પુર-ધતો પોશાક પહેરાવી મુલતાન મોકલવાની દીધી. પાલખી બાદશાહના જનાનામાં પહોંચી ને તેમાંથી બહાર આવી બાદશાહની છાતી ઉપર કટાર કાઢીને દોડરમલ ચઢી બેઠો. બ્યારે બાદશાહે “હવે પછીથી કોઈ લોહાણા-ક્ષત્રિયનાં પરણી આવતાં ખાંડાંને હરકત ન કરવી.” એવી કુરાનના સોગંદ ખાઈને પ્રતિજ્ઞા લીધી ત્યારે તેને જીવતો છોડ્યો. આ સમયે બાદશાહે પ્રશંસાયુક્ત ઉદ્ગારો કાઢ્યા હતા કે “લોહાણી ‘લક્ષ્ય’ લેવી એ એક ગઢ લેવા જેવું છે.” આમાં પણ લોહાણા પ્રજાની વીરતા અને અયોગ્ય અપમાન નહિ સહન કરવાની અડગ વૃત્તિનાં જ દર્શન થાય છે. હાલ આપણી સાતિમાં લક્ષ વખતે વરરાજા ધોડે ચઢે છે ત્યારે સ્ત્રીના સૌભાગ્યની ‘જોંલી’ આડે છે તે જ દોડરમલે ઉપરોક્ત કારણસર પહેરેલા સ્ત્રીના પોશાકની નિશાની હોય એમ જણાય છે.

વળી હાલ જે સ્ત્રીની જોંલી સાથે ધાધરો કરવામાં આવે છે તેની કાર ઉપર બહરૂપે પટ્ટો મૂકી કાંચરા મૂકવામાં આવે છે અને બ્યારે લક્ષ્યવિધિ પૂર્ણ થાય છે ત્યારે સ્ત્રીઓ મંગળ ગીત ગાય છે કે “દોડરમલ કેસરીઓ ગઢ અમે જીત્યાં.” આ દંતકથા પ્રસિદ્ધ છે.

સાંગ.

ક્ષત્રિયોનું મુખ્ય કરીને સાંગ હથિયાર હતું અને તે હથિયાર ક્ષત્રિય જન્મો પોતાની પાસેથી દૂર કરતો નહિ. લક્ષ વખતે પણ તે હથિયાર તો પાસે જ રહેતું. આજે પર-જીતી વખતે વરકન્યા પાસે સંખેલું રાખે છે તે એજ સાંગનું ચિન્હ અઘાપિ પર્યંત રહી ગયું હોય એમ માની શકાય છે અને એ પણ લોહાણા લગાયક પ્રજા હોવાનું સમર્થન કરે છે.

છઠ્ઠી

લોહાણા યાત્રિમાં બાળકના જન્મને છઠ્ઠે દિવસે એક ક્રિયા કરવામાં આવે છે. તેને 'છઠ્ઠી' કહેવાય છે. તેમાં પણ 'તથાવર' કે મોટી છરી કે કટારી રાખી તેનું પૂજન કરવાની પ્રથા છે. તે પણ એ જ બાળતનું સમર્થન કરે છે કે લોહાણા યાત્રિનો ક્ષત્રિય સ્વભાવ હજીય કાયમ રહેલો છે.

દાદા જશરાજનું શોકચિન્હ

હવે સમયે ગાયોને બચાવવાના ક્ષત્રિયધર્મને અનુસરી, યુદ્ધમાં ચડી, પવિત્ર ફરજ બળવતાં પ્રાણાર્પણ કરનાર દાદા જશરાજનું^૧ શોકચિન્હ લોહાણા યાત્રિમાં વરરાજ સહિદ કપડું હવે સમયે બાંધીને ધારણ કરે છે, તેમની નામના સાચવવા પૂજન પણ કરે છે, ઘોડા ખુંદાવે છે, ચંદી આપે છે. આ ગૌરક્ષણની ક્ષત્રિયોની ફરજનું કાળાંતરે પણ વિસ્મરણ ન થાય એવો ઉત્તમ ભાવ આમાં જણાય છે. તેથી પણ લોહાણા પ્રજા એ સમર્થ ક્ષત્રિય પ્રજા હોવાનું સિદ્ધ થાય છે.

શરણાંગતને સહાય

લોહાણા કેમની આ વૃત્તિ એમની જૂની ખાનદાની બતાવે છે. ઈ. સ. ના સાતમા સૈદ્ધામાં પણ-રાજકીય પતિતાવસ્થાના કટોકટીના પ્રસંગમાં પણ એ વીરતા અને ઉદારતાનાં જ દર્શન થાય છે.

શાહીવંશના છેલ્લા રાજ શાહસીરાયનો એક મહત્વાકાંક્ષી, માણસ્ય નીતિને અનુસરનારા ખટપટી બ્રાહ્મણ અગ્રે રાજ્યના લોકો દગાથી અંત આણ્યો; અને એ રાજ્યગાદી પચાવી. તેની સૌન્દર્યવતી રાણી મુહન્દી કે જેની વિશ્વાસભાવના જ આ રાજ્યનો અંત બાણ્યવાને કારણજીત બની હતી તેની સાથે પુનર્જન્ન કર્યું અને પછી પોતાની પ્રબળ સત્તા જમાવી. નાના રાજ્યોને હરાવી પોતાનું વર્ચસ્વ કબ્જા કરાવ્યું અને રાજ્યની હદ બાંધી છેક કાશ્મીર સુધી સત્તા જમાવી.

સિન્ધના બ્રાહ્મણબાદમાં આ સમયે લોહાણાઓનું યુગ્મ્ય રાજ્ય હતું. રાજ્ય અગ્રમસિદ્ધ રાજ્ય કરતો હતો. અગ્ર્યના આ વિશ્વાસપાતી અને નિષ્ઠકર્મને લોહાણાપ્રજા અંતરથી તિરસ્કારતી હતી અને અગ્ર્ય પણ લોહાણાના બળથી યાત્રા હોષ એક મહા સમર્થ અને લઘ્યક જાતિને છેડવાનું કરતો નહિ. અન્ય પ્રજાઓ અગ્ર્યની ભાગ્યરેખા ચળકતી જોઈ તેના સામર્થ્ય આગળ નમી પડી હતી પણ લોહાણા તટસ્થ રહ્યા હતા. અને પોતાના મિત્રો-અગ્ર્યના દુરમનોને સહાય કરવાને પણ તેઓ તૈયાર રહેતા.

સુવિસ્તાનના રાજના પત્રના જવાબમાં રાજ અગ્રમસિદ્ધે લખેલો નીચે મુજબનો પત્ર આ કથનની ખાત્રી આપે છે.

"I have always behaved towards you as a friend and well-wisher, and have, on no occasion; acted against you or

quarrelled with you. I acknowledge the receipt of the letter which you sent to me by way of friendship. You honoured me therein by the assurance that, as long as our union and friendship lasts, no enemy will approach us. I am ready to do your behests, and to carry out completely every one of your orders. you are a king and the son of a king. There exists perfect harmony between us and you. Misfortunes like these have befallen many persons and compelled them to seek refuge. You are at liberty to fix your residence at any town you choose in the territories dependent on Brabmanabad down to the sea, and to Debal. And if you intend to go somewhere else, none will obstruct you or molest you. I shall be helping you till you are safely settled somewhere. I possess sufficient troops and followers to be able to assist you."

"હું હમેશાં તમારા તરફ એક મિત્ર અને શુભચ્છક તરિકે વર્ત્યો છું. કોઇવાર પણ વિરૂદ્ધ વર્તન કર્યું નથી તેમ મુદ્દ પ્રસંગ આવવા દીધો નથી. મિત્રતા ભરેલો તમારો પત્ર મને મળ્યો છે, તે પત્ર વાંચવાથી મને ખાતરી થઇ છે કે ત્યાંસુધી આપણામાં સંપ અને મૈત્રી છે; ત્યાંસુધી કોઇપણ શત્રુ આપણી સામે થઈ શકશે નહિ, તમારા પત્રમાં આમ લખવાથી હું અને માન મળ્યું સમજું છું. હું તમારી ઇચ્છાનુસાર તમારી દરેક ઇચ્છાઓનો સંપૂર્ણ અમલ કરવા તૈયાર છું. તમે એક રાજપુત-રાજ્યના ખરા હક્કદાર છો. આપણી વચ્ચે મૈત્રીની દૃઢ ગાંઠ બંધાયેલી છે. ધણા રાજાઓ અત્યારે દુર્ભાગ્યવશ થઈ શત્રુને તાબે થાય છે.

આજણાઓ તાબે કોઇપણ ગામ કે શહેરમાં દક્ષિણે છેક દેવલ (નગરઠંડા) સુધી કોઇ પણ સ્થળે રહેવાની તમને સંપૂર્ણ છૂટ છે. તમને બીજી ક્યાંય જવાની ઇચ્છા હોય તો પણ તેમાં વિશ્વ નાખનાર કે રોકનાર કોઇ નથી. ત્યાં સુધી તમે કોઇ પણ સ્થળે અહીં સમામત રહો ત્યાંસુધી તમને હરેક પ્રસંગે હું મદદ કરતો રહીશ. તમને મદદ કરવાને મારી પાસે પૂરતું લશ્કર અને વીર સૈનિકો છે."

પ્રબળ સત્તાધારી બનેલા મહત્વાકાંક્ષી અચ્ચ જોવા એક સમર્થ દુશ્મનની સામે પણ એક મિત્રની રક્ષા કરવાનું જોખમ માથે લેવું એ એક વીર અને ઉદાર આત્મા સિવાય અન્ય નમાલા કે બાયલાથી બની શકશે કે ?

સવિસ્તાનના રાજા ઉપરનો ઉપલો પત્ર લખ આગમસિંહના માથુસો જતા હતા ત્યાં સર-હદ ઉપર અચ્ચના સિપાઇઓએ તેમને રસ્તામાંથી પકડ્યા અને તે સવિસ્તાનના રાજા ઉપરનો પત્ર હાથ કરી અચ્ચને દવાલે કર્યો. આ પત્ર અચ્ચને હાથ જવાથી તેને કોઇ વ્યાખ્યા, અને આ પ્રબળે કોઈ પણ રીતે જ્યાંથી દીધા સિવાય પોતાને શાન્તિ નહિ લેવા દે એવું બહુ

તે લોકાણાઓ વિરૂદ્ધ ઉદ્ધેરાયો અને તેણે રાણા અગમસિંહને પત્ર લખ્યો. આ પત્રથી પણુ લોકાણાનો એક વીર અને ઔરવસંપત્તિ પ્રાપ્તિન તેમજ સમર્થ પ્રજા તરીકે સ્વીકાર થાય છે.

અર્થ એવો એક મહા વિદ્વાન અને વીર જે જ્ઞાતિને આ પ્રકારનું માન આપે તે પ્રજાની અનુપમ મહત્તા સિદ્ધ કરવા માટે એક દુશ્મનના પ્રમાણુ શિવાય બીજા કશાની આવશ્યકતા છે ખરી? આ રહ્યો તે પત્ર:

“ You Consider yourselves kings of the time, from your power and grandeur, origin and lineage. Though I have not inherited this kingdom and sovereignty, and this wealth and affluence, this power and dignity, from my father and grand father, and though this country has not been ours before, still my elevation and my improved fortunes are due to the grace of God. It was not by my army that I won them, but the One God, has given me the kingdom by the blessing of Selaij and it is from him that I receive help in every thing. I do not depend upon any other person for assistance. He is the accomplisher of my undertakings and the giver of help in all my movements.

He is the Bestower of victory and success in all contests and oppositions. We have been graciously favoured with the blessings of both the worlds. If (you think) your power and prestige are the creation of your own bravery, courage, resources, and splendour, then, without doubt, your fortunes will decay, and the vengeance of death is but the legitimate due of your soul.”

“ તમે તમારા દરજ્જા-ઉચ્ચ વારસાથી-ઉત્પત્તિથી-વીર્યથી અને રાજ્યોમાં તમારા મોભાથી પોતાને મહારાજ માનો છો. જે કે આ રાજ્ય અને રાજ્યપદ, ધન અને મોભો, સામર્થ્ય અને સ્થિતિ મને મારા પિતા કે પિતામહ તરફથી વારસામાં નથી મળ્યાં. આ દેશનો હું હકદાર માલિક નથી, તથાપિ મને જે મળ્યું છે તે ઇશ્વરની કૃપાથી પ્રાપ્ત થયું છે. આ રાજ્ય મેં જીવિતજીવી નથી મેળવ્યું, પણુ સર્વ જગતના કર્તા-તે પરમાત્માએ જ મને મારા પિતા—સિદ્ધાએજની આશિષથી આપ્યું છે. હમણા પણુ મારા સહાયક તે જ છે, હું કોઈપણુ માણસ પાસેથી સહાયની આશા રાખતો નથી. પ્રજા જ મારા હેતુઓને સફળ કરનારો છે, મારા આશયોને હિતજનારો છે, મારો સહાયકર્તા અને પ્રતિકુળ સંજોગમાં વિજયદાતા છે. તેની કૃપાથી જ હિંસા લોકના સુખ સાધનોનો ભોક્તા હું થયો છું. જે તમે એમ ધારતા હો કે તમારું સામર્થ્ય તમા મહત્તા તમારા પોતાના

બળ, હિમ્મત, હિક્મત, અને સાધનોના પરિણામ છે તો હું માનું છું કે એ અભિમાન તમારું ચતુઃ જલદી લાવશે અને તે અવશ્ય જ !”

વાંચનાર આથી જોઇ શકશે કે અત્યંત જોવા એક મહા ચાણુદ્ય કુશન પશુ આ પત્રમાં રાણા અગમસિંહ તરફ મહતાજન્ય માનની લાગણી સખ્તે સખ્તે દર્શાવે છે; અને તેથી પણ લોહાણા એ પ્રાચીન, મહાન, બળવાન પ્રજા હોવાનું સાબીત થાય છે.

રાણા અગમસિંહ પોતાની ફરજ સમજતો હતો. તેણે આ પત્રનો પ્રત્યુત્તર જ ન આપ્યો. અને તેથી અત્યંત ગુસ્સે થઇ લશ્કર એકઠું કરી લોહાણાઓને તાબે કરવા બાહ્યાણા-બાદ ઉપર ચડાઇ કરી હતી.... અને ત્યારપછી આ પ્રજાને દબાવી દેવા કેટલાક અતિ અનુચિત કાયદાઓ ધડચા હતા.

કવિ ચંદ

ઈ. સ. ના ૧૨ મા સદીના અંતમાં ચઢુઆણ વંશના મહા પ્રતાપી રાજા પૃથુરાજના સામંતોમાં સોરઠના એક અજનબાહુ લોહાણા હતા એવું જણાય છે.

આ સામંતની વીરતાનો કવિ ચંદે કરેલો ઉલ્લેખ અજનબાહુ કાવ્ય ખંડમાં ‘અથ લોહાણો આજાનબાહુ સમય લીક્ષતે’ એ મથાળાના પ્રકરણ નીચે આ પ્રમાણે છે.^૧

કવિ ચંદ કિતિ ઉપમ કહે લોહાણા તૌંવર મુમર ।

ભાવાર્થ:—કવિ ચંદ કહે છે કે લોહાણાની વીરતાના હું શું વખાણ કરું ?

લોહાણાં આજાન બાનં પથ મીમ શ્રુધાનં આ આરુપ સરુપ વંકં મરં પથરં કરનં ।

લોહાણાં તૌંવર અર્થગ મુહર સન્ન સામંત સાઈ કાજ મુધાર વંદોલન મય દંત ॥

ભાવાર્થ:—લોહાણા અજનબાહુએ જીમની ગતિથી બાણના માર્ગમાં ઝંપલાવ્યું. પવનના વેગથી તે પકડ્યું અને સર્વ સામંતો દાંતમાં આંચળી નાંખી રહ્યા: તેમ લોહાણાએ પોતાનું વીરત્વ દેખાડ્યું.

બાંવહાનો અર્થ

કચ્છમાં અને કાઠિયાવાડના ઉત્તર ભાગમાં લોહાણાઓને, અન્ય જાતિઓ ‘બાંવહા’નું ઉપનામ કોઈ કોઈવાર રમુજમાં આપે છે. આને લગતી એક દંતકથા પ્રસિદ્ધ છે. આ બાંવહા સંબોધનમાં વિરોધીઓનો હેતુ ગમે તેવો હોય તો પણ એ દંતકથા લોહાણા જાતિનું અદ્ભુત જાતિઅભિમાન અને અયોગ્ય અપમાન નહિ સહન કરવાની અડગ વૃત્તિ દર્શાવે છે. આ દંતકથાનો સામાન્ય સાર આ પ્રમાણે છે.

કચ્છમાં દેવકરણુ શેઠની દિવાનગીરી દરમ્યાન કોઈ ભવૈયાએ લોહાણાનો વેશ લઇ લોહાણા જેવી પ્રાચીન ગૌરવશાળી જાતિને હીણું લગાડનારો દેખાવ દીધો. આ હીન-સ્પતિ ભરેલું દસ્ય પ્રેક્ષકોમાંના એક લોહાણાભાષી ન જોઇ શકવાથી કહેવાય છે કે એમણે એ વેશધારી લોહાણાને કાપી નાખ્યો. રાત્રી આગળ ફરિયાદ જતાં સદરહુ ધસમને બોલાવ્યો. કચેરીમાં રાત્રી સન્મુખ હાજર થતાં રાજાને નમન કરવાનો શિષ્ટાચાર જમણે હાથે થાય

એ સમ્મતાસુચક છે તેને બદલે ડાહ્યા હાથ આગળ જવાથી તેણે પોતાના કબજા હાથને જુદો કર્યો. આ પ્રકારના બનાવથી રાવત્રી વિસ્મય થયા. મૂળ ફરિયાદની બાબત જોણું થઈ અને આમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. તેનો જવાબ આવો હતો કે: પોતાનાથી ઉમ્મરમાં, યાનમાં મોટા અને દેવાંશી દેશાધિપતિને નમન કરવાનો શિષ્ટાચાર જમણે હાથે થવો જોઈએ ત્યારે મારા આ ડાહ્યા હાથે અવિનય કર્યો હોવાથી તેને જુદો કર્યો; કારણ કે એ અયોગ્ય અપમાન મારાથી સહન ન થઈ શક્યું. આ ખુલાસો સાંભળી રાવત્રી મનમાં તેની વીરતા, હિંમત, અને હાજરજવાબીથી ખુશ થયા; પરંતુ પ્રત્યક્ષ ન બતાવતાં પૂછ્યું કે: 'તમારા ઉપર એક ભવૈયાને મારી નાખવાની ફરિયાદ છે તે સંબંધે તમારા શા ખુલાસો છે?' આનો જવાબ તે ભાઈએ એવો આપ્યો કે: 'મેં કોઈ ઇતર મનુષ્યનું નહિ પણ અમારા કુળને એળ ભગાડનાર, અમારી યાત્રિના જોરવને ન છાજતું હલકું કામ કરનાર, આચારવિચારહીન મારા ભાઈને મારી નાખ્યો છે અને એવા કુલાંગાર ભાઈને મારી નાખવામાં મેં કંઈ અનુચિત કર્યું હોય એમ કું માનતો નથી' આ ખુલાસાથી રાવત્રીએ તેને છોડી મૂક્યો અને પછી 'તે લોહાણા ભાઈએ સદરકુ ભવૈયાની પોતાના ભાઈની માફક ઉત્તરક્રિયા કરી અને તેનાં શ્વેત્રને પણ પોપણનું સાધન કરી આપ્યું. ત્યારથી આજદિન પર્વત ભવૈયાઓ લોહાણાઓનો વેશ ધારના નથી.

આ એ દંતકથાનો મૂળ સારાંશ છે; અને જે તે સત્ય હોય અને તેના પર વિચાર કરવામાં આવે તો એમાં પણ લોહાણા યાત્રિની વીરતા, અદ્ભુત યાત્યાભિમાન, શુદ્ધિચાતુર્યતા અને અસીમ ઉદારતા જ દષ્ટિગોચર થાય છે. અને એ વીરતાસુચક ઉપનામથી પણ લોહાણા યાત્રિનું જોરવ વધે છે. એ સમયનો વિચાર, એ રાજાઓની ન્યાયતુલનાનો વિચાર આજના કાયદાઓની દૃષ્ટિએ કરવાનો નથી.

ઠંકુર, ઠંકર, ઠાકોર

જારો શબ્દ 'ઠંકુર' છે અને ઠંકર એ 'ઠંકુર' શબ્દનો અપભ્રંશ છે. કોષમાં 'ઠંકુર' નો અર્થ Divine પવિત્ર એવો આપેલો છે. કાવ્યપ્રદિપના કર્તા મ. એલિન્ડ ઠંકુર સંસ્કૃત ડીક્ષનેરીમાં 'ઠંકુર' નો અર્થ આ પ્રમાણે આપેલો છે.

ઠંકુર: 1 An idol, a deity 2 Honorific title added to the name of a distinguished person (to. ૧, વિદ્વાન, કેવ, ૨. પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોના નામ પછવાડે લગાડાતો ટાઇટલ. આથી 'ઠંકુર' એ પ્રથમ ક્ષત્રિય રાજાઓના તથા સામંતોના નામની પાછળ લગાડાતો ટાઇટલ હોય એવું જણાય છે.

અવ્યનામા-સિન્ધના ઇતિહાસમાં આ 'ઠંકુરો'ની સરવીરતા અને એકનિષ્ઠાપણનું વર્ણન મળે રથને કરેલું છે. ઠંકુરનો અર્થ અવ્યનામાનું અંગ્રેજોમાં ટ્રાન્સલેશન કરનાર મી. કાલીશ્વરે A Rajput Chief રજપુત સરદાર કરેલો છે. (જુઓ અવ્યનામા ભા. ૧ પાના ૨૬.)

When the fort of Multan was taken, Chach appointed a Thakur as his lieutenant there.

ઠંકુરોના પરકિમેની ધણી પ્રશંસા ધ્યનનામાં ઠંકુરો કરવામાં આવી છે. રાજ-તરંગિણીમાં ૨૪૩મે પાને આ ઠંકુરો સંગ્રહ ઉલ્લેખ છે. મહમ્મદ કાસીમ જેવા મુસલમાન સરદારે પણ ઠંકુરોના પરકિમે અને બહાદુરીનાં ધણાં વખાણ કરેલાં છે.^૧

લોહાણા ભાઇઓ પહેલાં ઠંકુર સમ્રાટને પોતાના નામની આગળ પાછળ લગાડે છે. તેના બોલવામાં, લખવામાં, બવહારના સંબોધનમાં પણ ઠંકુર તરિકે સંબોધાય છે. આ ઠંકુર ટાઇટલમાં પણ લોહાણા જ્ઞાતિની વિદ્વતા મહત્તા અને પ્રતિષ્ઠિત વીર અને ગૌરવ-સંપન્ન પ્રજા તરિકે ગણુના થઇ શકે છે. આજના રજપુત રાજ્યકર્તાઓ પૈકાર કહેવાય છે તે પણ ઠંકુર સમ્રાટનો, વર્તમાનકાળે થયેલો અપભ્રંશ સમ્રાટ જણાય છે. લોહાણાઓ બાપારીઓ બન્યા પછી જ 'મેઇ' નો અપભ્રંશ 'શેઠ' તરિકે લખવાની પ્રથા પડી છે.

મૂળ સ્વભાવ

લોહાણા-ક્ષત્રિયજાતિએ સંજોગબળે વૈસ્વવૃત્તિ સ્વીકાર્યા પછી પણ ન્યાં ન્યાં સંજોગો પ્રાપ્ત થયા હશે ત્યાં ત્યાં અનુપમ દંડતા, શુદ્ધિચાતુર્ય ને શૌર્ય બતાવ્યાં છે.

ધુન્ડશેઠની દંડતા અને શુદ્ધિબળ, દેવકરણુ શેઠની રાજકાર્યકુસળતા, દીર્ઘદંડી તથા શ્રેષ્ઠ શેઠની ધર્મસંરક્ષકવૃત્તિ અને શરવીરતા, તથા ૩૦ વર્ષ પહેલાં જ શેઠ ખટાઉ સ્વછનું બાહુબળ પ્રસિદ્ધ છે. અને હજી ન્યાં ન્યાં પ્રસંગ મળે ત્યાં ત્યાં લોહાણાઓમાં પોતાનો મૂળ જુસ્સો ઉભરાઇ આવે છે. એ બતાવે છે કે સંજોગો અને વસ્તુસ્થિતિનું પરિવર્તન ગમે તેટલું થયું હોય તથાપિ જાતિનો મૂળ સ્વભાવ પ્રધાનપણે નહિ તો ગૌણ સ્વરૂપે પણ જળવાઇ રહે છે. તેનો સદંતર અલોપ તો થતો નથી જ.

ન્યાં વીરતા છે-શક્તિ છે ત્યાં જ ઉદારતા છે. પૂર્વના ક્ષત્રિયો પ્રાણના જોખમે પણ શરણાગત ને આશ્રય આપ્યા વિના રહેતા નહિ. ગમે તેવો પ્રબળ દુશ્મન લાખો મનુષ્યોનો લડાઇમાં સંહાર થયા પછી પણ શરણે આવે તો તેને ક્ષત્રિયોએ છોડી દીધાનાં હજારો દિ-દના ઇતિહાસમાં અનેક મળે છે.

લોહાણાજ્ઞાતિ સમૃદ્ધ બાપારી પ્રજા બન્યા પછી પણ તેની શક્તિ અને ઉદારતાનાં સંસ્મરણો ભારતના યાત્રાના સ્થળોમાં, તીર્થક્ષેત્રોમાં, ધર્મશાળાઓ, અભ્યાસો, પાઠશાળાઓ, મંદિરો, પાંજરાપોળો આદિ તેના પ્રતાપી પૂર્વજોનાં કીર્તિ સ્થંભોરૂપે ઉભાં છે.

ભારતની કોઇપણ સાર્વજનિક વિશ્વાવર્ધક સંસ્થા કે પરોપકારી હીક્ષયાલુ એવી નહિ હોય કે જેમાં આ પ્રજાવશાળી કામે પોતાનો હિસ્સો ઉદાર ભાવે નહિ આપ્યો હોય. ખુદ આ ગૌરવસંપન્ન વીર પ્રજાના રૈસે જ અત્યારે ૪૧ વિશ્વાવર્ધક સંસ્થાઓ^૨ જ્ઞાતિના બાળકો માટે હસ્તિ ધરાવે છે.

દુઃખીઓનાં દુઃખ નિવારવામાં, પ્રજાને જ્ઞાન દાન આપવામાં, મુંઝાં ગ્રાણીઓને બચાવવામાં, અને પ્રજાહિતતાં કોઇપણ કામોમાં હિન્દની અન્ય જ્ઞાતિઓના કરતાં લોહાણા

૧ જુઓ મચ્ચનામાનું અંગ્રેજી ભાષાંતર ભા-૧, પા. ૧૦૮.

૨ કમ્પ્યુરનો અર્થ The Tribes and castes of Bombay ના કર્તા મી. આર. ઇ. એન્થો-નન 'Lord રાબ-જમીનદાર' જેવો કરે છે. જુઓ વોલ્યુ ૨.

૩ આ સંસ્થાઓનું લીસ્ટ જુઓ આ પુસ્તકના પાને ૬૨મે.

ચાલિએ પોતાના હિદાયરિત હૃદય અને પ્રાચીન ખાનદાનીનો વધુ પરિચય કરાવ્યો છે. એની ના કાણુ કહી શકશે ? અને આ બાબતો પણ તેનું જ્ઞાતૃત્વ જ સિદ્ધ કરે છે.

અત્યારે પણ કોઈ ભાઈ બહેન ઉપર જુદામ થતો હોય તો હોહાણા ચાલિતો નર તે જોઈ શકશે નહિ; એક બીજાથી અધિક સરસ થવાની બાવના, વીરાચિત હિદાયરતા, ધર્મ પ્રત્યેની આસ્થા આ બધું સ્ફુર્જિત્વ બતાવે છે. આ પુસ્તકમાં પ્રગટ થયેલાં સ્વર્ગસ્થ તથા વિદ્યમાન મહાપુરુષોનાં જીવન જ એ વાતની શુદ્ધ અને પ્રમાણિક ખાત્રી આપવાને બસ છે,

હોહાણાઓનાં શારીરિક સામર્થ્ય, નિડરતા, સાહસ, શરીરનું બંધારણ, સ્વભાવ, શુદ્ધિવિષયક તુલનાઓ, અને કેટલાંક વિસિષ્ટ ગુણોમાં આજે પણ નર્વહાનત્વનું તરવરે છે.

વાંચનાર, ઐતિહાસિક અંશવાળાં ધર્મશાસ્ત્રો, વર્ણવ્યવસ્થા મુકતું રેખાચિત્ર, આપણી ધાર્મિક ક્રિયાઓ, આપણી પ્રાચીન માન્યતાઓ, અને તેનું સમર્થન કરતી કેટલીક હકીકતો, આપણા રીતરિવાજો, ખાસીયતો, સ્વભાવ આદિના ઉપરોક્ત સામાન્ય અવલોકનથી એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે કે હોહાણા પ્રજા એ વિદેશીય નહિ પણ સુદ આર્ય સ્ફુર્જિત પ્રજા છે.

હોહાણા પ્રાચીન આર્ય સ્ફુર્જિત પ્રજા છે. એ ઉપરોક્ત બાબતોથી સિદ્ધ થયા પ્રકી હવે આવી એક મહાન પ્રજા કે જેનાં સ્મૃતિ સંસ્થાનો આજે સિન્ધમાં અને ભારતના અન્ય ભાગોમાં ખડાં છે, તેણે વૈશ્વવૃત્તિ ક્યારે અને કેવા મંજેશમાં સ્વીકારી, ભારતનો અવનતિભાગ ક્યારે શરૂ થયો, હોહાણા નામ કેમ પડ્યું ? એાતિ સંસ્થાઓનો ઉદ્ભવ, અંજોગો આદિ સંબંધમાં અન્ય લેખકોએ કરેલા પ્રયાસો વગેરે ઉપર આપણે હવે યથાશક્ય વિચાર કરીએ.

ભારતમાં અન્યવસ્થાનો આરંભકાળ

જ્યાં સુધી જનતાનો મોટો ભાગ હિન્દુ સંસ્કારોથી વિશુષિત થયેલો હોય, તેમના જીવનમાં નૈતિક તેમજ ધાર્મિક ઉંચા વિચારો તરવરી રહ્યા હોય ત્યાંસુધી તે દેશ સુધારણામાં સર્વોપરી રહે છે.

મહાભારતના સમય સુધી આ દેશ સુખ સમૃદ્ધિવાન હતો. વિદ્વાનોનો આદર થતો હતો. વિદ્યાર્થીઓને બાળપણથી ગુરુકુળમાં વિદ્યાભ્યાસ માટે મોકલવામાં આવતા હતા. ત્યાં તેઓ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી વિદ્યાભ્યાસ કરતા હતા. યુવાવસ્થામાં ગુરુની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરી મૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવિષ્ટ થતા હતા. જીઓને પણ વિદ્યાપ્રહણ કરવાની મનાઈ નહોતી. લોક વિદુષી જીઓ તરફ ભારે માનની દૃષ્ટિથી જોતા હતા. વિવાહમાં કન્યાની સંમતિ લેવાનાં પણ અનેક ઉદાહરણો મળી શકે છે. બાળકન અને પરદાનો શિવાજ ન હતો. પ્રજા રાજનું બંધુ માન રાખતી હતી અને રાજ્યો પણ પ્રજાકલ્યાણમાં જ પોતાની ફરજ સમજતા હતા. મોટા મોટા વિદ્વાનો અને યોદ્ધાઓની રાજ્યસલાઓ હતી. રાજ્યશાસન ધર્મશાસ્ત્રાનુસાર પંચાયતો મારફત થતું હતું. આ પ્રમાણે હોવા છતાં પણ વર્ણાશ્રમ ધર્મના પાયા આ સમયે ટીકા પડવા માંડ્યા હતા. શ્રીમંત વર્ગ અને રાજ્યો એકથી અધિક જીઓ કરતા. રાજનીતિ-કૂટનીતિ અને જુગાર જેલવા વગેરેનાં વ્યવસ્થાઓ પણ જ્યાં ત્યાં મળી શકે છે.

જ્યૈત્રેય શ્રાવણ મંથથી જણાય છે કે કુરૂ લોક પહેલાં હિમાલયની ઉત્તર તરફ (કદાચ કાશ્મીરમાં) રહેતા હતા. મહાભારતમાં પણ કુરૂ દેશ હિમાલયથી ઉત્તરમાં હોવાની વાત છે.

નકુળ અને સહદેવની માતાનું નામ માદ્રી હતું. એ મદ્ર દેશના રાજ્યની કન્યા હતી. એ મદ્ર દેશ પણ જ્યૈત્રેય શ્રાવણમાં ઉત્તરમાં હોવાનું લખ્યું છે. આથી એવું અનુમાન થઇ શકે કે કુરૂ અને મદ્ર દેશના લોકો હિમાલયના ઉત્તર ભાગમાંથી આવીને અહીં વસ્યા હોય.

પુરાણોથી જણાય છે કે મહાભારત યુદ્ધ પહેલાં સૂર્યવંશમાં ૯૩ અને ચંદ્રવંશમાં ૪૫ રાજ થયા હતા. તથા કૌશલ, વિદેહ, કાશી વગેરે નગરોના રાજા પ્રતાપી હતા. મહાભારત સમયે કુરૂ લોકની રાજધાની હસ્તિનાપુરમાં હતી. એ હસ્તિનાપુર દિલ્લીની પાસે ૬૫ માઈલ દૂર ઉત્તર પૂર્વે આવેલ હતું.

ત્યાંના ૪૬ રાજા કૌશલના સત્યવતીથી ચિત્રાંગદ અને વિચિત્રવીર્ય નામે એ પુત્રો થયા. ચિત્રાંગદ યુદ્ધમાં મરાયા પછી વિચિત્રવીર્ય રાજ્યનો સ્વામી થયો. બીજા પિતાએ કાશી-રાજની કન્યાઓ, અમ્બિકા અને અમ્બાલિકાનું સ્વયંવરમાંથી હરણ કરીને તેના વિચિત્રવીર્ય સાથે વિવાહ કર્યા. વિચિત્રવીર્યના મૃત્યુબાદ નિયોગથી અમ્બિકાથી ધૃતરાષ્ટ્રનો અને અમ્બાલિકાથી પાંડુ તથા એક દાસીથી વિદુરનો જન્મ થયો હતો. ધૃતરાષ્ટ્ર અંધ હોવાના કારણે નાનો ભાઈ પાંડુ રાજ્યનો સ્વામી થયો. તેની પહેલી સ્ત્રી કુંતીથી યુધિષ્ઠિર, ભીમ અને અર્જુનનો તથા બીજી સ્ત્રી માદ્રીથી નકુલ અને સહદેવનો જન્મ થયો. એ પ્રમાણે ધૃતરાષ્ટ્રની સ્ત્રીઓથી કુર્યોધન, કુઃશાસન આદિ ૧૦૦ પુત્રો થયા. પાંડુના પુત્રો પાંડવ કહેવાય.

આ પાંડવો તથા કૌરવોની શિક્ષાનો ભાર દ્રૌણાચાર્ય નામક ગુરૂને સોંપવામાં આવ્યો હતો. દ્રૌણાચાર્ય પરશુરામના શિષ્ય અને શસ્ત્રવિદ્યામાં મહા નિપુણ હતા. વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં જ આ પાંડવો તથા કૌરવોમાં પરસ્પર હયાથી દ્વેષાભિ સજાગી હતી. તે પાંડવોનું કાસળ કાઢી નાખવા માટે કુર્યોધનના પક્ષે કેટલાંક કારસ્તાનો કર્યા હતાં. પાંડવોને એકવાર બાળી નાંખવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો તેમાંથી વિદુરની ચેતવણીથી પાંડવો બચી ગયા હતા. પાંડવોનો પ્રભાવ વધતો જતો હતો. અને કુર્યોધનથી તે દેખી શકાતું નહોતું. જુગાર રમીને તેમાં હરાવી પાંડવોને વનવાસ કાઢવા. વનવાસ પૂરો થયા પછી પાંડવોએ રાજ્યમાં હિસ્સો આપવાનું કહેવા કૌરવોની પાસે ફત મોકલ્યો; પરંતુ તેનું ફળ કશું ન આવ્યું. પછી શ્રીકૃષ્ણ કુર્યોધનને સમજાવવા ગયા. તેને પણ કુર્યોધને કેદ કરવાની કોશિશ કરી. આખર કુર્યોધને જરા પણ હિસ્સો આપવા ના પાડી તેનું પરિણામ તે ભારતનું એ જગતપ્રસિદ્ધ યુદ્ધ । આ યુદ્ધ દિલ્લીની ઉત્તરે કુરૂક્ષેત્રમાં ૧૮ દિવસ સુધી ચાલુ રહ્યું હતું. આ યુદ્ધ વારાહી સંહિતા પ્રમાણે કળિયુગના આરંભમાં ૬૫૩ વર્ષ પછી થયું હતું. કળિયુગનો પ્રારંભ ઈ. સ. પૂર્વે ૩૧૦૨ વર્ષની ૧૮ મી ફેબ્રુઆરીથી માનવામાં આવે છે.

કલ્કલ્પરચિત રાજતરંગિણીમાં પણ કલિયુગનાં ૬૫૩ વર્ષ વિત્યા પછી કૌરવ અને પાંડવ થયા હતા. એ વરાહગિહિરના લેખને પ્રુષ્ટિ આપે છે. આ કૌરવ પાંડવ યુદ્ધમાં

૧૮ અક્ષૌહિણી સેનાદળ હતું. જેની સંખ્યા ૨,૩૦,૨૯,૧૧૦. ચોદાઓની થાય છે. તે ઉપરાંત ૧૭,૭૧,૪૭૦ હાથીઓ તથા મહાવતો અને ૧૭,૭૧,૪૭૦ રથોના સારથીઓં એ જુદા. ૧૮ દિવસના (માગસર સુદ ૧ થી માગસર વદ ૩ સુધી) આ યુદ્ધમાં પાંડવોએ વિજયી બનીને રાજ્યપર અધિકાર મેળવ્યો અને હસ્તિનાપુરમાં સુધિષ્ઠિર ગાદીએ બેઠા. લગભગ ૫૧ વર્ષ રાજ્યસુખ ભોગવી પાંડવો અર્જુનના પૌત્ર પરિક્ષિતને રાજ્ય સોંપી આ અસાર સંસારને છોડી હિમાલય તરફ આત્મા ગયા હતા. અને ત્યાર પછી લગભગ ૨૫૦૦ વર્ષનો ઇતિહાસ મળી શકતો નથી.

પુરાણોમાં ઇ. સ. પૂર્વ ૬૪૨ શિશુનાગ વંશથી કંઇક ઐતિહાસિક અંશ મળે છે, અને તે પણ બહુ થોડો.

આ મહાભારતના યુદ્ધ પછી આર્યોની સંસ્કૃતિ અને ક્ષત્રિયતાનો અવનતિ કાળ સરૂ થયો હતો. એ યુદ્ધમાં થયેલા વિદ્વાન, બળવાન નરરત્નોના સંહારની ખોટ પાછળથી પૂરાઇ જ નથી અને ક્ષત્રિયોનો દૈભાગ્યસર્થ પણ તે જ કાળથી અસ્ત થવા લાગ્યો હતો. ત્યારપછી સેંકડો વર્ષ પર્યન્ત વારંવાર આપસઆપસમાં કુસંપ અને દેવનાથી યુદ્ધો થતાં હતાં અને તેમાં ઉત્તરોત્તર આ દેશની પાયમાલી થતી ગઇ. યુદ્ધથી કંટાળો ખાતી અને પાછી હકંતી પ્રજા સ્વતંત્રતાનો ઉપભોગ કરવા નાસાયક બની જાય છે, એ વાક્યની ચથાર્થતા સમજી શકાય તેમ છે.

વર્ણવ્યવસ્થાની મુંદર રચનાના પાયામાં પણ મજબુત રીતે સડો આ સમયથી જ પેઠો હતો. જાતિની મેષ્ટતા ગુણ કર્મ ને બદલે પછી કાળ જતાં આ પ્રમાણે જન્મથી મનાવા લાગી. વર્ણવ્યવસ્થા વૃદ્ધતી જોઈ પ્રાણલોએ સખ્ત બંધનો બાંધ્યાં. ચોતરફ અવ્યવસ્થા થઇ રહી હતી.

હવે આપણે દાક્ષની અગ્રખ્ય જ્ઞાતિઓ કેવા પ્રબોધોમાં કેવી રીતે ઉદ્ભવી તેના વિચાર ઐતિહાસિક દષ્ટિએ કરીએ.

જ્ઞાતિઓનો ઉદ્ભવ

આર્યો આ દેશમાં આવ્યા. તે સંસ્કારી હતા. તેમની સંસ્કૃતિ આધ્યાત્મિક નિયમો પર ચોળાયલી હતી. આર્યોએ અહાંના અનાર્યોને જીત્યા તેને દસ્યુ કહેતા. સરૂઆતમાં તેનાથી અસહ્ય રહ્યા તે જીતનારની મગફરી તરિકે નહિ પણ આત્મમરજક્ષણની પ્રેરણાથી જ, અસહ્ય વતનીઓથી અસહ્ય રહેવાની આ ચોળના તેનો જીયુકને માટે બહિષ્કાર કરવાની નહોતી. આ અનાર્યોમાંથી જેમ જેમ આર્યોની રીતભાત અને વાપાનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા તેમ તેમ તેને સુધારાનો અને ધર્મોના લાભ મળ્યો અને તેમાંથી શુદ્ધ વર્ગ થયો.

જે અનાર્યોએ આર્યસુધારાને અનુસરવા ના પાડી ને લડાઇ ચાલુ રાખી, નીતિબ્રજ જીંદગી ગુજારવી ચાલુ રાખી તેઓને દસ્યુ ગણુતા અને વેદોમાં જે તિરસ્કાર દસ્યુ પર બતાવવામાં આવ્યો છે તેવા શૂદ્રો તરફ કદી બતાવવામાં આવ્યો નથી.

આપરથી એટલું સિદ્ધ થાય છે કે આર્યોએ દસ્યુને તિરસ્કાર્યા હતા તે તેઓની જાતિને લીધે નહિ પરંતુ તેના અધર્મપણાને લીધે જ; અર્થાત એક બક્તિનાં સારાં નરસાં કર્મો અનુસાર તેને સમાજમાં ઉત્તમ અને નીચું સ્થાન મળતું. એટલે કે અગાઉ કહેવાઈ ગયું

તેમ વિદ્વતા અને શુષ્ણનો પ્રથમ દરજ્જો, બળ અને શક્તિનો બીજો, લક્ષ્મીનો ત્રીજો દરજ્જો; અને આખા સંમાજ શરીરને વ્યવસ્થિત રાખતા પગરૂપ શુદ્ધનો ચોથો દરજ્જો.

મનુષ્યમાં જ્ઞાન અને વિદ્યા, ડહાપણ અને પવિત્રતા લક્ષ્મીથી જ નહિ પરંતુ બળથી પણ ચઢીઆતાં છે તે વર્ગથી કરતાં કોઈ ધર્મ અથવા મુખ્ય મનુષ્ય જાતની વધારે સારી વર્ગથી હોવાનો દાવો કરી શકે છે ?

હિંદુસ્થાનમાં વર્ણવ્યવસ્થા જન્મ ઉપર સ્થાપવામાં નહોતી આવી તે બતાવવાને પૂરતાં પ્રમાણો મળી શકે છે.

ઐતરેય બ્રાહ્મણમાં કવચની એવી વાત લખેલી છે.

ઐતરેય બ્રાહ્મણ અને ઐતરેય ઉપનિષદ બનાવનાર તે તેના નામ પ્રમાણે 'ઇતરા' અથવા શૂદ્ર સ્ત્રીનો દીકરો હતો. તેનું 'આણુ' નામ અહિંદાસ ઐતરેય હતું.

મહાભારતનો પ્રખ્યાત કર્તા બ્યાસ પરાસરનો પુત્ર ખત્રાસી જાતિ (કૈવર્ત) સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયો હતો; બ્યાસે તેનો બાપ પરાસર પોતે આંડાલીનો દીકરો હતો.

આ પ્રમાણે ઘણાં પહેલાં દ્વિજ નહોતા તે દ્વિજ થવાના દાખલાઓ વેદ, ઉપનિષદ, બ્રાહ્મણ ગ્રંથો તથા અન્ય ગ્રંથોમાંથી મળી શકે છે. એટલે ચડતીનો રસ્તો તેમના શુષ્ણ કર્મ પ્રમાણે સર્વને માટે ખુલ્લો હતો. દ્વિજ વર્ણોમાં અસ્પર્શ ભોજનવ્યવહાર અને કન્યાવ્યવહાર પણ હતો. પરદેશગમનની છૂટ હતી. આથી એ નિશ્ચય થાય છે કે મહાભારતના સમય વખતે વંશપરંપરાથી આવેલી જ્ઞાતિ જેવી કોઈ સંસ્થા નહોતી.

આર્યો પ્રાણથી પણ ધર્મને અધિક માનનારા હતા. હૈાલીની પવિત્રતા જળવવા અને જાતિને સુરક્ષિત રાખવા માટે ધર્મગ્રંથ, આચારવિચારહીન શાસુસના સંસર્ગથી સમાજને હાની થતી જોતા હતા. છેલ્લામાં છેલ્લે ૧૬ વર્ષનો બ્રાહ્મણ, ૨૨ વર્ષનો ક્ષત્રિય, અને ૨૪ વર્ષના પૈસ્ય કુમારને યજ્ઞોપવિત ધારણ કરાવી ધર્મબ્યાસ કરાવવામાં અધર્મ અને અનાચારને વશ થઇ પ્રમાદ સેવતા તેમને પ્રાત્ય કહેતા.

સમય જતાં પછી લગ્નમાં પણ વિશેષ છૂટ અપાઈ હતી. પ્રેમ અને સાંસારિક દરજ્જા અનુસાર ઉત્પત્તિની યોજના થતી તો પણ એ પ્રીતિ ઉચ્છ્રંખસતાનું રૂપ ધારણ કરતાં તેમાંથી પણ અનિષ્ટ પરિણામો આવવાથી અનુલોમ, પ્રતિલોમ લગ્નપ્રણાલિ શરૂ થઈ હતી.

સવર્ણ લગ્ન સૌથી ઉત્તમ મનાતું. તો પણ પ્રસંગે ઉચ્ચ વર્ણનો પુરૂષ નીચ વર્ણની કન્યા લે તો તેમાં અધમતા મનાતી નહોતી. આવાં લગ્નો તે અનુલોમ લગ્નો કહેવાતાં. અને હલકી વર્ણનો પુરૂષ પોતાનાથી ઉચ્ચ વર્ણની કન્યા પરણે તો એ પ્રતિલોમ લગ્ન કહેવાતાં. અને આવાં પ્રતિલોમ લગ્નથી ઉત્પન્ન થનારી સંતાતિ વર્ણસંકર મનાતી.

મહાભારતના યુદ્ધ પછી આ પ્રતિલોમ લગ્નો વિશેષ પ્રમાણમાં થતાં હોવાની કેટલાક વિદ્વાનોની માન્યતા છે. પાછલા સમયમાં આ અનુલોમ, પ્રતિલોમ લગ્નોથી ઉત્પન્ન થયેલી સંતાતિને નવું નામ મળતું. ઉપર દર્શાવેલી રીતોથી મહાભારતના યુદ્ધ પછી કેટલાક કાળે આ 'સંતાતિ' નામની બંધનમૂલક સંસ્થાનો જન્મ થયો હતો અને પોરાણિક કાળનો

ઇતિહાસ જોતાં જણાય છે કે તે વખતે યાત્રિયધારણ પૂરજોસમાં હતું. અતુસ્થિતિના દશમા અધ્યાયમાં એ પતિત યાત્રિઓના નામ તથા તેમનાં કર્મોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલો છે.

વિદ્વાનોનું એવું માનવું છે કે અતુસ્થિતિ પ્રથમ સત્રોમાં રચેલી હતી, શ્લોકમાં નહિ. અને તેનું હાલનું સ્વરૂપ એ બહુ પ્રાચીન કાળનું નથી.

આ શ્રાવ્ય અને પતિતોની બંધાતી નવી નવી યાત્રિઓથી પછી વર્ણવ્યવસ્થા છિન્ન-ભક્ષ થતી જતી હતી. તો પણ આ બધીમાં જ્યાં સુધી એક પ્રબળ તરિક્કનું સંગઠન હતું ત્યાં સુધી તો કશું વધુ નુકશાન નહોતું; પણ જ્યારે બહુ જ અંધારુ થી અને સ્વચ્છંદતાનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્ત્યું ત્યારે શ્રાહણોએ સંસ્કૃતિ સાચવવા ભારે સખ્તમાં સખ્ત અંકુશો મૂક્યા. વંશપરંપરાના ગુણોએ જાતિ જન્મથી ગણવા લાગી. ઉચ્ચ પંક્તિમાં જન્મેલા માણસોએ આ પ્રમાણે પોતાને જન્મથી મળતા મોટાઈ મેળવવાના પ્રસંગોનો લાભ લીધો. મૂળ યાત્રિઓ ઉપર સખ્ત અંકુશો મૂક્યા. બીજી યાત્રિઓ સાથે હિમવ્યવહારનો પ્રતિબંધ મૂકાયો.

શ્રાહણોની સત્તા વૃદ્ધિ પામતી હતી અને આવાં યાત્રિ બંધારણોથી પતિત જાતિઓ મંદાતી હતી—વધારે પતિત થતી જતી હતી. નીચ યાત્રિમાં જન્મેલ ગમે તેવો સદગુણી શુદ્ધિમાન હોય તો પણ જનસમાજમાં તે વખતે ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નહિ. હિન્દુસ્થાનમાં છેલ્લાં ૨૦૦૦ વર્ષમાં ઉત્પન્ન થયેલ ધણીખરા મહાન પુરુષો શ્રાહણ અને ક્ષત્રિય વર્ગમાં થવાનું મુખ્ય આ જ કારણ છે.

ધારાણિક કાળમાં યાત્રિયધારણ પૂરજોસમાં હતું. નાતોમાં ધર્મના જેવી પવિત્રતા અને કાયદાના જેવો અમલ હોય એમ મનાતું. શૂદ્રોને નીચા રાખવા માટે તેમણે ધણી અન્યાયી ધારા ધડા હતા. દરેક યાત્રિને માટે કાયદો બુઢો હતો. કાયદામાં શ્રાહણો તરફ ધણી જ પક્ષપાત અને શૂદ્રો તરફ ગેરવ્યાજબી સખ્તાર્થ જતાવવામાં આવતી. “જો કોઈ માણસ પોતાથી ઉચ્ચ યાત્રિના માણસને મારે તો તેના હાથ પર કાપી નાખવામાં આવતા. જો ઉચ્ચ યાત્રિના માણસને કોઈ ઉપદેશ કરવાનો ડાળ ધાલે તો એના મોઢામાં ગરમ તેલ રેડવામાં આવતું.” (વિન્નુસ્મૃતિ ૫, ૧૬, ૨૩, ૨૪) ‘જોનો સ્પર્શ ન કરાય એવો માણસ દિવને અડીને તેને બ્રહ્મ કરે તો તેને મારી નાખવો જોઈએ.’

જો કોઈ માણસ શ્રાહણને કાપી નાખે તો તેને મોતની શિક્ષા કરી તેની મિદ્ધત ઘર્ષ લેવામાં આવતી. જો કોઈ માણસ પોતાની સરખી જાતના અથવા નીચ માણસને મારી નાખે તો તેને પ્રમાણમાં હલકી અને બીજી જાતની શિક્ષા કરવામાં આવતી. ક્ષત્રિયને મારી નાખનારને ૧૦૦૦, વૈશ્યને મારનારનો ૧૦૦, અને શૂદ્રને મારનારનો ૧૦ સિક્કા દંડ કરવામાં આવતો, (મિ. દત્તા ઉતારાનું પાનું ૨૪૮, બૌદ્ધાધ્યયન ૧, ૧૦, ૧૮, ૧૯) બલિયારને માટે પણ જે જાતની સ્ત્રીઓથી બલિયાર કર્યો હોય તેના પ્રમાણમાં શિક્ષા કરવામાં આવતી. ચાલતવચ્ચની સ્મૃતિમાં તો કહેવામાં આવ્યું છે કે નીચ યાત્રિની સ્ત્રી સાથેનો બલિયાર શિક્ષા કરવાને યોગ્ય નથી (૨-૨૬૧, મિ. દત્તા ઉતારાનું પાનું ૬૯૭) આંધ્યાત્મિક નિવૃત્તિ અને ધાર્મિક આશાસન શૂદ્રોને ભોગવવા દેવામાં ન આવતું. તેઓનાથી વેદોનો અભ્યાસ ઘર્ષ શકતો નહિ. જનસમાજમાં શૂદ્રો આ પ્રમાણે ધિઃક્રાંતા હોવાથી તેમની ઉન્નતિમાં આડે આવતા ધર્મનો લાભ કરવાને તેઓ હંમેશ તત્પર રહે-એ સ્વાભાવિક છે. જ્યારે આ દેશમાં નવો ધર્મ ઉપસ્થિત થાય છે અથવા વિદેશી ધર્મ દાખલ થાય છે

ત્યારે તેઓ ધર્મનો ફેરફાર કરીને પોતાની સ્થિતિ સુધારવાની ને લાંબા કાળ સુધી તેમના સંકુચિત મનવાળા સહધર્મીઓએ જે બંધનમાં તેમને રાખ્યા છે તેમાંથી મુક્ત થવાનો મોગ તેઓ ખુશીથી સાધે છે.

જિ રમેશચંદ્ર દત્ત હિન્દુસ્થાન જેવા આસતી રૂઢીને વળગી રહેનાર દેશમાં બૌદ્ધ મતનો પ્રચાર એટલો જલ્દીથી કેમ થયો તે સંબંધમાં કહે છે કે: ‘ઉપાલી અને સોનીતા બન્ને ચંદ્ર હતા. પહેલો જાતે હુજમ ને બીજો ઝાકુ કાઢનાર હતો. તેઓ ગમે તેવા ગુણગુણ, સદ્ગુણી અથવા વિદ્વાન હોત તો પણ હિંદુ ધર્મમાં તેમને ઉચ્ચ પદ સંપાદન કરવાનો અધિકાર જ નહોતો. ઉપાલી અને સોનીતાએ બૌદ્ધધર્મનો સ્વીકાર કર્યો અને તેઓ માનમરતબો મેળવીને ધર્માચાર્યની પદવી સુધી ચઢી શક્યા. હિંદુધર્મની આ ખામી છે અને આ ખામી ઐતિહાસિક કારણોને લઈને તેને વારસામાં મળી છે અને જેને લીધે વખતો વખત તેને ધણું ખમવું પડ્યું છે.’

આગળ આસતમાં મી. દત્ત હિંદુ ગાંધીઓની આવી બીજાઓથી અસંગ અસંગ રહેવાની રીત સંબંધે જણાવે છે કે: “પ્રાચીન વર્ણવ્યવસ્થા હાથના વંશપરંપરાના ગાંધી બંધારણ ક્રાંતિ તદ્દન જુદી જ હતી. તેથી ધણાક શૂદ્રો એટલે કે અનાયો દક્ષ બ્રાહ્મણ જ નહિ પણ ઋષિ ધરાધરી થયા એવું આપણે અગાડી જોઈ ગયા છીએ. આખરે જ્ઞાતમ-ધારણ વંશપરંપરાનું ચર્ચ પડ્યું. અને શૂદ્રોનો ખરેખરા હિંદુસમાજની મર્યાદામાંથી બહાર કાઢવામાં આવ્યો.....તેઓએ શૂદ્રોને સઘળા ધાર્મિક જ્ઞાન અને ક્રિયાનો પ્રતિપદ કર્યો. તેમને માટે ગેરવ્યાજબી અને ધાનકી દિવાની ફાજદારી કાયદાઓ ધડ્યા.

આવા જુદા જુદા બંધારે અનહદ વધી પડ્યો ત્યારે આખરે એવા પણ સમય આવ્યો હતો કે બંધારે એક કીર્તિવાન ક્ષત્રિય કુળના વંશજે પોતાનું ઉચ્ચ કુળ તન્યું અને જાહેર કર્યું કે ગાંધીથી નહિ પણ સદ્ગુણથી ખરું માન મળે છે. આ રાજપુત બીજો કોઈ નહિ પણ જાતમશુદ્ધ.

“આ રાજપુત જાતમશુદ્ધને હજારો માણસો તરત જ આથી મજબૂત અને બૌદ્ધ મતનો હિન્દુસ્થાનમાં જલ્દી ફેલાવો થયો. ખુદના થયા પછી બસે વર્ષે ઉત્તર હિન્દુસ્થાનમાં મૈથિલવંશનું રાજ થયું. તેઓ ક્ષત્રિય નહોતા અને તેથી ગાંધીના અનુયાયીઓ તેઓના તરફ તિરસ્કાર ભરી નજરથી જોતા. મહાન અશોકે ગાંધીધારણનો જડમળથી નાશ કર્યો અને તેને બદલે સદ્ગુણ અને કીર્તિવંત કામોને માન આપે તેવા બૌદ્ધધર્મનો સ્વીકાર કર્યો.” (એજ)

આ પ્રમાણે બૌદ્ધધર્મ દેશના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી પ્રસર્યો. નીતિશાસ્ત્રની નજરે બૌદ્ધધર્મ ગમે તેટલો એક હતો પણ ધર્મ તરિકે એમાં ખામી હતી. આથી હિન્દુસ્થાનમાંથી તેની પડતી યથા પ્રથમતો, તેમાં હિંદુસમાજના ગાંધી અને હાનિકારક રિવાજોમાં જણાતા દ્રેવજનક બેદ વિરૂદ્ધ સહેજ આગળ પડતો નિષેધ માત્ર જ હતો. આમ હોવાથી સઘળા સમજી માણસોને એ ધર્મ રૂઝ્યો અને સહેલાઈથી તે ધર્મમાં ધણા ભળ્યા. પણ

પછીથી તેણે બુદ્ધો જ ધર્મ હોય એવું રૂપ ધારણ કર્યું. આ ધર્મ કેવળ નાસ્તિક અને અધર્મનું શિક્ષણ આપતો જણાવાથી હિંદુઓ જેવા ધણા ધાર્મિક લોકોને ચિંતાકર્ષક થઈ પડે એમ જ નહોતું. તેથી કરીને તેને દેશમાં જેટલો વખત લાગ્યો તેના કરતાં વધારે ઓછાથી બૌદ્ધધર્મના લોપ થયો અને તેની જગા “પૌરાણિક અથવા અર્વાચીન હિંદુધર્મ” લીધી. તેમાં અનાયોની અંધભક્તિ, બુદ્ધોની મૂર્તિપૂજા અને વૈદિક મેળભેળ થઈ ગયો. બે કે ધણા ફેરફાર થઈને હિંદુધર્મનો પુનરોદ્ધાર થયો તો પણ જ્ઞાતિભેદનો લોપ થયો નહિ, ત્યાર પછી વૈશ્ય જાતિના ધંધાદારી નાતોના પણ વિભાગ પડ્યા.

મી. ૬૮૦ જણાવે છે કે: હિન્દુસ્થાનના જ્ઞાતિવિધારણને લીધે તેનું ખરાબ અને શોકજનક પરિણામ તો એ આવ્યું કે જ્યાં એકત્વતા અને એક સંગ હોવો જોઈએ ત્યાં વિરોધ અને કુસંગ ઉત્પન્ન થયો.

આ રીતે ધંધા રોજગારના ભેદ, સ્થાનભેદ, રીતરિવાજના તફાવત, ધાર્મિક માન્યતાઓના ભેદને લઈને અનેક જ્ઞાતિઓ આ દેશમાં જન્મ પામી. એ ઉપરની હકીકતોથી જણાઈ આવે છે. બૌદ્ધધર્મના પ્રભાવને લઈને હિન્દુસ્થાનના બૌદ્ધ ઉપદેશકોદ્ધારા મળેલા જ્ઞાનના પરિણામે અનેક વિદેશી ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય પ્રજાઓ શૈક, સ્વન, ઝીક, જૂથુ, આકટ્ટિયન, છુટ, ક્ષત્ર્ય, આન્ધ્ર, પદ્મવ આદિ પોતાના રાજ્ય સ્થાપવા અને આર્થ પ્રજાને ભંડવા માટે આવી હોય એમ જણાય છે. આ ઝીક, આકટ્ટિયન અને પાર્શ્વિય પૈકી થોડા જ લોકો તેના સ્વદેશમાં પાછા ગયા હતા. બાકીના બુદ્ધે બુદ્ધે સ્થળે પોતાનાં મથકો કરી અહીંના જ નિવાસી થઈ રહ્યા હતા. તેની પણ ન્યાતો બધાઈ હતી અને તેઓએ બૌદ્ધધર્મ સ્વીકારી સમાજમાં સ્થાન મેળવ્યું હતું. નવીન જાતિઓ અનેક દિશાઓમાં આગળ વધી પોતાની સત્તા સ્થાપતી હતી: અને આ અનાર્થ જાતોએ સામાજિક ઉચ્ચ સ્થિતિની કુદરતી ઇચ્છાએ પોતાની ઉત્પત્તિ પણ કલ્પિત રીતે ઉપજાવી કાઢી. તે સંગ્રહમાં સન ૧૬૦૧ના સેન્સસ કમિશનર સર હર્બર્ટ રિસ્લી આ પ્રમાણે વર્ણન કરે છે: “મૂળ જાતના (અનાયો) મુખ્ય માણસો કુનિયાદારીમાં કાઢી રીતે આમ સ્વતંત્ર જમીનદાર થયા બાદ વધારે આગળ પડતી જ્ઞાતિઓમાં દાખલ થવાના પ્રયત્ન કરે છે. તેઓ ધણુંખરૂં પોતાને રજપુત તરિકે જણાવે છે; અને તેટલા માટે તેઓ કાંઈ બ્રાહ્મણ ધર્માચાર્યને ઉભો કરે છે; તે કલ્પિત પૂર્વજ ઉપસ્થિત કરી જે સ્થાનકમાં તે જાત વસતી હોય તેને લગતી કંઈ અદ્વિત વાત જોડી કાઢે છે. અને અથાપિ સુધી સાંભળવામાં આવી ન હોય એવી મહાન રજપુત જાતિના તેઓ હોય એમ પ્રતિપાદન કરે છે” (પીપલ ઓફ ઇન્ડિયા. પાનું ૭૧) આ રીતે શૂદ્રમાં જન્મેલાઓને હાલના હિંદુ રીતરિવાજો જે સામાજિક ઉચ્ચ પંક્તિમાં નથી મૂકતા તેમાં મૂકાવાનો છે.

સર હર્બર્ટ રિસ્લીના આ અભિપ્રાયપર ખાસ કરીને વાંચનારનું લક્ષ એવીએ છીએ. શૂદ્ર-ચૈત્યવંશની સ્થાપનાથી ઈ. સ. ના ૫ મા સૈકા સુધી જે શૈક, સ્વન, આદિ લઘુવક પ્રજાઓએ આ દેશમાં આવી રાજ્ય મેળવ્યું હતું. તે પ્રજાઓના પ્રમંથથી શુદ્ધ આર્થ ક્ષત્રિયો અનેક રીતે નિર્બળ થયા હતા. વિષ્ણુ, જૈન, વગેરે પુરાણોમાં આ મુલેખ જાતિઓના આગમન સંબંધે હર્ષિકતો મળે છે.

અતિ પ્રાચીન પુરાણોના સમયમાં જે સમય નંદવંશના સમયથી અર્વાચીન ન હોવો જોઇએ (ઇ. સ. પૂ. ૩૫૬) તે સમયથી ક્ષત્રિયોની રાજ્યસક્તિનું તેજ કયાંક કયાંક ઝાંખા કીરણો રૂપે પ્રકાશનું હતું અને વિદેશીઓની સત્તા જામતી જતી હતી.

અહીં એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે સર હર્બર્ટ કિસ્લી કહે છે તેવો રજપુત શબ્દ ઇ. સ. ના ૭ મા સૈકા સુધી પ્રચલિત નહોતો. અલબત્ત ક્ષત્રિયોની શાખાઓ, પેટા શાખાઓ હતી. જે કે ક્ષત્રિયોએ આ સમયમાં પોતાનો બવસાય બદલ્યો હોય-વૈશ્ય-વૃત્તિ ધારણ કરી હોય પણ તેના મૂળનો નાશ થયો હોય એવો એક પણ દાખલો ઇતિહાસમાંથી મળી શકે તેમ નથી.

અહિંવૈવર્ત પુરાણમાં આ સંબંધે શ્લોકો છે તેનું આપાંતર ડો. જે. વીલ્સન એફ. આર. એસ. આ પ્રમાણે કરે છે:

માતા:	પિતા:	જાતિ:	કર્મ:
શૂદ્ર.	વૈશ્ય.	કરણ.	કાયરથ.
૨૧ પુત્ર.	ક્ષત્રિય.	ભવાર.	માછી.
૪૨	ક્ષત્રિય.	રાજપુત્ર.	
રાજપુત્ર.	કરણ.	અગારી.	મીઠું પકવનાર.

આમાં રાજપુત્ર અને ક્ષત્રિય એ બે શબ્દોનો ભુદો જાતિવાચક શબ્દ તરિકે પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

તથા કૃત્યા સર્જીવે ઘો શુદ્ધ ધર્મા પ્રજાયતે ।

રજપુત ઇતિહ્યાતો શુદ્ધ કર્મે વિચારદઃ ॥

શુદ્ધ જેવી વૃત્તિવાળી પણ શુદ્ધ કર્મમાં પ્રવીણ જાતિ રજપુતને નામે પ્રસિદ્ધ છે.

એક પ્રસિદ્ધ મુસલમાન ઇતિહાસકાર ફિરૈશતાનો અભિપ્રાય એ છે કે: હિન્દુ રાજાઓ રાય કહેવાતા અને તેઓ પરણેતર રાણીઓ શિવાય કેટલીક હલકી જાતિની દાસીઓ-રખાયતો રાખતા. આમાંથી થતી પ્રજા-પુત્રપ્રજને ખરા રાજપુતનો હક્ક મળતો નહોતો. તેમજ તે રાજપુત કહેવાતા પણ નહિ. લાડમાં તેમને તેમની દાસી માતાઓ રાયપુત કહેતી. રાયનો રાજ થાય એ સ્વાભાવિક છે અને એ રીતે દાસીપુત્રો તે પાછળથી રાજપુત્રો કહેવાયા.

હિન્દુધર્મના પુનરોદ્ધારના સમયે ઇ. સ. ના આઠમા સૈકા પછી જ એ રજપુત નામ પ્રસિદ્ધ થયું છે.

ન્યાં બાર ધરની જાતિઓ મનાતી હોય ત્યાં ભુદે ભુદે નામે પ્રજા રચાય એ અત્રં-ભવિત નથી. આ પ્રમાણે અને પુરાણોના અભિપ્રાય પ્રમાણે પણ રજપુતો શુદ્ધ આર્ય ક્ષત્રિયો નથી એમ માનવાને કારણો મળે છે.

ધર્માર્ધ મુસલમાનોનાં આક્રમણોના ઇ. સ. ના ૭ મા સૈકા પછીનો સમય ભારતવર્ષને શાપસમાન હતો. તેઓ બળાતકારે હિન્દુઓને વટલાવતા હતા. અને તેનું આવાગમન પણ

પ્રથમ સિન્ધમાં થયું. સિન્ધ, અને પંજાબ તે વખતે એક જ ગણાતાં. વિધર્મીઓની ધર્માન્ધતાના કારણે અન્ય પ્રાંતના શ્રાદ્ધલોકોએ અટકની પેલીપાર ન જવાના નિયમો આ વખતે ધડ્યા. દરેક નિયમોમાં ધાર્મિક તત્વ હોય તો જ પ્રબુને માન્ય થતું, તેથી ત્યાં જવામાં મોટું પાપ કરાવ્યું. આમ કન્યાવ્યવહાર તથા ભોજનવ્યવહાર સંકુચિત થયો. અને શ્રાદ્ધલોકો તથા ક્ષત્રિયો, અને વૈશ્યોમાં હળવો યાતિઓ થઈ ગઈ. જેમાં પણ અરસ્પરસ ભોજન તથા કન્યાવ્યવહારનો પ્રતિબંધ થયો.

ઉપરોક્ત સર્વ એક પછી એક આવેલા સંજોગોનો વિચાર કરતાં એટલું તો સમજાઈ જાય છે કે યાતિ સંસ્થાને ઉત્પન્ન કરનાર, તેનું પોષણ કરનાર, તેને બંધનનું સ્વરૂપ આપનાર એ બધા ઉપસ્થિત સંજોગોમાં કંઈક ઈશ્વરી સંકેત હતો, બલે તેને માટે અજ્ઞાનતા કે પ્રભાવશક્તિ કે ક્ષેષ મનાવાની ભાવના કે મને તે હોય પણ તેમાં અવશ્ય ઈશ્વરી કોઈ મહાન સંકેત હતો એ ચોખ્ખું છે. વલ્લોએ જેમ એ યુગમાં પોતાનું કર્તવ્ય પાળ્યું તેમ યાતિઓએ પણ આ સંજોગોમાં પોતાપણું દેખાડ્યું છે. બુદ્ધિમાનોના બેહુકમીના સમયમાં યાતિ ન હોત, તેનો અંકુશ ન હોત તો આપણે હિંદુ રહી શકત-આપણું આત્મસંરક્ષણ થઈ શકત તેને માટે શંકા છે. દુઃખ સ્થિતિમાં પણ ગરીબોનું રક્ષણ યાતિથી જ થયું. આ સંબંધે સ્વામી વિવેકાનંદ કહે છે કે:

“ આપણે જ ફક્ત સ્વામી યાતિબંધારણ બાંધવા શક્તિમાન થયા છીએ. બીજા પ્રજાઓ એ પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ થઈ છે. આ યાતિના પ્રતાપે જ આજ ૧૦ કરોડ ભારતવાસીઓ રોટલીનો કકડો પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અસમત તે એક સંદોષ સંસ્થા છે તથાપિ યાતિ ન હોત તો સંસ્કૃત ધર્મશાસ્ત્રોની હસ્તિ પણ રહી શકતે કે નહિ એ એક પ્રશ્ન છે. આ યાતિની મજબૂત દિવાલો સામે અનેક કુમલાઓ થવા છતાં પણ તેમાં ભંગાણું કરી શકાયું નથી. યાતિની જરૂરિયાત હજી ગંધ નથી તેથી તે જીવે છે. ”

આ યાતિઓના ઉદ્બલનોના વિચાર કરતાં એટલાં બધાં ઉચટાં સુષટાં કારણો મળે છે કે જેમાંથી ધરીશર શુદ્ધિ યંત્રવલ્લમાં પડી જાય છે. છતાં આપણી લોહાણા યાતિ માટે સર હર્ષદ રિસી બીજા અનાર્થ જાતિઓ માટે કહે છે તેમ રજપુતમાંથી ઉદ્બલ્યાની કષ્ટિત કથા જોડાઈ નથી. આપણા ભાટે આપણને લવવંશી કહે છે. પ્રાચીન ઇતિહાસ તથા આપણા હાલના રિતરિવાજો આપણે શુદ્ધ આર્ય ક્ષત્રિયો છીએ એ વાતની સાબીતી આપે છે. વિદેશીઓના વારંવારના આક્રમણોએ ક્ષત્રિય પ્રજા જ્યારે નબળી બનતી જતી હતી અને શરીર તથા વિદેશીઓના હાથમાં રાજ્યસત્તા આવી ત્યારથી જ આ મહાન પ્રજા વૈશ્યશક્તિને ધારણ કરતી આવી હોય એમ જણાય છે. બુદ્ધિમાનોના કુમલાઓ અને ધર્મમાં હાથ ધાલી વટલાવવાની આપણુદી ભરેલી તે ધર્મોન્ધોની વલણથી તે સમયમાં (૮ મા સૈકાથી) લોહાણા ‘યાતિ’ તરીકેનાં બંધારણો સખ્ત થયાં હોય એમ માની શકાય છે.

લોહાણાઓની ઉત્પત્તિ સંબંધે કોઈ ખાસ પ્રાચીન મંથ નથી. લોહાણા પ્રજા એક વિશાળ પ્રજા છે. શુજરાત, કાઠિયાવાડ, કચ્છ, મારવાડ, સિન્ધ અને ઉત્તરમાં છેક પંજાબ, કાશ્મીર, બલુચિસ્તાન, અફઘાનિસ્તાન, અને તુર્કસ્તાન સુધી લોહાણાઓ વસે છે. તેમની ઉત્પત્તિ બાબત સામાન્ય અંશે એક જ માન્યતા છે. તેના સંબંધમાં બે ત્રણ પુસ્તકો અગાઉ બહાર મડ્યાં હતાં. છેલ્લે રા. ઉદવજી ગુલસીદાસ ફત

‘લો. ગાતિની ઉત્પત્તિ અને તેનો ઇતિહાસ’ એ નામે એક પુસ્તક બહાર પડ્યું છે. રા. ઉદ્ધવજીવંત પુસ્તકમાં અનેક વિદ્વાનો તથા ગ્રંથોમાંથી ઉપયોગી બાબતોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે; પણ તેઓ પોતે ગાતિ બંધારણ સંબંધે ચોક્કસ નિર્ણયપર આવી શક્યા નથી. તો પણ તેમાંનો સંગ્રહ અન્ય સંશોધકને બહુ ઉપયોગી થઇ પડ્યા વગર રહેતો નથી. હવે ગાતિ ઉત્પત્તિના સંબંધમાં એ અગાઉના ગ્રંથકર્તાઓના અભિપ્રાયો આપણે જોઈએ.

‘સારસ્વતોપાખ્યાન અને ક્ષત્રિયોત્પત્તિ’

જ્ય. શીવજી બાગ્યચંદ તરફથી આ પુસ્તક ૨૦ વર્ષ પહેલાં પ્રસિદ્ધ થયું હતું. બાગ્યચંદ સુતપુરાણીદ્વારા લોકાણુઓની ઉત્પત્તિ કહેવરાવી સુમિત્રથી તેની વંશાવળી આપે છે. અને તે કનોજના રાયડોર સુધી લઈ જાય છે. અને રાયડોર ઉપરથી પછી ‘રોડોડ’ નામે પ્રસિદ્ધ થયાનું જણાવે છે ને પછી કનોજના રાજા વિજયપાળના પુત્ર જયચંદની હકીકત આપે છે. તેનો હુંકે સાર આ પ્રમાણે:

“જયચંદની માતા કમલાદેવીએ ‘પરલોકનું’ સાધન’ મેળવવા સવા લક્ષ આઠસોને એક પંક્તિમાં ભોજન કરાવી પ્રત્યેકને દક્ષિણ તથા એકે ‘ગાયનું’ દાન’ આપવાનો સંકલ્પ કર્યો. એક વર્ષમાં ગાયોનું’ દાન પૂર્ણ કર્યું; પરંતુ આઠસોભોજન કાંઈ બાકી રહ્યું અને મરણ સમય આવ્યો. સંકલ્પમત વાસનાને લઈ કમલાદેવીનો જીવ ન ગયો. જયચંદ વારંવાર આજીજી કરી તેને પૂજવા લાગ્યો. માતાએ સંકલ્પનું સ્મરણ કરાવ્યું. જયચંદે પુનઃ સંકલ્પ કર્યો, અને બારમાને દિવસે સવા લક્ષ આઠસોને જમાડવા તથા ગાયોનું’ દાન કરી આપવાનું’ પણ લીધું.

સંકલ્પજળ યુગમાં મૃટાયું કે કમલાદેવી દેહસુકત થયાં. પછી જયચંદે તાબે રહેલા ચોર્યાસી રાજાઓને આઠસો સહિત અગ્નીચારમાને દિવસે આવે એ પ્રમાણે પત્રો લખ્યા. પત્રોના પ્રત્યુત્તર ન આવ્યા. ત્યારે જયચંદે આઠસોની સલાહ લીધી. તેમણે તેના બાપાન ક્ષત્રિયોને ભોજન કરાવી દક્ષિણા આપવાની સલાહ આપી. જયચંદે એ પ્રમાણે પોતાના બાપાતોને વિનંતિ કરી. તેમણે દક્ષિણા લેવાનો અને ‘આઠસો’ સાથે આઠસોની પેઠે જમવાની આજ્ઞાનો અનાદર કર્યો. જયચંદને ક્રોધ ચડ્યો અને તેમનાં રાજ્ય લૂંટી લેવાનો હુકમ કર્યો.

લક્ષિ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ સારસ્વત આઠસો નીલકંઠના સમન્વવવાથી રાજાનો ક્રોધ શાંત થયો તથાપિ પોતાનાં વચનને તે વળગી રહ્યો અને બાપાતોને સ્પષ્ટ કહી દીધું કે: ‘જો માસની અંદર જરૂર તમારો નાશ કરીશ.’ આ ચોર્યાસી બાપાતો બપ પામી ગયા અને આઠસો નીલકંઠ જેને તેઓ પ્રાણુદાતા માનતા હતા તેને બોલાવી રાજાની સાથે સલાહ કરવાનો વિચાર કર્યો.

ચાર ઘડી રાત ગયા પછી નીલકંઠ યુનિરાજ બાપાતોની સલાહમાં ગયા, જ્યાં તેમનો યોગ્ય સંસ્કાર કરવામાં આવ્યો. ગુરૂ નીલકંઠને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, અમને બચાવો અને અમારું રાજ્ય પાછું અપાવો !

ચોર્યાસી બાપાતોને પડિતજીએ વચન આપ્યું અને તેણે રાજા જયચંદની સલાહમાં

જ્યાં તેમનાં સંખ્ય પાછાં અપાવવા તથા તેમનો નાશ કરવાની પ્રતિજ્ઞાનો અમલ ન કરવા માટે વિનંતિ કરી. જ્યયન્દ્ર કોપથી સભા તણ ચાલ્યો ગયો. નીલકંઠે શૂરને ચોર્વાસી 'શોડોડો' મળ્યા અને કહ્યું કે તમે જે કંઈ દુઃખ વેડો છો તે કેવળ અમારા સાર છે, માટે આજથી તમને ફરીથી પદ આપ્યું છે અને તમારે અમારા સિવાય કોઈની વાચના કરવી નહિ.

નીલકંઠે મહારાજ પ્રસન્ન થયા અને કહ્યું કે જ્યયન્દ્રની દિવાનગીરી તથા શરૂપદવી છોડી દર્શા. શોડોડોએ એમને તથા એમના વંશજોને માન આપવાનું વચન આપ્યું અને નીલકંઠે મહારાજને તેમની સાથે આવવાનું કહ્યું. સારસ્વતો અને શોડોડોનું આનું ઐક્ય જોઈ જ્યયન્દ્ર વધારે કોધાતુર થયો અને એ સર્વ દુસ્ત્રમનોનાં ઘર પોતાને સ્વાધીન કરી લઈ તેઓની સર્વ સંપત્તિ લૂંટી લીધી.

દ્વૈત્રિયો પુનઃ ગજરાયા અને ત્રણ દિવસ ભય પામતાં સંસાહની વાટ જોઈ ત્યાં જ રહ્યા; પણ જ્યયન્દ્રે તેમની જરા પણ દરકાર ન કરી. તેમ અન્યની મદદ પણ ન મળી ત્યારે તેઓ સિંધુ દેશ તરફ નાડા. બ્રાહ્મણોએ વરૂણ દેવની પ્રાર્થના કરવાની સંસાહ આપી.

શોડોડો અને બ્રાહ્મણો વરૂણ દેવની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. વરૂણ દેવનાં દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી અજ કે જળ ન લેવાનો સંકલ્પ કર્યો. એથિ દિવસે વરૂણ ભગવાનનાં દર્શન થયાં, દેવે તેના સંકટનું કારણ પૂછ્યું; અને તેઓને સવા કોસ ઉપર ભોદાનો કિલ્લો દેખાડી દીધો અને તેમાં પ્રવેશ કરવાથી જય થશે એમ કહ્યું. ભ્રાખંડના શહેરનું નામ ભ્રાહ્મોર પડ્યું અને આ ચોર્વાસી રાડોડ કુટુંબો ભ્રાહ્મણોને નામે પ્રસિદ્ધ થયાં. એકવીસ દિવસ પછી કિલ્લો અદસ્ય થયો.

જ્યયન્દ્રે રાજ્ય એક મહોટું સૈન્ય લઈ ચડી આવ્યો, પણ તે હાર ખાઈ નાડો. ભ્રાહ્મણોએ ભ્રાહ્મોર શહેર વસાવ્યું. ચોર્વાસી અવંટકો કરી તેમાં લમાદિક ક્રિયાઓ પણ ચાલુ કરી બ્રાહ્મણોને મજમાનોની બહેનશી કરી આપી. વગેરે, વગેરે."

‘ગાંગજી બારોડનો અભિમાય’

કૃતેહગઢ નિવાસી બારોડ ગાંગજીએ ભોહાણા ઉત્પત્તિની હકીકત પોતાના ચોપડામાં લખી છે. તે નીચેના બાવની છે અને કંઈક રચુજ પણ છે.^૧

"દશમા સૈકામાં કાચુલ કે ધ્રાવન તરફથી કોઈ મુસલમાન બાદશાહે કાશી ઉપર ચડાઈ કરી કાશીરાજને શરણે થવા કહ્યું; પણ કાશીરાજ તાબે ન થયો અને એ ધ્રાવન કે કાચુલના બાદશાહના આવવાના માર્ગ પર સામે જઈ અધવચ્ચે જ એ મુસલમાન બાદશાહ સાથે લડાઈ કરી. જેમાં એ બાદશાહ માર્યો ગયો અને તેની સાથે આવેલી હુરમોમાં એક ધણી જ ખુબસુરત હુરમ હતી તેના પર કાશીરાજ મોહી પડ્યો.

કાશીરાજે આ ખુબસુરત હુરમને પોતાની રાણી બનાવી અને એકાદ વર્ષ તેને સાથે પણ રાખી; પરંતુ પાછળથી એ મુસલમાન બાદશાહના વારસો રૂમ, સુમ કે બીજી

^૧ ગાંગજી બારોડે દર્શાવેલા સમય દરમિયાન બંગાળમાં સેનવંશી રાજાઓનું રાજ્ય હતું. તે ભક્ત-શત્રિયો હોવાને બારમી શતાબ્દિના રાજા વિજયસેનનો લેખ દેવપર (બંગાળમાં) થી મળ્યો છે. આ સેનવંશનો અંત પણ મુસલમાનોથી થવાનું ઇતિહાસ જણાવે છે.

કોઇ સક્ષતનત પામેથી એક લાખ માણસનું દૈન્ય લઈ ફરી જોગિન્તી કાશીપર ચઢાઈ ફરી અને હુરમને પાછી લઈ ગયા. પણ કાશીરાજ્યએ અમુક મુદત સુધી મુસલમાન હુરમને ધરમાં રાખેલ, જેને માટે યાતિગહાર થયેલ હશે.

તે ફરી યાતિમાં આવવા માટે દેહશુદ્ધિ કરવા અથવા સંવત ૧૦૦૦ ના અરસામાં કાશીના રાજ્ય રણસિંહનું મૃત્યુ થયા પછી તેના પુત્ર ગુણસિંહ રાડોડને પોતાના પિતાના મુદ્દમાં થયેલા મૃત્યુને લીધે તેની સદગતિ બાબત મોટા પડિતોની સલાહ લેતાં તેણે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવો અથવા તે ન બની શકે તો તેને બદલે એક લાખ આઠણુ જમાડવાની સલાહ આપી. વગેરે.

રાજ્યએ આઠણો એકઠા કરવા માંડ્યા તો ૮૫૦૦૦ બહુ જ અમથી મળ્યા. ફરી અધિઓની સલાહ લીધી તો તેણે લોહાણાઓને જમાડવાનું કહ્યું, કારણ કે તેઓ સર્વ કર્મ આઠણનાં જ કરતા હતા. તેઓ શ્રાદ્ધાદિકનું જમતા નહોતા પણ આઠણોએ રાજ્યને સલાહ આપી કે જો દુન્યાણથી તેમને જમાડી દક્ષિણા આપવામાં આવે તો ઉલટું એકને જમાડતાં દશ આઠણોને જમાડવા જેટલું ફળ મળ્યું.

આઠણોની સાથે અને તેમની માફક જમવાની લોહાણાઓએ સાદ ના કહી દીધી અને તકરાર વધતાં તેમણે એમ પણ જણાવ્યું કે, પ્રેતભોજન જમવું એ મહા પાપ છે.

ક્ષત્રિયોના ઇન્કારથી રાજ્ય તરત ગુસ્સે થઇ ગયો અને આવેશમાં જ લોહાણાઓને સાથે જમવાની અગર તો મુદ્દ કરવાની માગણી કરી. આવા કારણથી મુદ્દ કરવું અયોગ્ય ધારી સંવત ૧૦૦૧ ના આસો વદી ૧ ને દિવસે એક લાખ અને નવ બ્રહ્મક્ષત્રિયોએ અને સાથે સંખ્યાબંધ જાટોએ આપણી મૂળ ભૂમિનો લાગ કરી બાહોર તરફ પ્રયાણ કર્યું. કાશીરાજ્યનો કોષ તેથી વધારે ઉસ્કેરાયો અને તેથી તેણે એ નાશી જતા બ્રહ્મક્ષત્રિયોની પુઠે એક મોટું લશ્કર મોકલ્યું. બન્ને લશ્કરનો મેળાપ થતાં મોટી લડાઈ થઈ, જેમાં કાશીરાજ્યના એક લાખ ત્રેસદ હજાર માણસો તથા બ્યારસી હજાર નવસો તે સાઠ બ્રહ્મક્ષત્રિયો રણક્ષેત્રમાં પડ્યા. બ્રહ્મક્ષત્રિયો મહારાયા અને દરિયાલાલની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ત્રણ દિવસ સુધી બહુ બહુ પ્રાર્થના કરી ત્યારે એક જાણને વાંસો આવ્યો અને ધુણવા લાગ્યો. તેને પૂછ્યું, ત્યારે સામે આંખળી કરી અને લોહાનો ગદ બતાવ્યો અને ખૂબ લક્ષમણ કરીને કહ્યું કે: “તમે સૌ એક સંપ કરીને રહેજો.” પણ ત્યાં સંપથી રહી શક્યા નહિ, તે પોતપોતામાં લડવા લાગ્યા. કાશીરાજ્યને લાગ મળ્યો. તેણે હજારો બ્રહ્મક્ષત્રિયોને મારી નાખ્યા. આમ બ્યારે હાર થઇ ત્યારે જ દરિયાલાલનાં “સંપ રાખજો” એ વચ્ચેનાં રમરણ થયું. પુનઃ સંપ ક્યો અને કાશી રાજ્યના લશ્કર ઉપર જય મેળવ્યો.

આ બ્રહ્મક્ષત્રિયો જે લોહનદમાં આવ્યા પછી લોહાણા કહેવાતા હતા; તેઓએ એકસે ને આઠ નુખ પાડી તથા નવી પરણેલી અનેક વિધવાઓ ચંદ્ર હોવાથી સર્વેએ મળી પુનર્લભનો રિવાજ પસંદ કર્યો. તે વખતથી જ આપણે બાપારીનું કામ કરવા લાગ્યા.

એ પછી તરત સિંધમાં મુસલમાન લોકો આપણા ઉપર જીલમ કરવા લાગ્યા અને લોહાણાઓને મુસલમાન ધર્મમાં વટલાવવા અસલ સંકટો આપવા લાગ્યા. પુનઃ દરિયાલાલની પ્રાર્થના કરવામાં આવી જેથી સંવત ૧૦૦૭ માં ઉદિરાજાલનો જન્મ નસરપુરમાં રતનરાય

નામના લોહાણાને ત્યાં થયો. દરિયાલાસે અનેક ચમત્કારો કર્યા, જેથી મુસલમાનો ઠંડા પડ્યા અને લોહાણાઓની લાજ રહી. તે વખત પછી લોહાણા દરિયાલાસના ખરા વિપાસક બન્યા છે” વગેરે.

‘લોહાણા ક્ષત્રિયોનો ઇતિહાસ’

ત્રીજી એવા જ પ્રકારની પણ કંઈક ઐતિહાસિક અંશવાળી કથા મુંબઈનિવાસી કવિરાજ પ્રાગજી બલિભદ્ર તરફથી “ લોહાણા ક્ષત્રિયોનો ઇતિહાસ ” એ નામે પુસ્તકમાં આપવામાં આવી છે. આ ઇતિહાસ યદ્યપિ હિંદુભાદ્રિ પુરાણને આધારે યોજવામાં આવ્યો છે તથાપિ તે વિચારપૂર્વક અને વિસ્તારથી યોજવામાં આવ્યો છે.

પ્રારંભમાં દધિચી મુનિ અને પરશુરામથી ક્ષત્રિય બાળકોના રક્ષણની કથા કહેવામાં આવી છે. આ ઇતિહાસ પ્રમાણે જયચન્દના કાળમાં તમામ ક્ષત્રિય ગ્રંથનાં અડતાળીશ રાજ્ય-કુટુંબો હતાં અને તેઓ નિરનિરાળા પ્રદેશોપર રાજ્યસત્તા ભોગવતા હતા. જત્રીશ રાજ્ય કુટુંબો હિન્દના જૂદા જૂદા ભાગોમાં રાજ્ય કરતાં હતાં, ભ્યારે બાર ફક્ત ઉત્તર પ્રદેશમાં રાજ્ય કરતાં હતાં. આ બાર રાજ્યકુટુંબો કવિરાજ નીચે પ્રમાણે જણાવે છે.

૧ લોહર, (લોહાણા) ૨ ક્ષત્રિય, (પંજબના ખત્રી) ૩ લાણસર, (લણસાલી કે ભાતુસાલી) ૪ સોનર, (સોની) ૫ કાયસ્થ, ૬ ભટ્ટી, (ભટ્ટીઆ) ૭ દેપાલ, ૮ અરોડ, ૯ બાવ, ૧૦ ધૂળધવ, ૧૧ ગિરાણુ, અને ૧૨ સાવર.

મધ્ય હિન્દનાં પવિત્ર તીર્થોલય પ્રયાગરાજને વિષે વેદપારંગત મહાત્મા સારસ્વત ઋષિ નીલગુરૂએ યજ્ઞ મંડપ રચ્યો હતો. યજ્ઞનારાયણનાં દર્શનાર્થે આવવા તમામ ક્ષત્રિય રાજ્યોને આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું. ઉપરોક્ત બાર રાજ્યકુટુંબોના રાણાઓ ભતે જ યજ્ઞદર્શનને માટે ગયા હતા, અને જત્રીશ રાજ્ય કુટુંબોએ ભેટ વગેરે પોતાના સેવકો કે પ્રતિનિધિઓદ્વારા મોકલી વિવેક દર્શાવ્યો. આથી મહાત્મા નીલગુરૂ ગુસ્સે થયા, અને એ જત્રીશ રાજ્યકુટુંબોને યજ્ઞમાનના લીસ્ટમાંથી બાતલ કર્યા.

ક્ષત્રિયકુળશ્રેણી લોહર જશરાજ એક દેવાંશી અને પ્રતિષ્ઠિત રાજ્યપતિ, કનોજધિશ જયચન્દ રાઠોડનો સમકાલિન હતો અને ઉપરોક્ત બાર કુટુંબમાંથી લોહરો ઠકુના તમ ઉપર રાણાના ઇલ્કાબત્થી રાજ્ય કરતા હતા. જયચન્દની માતાની ઉત્તરકિના નિમિત્ત થયેલા ભોજન પ્રસંગે તેના ભાયાતો જમવા તો ગયેલા પણ ભોજનપાત્રમાં જમવાને બદલે પ્રેતભોજનનું પ્રાપ્તિત ન લાગે એવા કોઈ કારણથી એકેક વસુમુદા મૂકી ગયેલા. આથી જયચન્દ ક્રોધાયમાન થયો. જયચન્દના ભાયાતો સિંધના રાણાના શરણમાં આવ્યા અને લોહર જશરાજે તેમને પોતાના શરણમાં રાખ્યા.

જયચન્દ અને જશરાજ વચ્ચે તુચ્છ યુદ્ધ થયું અને પુરોહિત સિંધુસમાં અને જશરાજે મળી પોતાનાં બહુબળ અને ચાતુર્યથી જયચન્દને હરાવ્યો તથા જયચન્દની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કર્યો. પછી જ જશરાજ (જેના હાથમાં લમ સંગવનું રક્ષાકંઠક હતું) તથા સિંધુસમાંથી પણ પોતાના દેહ અર્પણ કર્યા.

આ યુદ્ધમાં હજારો વીર પુરોહિતો આવી મર્યાદિત; એટલે એમની સફળતા નિમિત્તે સોમયજ કરવાનો વિચાર કર્યો. પરમહંસ પરિવાજકાર્ય જગત્પુર શંકરાચાર્ય અને ઋષિ-મંડલ અને હિંદના રાજ-રાણાઓના મંળવર સમુદાય વચ્ચે સોમયજની પૂર્ણહિતિ કરવામાં આવી. યુદ્ધમાં પડેલા વીરોની અનેક વિધવાઓ થઇ હોવાથી એ સવાલ ઉપર શાસ્ત્રાર્થ કરવામાં આવ્યો અને શ્રીમાન શંકરાચાર્યની સંમતિથી અક્ષતયોગિ વિધવાઓ માટે પુનર્લગ્ન શાસ્ત્ર સંમત હતું. વગેરે.

‘હિંદુભાદ્રિ ખંડ’

આ શિવાય હિંદુભાદ્રિ પુરાણના ૨૯૧મે પાને લોહાણાની ઉત્પત્તિનો ભાગ છે; તેની પછી અત્રે હુંક નોંધ લઇએ. “જ્યારે જયચન્દ રાજ કનોજમાં રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે રાઠોડ વંશના એના ચોર્યાશી સરદારો જેઓ રાજ્યકારભારની વ્યવસ્થા કરતા હતા; તેઓએ રાજ્ય સંભાળી કેટલાક પૈસા પચાવી પાડ્યા. જયચન્દ આથી ધણો ગુસ્સે થયો અને આ સરદારોને મારી નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો. પછી દુર્ગાદત નામના બ્રાહ્મણના વચ્ચે પડવાથી એઓને છ માસની મુદત આપી.....” એ પછીની કથા ઉપર જણાવેલી વ્યાસ શીવજી ભાગ્યચંદની કથા પ્રમાણે છે.

‘લ. ક્ષત્રિયોની ઉત્પત્તિ અને ઇતિહાસ’

આ ઉપરાંત દારકાના વકીલ શ્રી. દ્વારકાદાસે પણ “લવાણા ક્ષત્રિયોની ઉત્પત્તિ અને ઇતિહાસ” નામે એક પુસ્તક રચ્યું છે, આ પુસ્તકમાં કંઈક ઇતિહાસનો વિચાર થયો છે અને લખનારે તેમાં કંઈક શુદ્ધિપૂર્વક પ્રયાસ કર્યો છે; પણ એમનો સિદ્ધાંત એક દેશીય થયો છે. રા. વકીલે કાશ્મીરના ઇતિહાસને આધારે કવિરાજ બળભદ્રની પેઠે લોહર ઉપરથી લોહરો થવાનું માની લીધું છે અને કાશ્મીરના ઇતિહાસમાં લોહરો તે જ લોહાણા છે એમ સ્વીકારી લીધું છે. પ્રમાણમાં એ જ ઇતિહાસ (સ્વ. ઇચ્છારામ ચર્ચરામ કૃત ભાષાંતર ૪૪ ૧૪)માં રાજા લવે લોહુર વંશાન્યું તે જ લોહર છે અને આથી લવના લોહાણા કહેવાય છે, એ વાતનું પણ સમર્થન કર્યું છે.

‘લોહાણા ક્ષત્રિયોની ઉત્પત્તિ’

એ શિવાય શ્રીમન્ નથુરામ શર્માના સિંધોમાં પ્રસિદ્ધ બ્રહ્મચારી શ્રી નૃસિંહ શર્મા તથા ગોવિન્દ વર્મા તરફથી “લવાણા ક્ષત્રિયોની ઉત્પત્તિ” નામનું એક પુસ્તક પ્રગટ થયું છે. અમારે કહેવું જોઈએ કે કાઠિયાવાડમાં કેટલીક સમાન હિંદુજાતિઓ તરફથી લોહાણાને યજ્ઞોપવિતનો અધિકાર પણ નથી એમ કહેવામાં આવતું હતું; તે વખતે શ્રીમન્ નથુરામ શર્મા અને એમના વિદ્વાન સિંધવર્જે આવું એક પુસ્તક પ્રગટ કરી તેમજ ઉપદેશદ્વારા લોકની એ માન્યતા દૂર કરી હતી અને તેમ કરી કાઠિયાવાડમાં તેમજ દેશવરમાં લોહાણાઓ ઉપર એમણે મોટો ઉપકાર કર્યો છે. આપણે તેટલા માટે એમના ઋણી છીએ તથાપિ ઇતિહાસ તરીકે એમની મીઠ્ઠાતા વર્ગનંદીર મોર્નવાને કારણે નથી.

‘સદગુણી વીર શ્રુતસેન’

લોહાણાની ઉત્પત્તિ સંબંધી કંઈક વિસ્તારપૂર્વક વાર્તારૂપે શાસ્ત્રી નર્મદાશંકર દામોદર યાજ્ઞિક તથા અંબાશંકર પરમાનંદ જોશીએ “સદગુણી વીર શ્રુતસેન અથવા એક ધાર્મિક પુરુષનું ચરિત્ર” નામે પુસ્તકમાં કહેલું છે. આ પુસ્તકમાં જે કથા અને વંશાવળી આપેલી છે, તે વ્યાસ શીવજી ભાગ્યચંદની વંશાવળી અને કથા સાથે મોટે ભાગે મળતી આવે છે.

વાસ્તવિકતા

આ બધા પ્રયાસો ઉપરથી વાંચનાર જાણી શકશે કે એકની એક જ વાત ફતકથા રૂપે કેમ અને કેવી રીતે પરિવર્તન પામે છે ? આવી જનમાન્યતા આજની પ્રજાની છુદ્ધિને સંતુષ્ટ કરી શકતી નથી અને અતિશયોક્તિવાળી લાગતી હકીકત બાદ કરીએ છતાંય આમાંથી એક સળંગ હકીકત મુખ્ય સારરૂપે એ મળે છે કે આપણે રૂઢોડ છીએ.

ખોળાઓ કે જેમાંથી કેટલોક ભાગ મૂળ લોહાણા હતા: તેમના ઉત્પત્તિપ્રથેમાં પણ એવી માન્યતા છે કે લોહાણાનો મૂળ સંબંધ જયચંદની સાથે છે. અને તેમાં એ વાત આપણી આ માન્યતાને આધારે જ જણાવી હોય એમ લાગે છે. મેમલો પશુ મૂળ લોહાણાઓ છે, તેમનામાં પણ એવી માન્યતા છે. બ્રહ્મક્ષત્રિયો કે કચ્છના ક્ષત્રિયોના ભારોના આપડામાં પણ જયચંદની એજ વાત આવે છે.

હવે આપણે જોઈએ કે કનોજનો રાજા જયચંદ અને દિલ્લીનો રાજા પૃથુરાજ સમકક્ષિત હતા. પૃથુરાજ લગભગ ઈ. સ. ૧૧૮૨ માં થયો. તે ભારતનો છેલ્લો રાજા હતો. તેણે કનોજના રાજા જયચંદની કન્યા સ્વયંવરમાં હરણ કરવાથી જયચંદે દ્રોષ અને ધર્માંથી વિઘર્ષ સાહસ્યુદિત ગોરીને મળીને દિલ્લીપર ચઢાઈ કરાવી હતી. યુજરાતના સૈન્યકાંડો પણ આ દેશદ્રોહી કામમાં સામેલ હોઈ કાળાં કલંકના ભાગી થયા હતા. આ હકીકત ઇતિહાસમાં મળે છે. અને ત્યારથી જ ભારતમાં પ્રચળ હિંદુરાજ્યનો અંત આવી ગયો. દેશદ્રોહી જયચંદના પણ પછીથી એ જ અસહમાન સત્તાધિકારીએ ખૂરા હાલ કર્યા હતા અને તે સમયે રાડોડો ત્યાંથી ભાગીને એકપુર તરફ આવ્યા અને ત્યાં સત્તા જમાવ્યાનું જણાય છે. જે કંઈ ઇતિહાસ મળે છે તેમાં આવી હકીકત છે. પરંતુ ૮૪ ભાયાતો કે સરદારો સાથે કે સિન્ધના જશરાજ સાથે પોતાની માતાની હિતરક્ષિયામાં જમવાનો અને દક્ષિણ લેવાનો અસ્વીકાર કરવા ખાતર પોતાના ભાઈઓ કે સરદારો સાથે લડાઈ ચડી હોય એવું ક્યાંય ઇતિહાસમાં જોવામાં આવતું નથી. સારસ્વતો અને ક્ષત્રિયોનો યજમાન પુરોહિતનો સંબંધ પણ ઘણો પ્રાચીન છે તે આપણે અગાઉ જોઈ ગયા છીએ.

The Tribes and Castes of Bombay Vol. I By R. E. Enthoven જે હમણાં બહાર પડેલ છે તેમાં લોહાણા ગતિ માટે નીચે મુજબ લખે છે:

After the defeat of Jaichand the Rathors built a tower on the site of the Battlefield and called it Lohgarh (Lahore) and the Rathors who lived there became known as Lohanas belonging to the Iron fort.

Afterwards about the 18th century they migrated to Cutch.

આ પછી કચ્છના ઉપરની પ્રચલિત માન્યતા ઉપરથી ફેરફારવાળા કરેલો ઉલ્લેખ છે.

અને આવી ઉત્પત્તિનું મૂળ હિંદુસ્તાનપુરાણ કે જે માફ આર્વાચીન મધ્યમ છે તેમાંની કથા ઉપરથી છે. અને તે કથા ઉપરથી જુદા જુદા સંપત્તારાઓએ કંઈક ફેરફાર સાથે વાતો રચી કરેલી છે. દરેક નાતગ્નતની ઉત્પત્તિનો આવી રીતે અને એને જ સમલી મત્સ્યકારિક રીતે સંખવાતો તે વખતે માલ હશે એમ જણાય છે. પ્રમાર, કોલકા, કોલકાણ અને પડિહાર વંશોની ઉત્પત્તિ પણ આ પ્રમાણે મત્સ્યકારિક રીતે છે કે: મહેચ્છોનો ઉપદ્રવ વધવાથી મત્સ્ય પર્વતપર આક્રમણોએ યજ્ઞ કરી મંત્રગળથી અમિકુંડમાંથી ચાર ક્ષત્રિયોના વંશ પેદા કર્યા. અને આ જ વાતને એક બીજા ઠેકાણે છેક વેદના વારા સુધી લંબાવી છે, પણ મૂળ એક છે. આપણી ઉત્પત્તિ સંબંધે જ્યયચંદની માતાની ઉત્તરક્રિયાનું અગ્ર અને દક્ષિણ ન સ્વીકારવાથી જ્યયચંદ કોષે ભારતાં સરદારો કે ભાયાતોને મારી નાખવા તૈયાર થાય અને સરદારો કે તે ભાયાતો નાસવા માટે, એમ મહારાજ વરુણ દેવની ઉપાસના કરવા કહે, વરુણ દેવ પ્રસન્ન થાય ને તે લોકકોટ ઉપરથી લોહાણા નામ પડે એ વાત માન્ય ઠરતી નથી. કારણ કે જ્યયચંદ ઇ. સ. ના ૧૨ મા સૈકાની આખેરીએ મર્યો છે; બ્યારે ચચ્ચ-નામા-સિંધનો ઇતિહાસ એ સ્પષ્ટ કરે છે કે ઇ. સ. ના ૭ મા સૈકામાં લોહાણા સિંધમાં રાજ કરતા હતા.

આટલું છતાં પણ જ્યયચંદ સાથેના સંબંધની આવી રચક કથાઓને વિના કારણ ઉપજવી કઠી હોય એમ પણ અમને નથી લાગતું. તે વાતમાં કંઈપણ સત્યનો અંશ હોય તો તે એ જ હોવો જોઈએ કે જ્યયચંદની માતાની ઉત્તરક્રિયામાં જન્મવાને કે દક્ષિણા લેવાના અસ્વીકાર માટે નહિ પણ એક ક્ષત્રિય બ્રહ્માને ન જાણે તેવું હિંચકાર કાર્ય જ્યયચંદને હાથે થતાં આ ભારતવર્ષ સદાને માટે પરાધીન મર્યો, એમની પુત્રી સ્વયંગતાનું દિલ્લીના પૃથુરાજે કરેલા હરણથી પોતાનો અગત દેવ અને ઈર્ષાની આગ જુઝાવવા એક વિધર્મા-મુસક્ષમાન બાદશાહ શાહજહાનને ઉસ્કેરી દિલ્લીના પ્રતાપી રાજા પૃથુરાજ ઉપર ચઢાઈ કરાવી આ દેશને હંમેશને માટે પરાધીનતામાં નાખ્યો. જ્યયચંદ ઉપર આ દેશદોહતું કલકે કોઈ રીતે દૂર થાય તેમ નથી. જ્યયચંદના આવા દેશદોહી હિંચકારા કામ પ્રત્યે કોનોજ તાબેના ભાયાતી સરદારો કે ખડીઆ રાજાઓએ તિરસ્કાર દર્શાવ્યો હોય એ વધુ સંભવીત છે. અને તેથી તેઓ સર્વેએ માહોમાંહે સંપ કરી જ્યયચંદ સામે માથું ઉઘાડ્યું હોય એ વાત શુદ્ધિમાં ઉતરી શકે એમ છે.

આ શાહજહાનને આખરે જ્યયચંદના પણ ખૂરા હાલ કર્યા હતા. અને રાહોડાએ પછી ત્યાંથી બાગી જોધપુર તરફ આવીને સત્તા જમાવી એમ માહુમ પડે છે. પણ 'લોહાણા' નામ ઇ. સ. ના ૧૨ મા સૈકામાં પડ્યું આ હકીકત તો તેથી તદ્દન નિર્બળ કરે છે.

લોહાણા વિસ્તૃત પ્રભુ દક્ષિણ પંજાબમાં હતી. વિદેશીઓના અવારનવારના હુમલાઓથી વ્યાપતી અરાજકતાના સમયમાં ક્ષત્રિય રાજકુળોની દુર્દશા થતી હતી. સારસ્વત બ્રાહ્મણો પણ ક્ષત્રિયોની પાછળ ધસડયા હતા. અને કેટલાક વીરત્વવાળા બ્રાહ્મણોએ બગાઈઓમાં પણ ભાગ લીધો હતો. બ્રાહ્મણોએ લડતાં લડતાં અશ્વમનિસ્તાનમાં

પોતાની સત્તા જમાવી હતી. રાજા જનાર તે માહેનો એક હતો. તેના નામપરથી તે પ્રાન્તનું નામ જનાર પડ્યું અને અરવલ્લિસ્તાનમાં આસારે પણ લોહાણાઓ છે એમ જે કહેવામાં આવે છે તે ખરું લાગે છે. 'અરવલ્લ લોહાણાઓ ઉપર પ્રભુતાઈથી ધર્મના ઉપદેશોએ ફતેહ મેળવી મુસલમાન બનાવ્યા હતા' એ મી. આર. ઇ. એન્સેલમના કથનને આથી ટેકા મળે છે. અને હાથ જે 'લોહાણી' પ્રજા અરવલ્લિસ્તાનમાં હોવાનું પશ્ચિમી ઇતિહાસકારો જણાવે છે તે એ જ ઇ. સ. ના ૧૦-૧૧ માં સૈફ પછી હિન્દુ રાજ્યનો અંત આવ્યા બાદ મુસલમાન બનેલા લોહાણાઓનો એક વર્ગ હશે એમ ચાંતી શકાય છે.

વિશેષ વિચાર

આર્યોનું મૂળ સ્થાન સિન્ધ અને પાંચ પ્રદેશમાં હતું. સ્વાથી પછી ધીમે ધીમે આગળ વધ્યા હતા. સિન્ધના ઇતિહાસપરથી પણ એ ચોક્કસ થાય છે કે લોહાણા પ્રજા એ પ્રાચીન કૃત્રિમ ગતિ હતી. અરવલ્લિસ્તાન ઉપરના પત્રથી પણ એ સિદ્ધ થાય છે કે સિન્ધની તે પ્રાચીન પ્રજા છે.

મહાભારતના કાળમાં સિન્ધમાં જયદ્રથ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે દુર્યોધનની બેન દુશાસને પરણ્યો હતો. યુદ્ધમાં અર્જુનને હાથે તે મરાયો. તે આર્ય હતો તેથી પણ એટલું તો જણાય છે કે સિન્ધની તે વખતની પ્રજા આર્ય હતી.

અમેરિકાનાં ૩૨ થી ૩૬-સિકંદરે ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૭ માં આ દેશ ઉપર ચડાઈ કરી હતી. તેની સાથના વિદ્વાનોએ તે વખતનું વ્યવહારિક તેમજ ઐતિહાસિક ચિત્ર આલેખ્યું છે. તેમાં સિન્ધના ત્રણ વિભાગ: ૧ ઉત્તરમાં અલોર-અરોર. ૨ દક્ષિણમાં સુમાર્ગર ૩ પશ્ચિમમાં અરવલ્લ: એ ત્રણ રાજધાનીનાં સહેર બતાવ્યાં છે. અલોરમાં સોદા, સુમાર્ગરમાં સમા અને પશ્ચિમમાં પણ સમા રાજકર્તા હતા.

અરવલ્લનો રાજા ત્યાંના બ્રાહ્મણોની ઉચ્ચરણીથી સિકંદરની સામે ગયો હતો. આ હકીકત લખેલી છે અને તેના ઉપરથી પણ માનવાને કારણ મળે છે કે ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૭ માં પણ લોહાણાઓ સિન્ધમાં સત્તાધીશ હતા.

અરવલ્લના ઉપરથી પણ એ જણાય છે કે લોહાણા, સમા, અને સાતાનો લોહાણાઓની લગાયક પેટા ભૂમિઓમાં સમાવેશ થતો હતો. ઇ. સ. ના ૭ માં સૈફમાં લોહાણાઓનું મુખ્ય રાજ્ય બાલુખાબાદમાં હતું.

ઇ. સ. ના ૧૧ માં સૈફમાં જુનાગઢના રા. નો'ધણે સિન્ધના જુમીર સુમરા ઉપર બસથને હોડાવવા ચડાઈ કરી હતી. અને તે જુમીર સુમરાને હરાવી પાછા ફરવા વખતે રા. નો'ધણે પોતાની સાથે ત્યાંની પ્રજા લોહાણા, લોહીયા અને અરવલ્લોને કઠિયાવાડમાં લઈ જઈ જુનાગઢની આસપાસ પ્રદેશમાં વસાવ્યા હતા. જે સમયે રા. નો'ધણે સાથે ગયેલા તેમાંથી જ અગ્નિગાહ નામક વીર દિલીના પુત્રરાજાનો સામંત મર રહ્યો હતો. આથી એ પણ બતાવવાને પૂરતું છે કે લોહાણા પ્રજા એ સિન્ધમાં કારે સદૃશ અને લગાયક પ્રજા હતી. અને તે પ્રજાએ રા. નો'ધણને મદદ પણ કરેલી હોવી જોઈએ.

આ મળી આવતા છૂટાછવાયા ઉલ્લેખોથી એટલું સમજાય છે કે લોહાણા પ્રજાએ ઈ. સ. ના ત્રીજા સૈકાની પૂર્વે રાજ્યસત્તાના ચાણુ સિન્ધમાં જમાવ્યા હતાં. તે બહાદુર લડવૈયા હતા અને સિન્ધ દેશને બારે ઉત્તર દશામાં મુક્યો હતો. અચ્ચના સમય સુધી પણ સિન્ધની જહોજલાલી બારે હતી. લોહાણાઓની ખરેખરી પડતીનો પ્રારંભ ઈ. સ. ના ૭ મા સૈકા પછી જ થયો. એટલું પણ અચ્ચનામા ઉપરથી જાણવાનું મળે છે, અને તેનું કારણ પણ અચ્ચ છે. અચ્ચે આ બહાદુર પ્રજાને દબાવી દેવા ને અપમાન પહોંચાડવા, તથા ન ઉપાડવાના, રેશમી વસ્ત્રો ન પહેરવાના, રાજ્યની તાબેદારી કરવા, એવા અનેક અનુચિત કાયદાઓ ઘડ્યા હતા. ને ત્યાર પછી ૧૦૦-૨૦૦ વર્ષમાં મોહમેદન કાળમાં આપણી જાતિની બારે અધોગતિ થઈ પડી હતી. લોહાણા પ્રજામાંથી 'લોહાણા જાતિ'નું બંધારણ પણ ધર્મસંરક્ષણ તથા આત્મસંરક્ષણ માટે સખ્ત રીતે તો તે જ વખતથી અમલમાં આવ્યું હોય એમ સંજોગો આપણને માનવાને કારણ આપે છે. અને સિન્ધની આ પ્રજાએ એ રાજકીય પતિતાવસ્થા પછી વૈશ્યવૃત્તિ ધારણ કરી હોય એ વાત પણ આથી સિદ્ધ થાય છે.

વ્યાપાર તરફ વલણ

ઉપરની હકીકતોથી એ વિના શકે ચોખ્ખું પૂરવાર થાય છે કે લોહાણા એ શુદ્ધ આર્ય ક્ષત્રિય પ્રજા છે. તેઓનો લગ્નચક્ર જુસ્સો અત્યારે પણ તેમના સ્વભાવમાં, રીતભાતમાં અને ખીજા પ્રસંગોએ પણ અવલોકનકારને દીસી આવ્યા વગર રહેતો નથી. આ પ્રજા વ્યાપારીપ્રજા જ નહીં-વૈશ્યવૃત્તિ ક્યારે સ્વીકારી તેનું શુદ્ધિપૂર્વક અનુમાન કેપ્ટન ફર્નીંગહામના નીચે મુજબના અભિપ્રાય ઉપરથી તો એ જ થઈ શકે છે કે લોહાણા પ્રજાની રાજકીય પતિતાવસ્થા થઈ ત્યાર પછી તેણે વ્યાપાર તરફ વૃત્તિ દોડાવી અને તેમાં તેઓ ફરતેહમંદ થયા. દુનિયાની અન્ય પરાજય પામેલી પ્રજાઓએ પણ એમજ કર્યું છે. અનુસ્મૃતિ, નારદસ્મૃતિ વગેરે સ્મૃતિશાસ્ત્રોમાં આણણ ક્ષત્રિય દિગ્વર્ણોએ પોતાની વૃત્તિથી જીવિકા મલાવવાનો અસંભવ હોય ત્યારે વૈશ્યનાં કર્મ કરવાની આજ્ઞા છે. એ જ પ્રમાણે લોહાણા પણ ઈ. સ. ના ૭ મા સૈકાથી કે જે સમય બારે દુઃખદ અને શાપ સમાન હતો, આપસઆપસની કૂટથી અપદશા બેસી ચૂકી હતી, ત્યારથી વ્યાપાર તરફ વળ્યા હોવાનું શુદ્ધિ સ્વીકારે છે અને આ નીચેના અભિપ્રાય પણ એ જ માન્યતાને પ્રુષ્ટિ આપે છે.

"The declension of the kshatriyas from soldiers and sovereigns into traders and shopkeepers has a parallel in the history of the Jews. Men of active minds will always find employment for themselves and this we know that Greeks became under the victorious Romans and what they are under the ruling Turks. We likewise know that the vanquished Moors were the most industrious of the subjects of Medioeval Spain, that the Moguls of British India are generally applying themselves to the business of exchange."

(Captain C. D. Cunningham.)

“ક્ષત્રિયો લડવૈયા અને રાજકર્તાઓમાંથી વ્યાપારી કેમ થયા તેના મળતા દાખલાઓ ઇસરાયેલ લોકોના ઇતિહાસમાં પણ મળે છે. તેજસ્વી શુદ્ધિના માણસો ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ પોતાને માટે ઉલ્લેખ શોધી લે છે. વિજયી રામનોના સમયમાં શ્રીકાએ એમ જ કયું હતું; અને હમણા હરકીના વિજયકાળમાં પણ તેઓ એમ જ કરે છે. એ જ પ્રમાણે આપણે જાણીએ છીએ કે રોમના ઐતિહાસિક સમયમાં મર લોકો સૌથી વધારે ઉલ્લેખી હતા. હમણા પણ બ્રિટિશ હિન્દુસ્થાનમાં જીતાવણી મોગલ પ્રજા વ્યાપાર તરફ ટળતી જણાય છે.”

ઉપરનો અભિપ્રાય એ દર્શાવે છે કે અન્ય પ્રજાઓએ પણ રાજ્યપદથી વ્યુત થયા પછી આપત્તિકાળે વૈશ્યવૃત્તિ ધારણ કરી છે.

અમારૂં એવું માનવું છે કે વર્ણ અને આશ્રમવ્યવસ્થા તૂટતાં, જન્મથી જાતિને એકપણ પ્રાપ્ત થતાં એક જ જાતિના માણસો બિન બિન્ન વ્યવસાય કરતા હતા. લોહાણાઓ રાજકર્તા હોય ત્યારે તે જ રાજ્યમાં લોહાણા સરદારો, જમીનદારો, મુત્સદ્દીઓ, અને આજની શ્રીટિશ, ફ્રેન્ચ અને પશ્ચિમની બીજી પ્રજાઓની માફક લોહાણા વ્યાપારીઓ પણ હોય. અને રાજકર્તા જાતિના તે હોવાને લઈને તેમને વ્યાપાર તથા અન્ય ધંધાઓમાં ઠીક અનુકૂળતા મળે એ પણ તેટલું જ સત્ય છે. આજે પણ લોહાણાઓમાં અનુરો છે, ડોક્ટરો છે, મુત્સદ્દીઓ છે, અને મોટા ભાગ વ્યાપારીઓ છે. તે પ્રમાણે આગાઉ મોટા ભાગ શાસનકર્તાઓનો હશે અને બ્યારે એ રાજ્યગાદી તણ દેવાનો પ્રસંગ આવ્યો, અને ત્યારપછી પણ ક્ષત્રિક કર્મને અવકાશ રહ્યો નહિ હોય ત્યારે તે જામિનો ત્યાગ કરી અન્ય પ્રદેશમાં જઈ કેટલેક કનીઝહામના અભિપ્રાય પ્રમાણે લોહાણાઓના મોટા ભાગે વ્યાપાર પ્રવૃત્તિ આદરી જીવિકાનું સાધન મેળવી લીધું હોય એ વાત શુદ્ધિમાં ઉતરી શકે છે. આ વ્યાપારપ્રવૃત્તિમાં પણ લોહાણાઓની સાહસિકતા, શુદ્ધિબળ અને ઉદારતાથી તેમનું ક્ષાત્રત્વ જ ઝળકી ઉઠે છે. તેઓ દરદરના દેશોમાં જઈ જંગલી અનાય જાતો સાથે નિડરતાથી વ્યાપાર કરતા હતા, અને આજે પણ કુચમાં કે કાઠિયાવાડના ઉત્તર ભાગ ઓખામંડળ કે બર્ડા પ્રાન્તમાં મેર, વાધેર જેવી લડાયક જાતિઓમાં માન લોહાણાઓ જ નિડરતાથી વેપાર કરનારાઓ છે. ઘોડેસ્વારી કરવી, હુકાપીવા, દાયરા જમાવવા આ બધી અસહની ખાસીયતો હજીય તેમનામાં જોવાય છે. આ વૈશ્યવૃત્તિમાં પણ લોહાણા જાતિએ પોતાના પ્રાચીન ખમીરને દીપાવ્યું છે. તેના સમર્થનમાં એકાદ બે પાશ્ચાત્ય ઇતિહાસકાર વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો અહીં ઉતારી લેવા યોગ્ય છે.

“Lohana is the designation of a powerful tribe which at that period (period of Chach) under an apparent confusion of terms is said to have included both the Samma and Lakha clans. It can mean that they were in a position of comparative subordination. Under all the vicissitudes the Lohanas have undergone, they still retain their credit as well as their religion and constitute the most influential tribe in Sindh whether regarded as merchants or officials. But not confined within

the narrow province they have spread thier ramifications beyond the western borders of India and are found dispersed throughout Afghanistan Baluchistan and Arabia exposed to inconveniences insults and dangers of inordinary kind in pursuit of their daring object of wealth and finally return to their native land to enjoy the fruit of their industry. ”

(*Sir, H. Eliot's History of India Vol. I. pp. 362.*)

“ લોહાણા એક સમર્થ પ્રજાનું નામ છે જેમાં તે વખતે (ચમત્કાત સમયમાં) નામા-જિધાનની યુગવચ્ચના કારણથી સમા અને લાખા જાતિઓનો સમાવેશ થતો હતો એમ કહેવાય છે. એનો અર્થ એ જ આવ કે તેની સ્થિતિ કંઈક તામેદારીની હતી. આટલા બધાં સંકટો સહન કર્યા છતાં આ પ્રજાએ પોતાનો મોભો અને ધર્મ બાપારીઓ કે મુસદ્દીઓ તરિકે જાળવ્યો છે. સિંધના નાના પ્રાંતમાં જ ફક્ત ન રહેતાં તેઓ હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમ સરહદની દૂર અફઘાનિસ્તાન, બલુચીસ્તાન અને અરબસ્તાનમાં પણ વેરાયશા છે; જ્યાં તેમને અનેક પ્રકારની અગવડો અપમાન અને અસાધારણ સંકટોમાં પોતાનું જીવન પસાર કરવું પડે છે. છતાં ધન પ્રાપ્તિ કરવામાં તેઓ અડગ રહે છે અને હિંમતથી તે મેળવે છે તથા પછી જ પોતાની જન્મભૂમિમાં આવી પોતાના પરિશ્રમના ખીંકાં ફળ ભોગવે છે.”

મી. માર. એફ. જર્જનનો અભિપ્રાય પણ વાંચવા જેવો છે.

“ Moreover the Lohanas are found dispersed throughout Baluchistan Afghanistan and the eastern parts of Central Asia. They have traded for years on the neighbouring coasts of Arabia amongst a barbarous and hostile people enduring all kinds of hardships and braving as no little danger in pursuit of wealth. This race is an enterprising one as showing the way in which during ancient times the Hindu colonized distant countries and propagated the tenets of their now exclusive faith.”
(*“ Sind and the races that inhabit the valley of the Indus.” pp. 314.*)

“ વિશેષમાં લોહાણા બલુચીસ્તાન અફઘાનિસ્તાન અને મધ્ય એશિયાના પૂર્વ ભાગોમાં વેરાયશા જણાય છે. અરબસ્તાનના કિનારાપર તેમણે સેંકડો વર્ષો પર્શિયન જંગલી અને દૂર લોકોની વચ્ચે રહી બાપાર કર્યો છે અને ધનની પ્રાપ્તિ અર્થે જરા પણ ભય ન ધરતાં દરેક પ્રકારનાં સંકટો સહન કરે છે. આ પ્રજા એક સાહસિક પ્રજા છે અને તેને નેવાથી આપણે પ્રાચીન કાળમાં હિન્દુઓ પરદેશગમન કરી વિદેશોમાં પોતાની સ્થા તથા હમણા તેમનો ખાસ દેખાતા ધર્મનો ફેલાવો કરતા. ”

આ બંને પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ લોહાણાઓને સાહસિક અને વ્યાપારને માટે-પોતાનો હેતુ સિદ્ધ કરવા અને તેવા સંકટો સહન કરનારી-જમે તેવા દૂરના અને જંગલી દેશોમાં જનારી સાહસિક પ્રબળ માંની છે.

કચ્છમાં પ્રવેશ

ઇ. સ. ના આઠમા સૈકાથી સિન્ધ કુસલમાનોની સત્તા તમે આશ્ચર્ય. વખત જતાં તે મુસલમાન સત્તાધારીઓના હિંદુઓને બળાત્કારે પોતાના પ્રદેશમાં વટલાવવાના અનિચ્છનીય પ્રયાસોથી પ્રેર અને સંસ્કૃતિના ચરણથી માટે સિન્ધ તરફને ઇ. સ. ના ચૌદમા સૈકાથી લોહાણાના સમૂહો એક પછી એક કચ્છમાં ઉતર્યા હોય એમ જ્ઞાનવાને કારણે મળે છે. ચૌદમી સદી પહેલાં કચ્છમાં કાંઈ રાજ્ય જેવી વ્યવસ્થા નહોતી એમ કહેવાય છે. રાવ લખપતજીના સમય સુધી કચ્છમાં બહુ વસ્તી પણ ન હતી.

જેર જૂનર ને ઝાંખરી, ફુલ, કંદારે કખ;

હોમલ હલ ઉન કચ્છડે જિડાં માડું સવા લખ.

હોમલ અને પુલણીની રસિક પ્રેમકથા આજે પણ રસપૂર્વક લોકો આરોડો કરે છે. તેનો આ ફૂલો પણ એ દર્શાવે છે કે તે પ્રેમીઓના સમય સુધી આખા કચ્છમાં સવા લખ માણસોથી વધુ વસ્તી નહોતી.

કચ્છમાં આવ્યા પછી કેટલાક સમયને અંતરે લોહાણાઓ પોતાની શુદ્ધિઆતુર્પતાથી રાજ્યના અમાત્યો બન્યા હતા. તેનો જનજાત ઇતિહાસ લાંબી પાછો ચરે થાય છે.

કાઠિયાવાડ ગુજરાતમાં પ્રવેશ

સોરઠી તવારીખ ઉપરથી જણાય છે કે ઇ. સ. ની ૧૧ મી સદીમાં સોરઠના રાજા રા. નેહંબલે સિન્ધ ઉપર ચડાઈ કરેલી ત્યાંથી વિજેતા થઈ પાછા વળતાં ત્યાંના હિંદુઓમાંથી લાડીઆ, લોહાણા અને સારસ્વત બ્રાહ્મણોને પોતા સાથે તેડી આવી જૂનાગઢ આસપાસના પ્રદેશમાં વસાવ્યા હતા. આ હકીકત સર્વ રીતે વિશ્વસનીય લાગે છે. આથી એવું જણાય છે કે સોરઠ પ્રદેશમાં લોહાણાઓ સિન્ધમાંથી પરભારા ૧૧ મી સદીમાં આવીને વસ્યાં છે. અને કાઠિયાવાડના જામનગર તથા ઝોખા-મંડળ, અને બાંદી વિભાગના લોહાણાભાઈઓ લગભગ ત્રણ-ચાર સદી પહેલાં કચ્છમાંથી ઉતરી આવ્યા જણાય છે. કચ્છમાં વસ્યા પછી પડોશી પ્રદેશ કાઠિયાવાડ સાથે વ્યાપારી સંબંધ બંધાયો. વળી સોરઠીનું રાજ્ય કચ્છને તાબે હતું, તેમજ જામનગર સાથે પણ રાજ્ય-સંબંધ હોવાના કારણે લોહાણા ભાઈઓના સમૂહો એક પછી એક ઇ. સ. ની ૧૭ મી સદીથી કાઠિયાવાડના જામનગર, સોરઠી અને દારકા રસ્તે આવતા ગયા એવું જણાય છે. વ્યાપારી બન્યા છતાં તેમને લડાઈ લુસ્સો કાયમ હતો. કાઠિયાવાડમાં જામનગર, અલાયા, સોરઠી, દારકા તરફ વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનું ભારે જોર હતું. અને તેથી તે સંપ્રદાયીઓ સાથેના સહકાર,

અને સહવાસથી કાઠિયાવાડના લોહાણાઓમાંથી મોટા ભાગ વૈષ્ણવ સંપ્રદાય બન્યો હોય એમ જણાય છે. મોરબી, દ્વારકા, સવાયા રસ્તે કાઠિયાવાડમાં પ્રવેશ કરી તે સમૂહો પછી અનુક્રુણતાએ આગળ વધ્યા અને ઝોખામંડળ તથા બડામાં પણ ત્યાંની મેર વાઘેર જેવી લડાયક જાતિ વચ્ચે રહીને નિર્ભયપણે વ્યાપાર કરવા લાગ્યા.

ઝગીઆરમી સદીમાં રા. નો'ધણુ સાથે સિન્ધમાંથી પરભારા આવેલા સમૂહોમાંથી કેટલોક ભાગ વખત જતાં રાજ્યસત્તાઓની ઉચ્ચપાથલથી કાઠિયાવાડના દક્ષિણ ભાગ તરફ પ્રસર્યો. અને ત્યાર પછી કેટલોક ભાગ ગુજરાતમાં સુરત ભરૂચ તરફ જઈ વસ્યો; કારણ કે તે વખતે જૂનાગઢ મોહમેદન સત્તા તળે હતું અને ભરૂચ સુરત ઉપર પણ તે જ વિધર્મીઓની સત્તા હતી. તે એક જ રાજ્યસત્તાના કારણે તેઓને ગુજરાતમાં વસવાતી અનુક્રુણતા થઈ હોય. સોરઠમાંથી ગુજરાતમાં આવી વસનાર લોહાણાઓના સમૂહો કેટલોક સમય જતાં પોતાપણું વિસર્જી હોય એમ તેઓ પોતાને લોહાણા તરિકે નહિ પણ ભાટીઆ તરિકે ઝાળખાવતા હતા તેથી જણાય છે અને હજીય ત્યાંની બીજી પ્રજા તેઓને ભાટીઆ તરિકે જ સંબોધે છે. લાંબા સમયની પરાધીનતાની પરાકાષ્ટાએ તેઓમાંથી જાતિય જુસ્સો નરમ પડી ગયો છે.

કાઠિયાવાડના ઝોખામંડળ, બડા તથા હાથાર વિભાગના લોહાણાભાઇઓમાં જાતિય જુસ્સો પ્રસંગ મળે હજીય તરવરી આવે છે. સોરઠનિવાસીઓમાં તેથી થોડો અને દક્ષિણ કાઠિયાવાડમાં તેથીય થોડો અંશે અને ગુજરાતના લોહાણાઓમાં એ જુસ્સાનો અંશ નથી દેખાતો તેનાં કારણો પણ અમને જુદી જુદી રાજ્યસત્તા, ધર્મના ભેદ, પરાધીનતા, અને અરસારસનો ઝોછો સંસર્ગ હોવાનાં સાદે જણાઈ આવે છે. અને હાથાર, થોધારીના, વિભાગોનું પણ એ જ કારણ સમજી શકાય.

ક્રોટિશ સત્તા તળે સિન્ધ તથા મુઘલ ઇસ્લામિક તથા હિન્દુસ્થાનનો મોટો ભાગ આવ્યા પછી આપણા સાહસિક કચ્છીભાઇઓએ વ્યાપારાર્થે મલબાર, બંગાળ, બિહાર, બ્રહ્મદેશ, મુઘલ, કરાચી આદિ પ્રદેશોમાં જઈ ત્યાં થાણાં જમાવ્યાં. કાઠિયાવાડના લોહાણાઓ થોડા મુઘલ તરફ અને બીજા લગભગ ૫૦ વર્ષના સમયથી આફ્રિકા જેવા સ્થળે જવા લાગ્યા. આ રીતે હાલ લોહાણા ભાઇઓ હિન્દુસ્થાન તથા આફ્રિકાના દરેક ભાગમાં વિસ્તૃત પણે પથરાયલા છે. એ તેમની સાહસિકતા, જીવિયાતુર્યતા, સંકટો સહન કરવાની શક્તિથી તેમને એક સમર્થ પ્રાચીન પ્રજા પૂરવાર કરે છે.

ઉત્પત્તિસ્થાન-નામાભિધાન

આપણા પ્રચલિત રીતરિવાજો, ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ, ધાર્મિક માન્યતાઓ, અને કેટલાંક ઉપલબ્ધ શાસ્ત્રીય ગ્રંથોનાં સાધનોથી આગળ આપણે જોઈ ગયા કે લોહાણા એ શુદ્ધ આર્ય ક્ષત્રિય દિગ્ પ્રજા છે. તેમાં વિદેશીય કે અનાર્યત્વનો સ્પર્શ સરખો થયો નથી. તેની કેટલીક કુળપ્રથાઓ તથા પુરોહિત, મુજમાનનો સંબંધ, જોત-શાખા અને વંશાવ-

ળીના નામો ઉપરથી તે સૂર્યવંશી ક્ષત્રિયો છે એ માન્યતાના મૂળમાં પણ સત્યતા તરવરે છે. હવે આપણે એ વિચાર કરવાનો છે કે 'લોહાણા' નામ આ પ્રભને ક્યારથી મળ્યું. તે નામ ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ ઉપરથી પડ્યું કે સ્થળ ઉપરથી પડ્યું ? આ પ્રશ્ન ઉપરોક્ત બાબત સિદ્ધ થયા પછી બહુ અગત્યનો રહેતો નથી; અને તે પ્રશ્નના નિર્ણય ઉપર ભતિની મહત્વતાનો આધાર પણ રહેતો નથી. છતાંય કેટલાક લેખકોના અભિપ્રાયો તથા આ સંબંધે પણ આપણી જમાનાજૂની માન્યતાનું અવલોકન અહીં કરીશું.

'લોહાણા' નામ તે પ્રભના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ ઉપરથી પડ્યું હોય તો પ્રાચીન સંસ્કૃત ભાષાના કાવ્યમાં તે શબ્દ હોવો જોઈએ. પણ તે નથી. 'લોહાણા' નામનો અન્ય-નામામાં ઉપયોગ થયો છે. અહીં લક્ષમાં રાખવાનું છે કે તે સમયે યાત્રિયધારણો સખ્ત થતાં જતાં હતાં. અંદ બારોડે લોહાણા શબ્દનો પ્રયોગ અભનબાહુ સામંતને સંબોધીને કર્યો છે તે પણ તેના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવથી નહિ પણ ભતિ તરિકે જ વાપર્યો છે. આજ સુધી જે જે લેખકોએ આ સંબંધે અભિપ્રાય આપ્યા છે તેઓનું અનુમાન પણ એ જ છે કે લોહાણા શબ્દ એ સ્થળવાચક છે.

આપણા ભારો આપણું મૂળ સ્થળ લાહોર જણાવે છે. આપણા પુરોહિતોની પણ પૌરાણિક માન્યતા લોહાણા લવના વંશના હોવાની છે. કોઈ લેખક કાશ્મીરના લોહર ઉપરથી લોહાણા નામ પડ્યાનું જણાવે છે. જ્યારે પશ્ચિમના ઇતિહાસકારો શુભતાનના લોહાનપુર-ને ઉત્પત્તિ સ્થાન ગણાવે છે. કેટલાક અફઘાનિસ્તાનના લામગામના વતની હોવાનું અનુમાન કરે છે. યુસલમાનોમાં મેમણ નામક એક વ્યાપારી ભતિ છે. આ ભતિના પૂર્વજો ઈ. સ. ની ૧૪ મી સદીમાં લોહાણામાંથી વટલા છે. (તે આપણે હવે પછી જોઈશું,) એમની માન્યતા લોહાણપુરમાંથી લોહાણા સિન્ધમાં ઉતર્યાની છે. ત્યારે કેટલાક ભાઈ-ઓનું એ અનુમાન છે કે સિન્ધમાં લોહાણા દરિયો, લોહકોટ, અને લોહાણા પ્રદેશ એ નામ હોવાથી તે તે સ્થળો ઉપરથી લોહાણા નામ પ્રાપ્ત થયું છે. આ બધા અભિપ્રાયોના મૂળમાં સત્યતા ક્યાં છે તે આપણે અહીં શુદ્ધિપૂર્વક જોવાનું રહ્યું. "

ઇતિહાસના અભ્યાસીઓ એ સારી પેઠે જાણે છે કે કાળના વહન સાથે રાજવંશી ભતિઓની શાખા-પ્રશાખાઓ ઉદ્ભવે છે અને સમય જતાં તે મૂળ ભતિના નામને બદલે શાખા, ઉપશાખાઓથી વધુ ઓળખાય છે. આનાં ઉદાહરણો ઇતિહાસમાં અનેક મળી શકે છે. આ શાખા, પ્રશાખાઓના નામો વંશના કોઈ પ્રતાપી પુરૂષ ઉપરથી, કોઈ સ્થળ ઉપરથી, કોઈ ધંધા ઉપરથી મળેલાં હોય છે. ૧૧ મા-૧૨ મા સૈકામાં અહુઆણોનું પ્રબળ થતાં તેની સાંભર, સોનગરા, કેવડા આદિ શાખાઓ ફૂટી હતી. તેમ એક વખત હૈહયવંશી-અંદ્રવંશી ક્ષત્રિય રાજાઓનું ભારે પ્રબળ આ કેશમાં હતું. તેનું અધઃપતન થતાં રાજકુટુંબી માણસોએ દારૂનો વ્યાપાર કર્યો અને જમાના જતાં તે પાછા સત્તા ઉપર આવતાં તે 'કસ્યુરી' કહેવાયા. પંસ્તૂતમાં દારૂને 'કલ્પ' અને 'સુરી' એટલે બનાવવાવાળો માધ્ય છે.

આ રીતે લોહાણા-પ્રજાએ પંજબમાંથી સિન્ધમાં આવી ફરી રાજ્યસત્તાનાં ચાણું જમાવ્યા પછી તેની પશ્ચિમ, દક્ષિણ, અને સ્વાતા, એ ત્રણ સાખાઓ ઉદ્ભવી હતી એમ કેટલાક ઇતિહાસકારોના ઉલ્લેખથી જણાઈ આવે છે. પંજબનો ઇ. સ. ના ૭ મા સૈકા સુધી સિન્ધમાં જ સમાવેશ થતો હતો. મહાન સિકંદરે ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૭ માં આ દેશ ઉપર ચડાઈ કરી હતી. ત્યારે સિન્ધ-બ્રાહ્મણાદમાં સમા જાતિનો રાજા રાજ કરતો હતો અને તે એમની સામે થયો હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરથી એટલું સિદ્ધ થાય છે કે લોહાણા પ્રજા ઇ. સ. ના ૪ થા સૈકા પહેલાંની સિન્ધમાં આવી હતી. સિકંદરના સમયમાં સિન્ધનાં ચાર રાજ્યોમાં એકનું લોહાના નામ લખેલું છે. અચ્ચનો પ્રધાન યુદ્ધિમાન પશુ (ઇ. સ. ૬૪૧) અચ્ચને કહે છે કે પૂર્વે પશુ સિન્ધનું રાજ્ય ચાર વિભાગમાં વહેંચાયેલું હતું. અચ્ચ એક મહા વિદ્વાન પુરુષ હતો. તેણે અગમસિંહ ઉપર લખેલા પત્ર ઉપરથી પશુ એ વાતનો સપ્રમાણ નિર્ણય થાય છે કે લોહાણા એ સિન્ધની એક પ્રાચીન પ્રજા હતી. તે સિન્ધમાં ક્યારે આવી તે સમયનો હિન્દનો ઇતિહાસ અધારામાં છે. તો પશુ ઉપરોક્ત સિકંદરની હિંદની મુસાફરીના વર્ણન ઉપરથી એ નિર્વિવાદપણે સમજી શકાય છે કે ઇ. સ. ના ૪ થા સૈકા પહેલાં લોહાણા પ્રજા સિન્ધમાં આવી હતી અને અચ્ચના સમય સુધી (ઇ. સ. ના ૭ મા સૈકા સુધી) તે રાજકર્તા પ્રજા હતી. અને એ નિર્ણયને આધારે સિન્ધના લોહકોટ, લોહાણા દરિયા કે લોહાણા પ્રાંત ઉપરથી 'લોહાણા' નામ પડ્યું એ માન્યતા સર્વથા અમૂલ્યક ઠરે છે. કારણ કે ઉપરોક્ત હકીકત એ નિઃસંસપણે સાબીત કરે છે કે લોહાણા એક ઘણી જ પ્રાચીન જાતિ છે અને તે પ્રજાની 'લોહાણા' ઉપાધિ પશુ તેટલી જ પ્રાચીન છે. સિકંદરના સમય સુધી આ પ્રજાને કાષ્ઠપણું વિખ્યાત તત્ત્વ નો સ્પર્શ સરખો પશુ નહોતો થયો એ વાત નિર્વિવાદ છે. આ પશુ લોહાણા પ્રજા શુદ્ધ ક્ષત્રિય દિગ્ગ્જય જાતિ હોવાનું એક સખજ પ્રમાણ છે.

ઇ. સ. પૂર્વના ૪ થા સૈકામાં-સિકંદરના સમયમાં લોહાણા પ્રજા હતી; અને તેમ હોવાથી તેનાથી પશુ પહેલાં એ નામ પ્રાપ્ત થયું હતું એ માની શકાય છે. પૂર્વકાળમાં સ્થાન ઉપરથી પ્રજાનાં અને પ્રજાને લઇને સ્થાનનાં નામો પડ્યાનાં અનેક દ્રશ્ય-સ્પર્શ મળી શકે છે. તો મુલતાનના લોહાનપુર કે અફઘાનિસ્તાનના લામગામ, કે કાશ્મીરના લોહર ઉપરથી 'લોહાણા' નામ મળ્યું એમ માનવા કરતાં લોહાણા પ્રજાના વસવાટથી તે તે શહેર કે ગામને તેને મળતું નામ પડ્યું તેમ માનવું વધુ વજનદાર થઈ શકે છે. અફઘાનિસ્તાન સાથે આપણા પૂર્વજોને સંબંધ હતો. ૧૦ મા સૈકા સુધી ત્યાં હિંદુ રાજ્ય હતું અને તે ઉત્તર હિંદુસ્થાનમાં જ ગણાતું હતું. ત્યાં પશુ લોહાણા પ્રજા વ્યાપાર અથવા યાત્રીના કાર્ધ આશયે જઈને વસી હોય અને પછી મોહમેદન સત્તા પ્રબળ થયા કેડે તેમાંથી કેટલોક ભાગ ઇસ્લામ ધર્મ અંગીકાર કરીને ત્યાં જ રહ્યો હોય અને તે 'લોહાણી' બનત કહેવાઈ હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશુંય નથી.

આ પ્રમાણે હોવાથી 'લોહાણા' નામનું મૂળ શોધવા માટે તો આપણી પ્રબળ સર્વદેશીય અને પ્રાચીન માન્યતા તરફ જ આપણને વિચાર કરવા ગ્રેર છે.

પંજબનું લાહોર-અમવાનશી શામચંદ્રના પુત્ર હવે વસાવ્યાનું અનેક જનમાન્યતા કહે છે. સુપ્રસિદ્ધ સિસોદીયા રજપુત પોતાને સૂર્યવંશી કહે છે તે પોતાના મૂળ પુરુષ તરિકે કનકસેનને અને મૂળ સ્થાન તરિકે લાહોરને સ્વીકારે છે.

રાજપુત શાખાઓની માન્યતા એમ છે કે લાહોર હવનું વસાવેલું છે. બીજી પણ જનમાન્યતાએ આ વાતને ટેકા આપે છે. પશ્ચિમના ઇતિહાસકારો પણ આ અનુમાન ઉપર આવતા જાય છે. સિકંદરના ઇતિહાસકારોએ તેનું વર્ણન લખ્યું છે એટલે તે વખતે પણ તે હતું એમ નક્કી થાય છે. અને તે નામમાં એટલું બધું મળતાપણું છે કે હવની સાથે એ શહેરનો સંબંધ હોવાની માન્યતા તરફ વિચારકને ધસડી જાય છે.

અમુક રીહાની નામનો ઇતિહાસકાર પણ લાહોર ને લોહાવર કહી તે શ્રી રામના પુત્ર હવે વસાવ્યાની માન્યતાને ટેકા આપે છે. લાહોર નામ તો હમણાના સુસહમાનોએ આપેલું છે. શ્રીક ટોલેમીએ તેને લેમોસાકા=લવ-અલકા=લવાલકા એટલે હવનું વસાવેલ-હવની નગરી હોય એમ કહ્યું છે. કેપ્ટન કનીંગહામ તથા મી. ચામ્પટન તેનું પ્રાચીન નામ લોહાવર જણાવે છે તથાપિ લોહાવરનું વિશેષ પરિચિત છે. (જુઓ Imperial Gazetteer of India, Punjab. vol iv p. p. 31.)

રા. ઉદવજી પણ આ અને એવી જ બીજી હકીકતો ઉપરથી કંઈક એવા અનુમાન ઉપર આવ્યા છે કે લોહાણાનું મૂળ સ્થળ લાહોર છે અને લાહોર એટલે હવનું વસાવેલું છે.

લાહોર મહારાજશ્રી હવનું વસાવેલું હોય એ તદ્દન બનવા જોગ છે. પરંતુ તે લાહોર કે લોહાવર માત્ર એક શહેર ઉપરથી જ આવી વિસ્તૃત ગતિનું નામ પડે એ આજે સંભવિત લાગે છે. અમારી માન્યતાં અમને તેથી પણ આગળ લઇ જાય છે અને તે આ પ્રમાણે:

આગળ સારસ્વત પ્રદેશ અને સારસ્વત ખાડાણોની પ્રાચીનતાના ઉલ્લેખમાં પંજબ-પંચનંદ પાંચાલ-પ્રહાવર્ત-સારસ્વત પ્રદેશમાં એક જારે મોટી અતિ વેગવાળી અનુપમ નદી સરસ્વતી વહેતી હતી અને તે સર્વોત્તમ હતી, એમ જણાવાઇ ગયેલ છે. એ નદીની ધારાનો પ્રબળવેગ હિમાલયથી તે સમુદ્ર સુધી અનુપમ હતો. સ્થળ વિશેષના પવિત્ર અને આદ્યુત જળના કારણસર તીર્થની પવિત્રતા મનાય છે. વાસ્તવિક રીતે તીર્થ નામ જ જળવિશેષનું છે.

આ મહા વેગવાળી સરસ્વતીના કિનારાના રમણિય પ્રદેશ ઉપર મહા ધર્મધ્યાની ઋષિ-ઓનો નિવાસ હતો. અનાયોથી આ જાડાપુત્રોનું રક્ષણ કરવા માટે ક્ષત્રિયોનાં રાજ્ય પણ પ્રથમ ત્યાં જ સ્થપાયાં હતાં. ઋગ્વેદમાં આ સરસ્વતી નદીનું ઐતિહાસિક વર્ણન છે; એ નદી જળવગરની થતાં પહેલાં એની ધારાનો પ્રબલ વેગ હિમાલયથી તે સમુદ્ર સુધી અનુપમ હતો. એ કારણસર એની ઉત્પત્તિક્ષા શક્તિ તથા અદ્વિતિય ધારાના પ્રબળ પ્રવાહનું વર્ણન કરતાં દુરમનોના આક્રમણો સામે બચાવ કરનાર એક મોહના કિશોરી તેને ઉપમા આપવામાં આવી

છે. બીજે ઠેકાણે આ કિનારાના પ્રદેશને સવદ્ વૂર્ગ મૂમિ કહી છે. આ ઉપરથી સંસ્કૃતમાં આ પ્રદેશને લોહ+આવરણુ જેને લોખ+નાં આવરણુ વાળો યાને લોહના કિલ્લા જેવો પ્રદેશ કહેવામાં આવતો અને તેથી આ પ્રદેશમાં વસતા ક્ષત્રિયોને લોહાવરણુ ઉપાધી મળી હોય તે સર્વથા વાસ્તવિક લાગે છે. લાહોરનું વિશેષ પરિચિત લોહાવર નામ પણ ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ સરસ્વતી નદીના કિનારાના લોહાવરણુ પ્રદેશ ઉપરથી પડ્યું હોય એ માન્યતા વધુ વળનદાર લાગે છે. કારણકે ‘લવ’ શબ્દ બહુ સરળ છે અને એ ‘લવ’ ઉપરથી ‘લોહ’ બનતું અશક્ય છે. ‘લોહ’ ઉપરથી સરળ ‘લવ’ બની શકે એ ખુલ્લું છે, અને તેથી લાહોરનું પ્રાચીન નામ ‘લોહાવર’ કે ‘લોહાવરણુ’ હોય તો તે લવ મહારાજ ઉપરથી નહિ પણ ઉપર જણાવવા પ્રમાણે લોહાવરણુ પ્રદેશ ઉપરથી પડ્યું હોય એ વધુ માનવા લાયક છે.

આ પ્રમાણે પ્રદેશના નામ ઉપરથી જાતિવાચક નામો બનેલાના દાખલાઓ પણ અનેક છે. મહાભારતના કાળમાં તો આવી જ પ્રથા પડી હતી. સંસ્કૃત શબ્દોમાંથી પ્રાકૃત સ્વરૂપમાં ‘ર’ ઉડી જાય છે. અને કાળ જતાં ઉચ્ચારની કે સરળતાની ખાતર બારે ગણિએ બોલી બદલાય એ નિયમાનુસાર વચમાંથી ‘વ’ ઉડી જઈ ‘લોહાવરણુ’ માંથી ‘લોહાણુ’ શબ્દ બ્યવહારમાં વધુ પરિચિત થયો હોય એ સમજાય તેમ છે. કેટલાક મૂળ શબ્દોના થયેલાં અપભ્રંશ સ્વરૂપો જેમણે વાંચ્યાં કે વિચાર્યાં હશે તે જાણી શકશે કે આપણે જે લાખા બોલીએ છીએ તેમાં કેટલાક શબ્દો એવા સ્વરૂપમાં બોલાય છે કે તે કેવી રીતે બદલાયા હશે તેનો વિચાર પણ ન થઈ શકે. આ નિયમને અનુસરીને શુદ્ધ ‘લોહાવરણુ’ માંથી ‘લોહાણુ’ શબ્દની ઉત્પત્તિ થઈ છે એમ નિઃસંશયપણે શુદ્ધિ માન્ય કરી શકે છે.

આ લોહાવરણુ પ્રદેશ ઉપરથી ત્યાંની ક્ષત્રિય પ્રજાને ‘લોહાણુ’ ઉપાધિ મળી એ વાત વધારે વળનદાર છે. અને તે પ્રમાણે હોવા છતાં મહારાજશ્રી લવના વંશજો હોવાની આપણી મૂળ માન્યતા અસત્ય ઠરતી નથી. કારણકે આ લોહાવરણુ પ્રદેશનિવાસી ક્ષત્રિયો સૂર્યવંશી હતા એવાં પ્રમાણો તો દરેક પ્રાચીન ગ્રંથોમાં છે. અને મહારાજ શામવંદજીના સુપુત્ર મહારાજ લવ પણ એજ સૂર્યવંશી હોવાથી આપણી માન્યતા કોશ્ઠી વધુ પ્રમાણુ-ભૂત કરે છે.

વળી એટલું પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે આ ક્ષત્રિયોના સમૂહો જેમ જેમ આગળ વધતા ગયા. તેમ તેમ તેની સાથે પુરોહિતકુળો પણ ગયાં અને કાળાન્તરે એ સરસ્વતીના પુત્રોએ આ પ્રાચીન ક્ષત્રિય પ્રજાને તેમના મૂળ નિવાસસ્થાન ઉપરથી ‘લોહાણુ’ ઉપાધિથી સંબોધવાનું ચાલુ રાખ્યું હોય એમાં જરાય શંકાને સ્થાન નથી.

લોહાણુ, અરોરા અને ખત્રીઓ^૧

સિન્ધના લોહાણુ, દક્ષિણ પંજાબના અરોરા અને ઉત્તર પંજાબના ખત્રીઓ એ

૧ આ ત્રણે જાતિઓની સમાનતાના વિસ્તૃત અવલોકન માટે જુઓ શ. ઉદ્ભવ ૮૪૫ ઇતિહાસ પ્રકરણ ૪ થું પાને ૭૨ થી.

ત્રણે મૂળ એક જ પ્રભ છે. ત્રણેના ગોર સ્વાસ્થ્ય વાહણ છે. અરોરા મૂળ સિન્ધના ઉત્તર વિભાગમાં ઉત્તર પાસે રહેતા હતા. કેપાળ એ અરોરાની પેટા શાખા હોય. અલોર ઇ. સ. ના આઠમા સૈકા સુધી સિન્ધની રાજધાનીનું સહેર હતું. અને અલોર ઉપરથી અરોરા નામ પડ્યું છે. આર્યોનું મૂળ સ્થાન પંજાબ અને પછી સિન્ધ હતું. મહાભારતના સમય સુધી તેઓ આખા ઉત્તર હિંદુસ્થાનના સ્વામી થયા હતા.

પશ્ચિમી ઇતિહાસકારો પણ આ જાતિને પ્રાચીન આર્ય દ્વિજ-ક્ષત્રિય જાતિ માને છે. અરોરાને ખત્રીની પેટાજાતિ માને છે. આ અરોરા ક્ષત્રિયો તથા ખત્રીઓ આજે બાપારીઓ છે. સેંકડો વર્ષ થયા છતાં પડયા છતાં હજીય 'આપણા ને તેના સાંસારિક વ્યવહારિક રિવાજોમાં બહુ અંશે સમાનતા છે.

સિન્ધના લોહાણાઓ પોતાને ખત્રી લખાવે છે. હરિદ્વારના યાત્રાગોરોના ચોપડામાં યાત્રાળુઓની નામાવળીમાં અરોરાના પૂર્વજોને લોહાણા લખવામાં આવ્યા છે. અલોરનો નાશ ઇ. સ. ૧૧ મા સૈકામાં થયા પછી તે અરોરનિવાસી લોહાણા પંજાબમાં જઈ વસવાથી અરોરા કહેવાયા. સિન્ધના લોહાણાની કેટલીક નુખો પણ અરોરા ખત્રીઓને મળતી આવે છે. ગુજરાત કાઠિયાવાડના બ્રહ્મક્ષત્રિયો મૂળ પંજાબના ખત્રીઓ છે અને તેની ટંડન, ખખખર વગેરે નુખો આપણામાં પણ છે. કચ્છમાં લોહાણાઓનો બ્રહ્મક્ષત્રિયો કેપાળા સોની સાથે ભોજનવ્યવહાર પણ છે. અરોરા, ખત્રી, લોહાણા, બ્રહ્મક્ષત્રિય, બલુશાળી, ખત્રી એ સર્વ લોહાણા પ્રજાની શાખાઓ છે. તેના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ, રીતરિવાજોની સમાનતા, ધંધાની પણ સમાનતા અને ઐતિહાસિક સંબંધો જોતાં પણ તેઓ એક જ હોવાનું સિદ્ધ થાય છે.

શીખ ધર્મના સ્થાપક પુન્યત્રી ગુરૂ નાનક પણ આ ખત્રી કુટુંબમાં જન્મ્યા હતા. ઇ. સ. (૧૪૬૬) શીખધર્મને વ્યવસ્થિત સ્વરૂપમાં મૂકનાર અને અંધ સાહેબ જેવા સર્વમાન્ય તાત્વિક ગ્રંથના રચનાર ગુરૂ અમરજીત, (૧૫૮૧) અને શીખ નેશનના ધડનાર ગુરૂ ગોવિંદસિંહ પણ ખત્રી જાતિના હતા. (ઇ. સ. ૧૬૬૬.) આપણા લોહાણા ભાષામાં સિન્ધમાં તથા પંજાબમાં વિશેષે કરીને ગુરૂ નાનકના અનુયાયીઓ છે. હાલ વૈશ્વજીત પર અવલમ્બિત ક્ષત્રિય જાતિઓ ઉત્તર હિંદુસ્થાનના દરેક ભાગમાં છે. હિંદુસ્થાનનાં હિંદુ-સ્થાનમાં નથી. જનસ્વભાવ એ જાતિનિર્ણયનું એક સાધન ગણાય છે અને તે રીતે જોતાં પણ બેશક ખત્રી, અરોરા, લોહાણા, બ્રહ્મક્ષત્રિય, કેપાળ અને બલુશાળી મૂળમાં એક જ પ્રજા છે એમાં જરાય શંકા નથી.

એક એવો વખત આવે કે આ રાષ્ટ્રિય ચેતનાના યુગમાં લોહાણા સમાજશરીરનાં આ છટા પડેલાં અંગોનું પુનઃ એક શરીર-સંગઠન થાય અને ભારતના ભાગ્યોદય કાર્યમાં સુંદર ફાળો આપી લોહાણા પ્રજાની ભૂતપૂર્વ કિર્તિનાં કીરણો દિગંતમાં પ્રસારે !

મેમણ

મેમણ કામ સાહસિક વ્યાપારી, સ્વતંત્રતાને ચાહનાર અને પરતંત્રતાની બાવનાને તિરસ્કારનાર છે. મેમણો લોહાણામાંથી થયા છે તેને માટે ધણા સારા પ્રમાણો મળી આવે છે, તેમજ શ્રી દરિયાલાલની ઉત્પત્તિની વાર્તા પણ મેમણો સાથે જોડાયેલી છે. આપણે પ્રથમ મેમણોની જનમાન્યતા તપાસીશું.

મેમણોની ઉત્પત્તિ સંબંધમાં મુંબઈ ઈલાકાના કેમ્પબેલ સાહેબના ગ્રેડીટીયરના ૬ મા ભાગમાં પૃષ્ઠ ૫૦-૫૧ માં લખવામાં આવ્યું છે. ગ્રેડીટીયરકાર જણાવે છે કે તે વૃત્તાંત એમણે સૈયદ અમીરુદ્દીનકૃત ઉરદુ ગ્રંથ નિઝહત-ઉલ-અખબારમાંથી લીધો છે, જે ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં કચ્છ મુંદ્રાના મેમણ જાતિના પીર પીર શુઝરગઅલીની ઇન્જિ અને આશ્રયમાં લખવામાં આવ્યો હતો. પુનઃ ગ્રેડીટીયર જણાવે છે કે આ વૃત્તાંત ત્રણ સાચા હવાલાને આધારે લખવામાં આવ્યો છે.

(૧) સૈયદ શુઝરગઅલી-મેમણોના પીરના વંશાવળી (૨) મેમણો વટયા ત્યારે માણેકજી નામના પ્રથમ ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકારનારને યાત્રિનો શેક-પદવીની જે સનદ આપવામાં આવી તે માણેકજીના વંશજ જૂજના શેક સાહેબદીના પાસે છે. (૩) લોહાણા મેમણ થયા ત્યારે તેમના યાત્રિના ગોર હંસરાજ રામાણીના વંશજ જોશી બોજરાજ પાસેથી પણ સનદો મળી છે. આનાથી વધારે સત્ય પ્રમાણો ખીળી શું હોય શકે? ઉપરોક્ત સત્ય પ્રમાણોને આધારે લખાયેલી મેમણોની ઉત્પત્તિની બાબતમાં જણાવવામાં આવે છે કે:—

"ઇ. સ. ૧૧૬૮ માં જોશીના પીર અબ્દુલકાદર મહમ્મદીન બગદાદમાં સ્વર્ગવાસ પામ્યા. મરણ સમયે પોતાના પુત્ર પૈઝી એકને હિન્દુસ્થાનમાં રહેવા અને ત્યાંના લોકોને દરિયામની ખુબી સમજાવવાની આજ્ઞા કરી. ઇ. સ. ૧૪૨૧ માં એમનાથી પાંચમી પેઢીએ પીર શુસુદુદીનને એક આશ્રયકારક સ્વપ્નમાં-તરત સિન્ધમાં જવાની અને ત્યાંના લોકોને ઇસ્લામનો ખરો માર્ગ બોધવાની આજ્ઞા થઇ. બ્યારે સૈયદ શુસુદુદીન સિન્ધમાં દાખલ થયા ત્યારે તેની રાજધાનીનું શહેર નગરહટ્ટા હતું અને રાજમકર્તા સમા વંચનો^૧ (ઇ. સ. ૧૪૫૧ થી ૧૪૨૦) રાજ, જેનું ઉપનામ મકરબખાન-મૂળનામ ધણુકરી રાય રાયધણુ (ઇ. સ. ૧૪૫૪) હતો. જેણે સૈયદનો સત્કાર કર્યો અને પોતાના મેમાન તરીકે સ્વામતા કરી. આ વખતે માણેકજી નામે લોહાણા જે યાત્રિમાં-૮૪ ગુણોમાં મુખી હતો તેનું મકરબખાનના દરબારમાં સાફ માન હતું. મકરબખાન સૈયદનો મુરીદ થયો અને માણેકજી, તેના બે પુત્રો તથા અન્ય ૭૦૦ લોહાણા કુટુંબોએ પોતાના રાજમકર્તાનું અનુકરણ કર્યું; અર્થાત તેઓએ ઇસ્લામ ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. માણેકજીના સુસહમાન થયેલા બે પુત્રો પૈઝી સ્વજનને આહમદનુ નામ આપવામાં આવ્યું તથા સ્વજનના પુત્રો સુદરજી અને હંસરાજને આદમ અને તાજમ-

^૧ મકરબખાન એ સમાવંચનો રાયધણુ હતો એ ઉપજવી કાઢેલી કલ્પિત વાત છે. તેને કશો ઇતિહાસનો આધાર નથી.

હામદના નામે આખાં. તેમના ઈસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર્યો પછી ખીર હુસુદુદીને જાતિનું નામ પણ લોહાણા બદલાવી મોઝમીન—અર્થાત—માનનારા (believers) એવું નામ આપ્યું. અને આદમને એક માનદર્શક પોશાક આપી નવીન જાતિનો વંશપરંપરા મુખી કરાવ્યો. તેઓએ નગરકૂટાની પાસે વાડા ગામમાં મુખ્ય સ્થાન કર્યું. ”

આ પ્રમાણે ગેઝેટીયરકારે ઉપરોક્ત નિઝકત—ઉલ્—અખબારને આધારે મેમલોની ઉત્પત્તિ દર્શાવી છે. ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે જે પ્રમાણેને આધારે એ ઉત્પત્તિનો જુતાન્ત લખવામાં આવ્યો છે તે સમજ, અને વિશ્વસનીય લાગે છે. મેમલોની તુઓ, તેમના રીતરિવાજ, તેમની બાપારીસાહસિકતા વગેરેથી મેમલોનો મોટો ભાગ લોહાણામાંથી થયો છે એ વાતને અનુમોદન મળે છે. મેમલો ઈ. સ. ના ૫૬૨મા સૈકામાં આશરે ૧૪૨૫ થી ૫૦ વર્ષ પર્વન્ત વટલ્યા હશે એમ સમજાય છે. એમનો વિશિષ્ટ ભાગ લોહાણામાંથી વટલ્યો હશે. પરંતુ ફતહશા એમ પણ કહે છે કે તેમની જાતિ—મેટા અને લોહાણા, જેમાં મોટા શબ્દ પણ જાતિને માટે વપરાયો છે. લોહાણાને માટે મોટા શબ્દ પ્રચલિત હોય અગર મોટા એ લોહાણાનો કોઈ ભાગ પણ હોય એમ પ્રસિદ્ધ નથી. પરંતુ ભાટીઆઓનો કોઈ વંશ મોટા નામથી પ્રસિદ્ધ હશે. ભાટીઆ અને લોહાણામાં સોરકમાં આવ્યા પછી—ભાટીઆઓએ વૈષ્ણવ ધર્મ સ્વીકાર્યો પછી આજના જેવો અંતર ઉદ્ભવ્યો છે તે પહેલાં અંતર નહિ હતો. બન્ને પ્રજાએ ઉત્તર પ્રદેશમાંથી આવી છે અને અનેક કટોકટીના સમયમાં સાથે રહી દુસ્મનોની સામે પોતાના ધર્મનું રક્ષણ કર્યું છે; કારણ કે ઉભયને વિધર્મીઓનાં હલ્લા સામે ય્હી રહેવાની જરૂર હતી. આવા સંજોગોમાં તેમને અનેક પ્રસંગોમાં સાથે જોડાવાની જરૂર પડી છે. નગરકૂટા લોહાણાઓનું મુખ્ય સ્થાન છે તેમજ સિન્ધમાં અઘાપિ પર્વન્ત ભાટીઆઓનું મુખ્ય સ્થાન પણ એ જ છે. આ પ્રમાણે મેમલોમાં અમુક થોડો ભાગ ભાટીઆઓનો પણ હોય એ બનવાજોગ છે.

ગેઝેટીયરકાર મેમલોના ઇતિહાસમાં વધુ જણાવે છે કે: ” ધર્મભ્રષ્ટ થયેલા લોહાણાના સંબંધીઓએ આ સંકટના વખતમાં સહાય કરવા—પીરને દૂર કરવા—માટે દરિયાપીરની પ્રાર્થના કરવા તેમના ધર્મગુરુઓને બોલાવ્યા. સિન્ધુ—સાગર દેવે એમની પ્રાર્થના સંભળી.

હુસુદુદીન દરિયા માર્ગે ઇશિક તરફ ગયો. હિન્દીના ત્યાગ કર્યા પહેલાં પીરે પોતાના આશ્રિતોને આશિષ આપ્યા, જે આશિષથી મેમલો અને છે કે તેમની બાપારમાં ઉત્પત્તિ થવા પામી છે. (Bombay, Gazetteer vol IX P. P. 50, 51.)

આ માન્યતામાં હરેરાલાલના જન્મનો ઝાણપણે સીકાર થયો છે. લોહાણાઓએ દરિયાની સ્તુતિ કરી—એ સ્તુતિ કરનારા જાહણોના નામ પણ મેમલોની માન્યતામાં આપેલાં છે.

The Lohana priests who prayed to the Indus were Tokmal, Adhanmal, Naudmal and Malmal.

અર્થ—લોહાણાના ધર્મગુરુઓ જેમણે સિન્ધુની એ વખતે ઊપાસના કરી હતી તેમનાં નામ ટોકમલ, અધનમલ, નાન્દમલ અને મલમલ છે.

મેમણી જણાવે છે કે આ બ્રાહ્મણોની પ્રાર્થનાથી દરિયાપર પ્રસન્ન થયા હતા અને સૈન્ય યુગ્મુદીનને સિન્ધ છોડી દરિયા માર્ગે ધરાક જવું પડ્યું હતું.

ખોળખોળ

નિઝારી સપ્રદાયના પીર સદરદીને કેટલાક લોકાણુઓને વટલાવી ખોળ બનાવ્યા છે. તેમના એક લગ્નમાં એક ઠેકાણુએવો ઉલ્લેખ છે કે:—

પીર સદરદીન પંચજ ઠીયા, જહેર ખાનાં મકાન;
પેસો ખાનો આવી ક્યોં કેટડા ગામ નિધાન.

પીર સદરદીન જહેર થયા હિન્દુ ક્યોં મુસલમાન;
લોવાણુ ફેરી ખોળ ક્યોં, તેને આપ્યો સાચો ધ્યાન.

ખોળે ગુલામશા અલીનો કહીએ તે મુરીફ અલિનો જણુ;
ત્યાં પથ સમારીને ખાનાં ફરીઆં તેને પીરે બોધ્યા પ્રમાણુ.

આમળ ખાતુ સુરજ રાણીનું કહીએ તે તો શુષ્ક પિઠાણુ;
સતગુર સદરદીન જાન સુણાવ્યા તે કેટડા ગામમાં જણુ.

એજ કેટડા ગામમાં કહીએ, ત્રીકમ રહે તેણે ઠામ;
તે જહેર છે ઇમામ લાવેઓ અને ખોળ ધરાવ્યો નામ.

એવા દીન આવેલા શીં હસલામ શા નીવાર;
આજ ઉંચ મૂલક જે કહીએ ત્યાં અમારો ઠાર.

તે ઉપરાંત અમદાવાદ પાસે આવેલા પીરાણુ ગામમાં પીરાણુ સપ્રદાયના સ્થાપક હજરત ઇમામશાહ બાવાએ લોકાણુ તથા બ્રાહ્મણોને વટલાવી મુસલમાન ઠીયા અને ખોળ નામ આપ્યાનું એ સપ્રદાયના “શી ઇમામશાહ બાવાના પ્રજો” નામના પુસ્તકમાં જણાવેલું છે: તે નીચે મુજબ:

રહેવાશી લોકગર શેહેરના, લવાણુ બ્રાહ્મણુનો સાચજી,
તેના ગેરે કામ કેવાં કર્યાં, સુણો મુમન તેની વાતજી;

પ્રગટ પ્રજો રે ગેર ઇમામનો. ૯૩

પ્રજોધ દાધી પ્રેમથી, જનોઈ ઉતારી છે ત્યાંયજી,
નામરૂપી જનોઈ પેહરીએ, એવું બોલ્યા સૌ ત્યાંયજી;

પ્રગટ પ્રજો રે ગેર ઇમામનો. ૯૪

સર્વે જનોધ્યુ' ઉતારીયું, ઉતારા મધ્ય તે સવાએજ,
ત્યાંથી સૌએ ગેર ચાપીઆ, સેવક જન્યા સૌ ત્યાંયજ;
પ્રગટ પ્રછો રે ગેર ઇમામનો. ૬૫

ગેરે સૌ સેવક તણ્યા, ખોળા હકર ધરાવ્યા નામજ,
જગત તારણ છે રે જગતો, ધણી મારો કેવાં કરે કમજ;
પ્રગટ પ્રછો રે ગેર ઇમામનો. ૬૬

પન્જો ગેરનો જાહેર છે, નાના રાજની મહિજ,
હાલ જનોઈ છે કાયમ તહીં, જુઓ સૌ 'વારંવારજ;
પ્રગટ પ્રછો રે ગેર ઇમામનો. ૬૭

વિભાગ

મુસલમાનોના હુમલાઓનો સમય સિંધની હિંદુ પ્રજાને બારે શાપ સમાન હતો. તેમાંય સૌથી વધુમાં વધુ ભોગ લેનારો પ્રજાને આપવો પડ્યો છે. મુસલમાનોનાં આક્રમણો પ્રથમ સિંધમાં થયાં અને સિંધમાં મુખ્યત્વે કરીને ત્રિશ પંચાંગમાં લોકોના પ્રજા હતી. ધર્માન્ધ મુસલમાનોથી પછી હિંદુઓનાં ધન અને સ્વતંત્રતા નષ્ટ થવા લાગી હતી. સમય કટોકટીનો હતો. સામાજિક રાજ્યહતા ફેલાવા લાગી હતી. પરમસ્કારનું વિષ પોતાની રસોમાં ન પડેવાય તે માટે શીસ્તાઓને સામ્ય નિયમોનાં સ્વરૂપ આ વખતે અપાયાં, અને લોકોના પ્રજામાંથી 'લોકોના ગાતિ' ઉદ્ભવ સખ્ત અંકુશો સાથે એ ઇસ્લામી કાળમાં જ થયો હોય એમ જણાય છે. આ પહેલાં અપયશના ભાગી થયેલા ગમ્ય શ્રાદ્ધો ધરેલા અમાનુષિ કાયદાઓથી લોકોનાં જીવનની દશા બારે કીનસ્પતિ ભરેલી થઈ પડી હતી.

લોકોના પ્રજાને કેટલોક લાગ આ સમય પછી આ શુભિનો ત્યાગ પણ કરી ગયો હતો અને રાજકીય પડતી થયા પછી ક્ષત્રિક કર્મને અવકાશ ન મળતાં વૈશ્યવ્રતિ ધારણ કરી. સિંધની એ વૈશ્યવ્રતિ સ્વીકારનારી લોકોના પ્રજાનું જ 'લોકોના ગાતિ' રૂપે પરિવર્તન થયું. રાજકર્તા ક્ષત્રિયોનું નાહ. કારણ કે આ અરસામાં બિહારમાં ખાલવંશી તરિકે જોળખાતા સૂર્યવંશી ક્ષત્રિયોનું રાજ્ય હતું. તે ક્ષત્રિયોને 'ગાતિ'નું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું નહોતું. અને અત્યારે પણ સિસોદિયા, રાણા અને નેપાળમાં સૂર્યવંશી ક્ષત્રિયો રાજ્ય કરતાં છે.

ધર્મ ઉપર આક્રમણ, બળાકારે વટલાવવાના ધર્માન્ધ વિધર્મીઓ તરફથી હિંદુઓ પર થતા જુલમો જેવા કટોકટીના સમયે 'ગાતિ' જેવી એક સંસ્કૃત સંસ્થાનો અભેદ કિલ્લો ન સરખાયો હોત તો જાતિનું લોહી અને પ્રાચીનતમ સંસ્કૃતિ સુરક્ષિત રહેતે જ નહિ એ સહજ સમજી શકાય એવી વાત છે.

૪. સ. ના તેરમા, ચૌદમા સૈકામાં રાજકીય દુઃખોના પરિણામે લોકોનાં જીવનમાં સમજો કમ્મમાં ઉતર્યા અને ત્યાંથી પાછો તેનો જીવલેલ ઇતિહાસ શરૂ થાય છે એ આગળ કહેવાય ચ્યું છે.

અપમાન સહન કરી સિંધમાં જ પડી રહેનાર લોકોનાં જીવનમાં સૈકાઓ થયા હતાવલા રહેવાથી તેઓ બારે નરમ પ્રકૃતિના બની ગયા અને તેથી જ પશ્ચિમી ઇતિહાસકારો સિંધના લોકોનાં જીવનને વાણિયા કહે છે. તેઓએ પણ પછી પ્રસંગ આવતાં રાજ્યોમાં પ્રવેશ કર્યો

હતો ને મોટા હોદ્દાઓ મેળવ્યા હતાં. કચ્છના લોહાણાઓ તથા સિન્ધમાં રહેલા ભાઇઓના સંસર્ગે જોછો થતાં કાળે કરીને તેઓના 'સિન્ધી' અને 'કચ્છી' જોવા વિલામ થયા અને શાસનકર્તા વિધર્મીઓના વસ્તોનાં સહવાસે સિન્ધી લોહાણાઓના ડ્રેસમાં તથા બાલ આચાર વિચારોમાં પણ બનાબાસે તે વિધર્મી રાજ્યકર્તાઓનું અનુકરણ ચલાવી તેમની સાથેના બ્યવહાર પણ કચ્છી લોહાણા ભાઇઓએ બધે કર્યો હતો.

એ જ પ્રમાણે સિન્ધમાંથી કાઠિયાવાડમાં પરભારા જનાર લોહાણાઓના સમૂહો તથા કચ્છમાંથી પછી કાઠિયાવાડમાં જઈ વસનાર લોહાણા ભાઇઓનું પણ એક સંગઠન હમણું પ્રથમ લોહાણા પરિવહથી જ રચું છે. આજે એ ધર્મની બાબતમાં બળાતકારે ઠાઈ હાથ ધાલી શકતું નથી અને તેથી બોબળ બ્યવહાર નહિ તો આ રાષ્ટ્રીય એકતાના યુગમાં એક ભતિનું સંગઠન કરવા માટે પણ આપણા સિન્ધી ભાઇઓને આપણે હવે દૂર રાખવા પડવડે તેમ નથી. આ પ્રશ્ન માટે જાતિના દીર્ઘદર્શી મહાપુરુષો જરૂર વિચાર કરશે એમ અમે માનીએ છીએ.

સારભૂત મુદ્દાઓ

ઇતિહાસની આ દુકંડ રૂપરેખામાં નીચે પ્રમાણેના સારભૂત મુદ્દાઓ તરવરી આવે છે.

૧. લોહાણા પ્રાચીન આર્ય ક્ષત્રિય ભતિ છે.

૨. લોહાણા સુર્યવંશી ક્ષત્રિયો છે.

૩. 'લોહાણા' નામાભિધાન લવ મહારાજ ઉપરથી કે તેમની વસાવેલ લવાલકા ઉપરથી નહિ પણ સરસ્વતીના કિનારા ઉપરના લોહાવર્ણ પ્રદેશ ઉપરથી પડયું હોય એ વધુ સુસંગત લાગે છે.

૪. લોહાણા ભતિને અનાર્યનો કે વિદેશીય તત્વનો જરાય સ્પર્શ થયો નથી.

૫. લોહાણાઓનું લોકી સુરક્ષિત રહ્યું છે.

૬. ઉત્તર હિન્દુસ્થાનમાં ચક્ર અને વિજયતિમ લોકેન્દ્રી સત્તા પ્રબળ થવા પછીથી લોહાણા ક્ષત્રિયોએ સિન્ધ તરફ આવીને પુનઃ રાજ્યસત્તાઓ જમાવી અને કેટલાકે અદ્-ગાનિસ્તાન આદિ પ્રદેશોમાં જઈ તે સમયથી વૈશ્વવત્તિ સ્વીકારી હોય એમ જણાય છે.

૭. ચચ્ચના સમયમાં (ઇ. સ. ૧૩૦) લોહાણાની સત્તા ઊન્નભિન્ન થઇ ગઈ હતી, તથાપિ ક્ષત્રિયતાનું તેજ દેખાતું હતું અને શત્રુઓને ભય થતો હતો. આ વખતે ઉત્તર હિન્દુસ્થાનના બીજા ભાગો કરતાં સિન્ધમાં લોહાણા પ્રબળ વિશેષ અને સખળ હતી. પ્રથમ ચચ્ચને તાજે ન થવાથી તેમજ સત્યાગ્રહને લીધે અન્દાવી અધર્મી ચચ્ચને નમી ન દેવાથી, લોહાણા જાતિની ક્ષત્રિયતાનો સર્વ અસ્તામ્બગમાં ગયો. ચચ્ચ પોતાના સામંત્ય માટે આગ્રહ રાખનાર અને સ્વાર્થને માટે ગમે તેવું સાહસ કરી શકે તેવા પુરુષ હતા. તેણે લોહાણાઓને હરાવ્યા અને તેમને પગલવા જેટલા સાધ્ય પ્રયત્નો જણાયા તે સર્વનો તેણે ઉપયોગ કર્યો. જે કમદાઓ જાટોને લાયક પડે તે જ લોહાણાને લાયક પાયા. (જુઓ ચચ્ચનામા પૃષ્ઠ ૧૭૦) આવા અસહ્ય ત્રાસથી કેટલાક લોહાણાઓ સિન્ધ તરફ જઈ હિન્દુસ્થાનના જૂદા જૂદા દેશોમાં વસવા લાગ્યા.

૮. ઇ. સ. ના તેરમા, ચૌદમા સૈકામાં સંજ્ઞીય દુષ્ટતાથી લોહાણાઓ સિન્ધમાંથી કન્ઝમાં આવ્યા હતા. સિન્ધમાં મુસલમાનો આઠમા સૈકાના આરંભમાં આવ્યા હતા. ઇસ્લામનું બળ દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતું જતું હતું અને હિન્દુઓની અવનતિના પ્રથમનો પથ નવા નવા થતા હતા. આ અરસામાં સિન્ધમાં એક ધાર્મિક વિપ્લવ થવા પામ્યો હતો જેને પરિણામે લોહાણાની શ્રદ્ધા કાયમ અને અડગ થઇ હતી. પૂર્વ સાગરદેવનો લાલઉડેરા રૂપે અનંતાર થયો. તેમણે લોહાણા જાતિની ઇબ્જત અને સંસ્કૃતિ સુરક્ષિત રાખી. અદ્યપિ થર્મન્ટ એ મહાપુરૂષની જ્યોતિ રૂપે લોહાણાની વસ્તીવાળા દરેક ઘરેર કે નાના ગામ-ડામાં પૂજા થાય છે.

લોહાણાની ઇબ્જત, શ્રી અને વીર્ષનું સ્ફુર્ણ થવા પામ્યું હતું; પણ વારંવારના હુમલાઓથી તેના નિર્જળ અંગે વધારે નિર્જળ થયાં અને પરિણામે કેટલાક વર્ગને તે જૂમિને ત્યાગ કરવાની જરૂર પડી.

૯. કન્ઝમાં આવ્યા પછી પાછો લોહાણાપ્રજનો ઇતિહાસ જવલંત છે.

૧૦. લોહાણા પ્રજાનું 'લોહાણા યાત્રિ'માં પરિવર્તન તથા તે યાત્રિયધારણે મુસલમાનોની સત્તા સિન્ધમાં થવા પછી જ સમ્પત થયાં હતાં.

૧૧. અરેરા, ખત્રી, બ્રહ્મક્ષત્રિય, કેપાળ, ભણુશાળી, આ બધી લોહાણા પ્રજાની સંજોગો અને કાળખળે ઉદ્ભવેલી શીખાઓ છે.

૧૨. મેમણ અને જોગજોનો કેટલોક ભાગ લોહાણાઓમાંથી વટલીને બન્યો છે.

૧૩. લોહાણાની પેટા જાતિ જુમા વટલીને મુમરા થયા અને કેટલાક તે જૂમિને ત્યાગ કરી કાઠિયાવાડના મુઠા ગામમાં પ્રથમ આવ્યા તે મુઠાસમા કહેવાયા.

૧૪. લોહાણા યાત્રિ નહિ પણ 'લોહાણા પ્રજા' છે. લોહાણા ક્ષત્રિયોનો સંબંધ જયચંદ સાથે હોય તેના કરતાં ગુરૂવર્ધશ્રી નાનક તથા વીર ટોડરમજ સાથેનો વિશેષ નજીક છે.

ઉપસંહાર.

ચડતી પડતીના ચમત્કારો જોઈ અનેક આપ્તિઓમાં નિહરપણે અડગ રહી ધર્મ અને સંસ્કૃતિને સાચવનાર લોહાણા પ્રજાનો ઇતિહાસ ભારતવર્ષના સુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસમાં ગૌરવ મુક્ત છે. સિન્ધમાં સ્થળે સ્થળે આજે એમના પ્રતાપી પૂર્વજોનાં સંસ્મરણે ખડાં છે. સમય અને સંજોગોવશ થઇ વ્યાપારી વૃત્તિને ધારણ કર્યા પછી પણ લોહાણાયાત્રીની શક્તિ હિન્દની બીજી હરકેઇ યાત્રિ કરતાં વધુ ચઢીઆતી છે તેમાં કંઈ જ શક નથી. ઐતિહાસિક મૂર્તિઓ પ્રજા જીવન થકે છે એ લક્ષમાં રાખી યાત્રિના ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ચર્ચા મેળેલા મહાપુરૂષો તથા વિદ્યમાન નરત્નોના જીવનચરિત્રો લોહાણા રત્નમાળામાં આપવામાં આવ્યાં છે. તે વાંચવાથી જોઈ શકાશે કે ઝોલું ભણેલા પણ ધાર્મિક ગ્રંથ વાતાવરણમાં ઉછરેલા સંસ્કારી હૃદયના પુરોગોએ માત્ર યાત્રિકિન નાં જ નહિ પણ જન્મતની પ્રજાને હૈસત પમાડે તેવાં સમસ્ત જન-હિત માટેનાં કાર્યો કર્યાં છે. એના હૈયામાં પતિતો અને દુઃખીઓના ઉદ્ધાર માટે ધન્યકાર પાત્રી રહ્યા છે. ત્યાગ અને આત્મસમર્પણની એ સચ્ચ પ્રતિમાઓમાં વીરોની નિહરતા અને

સામની ટેક હજીય મૂર્તિમંત છે. આશાના કિરણના તેજ એની આંખોમાં પ્રકાશે છે. ગુરૂ પાનક, ગુરૂ ગોવિંદસિંહ અને ઇશ્વરેવ શ્રી દરિયાલાલનાં પાસણાં પણુ આ પ્રભાની માતાઓને ધરે બધામાં હતાં.

સદાચાર, સૌર્ય અને સ્વદેશાભિમાનની ભાવનાઓ એના હૃદયમાં ભરેલી છે. આટલું જતાંય છેલ્લા ૧૫૦ વર્ષનો પશ્ચિમનો સહવાસ આપણા જીવન ઉપર કંઈક હવે અસર કરતો જોવાય છે. એ પરદેશી સંસ્કારો આપણા યુવાનોના હૃદયમાંથી સામાજિક ભાવના વીસરાવે છે, મર્યાદાની ભાવના તોડી સ્વચ્છંદ શીખવે છે, આપણો ધર્મ, અને ભત્રીયા-ભિમાનની ભાવનાઓને હણી નાખે છે. એ માટે જરૂર એનાથી ચેતનું રહેવાની જરૂર છે. મુસલમાન સંસ્કૃતિના ત્રાસને વિદારનાર પ્રજા આ પરદેશીઓના જાદુમાં ન ફસાઈ જાય એ લક્ષમાં રાખવાનું છે. નહિ તો ભતિયું ચેતન 'હણાઈ' જશે. અત્યારે કેટલાક વ્યવહાર પણુ મનસ્વીપણુ ચલાવાય છે. દ્વિજ ભતિને માટે નિષેધ કરેલા અસુરવિવાહ-કન્યા-વિક્રય જેવાં અનુચિત કામો લોહાણા જેવી ચવિત્તમ ક્ષત્રિય ભતિમાં કયાંક કયાંક છાની રીતે પણ થતાં જોવાય છે. આવાં હીનસ્પતિ ભરેલાં કાર્યો કરનાર અને કરાવનાર બન્ને માટે પ્રતિબંધ મૂકાવો જોઈએ.

ઇન્દ્રિય લાલસાને લીધે કેટલાક એક ઉપર બીજી સ્ત્રી કરે છે તથા કાઠ્ઠિ વદ્ધ શ્રીમતો પિતૃકુળનો ઉદ્ધાર કરવાને બદલે પોતાની લક્ષ્મીના જોરે બાર તેર વર્ષની કુમારી બાળકોને પરણી તેના માસિક બની બેસે છે અને ઉભય કર્તવ્યભ્રષ્ટ બને છે. આવાં દુષ્ટો યાત્રિને કલંક લગાડનારાં છે. આ જલ્દલગ્ન અને બાળલગ્નની પ્રથા આજના ચેતનમય યુગમાં મુદ્દલ હિતકારી નથી. લક્ષ્મી પદ્ધતિ પણ હાલની બહુ જ ખામીભરી છે. શારીરિક અને માનસિક કમ્બોડાંથી લોહાણાઓના સંસાર સ્વર્ગરૂપ બનવા કરતાં સંતાપરૂપ વધુ બને છે તેમાં પણ સુધારો કરવાનો વખત હવે આવી લાગ્યો છે.

આજે લોહાણાઓમાં વિધવાવિવાહની જ્ઞાત છે. ક્ષત્રિયોમાં વિધવાવિવાહની પહેલાં સર્વથા જ્ઞાત નહોતી. પ્રસંગે વિધવાનું લગ્ન પણ થતું અને પ્રસંગે તે સતી પણ થતી. સ્મૃતિકાર મનુ મહારાજે શુદ્ધ તથા વૈશ્યોને માટે વિધવાવિવાહ ધર્મ્ય છે એમ જણાવ્યું છે. લોહાણાઓએ વૈશ્યવૃત્તિ ધારણ કરવા પછી કોઈ મહાન આપત્તિ સામે ટકી રહેવા કદાચ વિધવાવિવાહ આપદ ધર્મ તરિકે ચોખ્ખ માન્યો હોય એવું સમજાય છે. આપણામાં સતીઓ પણ થઈ છે જે સતીઓનાં સ્થાનો કાઠિયાવાડમાં થતાં સ્થળોએ તથા કચ્છમાં પણ છે અને લોકો તેની માનતા કરે છે.

પુનર્લગ્ન કરનાર સ્ત્રીનું પ્રથમ મોહું પણ સધવા સીઓ જોતી નથી; અને પુનર્લગ્ન કરનાર સ્ત્રીપુરૂષ રાતનાં જ ગામમાં આવે, દિવસના ન આવી શકે, એવી કંઈક પ્રથા છે. આથી પણ એ સાર નીકળે છે કે પુનર્લગ્નને લોહાણા સાથે કાર્ય નહિ માનતા હોય. આજે પુનર્લગ્નની કંઈ ક્રિયા ન થતાં નાતરાં જ થાય છે એ સ્થિતિમાં પણ આવશ્યક ફેરફાર થવાની આવશ્યકતા છે.

એજ પ્રજા ઉપજ ચાય તેમાટે મર્યાદાન તથા વિવાહ સંસ્કાર: બાળકો સુખથી

બાળપણુ વ્યતિત કરે અને તેનામાં શારીરિક, માનસિક ઉન્નતિના બીજો અંકિત કરવા માટે પુસવન, સીંમતોનવન, જાતકર્મ, નામકરણ, નિષ્ક્રમણ, કથુવેધ સંસ્કારોઃ વિદ્યાનુરાગી બનાવવા માટે યજ્ઞોપવિત, ઘસ્ટચર્યવ્રત ધારણ કરી બળવાન બનવા સાથે માનવજાતિનો પ્રેમી બને તે માટે વેદારમ્ભ, ગૃહસ્થ જીવન માટે તૈયાર કરવા સમાવર્તન, નિષ્ક્રમ સેવા કરવા માટે વાનપ્રસ્થ અને છેલ્લે શ્રેયોથી બચવા માટે અંત્યધિ સંસ્કારો કરવાની પ્રથા વર્ણવ્યવસ્થા યુગમાં બરાબર અમલમાં હતી. આજે આ સંસ્કારોની પ્રથાનો ભોગ થયો છે ને માત્ર બહારની ક્રિયાઓને સંસ્કાર માનવામાં આવે છે. જાતિની શ્રેષ્ઠતા સાચવવાની હોય તો આ પુરાણી પ્રથાને પણ નવા જમાના અનુસાર નવી દીક્ષા આપી દીક સ્વરૂપમાં યોજવી જોઈએ. કારણ કે સૂર્યનાં કીરણો મલીન પથ્થરપર નથી ચળકતાં. શારીરિક, માનસિક શુદ્ધિ માટે આ ઋષિમુની પ્રણિત પ્રથાઓ આવશ્યક છે.

જાતિની ૪૧ વિદ્યાવર્ધક સંસ્થાઓ છે. તેમાં એના સ્થાપકો કે દાનદાતાઓનો ઉત્તમ આશય દીક પ્રમાણમાં ફળિજીત નથી થયો અને તેથી તેમાં કેટલિક કેટલાંકે પણ ખામી છે. આ ખામીનું મૂળ શોધી તેની વ્યવસ્થા દીક પ્રકારે થાય અને પ્રતિભાસંપન્ન વીરો તેમાંથી બહાર પડે તેમ કરવાનો વખત હવે આવી લાગ્યો છે.

લોહાણા જેવી ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ જાતિની હિન્દુસ્થાનની સરકારની વસ્તી ગણનામાં જુદી ગણતરી થવાને બદલે બીજી જાતના હિન્દુઓમાં તેનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે અને તેટલા માટે લોહાણા સમાજની સાંસારિક સ્થિતિમાં થયેલા ફેરફાર કે એવી જ બીજી હકીકતો તારવી શકાતી નથી માટે તે બાબતને અતિ અગત્યની સમજી બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટ તરફથી થતી વસ્તીગણનામાં હવેથી લોહાણાઓની જુદી ગણના કરવામાં આવે તે માટે વ્યવસ્થિતરીતે કાયદાપૂર્વકની હીકસાલ આજથી શરૂ કરવાની અતિ આવશ્યકતા છે.

શુજરાતનાં કેટલાંક ગામડાઓમાં વસ્તા જાતિભાઇઓ સાથે વપેરો થયા ઓછા સંસર્ગના પરિણામે તેઓ આચારવિચારહીન થતા જતા જોવામાં આવે છે. સમાજશરીરના આવાં અંગો તરફ પણ દુર્લક્ષ હવે રાખવું યાચી શકે એમ નથી.

અમારો આ નિર્ણવ "પ્રસાસ પણ અમારા ધીર, વીર, અને ગૌરવપૂર્ણ જાતિના બાઇબહેનોને પોતાના ભવ્ય જીતકાળનું ભાન કરાવી કર્તવ્યમાર્ગપર આરુઢ રહેવાની પ્રેરણા કરશે તો અમારો શ્રમ કિંમિત અશે પણ ફળિજીત થયાના સતોપ અમારા હેલાંઓમાં હર્ષની છાનો છાળશે.

પ્રભુ ! અમારી ગૌરવપૂર્ણ જાતિને વધુ ને વધુ ઉન્નત પથપર લઇ જઈ વધુ ને વધુ શક્તિમાન બનાવો એજ આ દીન હૃદયની અભ્યર્થના.

સ્વજ્ઞાતિની વિશ્વાવર્ધક સંસ્થાઓ

૧ શેઠ. ના. ઇ. ભૂ. મે. હા. લો. બા. મુંબઈ.	૨૧ શ્રી લોહાણા બોર્ડીંગ વેરાવલ.
૨ શ્રી રણછોડદાસ ચ. ક. લો. ઓર્ફનેજ „	૨૨ શ્રી લો. બોર્ડીંગ માધવપુર.
૩ બનાતવાળા અને મુ. ઓર્ફનેજ. „	૨૩ શ્રી લક્ષ્મીબાઈ ઓર્ફનેજ કરાચી.
૪ હાલાઈ લોહાણા બાળાશ્રમ. „	૨૪ શ્રી જયરાજ વાલજી બોર્ડીંગ „
૫ કાનબાઈ કન્યાશાળા. „	૨૫ શ્રી દેવધર પ્રાગજી લો. બોર્ડીંગ „
૬ પેરાજ પદમશી કન્યાશાળા. „	૨૬ શ્રી ડોસા કન્યાશુ કન્યાશાળા. „
૭ મહીરેવા લો. બોર્ડીંગ. વડોદરા.	૨૭ શ્રી જમનાબાઈ સી શિક્ષણશાળા અમરેલી.
૮ લોહાણા બોર્ડીંગ. દારદા.	૨૮ શેઠ કેશવજી દામજી કન્યાશાળા ગુંદીઆલી.
૯ લોહાણા બોર્ડીંગ. અમરેલી.	૨૯ શ્રી કેટડી કન્યાશાળા. કેટડી.
૧૦ શ્રી હા. હે. લો. બોર્ડીંગ. ભાવનગર.	૩૦ શ્રી કચ્છરોહા કન્યાશાળા કચ્છરોહા.
૧૧ શ્રી લોહાણા બોર્ડીંગ. રાજકોટ.	૩૧ શ્રી મસકા કન્યાશાળા અને સ્કૂલ કચ્છ મસકા.
૧૨ શ્રી લોહાણા બોર્ડીંગ. ભામનગર.	૩૨ શ્રી ગદસીસા કન્યાશાળા ગદસીસા.
૧૩ શ્રી લોહાણા બોર્ડીંગ. ભેડીઆ.	૩૩ શ્રી વીરાણી કન્યાશાળા. વીરાણી.
૧૪ શ્રી લોહાણા બોર્ડીંગ. સલાયા.	૩૪ શ્રી સરસ્વતી કન્યાશાળા. ભૂજ.
૧૫ શ્રી લોહાણા બોર્ડીંગ. ખંભાલીઆ.	૩૫ શ્રી નખત્રાણા કન્યાશાળા. નખત્રાણા.
૧૬ શ્રી લોહાણા બોર્ડીંગ. પોરબંદર.	૩૬ શ્રી લોહાણા બોર્ડીંગ. જૂનાગઢ.
૧૭ શ્રી લોહાણા બોર્ડીંગ. ધોલેરા.	૩૭ શ્રી લોડી નોર્થકોટ ઓર્ફનેજ. મુંબઈ.
૧૮ શ્રી લોહાણા બોર્ડીંગ. કચ્છમાંડવી.	૩૮ શેઠ કું. ખી. લોહાણાયાળા. કરાચી.
૧૯ શ્રી લોહાણા બોર્ડીંગ. અંબર.	૩૯ શેઠ ના. તુ. કચ્છી લો. સ્કૂલ. „
૨૦ શ્રી લોહાણા બોર્ડીંગ. લખપત.	૪૦ „ નેલુશી ગોપાલ કન્યાશાળા „
	૪૧ શ્રી રતનશી લોબ અને મેઘજી મનજી લો. બોર્ડીંગ. કચ્છ ભૂજ.

પવિત્ર તીર્થક્ષેત્ર શ્રી નાશિક-ત્રંબકેશ્વર*

માં

લોહાણા ભાઈઓનાં પવિત્ર સંસ્મરણો.

મહાદેવ પ્રકૃષ્ઠોત્તમ ભગવાન શ્રી રામચંદ્રજી ન્યારથી નાશિક પંચવટી તપોવનમાં બિરાજમાન થયા ત્યારથી આ ક્ષેત્ર પરમ પવિત્ર યાત્રાસ્થળ ગણાયું છે. સૂર્યનાં સંતાનો-લોહાણા ક્ષત્રિયો માટે તો તે પરમ પવિત્ર પૂર્વજનું ધામ છે. દરેક બાર વર્ષે સિંહસ્થના વર્ષમાં અહીં લાખો ભારતવાસીઓ ભગવાનશ્રી રામચંદ્રજીનાં દર્શનાર્થે ભેજા થઈ પિતૃતર્પણાદિની ક્રિયાઓ કરી પવિત્ર થાય છે. આવા પવિત્ર ક્ષેત્રમાં આપણા ધર્મપ્રાણુ શાંતિ ભાઈઓ તરફથી ધર્મશાળા તથા અન્યક્ષેત્ર ઉધાડવામાં આવ્યાં છે તેની યાદી નીચે મુજબ.

- ૧ સ્વ. શેઠ નારાયણજી તુલસીદાસની ધર્મશાળા તથા સાથે સાધુસંતો માટે અન્યક્ષેત્ર: (હમેશ રૂપ મૂર્તિઓને ભોજનની વ્યવસ્થા) બ્રાહ્મણ બાળકોને બોર્ડિંગ લોહજંગ સહિત સંસ્કૃત પાઠશાળા (ધર્મશાળા લોહાણા તથા સારસ્વતો માટે ખુદી.)
- ૨ શેઠ ધર્મસિંહ ભવાનભાઈની વિશાળ ધર્મશાળા; લોહાણા તથા સારસ્વતો માટે.
- ૩ શેઠ દેવજી પ્રેમજીની ધર્મશાળા; તથા સાધુઓને સદાવત.
- ૪ સ્વ. શેઠ કુંવરજી મોરારજીની ધર્મશાળા તેમાં નારાયણ પુસ્તકાલય તથા સંસ્કૃત પાઠશાળા. ધર્મશાળા લોહાણા તથા સારસ્વતો માટે. લાયબ્રેરી સાર્વજનિક.
- ૫ સ્વ. શેઠ ધારથી નાનજીની ધર્મશાળા લોહાણા સારસ્વતો માટે અને સાથે સાધુઓને સદાવત.
- ૬ સ્વ. શેઠ લીલાધર ખેપારની ધર્મશાળા તથા સદાવત.
- ૭ શેઠ દેવજી કાનજી લોખંડવાળાની ધર્મશાળા.
- ૮ ઠા. ગોપાલજી મોરારજીની ધર્મશાળા.
- ૯ સ્વ. શેઠ હરદાસ પ્રેમજીની ધર્મશાળા.
- ૧૦ શેઠ રામજી શીવજીની ધર્મશાળા.
- ૧૧ ઠા. ગીંગા નથુની ધર્મશાળા અને અન્યક્ષેત્ર.
- ૧૨ ઠા. ખીમજી ભગવાન ધર્મશાળા અને અન્યક્ષેત્ર.
- ૧૩ સ્વ. શેઠ કુંગરસિંહ નાગજી તરફથી બંધાવેલ તપોવનમાં એક રામમંદિર તથા સદાવત.
- ૧૪ સ્વ. શેઠ ભદ્રજી જોરામની નાની ધર્મશાળા. તપોવનમાં.
- ૧૫ શ્રી ત્રંબકેશ્વરમાં શેઠ જોહાભાઈ ધનજીની વિશાળ ધર્મશાળા સાથે સદાવત.
તકુપરાત તપોવનમાં ઠા. ખેરાજ ભાલજીનું મંદિર તથા ભડત મૂળજીનું મંદિર છે.
કોઠારી લાડકે કાનજી નખત્રાણાવાળાનું સદાવત તથા હાલાઈ બાઈ ઝવેરબાઈ તરફથી
- ૧૦ વિદ્યાર્થીઓને માટે અન્યક્ષેત્ર છે. શેઠ નથુભાઈ ગોવિંદજી તરફથી સદાવત.
ઉપર્યુક્ત સંસ્થાઓ પૈકી ૨ નં. ૧૧-૧૨ની હાલાઈ લોહાણા મુહરથો તરફથી છે.
કચ્છી તથા હાલાઈ ભાઈઓનાં લગભગ ૧૨૫ ઘર અહીં છે. અહીં ઇષ્ટદેવ શ્રીદરિયા-
લાલ જ્યોતિ સ્વરૂપના સ્થાનની પરમ આવશ્યકતા છે.
મંગાદાર ઉપર ચડતાં ૭૦૦ પગથીયાં સ્વ-શેઠ હંશરાજ (કરમશી જી. પી. એ
રૂ. ૩૦૦૦૦) ના ખર્ચે બંધાવ્યાં છે.

* હમજી શેહાવાળા પરિત દયારામ રત્નસિંહ શર્મા તરફથી આ યાદી અમને મળેલી છે જે માટે અમે જોખના આભારી છીએ.

અધટિત ઘટનાઓની દુકં સમાલોચના:

વાતાવરણ:

ઈતિહાસની આ દુકં રૂપરેખાથી વાંચનાર એટલું તો જરૂર જાણી શકશે કે લોકાણુ જાતિ ઉર્જાળ ઇતિહાસની વારસદાર છે. જે વખતે બીજી પ્રબલોમાં સુનારાની કે સંસ્કૃતિની બંધ પશુ નહોતી તે વખતે લોકાણુના પૂર્વજો જાતિ ઉર્જાળ સંસ્કૃતિ આદર્શરૂપ હતી અને આજે કાળના નિરવધી વહન સાથે પશુ એ પુરાતન સંસ્કારો તદ્દન છુપ નથી થયા એની સાક્ષી પૂરતો ઇતિહાસ ખડો છે. જે આદર્શ ભાવના અને સંસ્કૃતિ માટે પ્રાચીનો મરી શીટયા છે તેને અત્યારે પશુ અખંડ રાખવાની આવશ્યકતા નથી, એમ પ્રાણુ કહી શકે તેમ છે?

ધર્મની ભાવના, જાતિય સ્વરૂપ, પ્રતિષ્ઠાનો પાયો ને સત્યની નૈસર્ગિકતા સાચવના કરવાનો, તેને જરા પશુ અંધ ન આવવા દેવાનો, પ્રત્યેક સુધરેલી જાતિઓનો ખાસ ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. આ પ્રણાલિકામાં વિકાર થવા દીધો કે તરતજ જાતિય મંદિર અને સંસ્કારનો નાશ થાય છે: ને તેટલા માટે જ પ્રાચીન સિદ્ધાન્તો અને સત્ય જાગૃત્ય માટે પૂર્વજોએ પ્રાણુની પશુ પરવા ન કરતાં અનેક બોલો આપ્યા છે. ભાવિ પ્રગતિને ધ્યાનમાં રાખી સંસ્કારી જાતિ માટે આ વસ્તુ ખાસ અગત્યની છે, એ બુદ્ધિને જોઈતું નથી.

આ જગત અસ્થિર છે. હમેશાં એકજ પ્રકારની સ્થિતિ કોઈપણ જાતિની કદી ટકી પતી નથી: તેમ લોકાણુ-ક્ષત્રિય પ્રજાની પશુ રાજકીય સ્થિતિવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ. આ આક્રમણો થયાં ને બ્યારે વિજેતા વિધર્મીઓ તરફથી ધર્મ અને સંસ્કૃતિ નાશ થવાનો સમય આવી જાયો, ત્યારે ધર્મ અને સંસ્કૃતિના રક્ષણ માટે સેંકડો ના નિવાસથી થઈ પડેલું બહુ વતન-સિન્ધ હોડી આ પ્રજાનો કેટલોક સમૂહ ડિઆવાડ, યુજરાત અને ઉત્તર ભાગોમાં જઈ વસ્યો. તે બિન બિન સ્થળના આજે જોળખાતા લોકાણુઓના તે કચ્છી, હાલાઈ, મોઢારી અને યુજરાતી વિભાગો.

ઈતિહાસના અવલોકનથી આજે જોઈ શકે કે આવા કટોકટીના દુઃખ સમયમાં પશુ આ પ્રજા બંધા બંધા વસવા લાગી ત્યાં પશુ પોતાની તેજસ્વિતા અને પ્રભાવ બતાવ્યા સિવાય રહી નથી; અને સામગ્રી સમયમાં પશુ એ સૌર્વ અને સ્વામાનરક્ષકની સનાતન મુતિઓના વંશજો વિદેશમાં વસીને પશુ લાખોનાં દાન કરે, હજારોનાં જીવન નિભાવે, અને સમૃદ્ધિને શિખરે પહોંચવાના પ્રયાસો આદરી રહ્યા છે. જાતિપ્રેમ, દેશપ્રેમ, માતૃપ્રેમની અણુમોલ ભાવનાઓ તેઓના હૃદયમાં રમી રહી છે એની કોણ ના પાડી શકશે?

બોહાણા જાતિના દેશભિન્નતાના કારણે થયેલા ચાર વિભાગો—કચ્છી, હાલાઇ, ધોધારી ને શુન્દરાતીમાં પરસ્પર ઐક્ય, અનુકંપા, પ્રેમ અને સંપત્તિ સ્થાપન કરવાની પરમ ઇચ્છાએ સ્વં કાનજી એકવચ્છ હિંડોઆએ બગીચ પ્રયાસ કર્યો, જે સફળ થયો. અને ઇ. સ. ૧૯૨૦ માં આ ચારે વિભાગોની સંયુક્ત પરિષદની બેઠક મુંબઈ નગરીમાં થઈ ; અને આ ઐક્યની ગાંઠથી શાંતિચેયના સુંદરમાં સુંદર પ્રયત્નો થયા. જેને પ્રતાપે આજે બોહાણા જાતિ હિન્દની અન્ય શાંતિઓની સરખામણીમાં સર્વશ્રેષ્ઠ ‘સમાવેશ’ તરીકે પૂરવાર થઈ છે. આજે શાંતિના મહાપુરોહિતા પૈસે ચાલતી કન્યાશાળાઓ તથા બોર્ડિંગો મળી ૪૨ વિદ્યાવર્ધક સંસ્થાઓ, યાત્રીઓની આરામકુળો-ધર્મશાળાઓ, હવાખાનાઓ આદિ અનેક શાંતિહિતનાં કાર્યો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં છે એ સર્વ ચારે વિભાગના સંગઠન, પ્રેમ અને ઐક્યને આભારી છે.

આવી એક ઉજ્જવળ ઇતિહાસની વારસદાર જાતિને ઉતારી પાડવા, તેનામાં ફાટકૂટ પડાવવાના, સંસ્કૃતિના નિષેધસભા, ભયંકર મરકરી જેવા અનિચ્છિત પ્રયાસો છૂદ્ર સ્વાર્થ-વશ થઈને આપણા જ બાઇઓ તરફથી, ‘બોહાણા રત્નમાળા’ ગ્રંથનો પ્રથમ ભાગ પ્રેસમાં છપાતો હતો અને આ ઇતિહાસ લખાતો હતો, તે દરમ્યાન કરવામાં આવ્યા છે :—તેમાં પહેલો : કચ્છી બોહાણા સંસ્કૃતરૂપ શ્રીમાન શેઠ રાધવજી પુરોહિતમની કાલ્પનિક અને તરંગી વાન્યતાઓને આધારે એ બહેલાબહેલા શુન્દરાતી બાઇઓ તરફથી કચ્છી બોહાણા મહાજન તરફ નિશાન ટાંકી સમગ્ર બોહાણા જાતિને બાંધકા-અધુવાતક, ધર્મખોર, અદેખા અને એવાંજ બીજાં હિનતાદર્શક વિરોધણાથી અપમાન કરવાનો—હલકા પાડવાનો : અને બીજો : ત્યાર પછી એ ત્રણ માસે એટલે તા. ૧૪મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૩ના દિને કાઠિયાવાડના રાજ-કાટના બોહાણા મહાજને મુંબઈના શ્રી કચ્છી બોહાણા મહાજનથી બહિષ્કૃત થયેલા કચ્છી બોહાણા મરહુમ ડા. કેશવજી દેવકરજીની રખાત બાટિયાણીમાંથી વ્યભિચારેત્પત્ત બાળકોને બોહાણા કરાવવાનો પ્રયાસ કરી, સમસ્ત કચ્છી બોહાણા મહાજનના કરાવની અવગણના કરવા નેત્રુ, તેમનાં માન, પ્રતિષ્ઠા ને ગૌરવને હાની પહોંચાડનાઈ અવાસ્તાવંક પગલું બંધું છે ?

ઉપરાસાપરી આ અનિચ્છિત ઘટનાઓના ઉદ્ભવ પછી બોહાણા જાતિના સુ-સ્વ. ખીમજીબાઇ દયાળના શબ્દોમાં કહીએ તો, “કચ્છી, હાલાઇ, ધોધારીરૂપ શિવ અને વિષ્ણુસમ ત્રિપુટીમાં” અત્યારે અસ્પર્શ ભારે બેદલી ફેલાયેલી છે. અવિશ્વાસનો આગ્રહ ધૂંધવાતો જાય છે ; તેથી કેટલાંક શાંતિહિતનાં કામો ખોરખે એકતાના અંકોડા ઢીલા પડતા જાય છે, અસ્પર્શ તિસ્કારની ભયંકર ચીનગા રી છે અને તેને પરિણામે આજે સર્વત્ર રમશાન જેવી શાંતિ જણાય છે. રમશાન શાંતિમાં નહિ દેખાતી ભયંકર તિસ્કાર ને અવિશ્વાસની ચીનગારીઓમાંથી સોડવાનો ઉચ્ચ સ્વરૂપમાં બકેકા ન થાય તે પહેલાં પંરપરની ચેરસમજણો અને મ. ટળી જાય ને આપણા ચારે વિભાગોનાં તૂટેલાં દીલ પાછાં સંધાઈ જાય એ પવિત્ર હેતુ-બોહાણા-આકાશમાં બેદિલીનાં વાદળોં વિખેરી નિર્મળ વાતાવરણ સરજવાના પવિત્ર ભારે આ દુઃખદ ઘટનાઓની સમાધાનના અહીં કરવાનું અમે અમારું ધર્મ-કર્તવ્ય સમજીએ છીએ.

હવે પ્રથમ આપણે “આપણે રથુવંશી કે આવડા ?” નામક કહેવાતા છનામી નિબંધ વિષે પ્રથમ ટુંકમાં વિચારીએ :

આપણે રઘુવંશી કે બાંવડા ?

સમગ્ર લોકોએ જાતિયુ અપમાન કરનાર 'આપણે રઘુવંશી કે બાંવડા ?' નામક કાગળી નિબંધ સન ૧૯૨૩ ના જૂન માસમાં લોકોએ જાણ્યો. આપણી લોક-હાથા આલમમાં ખળભળાટ મચી રહ્યો. જૂદા જૂદા પ્રદેશોમાં વસ્તા ત્રણે વિભાજના લોકોએ તરફથી આ નિંદાજનક નિબંધ પ્રત્યે સખ્ત અણુમતી લાગણી પ્રદર્શિત કરવામાં આવી. કોઈ કોઈ સ્થળે 'પ્રોટેસ્ટ' જાહેર કરવા જાહેર જગ્યામાં ચર્ચા શરૂ થઈ. *

* કરાંચીમાં પ્રસિદ્ધ થતા 'હિતેચ્છુ' પત્રના તા. ૨૮મી જૂન ૧૯૨૪ના અંકમાં શેઠ ભવાનજી નરશી ટોપીવાળાનું ચર્ચાપત્ર નીચે મુજબ છપાયું છે:

“ શ્રી કરાંચીની સમસ્ત લોકોએ જાણતિ પ્રત્યે ”
લોકોએ બાંવડા નથી પણ રઘુવંશી છે

બહેા ભાગ્યશાળી મારા જાતિયુઓ !

અત્યાર મુખીની અળવળને આપ સૌ જાણી ચુક્યા હશે કે એક મુંબઈના કોઈ ધનવાને 'ધી' માણુ' મર્યાદા છે કે 'લોકોએ જાણતિ રઘુવંશી નથી પણ બાંવડા છે ' એવા લેખ લખવાને માટે પોતા તરફથી ઈનામ જાહેર કરી કોઈ સોલીસીટરને નવાજ્યો છે. ત્યારે તેવાજ લેખ કોઈ તેવાજ બારીસ્ટર સાહેબે માસ કીધો છે. આવી ત્રિભૂતિ મુંબઈ શહેરમાં જ ઉભી થઈ. આપણી જાતિમાં નકામે કાલા-હળ દેશેદેશ કરી મૂકેલો છે. તેવા ખોટા આરોપ કોઈ એક જ માણસ પેટને બળેલો ગામ બાળવા મેદાન પડે તે સમસ્ત લોકોએ જાતિયુ કેમજ ખમી શકાય ? તે શેઠને મુંબઈના કમ્પી મહાજન શેડીઆઓ સાથે મતભેદ પડ્યો. તે વખતે માયાનો મદ પકડી ન શક્યો અને પટેલો સાથે અથડામણ થઈ. તે ઝુરેસામાં મજકુર શેડી સમસ્ત લોકોએ જાણિને બાંવડા કહેવાને ચાને ડેરવાને મેદાન પડ્યો છે. એણે આપણી જાતિને કંટાળી હીલુપડભરી અને કલહિત કરી મૂકી છે. જે ડેકાણે લોકોએ જાણિ ચોખખી રઘુવંશી જ છે અને લોકોએ સાચા શૂરવીર કવિય પુત્રો જ છે, અને જે ધર્મધુરધર ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ શ્રીરામચંદ્રના વંશનાજ છે, જે સાચા સત્યવાદી રાજ હરિચંદ્રના જેવા જ છે, જે ખરા હયાજી અને પરમાર્થી રાજ અંબરીશના જેવા જ છે તે લોકોએ, શુદ્ધ અને કમ્પ વૃત્તિવાળી લોકોએ જાણિને રઘુવંશીને બદલે બાંવડાથી જાણખવી કે કલહિત કરવી એ શું તેવા સાત શેડીઆઓ કે બહેા વિદ્વાનોને લાગે છે? હરિ ! હરિ ! તે લોકોએ ધણુંજ નિહવા જોગ અને વખોડવા જેવું કામ કરેલું છે. તેવા ન જાજતા કાર્યને વખોડી કાઢવા માટે અને તેવા લેખને ખોટા કરાવવા માટે, અને તેવા બાંવડા કલંકને ઉઠાવી દેવા માટે આપણી કરાંચીની આખી જાતિનો મેળો આપણી કોઈખી મહાજનવાડીમાં શેઠ દેવધરભાઈ માજજ અથવા શેઠ કાકરસી રાયસીના પ્રમુખ-પણા નીચે લાગેલો અને તેવી બાજતોને ધિક્કારપ જણાવી, તેવા ધી' માણુને તિસ્તકારપાત કરાવી બાંવડાના લેખને કચરાની ટોપલીને સ્વાધીન કરી, રઘુવંશી કુળને સત્ય કસતી પોતાની જાતિનો મેળો અને મરતો બળવો અને તેવા ધી' માણુઆરોપર પ્રોટેસ્ટ જાહેર કરેલો. ધણી હીલખીરીની બાત છે કે મહાન પ્રતાપી, પૂર્ણભાગ્યશાળી, ખરા નીતિવાન, અને અખંડ નેકડેક બળવવાવાળા સાક્ષાત શ્રી રામચંદ્રના વંશને એક ન જાજતો 'ધી' માણુ બાંવડાનો કલકાળ આપેલો એ નાણુંવાળાના નખરા નહિ તે બીજું શું કહેવાય? એ માયાની મસ્તી નહિ તે બીજું શું? એને લવાડા ચિત્રાય બીજું શું કહેવાય ? માટે અમારા કરાંચીવાસી સમસ્ત જાતિયુઓને પોતાનું ખરેખર જાતિઅભિમાન હોય, ખરેખર પોતાની જાતિ માટે પ્રેમ હોય, તેવા મારા ભાગ્યવાન સમસ્ત જાતિ અમેસરો તથા તેવા મારા વંદ્યો-શુદ્ધ જાતિ મુરબીઓ તથા મારા વિદ્વાન મિત્રો તથા મારા યુવક યનુઓ કદી પણ આવી બાજતને બંધી ન જઈ એકદમ પોતા ઉપર આવેલું કલંક દૂર કરવા આ વિષયને તરત ઉપાડી લેશે એજ વિનંતિ

શ્રી. સેવક

ભવાનજી નરશી ટોપીવાળા

અને તે ઉપરાંત આ કહેવાતા ઇનામી નિયંધ-નિંદાજનક નિયંધના જવાબો રૂપે બપ્પે પ્રતિવાદો પ્રકટ થયા. તેમાં પહેલો ઝરીઆનિવાસી થોપારી વિભાગના મુલક બહુ જહુરાય ફર્ક-બજી બંધડીઆએ લખ્યો; અને બીજો, 'બાંવડા જોટલે રધુવંશી' નામક પ્રતિવાદ સુપ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર કચ્છી લોહાણા ગૃહસ્થ ભાઇ નારાયણ વિસનજી કકડુરે લખ્યો છે.

'લોહાણા બાંવડા નથી પણ રધુવંશી છે' નામક પ્રથમ પ્રતિવાદના લેખક ભાઇ જહુરાયે ઝરીઆ જેવા ફર પ્રદેશમાં રહીને પણ પોતાને જે કંઈ સાધનો ઉપલબ્ધ થયાં તેનાથી વિશેષ કરીને ઇનામી નિયંધમાંની ઐતિહાસિક માન્યતા ફેટલી બ્રમભૂલક છે, તે વ્યથાક્રિત બતાવવા પ્રયાસ કર્યો છે અને ભાઇ નારાયણ કકડુરે 'બાંવડા જોટલે રધુવંશી' નામક પ્રતિવાદમાં નિયંધ લેખક તથા પ્રાસ્તાવિક લખનારની એકેએક દલીલોનો સુબધના કચ્છી લોહાણા મદાજનના દરતરની નોંધો તથા બીજાં એવાં સચોટ પ્રમાણોથી એવો તો રહીએ આપ્યો છે કે જેને લખને અમારી મહેનત સાવ જોડી થઇ ગઈ છે અને તેટલા માટે અમે તો અહીં માત્ર મૂળ નિયંધ અને તેના પ્રતિવાદોની રૂપરેખા અને સંજોગોનું કુંઠમાળ દીગ્દર્શન કરાવવું આવશ્યક માનીએ છીએ.

ઇનામી નિયંધપ્રકાશનું અયોજન

શ્રીમાન શેઠ રાધવજીભાઇ પુરષોત્તમને જ્ઞાતિજનોની ઇર્ષાના કડવા અનુભવ થયા. પહેલો: ૧૯૨૦ માં જીમના ભાઇ કેશવજી સુરોવના પ્રવાસેથી પાછા ફરતાં એને દેહશુદ્ધિ પ્રાપ્તિ કરાવ્યું. બીજો પ્રસંગ: દેશસેવાના કારણે તિલક સ્વરાજ્ય ફંડમાં શ્રીમાન શે. રાધવજીભાઇએ રૂ. ૨૫૦૦૦) આપ્યા તેથી ફેટલાક તેજોદેવી ધનરાવોની સહન થઇ શક્યું નહિ; કારણ કે બીજાઓમાં તેટલી દેશદાઝ નહોતી; ત્યાર પછી શ્રીમાન શેઠ રાધવજીભાઇને હીલ્ડું લગાડવા ખોટા ચુલ્લાના ફેટલાકોએ ઉડાડ્યાં. તેથી વધુ ત્રીજો પ્રસંગ: શ્રીમાન શેઠ રાધવજીભાઇ પુરષોત્તમનાં પુત્રી મણીબેનના લગ્ન સમયે ૧૯૨૨માં બન્યો. તે એ કે પુત્રી-વત્સલ પિતાએ પુત્રી-જમાઈને કપડાં, વાસણો ફરતીચર અને આભૂષણો ઉપરાંત એક મોટરકાર અને સારી જેવી શેઠક નાણાની રકમ કાઢી આપી. તે પણ વિધ્નસંતોષી ઇર્ષાભરિત ન ગમ્યું. ફેટલાક સુજીઓના પેટમાં શેઠના આ કૃત્યથી તેલ રેડાયું અને તેનાજ કારણે કચ્છી લો. મહાજને ધારાધોરણો ધડ્યાં. એથી વધારે લગ્ન સમયે હરિશ્ચંદ્રન કરાવ્યું તેમાંય ઇર્ષા કરી અને ઇર્ષાશાસ્ત્રને આધારે નિયમ ધડ્યા. ઇનામી નિયંધના પ્રાસ્તાવિક લખનાર, શ્રીમાન શેઠ રાધવજીભાઇ પુરષોત્તમના આશ્રિત ભાઈ જયકૃષ્ણ નાગરદાસ વર્મા ઉપત્રાં કારણે જણાવે છે, અને પછી જણાવે છે કે, છતાંય ગામ હોય ત્યાં દેવડાડો હોયજ. તેમજે આ ઘટનાઓની દરકાર સુધ્ધાં કરી નહિ. પરંતુ એથી જીમના હલ્લમાં એક શંકા જરૂર ઉદ્ભવી એ શંકા તે પ્રસ્તુત નિયંધ એટલે કે 'લોહાણા ને રધુવંશી કે બાંવડા ?' એ શંકાનું નિવારણ કરવા માટે રૂ. ૫૦૦) ના ઇનામે નિયંધ માગ્યો. તેમાં વર્તમાન-પત્રોને ઉત્તેજન, સંશોધનના કાર્ય તરફ લેખકોને ઉત્તેજન અને ઉત્પત્તિ સંબંધી કંઈ નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય, એમ કહી પ્રાસ્તાવિક લખનારે મધુર શુદ્ધાણાથી લેહાણાઓને હીલ્ડું લગાડવાનો ખાસ હેતુ લંકાનો પ્રયાસ કર્યો છે. પ્રાસ્તાવિક લખનાર ભાઇ વર્માએ જે

ને ઉપરનાં કારણો નિબંધ પ્રકાશનના રહસ્ય માટે દર્શાવેલાં છે તે બધાં શ્રીમાન શેઠ રાધ-
વજીભાઈએ માની લીધેલાં છે. એ કારણો કેવળ ભ્રમભૂલક અને તરંગી ભાવનાઓને
આભારી છે અને તેથી તેમાંના અંકેક કારણો ઉપર આપણે ટુંકમાં વિચાર કરીએ.

કારણો:

પરદેશગમન પ્રાયશ્ચિત્ત: આ બાબત દરેક કોમમાં ચર્ચા અને તકરારનો વિષય છે:
બીજી યાત્રિઓ તો યાત્રિ બહિષ્કાર અને પ્રાયશ્ચિત્તની શિક્ષા કરે છે. આવા કેટલાય ઝખ-
ડાઓ કપોળ, ભાટિયા આદિ યાત્રિઓમાં ઉપસ્થિત થયા છે. છતાં કોઇએ આજ્ઞાદિન સુધી
તે માટે 'ધર્ષા' કરે છે' એવું માન્યું નથી અને તેટલા માટે યાત્રિભાઈઓને ભંડવાના પ્રયાસો
કોઇએ નથી કર્યા: લોકાણુ યાત્રિ તો પ્રથમથીજ પરદેશગમન સંબંધમાં બારે ઉદાર હૃદયથી
કામ લે છે, એ હવે કોઇથી અભણું નથી.

તિલક દેવરાજ્ય કુંડ: તિલક દેવરાજ્ય રૂંડ માટે મ. ગાંધીજીને પર્સ ધરવાને કચ્છી,
લાલાલ, ધોધારી એ ત્રણે વિભાગની એકત્ર સભા શ્રી દરિયાસ્થાનમાં મળેલી; તેમાં શ્રીમાન
રાધવજીભાઈ પ્રસ્પોતમના જેટલીજ રૂ. ૨૫૦૦૦) ની રકમ લાલાલ લોકાણુ સદગૃહસ્થ શ્રીમાન
શેઠ મોરારજીભાઈ કાનજીએ આપી હતી. તે ઉપરાંત કચ્છી ગૃહસ્થ શેઠ જીવરામ કોઠારીએ
તે સમયે રૂ. ૧૦૦૦૦) તથા તે પછી એક લાખની ગંજવર રકમ આપી છે; છતાં તે
ગૃહસ્થોની કોઇએ ધર્ષા કર્યાનું કંઈ જણ્યું નથી, છતાં શ્રીમાન શેઠ રાધવજીભાઈએ એમ
માની લીધું હોય તો તે માન્યતા પણ આથી પાયા વચરતી માની શકાય છે.

હાથગાળું ધોરણ: શ્રીમાન શેઠ રાધવજીભાઈએ પોતાની પુત્રી મણીબાઈના લગ્ન પ્રસંગે
પુત્રી-જન્માષ્ટને કપડાં, વાસણો, રૂનીચર, આગ્રપણો ઉપરાંત મોટરકાર અને સારી જેડી
નાણાની રોકડ રકમ આપવાથી કેટલાક મુંછાઓના પેટમાં તેલ રેડાવાનો આશય તદ્દન નિમૂર્ગ
છે: અને તેને લઇનેજ કચ્છી લોકાણુ મહાજનને દીકરીના પિતાએ કેટલું આપવું તે માટે
મર્યાદિત ધારાધોરણ ધડમાં પડ્યાં એ વાત પણ માત્ર ઉપજતી કહેલી-માની લીધેલી છે.

યાત્રિ એ એક કુંડળ અથવા મંડળ જેવી સંરંધા છે. તે સામ્બતાના ધોરણપર રચા-
યેલી છે. તેમાં દરેક યાત્રિમંડળને, પછી તે તત્ત્વગર હો કે ગરીબ હો, રાય હો કે રંક હો,
સર્વના સરખાજ હકક છે. શ્રીમંતોની અઠગક લક્ષ્મીના કારણે જાહેરમાં હક વચરતો હાથજો
પુત્રીના લગ્નમાં આપે તો બીજા ગરીબ ભાઈઓ દેખાદેખીથી પોતાની પુત્રી પરણાવવામાં
હાથજો આપવામાં જ પાચમાસ થઇ જાય. આ નિરંકુશતા અટકાવવા ગરીબ, મધ્યમ
સ્થિતિના યાત્રિભાઈઓના લાભાર્થે તેમાં ચોક્કસ કાપકૂપ કરવાનો મહાજન ધારો પડે તો તેમાં
ધર્ષા કેમ માની શકાય? વળી આ ધારાધોરણ ધડનાર કમિટી કોઈ બહેન મણીબાઈના
લગ્ન પછીજ નિમાધ નહોતી પણ તે સંવત ૧૯૭૧ માં નીમાધ હતી.

વળી પુત્રીવાત્સલ્ય પિતા પોતાના પુત્રી-જન્માષ્ટને પોતાની અઠગક સંપત્તિ ખાત-
ગીમાં આપી દે તો તેમાં યાત્રિને શું છે? યાત્રિ તો માત્ર પોતાના ગરીબ, મધ્યમ-
સ્થિતિના ભાઈઓના રક્ષણાર્થે જાહેરમાં દેખાવ કરવાની જ અચૂક હક બાધે છે. તો તેમાં
ધર્ષાની મંથ પણ ક્યાં છે? આના બંધારણો તો અનેક સ્વળનાં મહાજનોમાં થયેલાં છે.

હરિદીર્ઘન: આમાં ધાર્મિકભાવ છે અને તે ધાર્મિક રીતિઓ જ થવું જોઇએ. હરિદી-
ર્ઘનના નામે ધર્મનો વિચ્છેદ થાય તેવાં આચરણ ગાણુમ પડે તો મહાજન તેને અંગે
ચોક્કસ સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરે તેમાં બોધું શું?

‘કેડકામાં એટલુંજ કે શ્રીમાન શેઠ રાધવજીભાઈ પ્રરૂપોત્તમની ‘ધર્મ’ની માન્યતાઓ સત્ય નહોતી. ખાનદાન માણસના પેટમાં કેટલીય આત્રી બાબતો ભરેલી હોય છે છતાં તેઓ હોઠ સરખો પણ ફેફસાવતા નથી. તો શ્રીમાન શેઠ રાધવજીભાઈ જેના બહુવિધ વ્યાપાર-પરાયણ પુરુષ આત્રી સુલ્લક માન્યતાઓને ગંભીર રૂપ આપી, જે પ્રાચીન પવિત્ર જાતેના તેઓ શ્રીમાન પોતે છે તે જ ભતિને હલકી, બંધુધાતક અને એવાજ બીજાં હીનતાદર્શક ઉપનામોથી નવાજવાનું કેમ સૂઝ્યું ?’ એ જ અમને તો અન્યથા લાગે છે.

‘સંરોધનના કાર્ય’ તરફ બેખંડોને પ્રોત્સાહન અને ઉત્પત્તિ સંબંધી નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની આશા’ એ વકીલ બારિસ્ટરોની ચમ્પદભાગ હતી, એ હવે સર્વથી સમજાઈ ગયું છે. અને આ કહેવાતો ધનામી નિબંધ બહાર પડ્યા પછી જોતરકથી તેનો થયેલો તિરસ્કાર: એ જોયા પછી એ આશા કેટલી પૂરી થઈ છે તે પ્રસ્તાવના લખનાર ભાઈ બરાબર સમજી ગયા હશે.

પરીક્ષક કમિટી:

‘નિબંધો: બધા મળીને ૨૮ મળ્યા. તેમાં સર્વોત્તમ તરીકે ભાઈ હીરાલાલ હરજીવનદાસ ગણાનાનો નિબંધ પરીક્ષામાં પાસ થયો.

આ ‘ધરના ભૂતા ને ધરના ભગરીયા’ જેવો ખેલ, હવે બોહાણા ભાઈઓ ન સમજી શકે તેવા મૂખાં નથી. આ બધાં કારણો અને બધી બાબતોનાં મૂલ્યાંકન, કહેવાતા ધનામી નિબંધના થયેલા બખે પ્રતિવાદોમાં ખુલ્લાં થઈ ગયાં છે. એટલે વધુ બજાવા ઉત્સુક ભાઈજેનોએ તે રા. જુદરાય કૃત ‘બોહાણા બાંવડા નથી પણ રધુવંશી છે’ તથા ‘બાંવડા એટલે રધુવંશી’એ ભાઈ નારાયણ કંકર કૃત પ્રતિવાદો મંજૂરીને વાંચી લેવા વિનંતિ છે. અને તે બંને પ્રતિવાદો અમારી પાસેથી પણ આ ઇતિહાસ ખરીદનારને હશે ત્યાં સુધી અરધી કીમતે મળી શકશે એટલે અહીં હવે તે સુધેલ બાબતોપર વધુ સુંઘણું કરી અગત્યની જગ્યા અમે રાહવા નથી છોડતા.

અમારો હેતુ:

અહીં કોઈ ભાઈ પ્રશ્ન કરશે કે ભાઈ ! જ્યારે આ વૃક્ષિત ધનામી નિબંધના બખે પ્રતિવાદો લખાઈ બહાર પડી ગયા તો પછી હવે તે વાંચી ધાનને વાંચોળવાની અહીં જરૂર જ શી છે ? આ પ્રશ્ન સાવ સ્વાભાવિક છે, પણ તેનો ઉત્તર એ છે કે (૧) એ મજા વર્ષમાં એક પછી એક ઉદભવેલી દુઃખદ ઘટનાઓએ અત્યારે બોહાણા શાંતિમાં ભારે શિથિ-લતા આણી છે. કચ્છી, હાલાઈ, ઘોઘારી: એ ત્રિમાસોમાં અરસપરસના અવિશ્વાસે થયેલા

× સુબંધના શ્રીમતોના સહવાસમાં આવતા ભાઈઓ એ જાણતા હશે કે મુબંધના શ્રીમતો વિશેષ કરીને બહુવિધ વ્યાપારપરાયણ હોય છે. તે એટલે સુધી કે કેટલાકોને તો વ્યાપાર સિવાય અન્ય વિચાર સરખો કરવાનો અવકાશ નથી: એટલુંજ નહિ પણ વ્યાપારી જીવનમાં તેઓને પોતાના જુહાવન તરફ પણ પૂરું લક્ષ આપવાની નવરાસ હોતી નથી. શ્રીમાન શેઠ રાધવજી પુરો-ત્તમ તો વળી બહુવિધ વ્યાપારપરાયણ છે, નિબંધના માસાત્મિક લખનારે જણાવેલી સુલ્લક બાબતો માટે તેઓશ્રીવિચાર કરવાનો અવકાશ મેળવે, અને તેઓને શંકા ઉદભવે ને પાથરે. રૂપિ-માના ભોગે નિદાનનક નિબંધ લખાવવાનો વિચાર કરે, એ પ્રાસ્તાનિક વિવેચનકારની વાનમાંધ શંકા ઉદભવે છે. કદાચને ભાઈ વર્ષો જેવા શ્રીમાન શેઠના કોઈ પ્રાર્થિત સેક્રેટરીના ફળદ્રુપ લેખમાંથી આ કલ્પનાઓ સરી પડી હોય ને એક પંચ ને દો કાજ સાધવા શેઠને ગંદી સલાહ આપી હોય એ બનવાભેગ નથી શું?

અગર જો એ શંકા સત્ય હોય તો શ્રીમાન શેઠ રાધવજીભાઈ પોતાના એ સલાહકાર માટે અત્યારે શું માનતા હશે, એ વિચારજ કંપાવે છે.

લેખક:

હિંચા મનથી એકમ તૂટી જવાની અણી ઉપર છે: તેથી અસ્પર્શની ગેરસમજુતીઓ-ટળીને ફરી ભાડુની પ્રદિષ્ટ થાય એ હેતુથી જ અમે એ ધટનાઓનો ટુંક ઉલ્લેખ કરવા પ્રેરાયા છીએ; અને બીજું, જેમ આ ધનામી નિબંધકારની, રૂ. ૫૦૦) મેળવવાના ક્ષુદ્ર બોભમાં વિકારી બનેલી આંખોએ કચ્છી મહાજન સાથે આખી લોહાણા જાતિને બંધુધાતક, ઈર્ષાભાર ડરાવી ભયંકર અપમાન કર્યું છે, તે જ પ્રભાણે ભાઈ નારાયણ કંકરે આ નિંદાજનક ધનામી નિબંધમાંની પોકળ દલીલોનો પ્રભાણે સહિત જડખાતોડ જવાબ આપવા સાથે, પોતે જીંદગીનો લગભગ બધો ભાગ સિંધ, મુંબઈ, કાઠિયાવાડ તે ગુજરાતમાં ગુજરેલો હોવા છતાં કચ્છી તરિકેના આવેશમાં કચ્છી લોહાણા ઉપપતિથી ઉત્પન્ન કરેલાં એક ભાડીયાણી ભાઈમાં બાળકોને લોહાણા ડરાવવાના રાજકોટ મહાજનનાં અવાસ્તવિક પગલાંને તથા એવાજ અન્ય પ્રસંગોને લીધે હૃદયની જ્વાળાઓ કાઢી છે તેની પણ તપાસ કરવી પડે છે.

આ રીતે મૂળ નિબંધ, પ્રથમ પ્રતિવાદ, બીજો પ્રતિવાદ: આ સર્વની હકીકતોનો લોહાણા જનતાને પરિચય કરાવવાની આવશ્યકતા હોવાથી હવે પહેલાં ધનામી નિબંધ તથા તેની પ્રસ્તાવના લખનાર ભાઈ ગણુત્રા વર્મા કુંની થોડીક ઓળખાણ અહીં કરાવવાની આવશ્યકતા છે.

ઓળખાણ.

ધનામી નિબંધના લેખક ભાઈ હીરાલાલ હરજીવન ગણુત્રા તથા પ્રાસ્તાવિક લખનાર ભાઈ જયકૃષ્ણ નાગરદાસ વર્મા બંને ગુજરાતના વતની છે. સાંસારિક સંબંધે પરસ્પર સાદું ભાઈઓ છે. બન્ને મિત્રો છે: મુંબઈમાં લગભગ સાથે-પાસેપાસે જ રહે છે: બન્નેએ ઉંચી કેળવણી, ધી નારાયણજી ઇંગ્લેન્ડ તથા બ્રહ્મચંદ્ર મેથજી હાથર એન્જીનિયરિંગ બોર્ડિંગમાં રહીને લીધેલી છે. ત્યાર પછી ભાઈ જયકૃષ્ણ વર્મા શ્રીમાન શેઠ રાધવજીભાઈ પુરષોત્તમને પેસે આરંભે થવા વિલાયત ગયા: અને વિલાયતથી આવી શ્રીમાન શેઠજીને ત્યાં, કહે છે કે, મીલ ખાતામાં મોકરી રહ્યા: તે સમય દરમ્યાન ધનામી નિબંધ લેખક ભાઈ હીરાલાલ ગણુત્રા સોલિસીટર થયા.

બન્નેજણુ એક રીતે તો કચ્છી મહાપુરુષોના નામે ચાલતી અને રૂંડમાં કચ્છીભાઈઓના બહુ મોટા ફાળાથી રથપાયેલ ઊંચી કેળવણીની સંસ્થાના પહેલા આભારી છે. પણ તે ઉપકારની અસર જરાય આ બન્ને ભાઈઓમાં રહી હોય તેવું માની શકાતું નથી.

પ્રાસ્તાવિક લખનારે પોતાના આશયદાતાને સાફ લખાડવા તથા લેખક, પ્રકાશક તરફના પક્ષપાતથીx પ્રેરાઈને નિર્મૂળ માન્યતાઓ ઉપર ઇમારત અણી સમગ્ર લોહાણા જાતિને હલકી પાડવાના નિંદ્ય પ્રયાસો કરી પોતાના પેટમાંતું ઝેર ઝોળી કાઢ્યું છે અને એતરફથી તિરસ્કારાયેલો એ નિબંધ ઇરાદાપૂર્વક નિંદા કરનારો પુરવાર થયો છે અને તે સાથે જો સમજે તો શેઠ રાધવજીભાઈને પણ લોહાણાજનતા સામે બહુ વિચિત્ર સ્થિતિમાં મૂકી દીધા છે.

x મંજળાચક્ષુમાંજ પક્ષપાતી હોવાની કબુલાત અપાયેલી છે: જુઓ ધનામી નિબંધ પાનું. ૧

નિબંધ લખનારે માત્ર ૨૫૨ડી પાંચસો મેળવવા ખાતર 'આપણે લોહાણા રઘુવંશી કે આંધલા યાને લોહાણાઓની ઉત્પત્તિ અને પ્રભવસ્થાન' આપું મોટું મોટું, ઉત્પત્તિ અને પ્રભવસ્થાનનું મોહક નામ આપ્યું છે. આ મોટા મોહક નામવાળો નિબંધ બહાર પડ્યા પછી મેં બાળ્યે કાચ લગાડેલા ધડીઆળ ગ્રન્થાણે આ બન્ને નિબંધ લેખક તથા પ્રાસ્તાવિક લેખક બાઇઓનાં અંતર અને મગજનાં ચક્રો લોહાણાબાઇઓને ખુલ્લાં દેખાવા માંડ્યાં.

'અમારા મંતવ્યને લોકો સ્વયં માનશે. અમારાથી વળી બીજો કોણ લોહાણાઓમાં વધારે વિદ્વાન છે કે જ્ઞાન આપી શકે?' આવી ભાવનાઓ આ બાઇઓએ રાખી હોય તો તે નિંદાજનક નિબંધના અર્થેલા બળને પ્રતિવાદોથી તેઓએ અસત્યમાં ગોથા ખાધાં હતાં એ હવે જાણવામાં આવી ગયું હતો. તેઓએ ભાગ્યેજ ધારણા રાખી હતી કે તેના પ્રતિવાદ કરનારા પણ બહાર આવશે. અન્ય ચાતિના કોઇ પ્રતિરર્ષીઓ કે જેનાથી લોહાણાઓનાં કૌર્મ્ય તેજ સહન ન થઇ શકે તેથી, અમર તો લોહાણાઓની હરિદાઇમાં ન દાવી શકે તેથી તેઓ લોહાણાઓને ગમે તે ઉપનામથી પેટે બળતાં સંભોધે તેમાં અમને વધુ કંઇ લાગે નહિ; પણ યુગ્વંશમાં જન્મી, વીરતાને વિદાય કરી, જે ચાતિમાં પોતે જન્મ લીધો છે, જે ચાતિમાં પોતે બાળપણથી ઉછરોને મોટા થયા છે, જે ચાતિ સાથે જન્મથી મરણ સુધી અબેદ સંબંધ સરખાયો છે, જે ચાતિ સાથે પોતાના જીવનના નાના મોટા પ્રસંગો જોડાયલા છે, જે ચાતિમાં પોતાના દેવગુરુ પડવાઓ રહેતા આવ્યા છે ને પોતે રહે છે અને પોતાનાં બાવી સંતાનો રહેશે, જે ચાતિને લંધે પોતે અનેક સાંસારિક અને સામાજિક લાભો મેળવ્યા છે, જે ચાતિમાં દેવ દુર્લભ પોતાનાં સમ્યક્તાવાં સ્નેહી સંબંધીઓ રહે છે, જે ચાતિની પ્રગતિમાં પોતાની ને વ્હાલું વ્યક્તિઓની ઉત્તિ અંતર્ગત રહેલી છે અને જે ચાતિમાં જીવનના અનેક વ્હાલા લૂંટવાના છે, તે ચાતિનું હિત સંધાય, તેની ઉન્નતિ થાય, દુનિયામાં યશસ્વી નીચરે જોવી રીતે પોતાની વિધાનો સદુપયોગ કરવાને બદલે આ નિબંધ લેખક તથા પ્રાસ્તાવિક લખનાર બન્ને બાઇઓએ માત્ર પાંચસો રૂપિયાને લોભવશ થઇ તથા પક્ષપાતને કારણે લોહાણાઓને ભાંડવામાં પોતાની વિધાનો કારણ દુરપયોગ કરવાથી કોઇ પણ જાતનાભિમાની બાઇ બહેનને દુઃખ થયા વગર નહિ રહેશે. કેટલાક ધરડેરાઓને કેટલીયવાર કહેતા સાંભળ્યા છે: "કે આજકાલના બણેલાઓ ચાતિને બારરૂપ છે" તે આવા દાખલાઓમાં તો સત્ય કહે છે. "પોતાના જ દોષથી વીંટાયલા મનવાળા મનુષ્યને અતિશય ઘુંઘર વસ્તુ હોય તો તે પણ દોષવાળી કેખાય છે!" એ લોકોક્તિનું આ ઉદાહરણ છે. વિકાર અને સ્વાર્થ ભરેલા હૃદયની વાતો આજે લોહાણા બંધુઓ ન સમજી શકે એવા નાદાન હવે નથી રહ્યા. હુંકમાં આ ધનામી નિબંધ લોહાણા પ્રજાવાદની કોઇ ભયંકર અશ્કરી જેવો, તેની સંસ્કૃતિના નિષેધ સભો છે અને તે તેના લંબકોની બચકાર-દક્ષતાની સ્પષ્ટ નાદારી પ્રદર્શિત કરે છે. હવે આપણે બાઇ નારાયણ ઠક્કર 'લોહાણા હિતેચ્છુ' પત્રના અધિષ્ઠિત બાઇ લાલજી નાગજી મણીજીને આ નિંદાજનક ધનામી નિબંધરૂપ 'અતિદોષ' નાટકમાં પ્રકાશક, લેખક અને પ્રાસ્તાવિક લેખક: એ ત્રણે વ્યક્તિઓના અમુકુત Herald ની પદવી આપે છે, તે 'લોહાણા હિતેચ્છુ' પત્રની આ બાજતમાં પ્રારંભથી કેવી વલણ છે તે જોઇએ:

‘લોહાણા હિતેચ્છુ’ની વલણ:

ધનામી નિયંત્રી ગરીબક કમિટિ અને સંસ્કૃત નિંદાનનક નિયંત્ર સર્વોત્તમ કેમ મણાયો અને તેમાં ‘મોસાળે વિવાહ ને મા પીરસણે’ જેવી નીતિના આશ્રય કેવી રીતે લેવાયો હતો, એ આપણે અગ્રક જોઈએ. અને નિયંત્ર લેખક ભાઈ હીરાલાલ મણુવાને પણ પોતાના નિયંત્રની સફળતા માટે પહેલેથી જ સોચે સો ટકા ખાતરી હતી. અને મુખ્યમાં તેઓએ ધેરધેર કહી બતાવેલી (જુઓ : જુદામકૂત નિયંત્ર પાના ૩૦) એ પણ એ કલ્પની સાક્ષી પૂરે છે ; છતાં તે નિયંત્ર માટે હીરાલાલ ધનામ ખાટી જગાર ભાઈ હીરાલાલ મણુવાને અભિનંદનની વર્ષા કરનાર પોતાના ઉપાતંત્રી પદ નીચે પ્રગટ થતું ‘લોહાણા હિતેચ્છુ’ પત્ર:

ત્યાર પછી જેવી રીતે લડાઈના સમયમાં સંદેશ લઈ જનાર અમુક સેન્યથી અમળ જઈને પ્રહેલાં મુઠ્ઠા જાહેર કરી દે છે તેવી રીતે ભાઈ જયકૃષ્ણ વર્માના આ ધનામી નિયંત્રમાંના નિંદ્રા પ્રસ્તાવિકને પ્રિયાના પ્રથમ મિલનની રાત્રી જેટલા ઉત્સુક તેમના પ્રાકટાનું દબાણ બહુ વધી જવાનું કારણ દર્શાવીને તે મુશ્કિલ પ્રસ્તાવિકને તા. ૨૧ તથા તા. ૨૮ જૂન ૧૯૨૩ના અંકોમાં દાખલ કરી દે છે. સંસ્કૃત પ્રસ્તાવિક ‘હિતેચ્છુ’ના અધિપતિ ભાઈ લાલજી નામજી મણુવાને માનનીય, મનનીય, અને માર્ગદર્શક જણાવે છે. અને અમારે આ પ્રસ્તાવનામાંના નિંદ્રા લખાણથી સારી લોહાણા આલમમાં ખળભળાટ મચી રહેશે જોવાય છે ત્યારે તા. ૩૦મી ઓગસ્ટ ૧૯૨૩ ના અંકમાં ‘હિતેચ્છુ’ના અધિપતિને આ પ્રમાણે ખુલાસો કરી પોતાની કોર મરડવી પડે છે.

“અમારા જેવ અંકો ૪૫-૪૬ માં જે લોહાણા રમુચથી કે બાંધકા એ નિયંત્રની પ્રસ્તાવના તા. ૨૧ જયકૃષ્ણ વર્માની કપાણી છે તેમાં દર્શાવેલા અભિપ્રાયો લેખકના પોતાના જ છે. તે જાણી સાથે અમારે કંઈ લેવાજેવા નથી. જેવી રીતે ખીલ ચર્ચાપત્રો તથા લેખોને સ્થાન આપીએ છીએ તેવી જ રીતે આ પ્રસ્તાવનાને સ્થાન આપેલ છે.”

પોતાના પત્રમાં પ્રસ્તાવિક માટે જે અંકોમાં કોલસો રોકનાર અને જવાબદાર તંત્રી તરીકે કચ્છીએને નીચ ગાળીપ્રદાન કરતા લેખને પોતાની સહાનુભૂતિ આપ્યા બાદ પોતાની જવાબદારીમાંથી ખસી જનાર હિતેચ્છુકારની આવી નીતિ માટે આપણે શું વિચારવું તેની પુર્વના વાંચનારે પૂતે કરી લેવી. પણ હવે લોહાણા જ્ઞાતિ આવા જવાબને વેદવાક્ય સ્વીકારી લે એટલી બધી અજ્ઞાન નથી રહી એજ મોટું ફાગ છે ને ?

જૂન ૧૯૨૩માં આ નિંદાનનક નિયંત્ર પ્રગટ થાય છે. અને તા. ૧૨મી જુલાઈ ૧૯૨૩ના ‘લોહાણા હિતેચ્છુ’ના અંકમાં ‘લોહાણાઓનું ઉત્પત્તિસ્થાન’ શીર્ષક નીચેના અમુલ્યેષમાં આ નિંદાનનક નિયંત્રમાંના ઐતિહાસિક તત્વના વખાણ કરતાં શ્રીયુત અધિપતિ લખે છે કે :

“અત્યાર મુંડીમાં ‘લોહાણા જ્ઞાતિ’ ઉત્પત્તિ અને ઇતિહાસ’ એ નામની ક્ષેત્ર કંપનવજી તુલસીદાસ દ્વારા લખેલી ચોપડીએ અસ્ત્રશાન લોચનું હવું, એ ચોપડીમાં આપણી જ્ઞાતિના સંબંધમાં મળી આવતી હકીકતોનો સંગ્રહ ઠીક કર્યો છે પરંતુ તેના કરતાં આ પુસ્તક આપણને વધારે આગળ લઈ જાય છે અને આપણી જ્ઞાતિ વિશે ‘ચોપડી’માંથી નવીન દિશાઓ ખતાવે છે એ નિર્વિવાદ છે.”

‘હિતેચ્છુ’ના અધિપતિના મગજમાં ભરેલો તાલુખીઓનો ખબરો અહીં સાવ ખાલી કરી નાંખ્યો જ ને!! શ્રી. ઉદ્દવણ રચિત ઇતિહાસ કરતાં પણ તેને આ સમગ્ર લોકાણુ ગાંતિને ભાંડનારો નિમંધ ‘ક્યાંમ આગળ ક્ષમ જય છે’! પક્ષાપક્ષીની પરંપરા તે આતું નામ!

વર્તમાનપત્ર એ પ્રગળજનના વિકાસનું અંગ છે. વર્તમાનપત્ર પ્રગળે કલ્યાણકારક છે તેથી જો એમાં સચ્ચાઈને બદલે પક્ષપાત રહે તો તે ગુકલાન કરે છે.

વર્તમાનપત્રનો ઉપયોગ એક પવિત્ર સાધન, શક્તિ અને સેવાકાર્ય તરીકે થવો જોઈએ. તેનું તંત્ર ન્યાય અને નીતિના ધોરણે ચલાવવું જોઈએ. હાથમાં પત્રનું કામ આવ્યું એટલે શવે તેની સામે ને મળે તેવી રીતે તો તે ન જ દેખાય. કામગીર ને કલમ પર કાચુ મેળવ્યો હોય તેથી હંચરડા તો નજ વળાય, એ વર્તમાનપત્રકારની જવાબદારીઓ અને ગંભીર શરણે હિતેચ્છુના અધિપતિ બલુતા હોય એવું આજ દિન સુધીનાં તેમનાં લખાણોથી જણાઈ આવ્યું નથી.

ભારે આ ઇનામી નિમંધ બહાર પડે છે અને સમગ્ર લોકાણુ જાતિમાં ખળભળાટ મચેલો જુએ છે ત્યારે શું ગાંતિના જુલ્મ જુલ્મ આજેવાને મળી તેના અભિપ્રાયો જણવાની તરફી લેવાની ‘હિતેચ્છુકાર’ની શરજ નહોતી!

વાદવિવાદના આ ગંભીર પ્રસંગે એક પત્રકારની શરજ લેએ સમજ્યા હોત તો જરૂર આ નિંદાજનક નિમંધના શુશુદ્ધિ દર્શાવવાનો પ્રયાસ કર્યો હોત, પણ તેમ તેઓશ્રીએ ન કરતાં ઉલટું પ્રાસ્તાવિક તથા નિમંધને માનનીય, મનનીય અને સંમર્પક જણાવી તેની ભારેભાર પ્રશંસા કરી છે. એ બતાવી આપે છે કે: ‘હિતેચ્છુ’ના માલિકની આમાં પૂર્ણ સંમતિ છે; અર્થાત્ લોકાણુઓને માટે તેમાં જે જે ફાલું લગાડનારા આક્ષેપો કર્યા છે તે બધા તેમને વાસ્તવિક લાગે છે.

ભાઈ નારાયણ હકુરનો ‘બાંવડા એટલે ચુવંચી’ નામક આ નિંદાજનક ઇનામી નિમંધનો પ્રતિવાદ પ્રગટ થયા પછી ‘હિતેચ્છુકારે’ તા. ૧૯-૨૬ જુન અને ૩ જુલાઈ ૧૯૨૪ના ‘હિતેચ્છુ’ના અંકોમાં પોતાનો, નિમંધલેખકનો અને સાથે કંઈક પ્રસ્તાવના લખનાર ઉપરના આક્ષેપોનો તદ્દન લૂથો, હજારો માણસ તણખલાને પકડે તેવો બચાવ કરે છે અને પોતે પ્રાસ્તાવિક તથા નિમંધ લેખકો સાથે સહમત છે એમ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવતા હોય એમ જણાય છે.

ટીટાડો જેમ આકાશ સામા પત્ર રાખી આકાશનો તમામ ભાર પોતે ઝીંવે છે એમ માને છે, તેના જેવું બિચ્ચાલિમાન જો કોઈ રાખવા તૈયાર થાય અને સ્વાર્થસધુ બુદ્ધિ-સ્પતિઓ પરસ્પરના વખાણ તથા બડાઈઓની દહાણી કરતા હોય તો તેવાઓની કિંમત હવે લોકાણુ પ્રજામાં કાણી કાંડીની પણ રહી નથી.

લોકાણુ પ્રજાને ભાંડનારી, તેને વચોવવાની આ ઘણીત ધટનામાં ‘હિતેચ્છુકારે’ એક પત્રકાર તરિક્કની પવિત્ર શરજને વેળા મૂકી, લોકાણુઓનું હિત કરવાને બદલે અહિત બન-

વાનો બાળ બળબો છે એમ લોકો માને તો તેમાં જરા પણ નવાઈ નથી. પણ કચ્છી લોકોના મહાજનથી બહિષ્કૃત થયેલા મરહુમ કચ્છી લોકોના ઠા. કેશવજી દેવકરજીની ર-ખાત ભાટિયાણી બાધના બાગીકાને રાજકોટ મહાજનને નામે લોકોના દરાવવાની અર્થોગતિએ પદોચ્છાદનરી અપદિત ધટનામાં આ 'હિતેચ્છુકાર' લાગણ્યમાન એવી લીલા બજવી છે તે તો આપણે હવે પછી જોઈશું.

અમે તો એટલું કહીશું કે દર્દમાં ધેરાયલા આજનીને ઔષધ અને હિતાવહ શિખામણ અળખામણ લાગે છે. એના ફેફસામાં પેસી ગયેલ સહા ને ક્ષયને તે વિદાતક સાધનોથી પોષે જાય છે. આરીજ દસામાં આને "લોકોના હિતેચ્છુ" પસાર થાય છે. એમ હવે લોકોનાજનતા માને તો તેમાં આમર્થ જેવું શું છે?

હવે આપણે આ નિંદાજનક ધનામી નિબંધનો પ્રથમ પ્રતિવાદ કરીઆનિવાસી રા. ભટ્ટરાય દુર્લભજી ખેડેડીઆએ લખ્યો અને શ્રી કરીઆ સમસ્ત લોકોના મહાજનની આવાથી તેના સેરેદરી, નિકાર અને જોરીસા જલ્લાના જોનારી ગેજેટ્ટ, પ્યોર કરીઆ કોલીયરીના જામીદાર શ્રીમાન રોહ દેવજીભાઈ દયાળજી હકેર પ્રગટ કર્યો છે તેના તરફ નજર કરીએ.

‘લોકોના મૂળ રધુવંશી છે, ખાંવઢા નથી’

આ પ્રતિવાદનો ઉપોદ્ધાત મુંબઈનિવાસી કચ્છી લોકોના મુહરમ શ્રીયુત દેવજીભાઈ ત્રીકમસાસ કરીઆ બી. એ. એલ એચ. બી., લાઈકાર્ટ વડોદે લખ્યો છે, તે અવસ્થ વા-ચવા લાયક છે: ભાઈ જુદરાયે અવલોકનને જન્મ આપનાર કારણે, મૂળ નિબંધનું કથન અને ત્રણ પ્રકરણોમાં અનુક્રમે સામાન્ય અવલોકન, ‘ખાંવઢા’ અપમાન અવલોકન, ઇતિહાસ અવલોકન: પોતાને જે કંઈ સાધનો ઉપલબ્ધ થયાં તેનાથી ચલાસક્રમ પ્રયાસ કર્યો દિસી આવે છે. છેલ્લે ઉપલંકાર અને વિદ્યાનોના નિંદાજનક નિબંધ વિવેના અભિપ્રાયો આપ્યા છે.

લેખક કરીઆ જેવા દુર પ્રદેશમાં રહે છે. તેટલા આયેથી તેને જોઈએ તેવાં સાધનો ન મળી શકે એ સ્વાભાવિક છે, અને તેથી યુગ્મ ભાગે તો ભાઈ જુદરાયે; જે શ્રીયુત ઉદ-વજી મુલશીદાસકૃત ‘લોકોના ગાતિની કિપતિ અને તેનો ઇતિહાસ’ નામક પુસ્તકમાંથી નિંદાજનક ધનામી નિબંધના લખનારે લોકોના જાતિને હલકા દર્શાવવાના સમર્થનમાં વિદેશી લેખકોનાં ટીપ્પણીની વિશ્લેષ કરીને નોંધ લીધી છે તેજ પુસ્તકના આધારે તેનું ખંડન કર્યું છે. સામસામા માત્ર મુદાઓ મુકી જુદાજુદાની સરખામણી કરે એવી કંઈક અંચવાડા ભરી પણ વિચારપૂર્વકની સંકલના આ પ્રતિવાદની કરાયલી હેતુથી અને પુસ્તક-મોહું થઈ જાય એ ભયથી મુદાઓના સમર્થનમાં વિસ્તારપૂર્વક દલીલોની જોરજાળરીથી સામાન્ય માણસને તેમાં રસ ન પડે; અમર તો તે જોઈએ તેવું ન સમજી શકે એવું જણાય છે. તો પણ એટલે દુર રહીને પણ તેણે ઉજળતા અતઃકરણે જે મહેનત લીધી છે તેની કિંમત આપણે જોઈ તો નથીજ આંકી શકતા.

હવે એક બીજી વાત.

ભાઈ જુદરાયે આ પ્રતિવાદની પ્રસ્તાવનામાં પોતે અગાઉ કોન્ફરન્સ ફંડની બાળતમાં ‘લોકોના હિતેચ્છુ’ માં સુચના કરી હશે તેનો પ્રત્યુત્તર કચ્છી લોકોનામંદુ શ્રીયુત પ્રેમજી

પેરાજ રૂપારેલે 'કચ્છીમાં કુસંપ નથી' એવો આપ્યો હતો. તે બાબતને બાગળ ધરી આ નિંદાજનક ઇનામી નિમંષ બહાર પડ્યા પછી 'કુસંપ' હોવાનો પુગવો આપે છે. જ્ઞાને પછી આખી શાંતિને અપમાનની શિક્ષા કરનાર ઇનામી નિમંષ બહાર પડે છે. પેરાજે, પારસિંહભાઈ ને ૧૮ જાન્યુની કચ્છી કમિટી ક્યાં સંતાઈ ગઈ? 'શુ' વેળા આ આરોપો ભોલી લેવા મૂકે છે?' આમ લખી કચ્છી ભાઈઓને ચાનક ચડાવવા મુશ્કેલી છે. પ્રતિવાદમાં ભાઈ જુદરાયે આ એક અપ્રાસંગિક તત્વને દાખલ કરવામાં કંઈક બૂલ કરી છે એમ કહેવું જોઈએ. જે પ્રતિવાદને વ્યક્તિત્વ સાથે કરીશ સંગ્રહે નથી ત્યાં પ્રેમજી પેરાજ રૂપારેલનું, 'કુસંપ નથી' એ કથન ખોટું હતું. એ બાબત બાગળ ધરી વ્યક્તિનું નામ સડોવવાની જરૂર નહોતી. લેખક ભાઈ જુદરાય નિંદાજનક નિમંષમાંના માલી પ્રદાનથી સ્તીલવાઈ ગયા હોય ને કચ્છીભાઈઓને યર ચડાવવા આગવાનો તેનો ઇરાદો હોય તોય તે ઇરાદો બીજી રીતે પણ ઠીક રીતે જાહેર કરી શકાત. ભાઈ જુદરાયને અમારે અંગત પિછાન છે. તેના હૃદયની ભાવનાઓને અમે ઉઠેલી સ્થિતિ હોય અને અમારાપરના એક પત્રમાં પણ તેઓથી લખે છે કે : આમ લખવામાં મારે હેતુ કચ્છે લોકાણા બંધુઓ ઇનામાના ભેટી ન રહે પણ અપમાનિત નિમંષના તેજાજ બવાજ માટે જોરશોરથી સત્તર ધટિત પ્રયાસો આપે 'એવી ચાનક ચડાવવાનો પ્રવિત્ર હતો' અને અમે તે માન્ય કરીએ છીએ. તો પણ ભાઈ હંકુર પોતાના પ્રતિવાદના આ ઉપોદ્ધાતમાં સાફ જણાવે છે કે : ભાઈ જુદરાયે પોતાનો પ્રતિવાદ બહાર પાડ્યો તે પહેલાં તેમની વચ્ચે પત્રવ્યવહાર થયો હતો અને તેમાં ભાઈ હંકુરે ભાઈ જુદરાયને જણાવી દીધું હતું કે તેમના તરફથી પ્રતિવાદ તૈયાર થાય છે તો પછી ભાઈ અંધ-ડીઆને કચ્છી લોકાણાઈઓને ચાનક ચડાવવા માટે દ્રાવિડી પ્રાણુપત્ર રૂપ ટીકા કરવાની કશી પણ અગત્ય નજર હતી, એમ કહ્યા વગર ચાલતું નથી (ના. વિ. પ્રતિવાદનો ઉપોદ્ધાત પાના ૭ થી ૧૨). આવી નજીવી બાબતમાં ભાઈ નારાયણ હંકુર કેમ આરોપ મૂકતા હશે તે સમજાવતું નથી.

હવે ભાઈ નારાયણ હંકુરે 'બાંવડા એટલે રંધુવંશી' નામક પ્રતિવાદને જોઈએ.

'બાંવડા' એટલે 'રંધુવંશી':

'આપણે લોકાણા 'રંધુવંશી' કે 'બાંવડા' નામક નિંદાજનક ઇનામી નિમંષને ભાઈ નારાયણ હંકુરે 'બાહુતી નિમંષ' કહે છે અને તેના સમર્થનમાં ઇનામી નિમંષ લેખક ભાઈ હીરાલાલ ગણાત્રાએ, મોહલી પારેખ નામે ચાલતી સોલિસીટરની ફર્મમાં જોડાયા પછી કચ્છી લોકાણા શાંતિના એક આજેવાત શ્રીમાન શ્રી મર્સિંહ બવાનજી હરબખને 'બીઝનેસ કેનવાસ' કરવાના ઉદ્દેશથી એક કાગળ લખ્યો છે તેને પ્રમાણુપત્ર તરિકે રજુ કરે છે..

*** 'રા. હીરાલાલ ગણાત્રાનું પ્રમાણુપત્ર'**

Mohile Parekh and Ganatra,

તા. ૧૪-૨-૨૪

Solicitors

Anandrao G. Mohile

16, Hummam Street

Jethalal P. Parekh

Hiralal H. Ganatra

Bombay તા. ૧૩-૨-૨૪

(અનુસંધાન માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૭૭ની કુટોત્તર.)

આ પ્રતિજ્ઞામાં બાપ નારાયણ ઠક્કરે, ઇનામી નિયંધની પ્રસ્તાવના લખનારે જે જે કારણો શીમાન શેઠ રામવજી બાપને કહેવા અનુભવ મળ્યાનાં દર્શાવ્યાં છે તે એકેક કારણને લખીને યુગ્મધના કચ્છી લોહાણા મહાજનનાં દફતરી રેકર્ડોનાં પ્રમાણે તથા લખનારે કલી-ભોથી પુરવાર કર્યું છે કે શીમાન શેઠ રામવજીબાપને માનેલાં કારણો નિર્બળ હતાં. અને તે તે કારણોના સ્વીકાર દક્ષતાપૂર્વક આપ્યા છે.

પ્રથમ ઇનામી નિયંધનો અત્યુત્તર લખવાનો ઉદ્દેશ બતાવી, પ્રસ્તુત નિયંધની મર્યાદા, શેઠ રામવજીબાપને નિયંધ લખાવ્યો તેનું કારણ, શેઠ કેશવજીબાપના દેહશુદ્ધિ પ્રાપ્તિતનું કારણ, દેસસેવાનાં કાર્યોના પ્રસંગ, યુગ્મધના શ્રી કચ્છી લોહાણા પ્રાપ્તિ માટે સમસ્ત મહાજન-શ્રીએ નક્કી કરેલા ધારાધારણોનો ઇતિહાસ, હરિકીર્તનનો પ્રસંગ, પ્રમાણપત્ર, ઉપસંહાર (પ્રાસ્તાવિકાના રહસ્ય પ્રકાશનો) પાના ૮૦ સુધી આપેલાં છે; તે એટલાં બધાં સંબોધ છે કે તેનાથી વધુ હવે કંઈ લખવું રહ્યું જ નથી; ત્યારપછીથી બાપ ઠક્કર પોતાના પ્રતિજ્ઞામાં બાવડા સજ્જ વિશેષણનો ઇતિહાસ અને વાસ્તવિક અર્થ બતાવે છે તે અર્થ સાથે નહિ પણ તેના ઉપરોક્ત કરવા સામે અમારો મતબેદ છે. 'બાવડા' સજ્જનો અર્થ અમેએ આ ઇતિહાસમાં પાના ૨૪-૨૫ ઉપર આપેલો છે. અને બાપ ઠક્કર પણ કહે છે કે: બાવડા

Telephone No. 24827.

મુઝબ્બી શેઠ શ્રી ધરમસી લલાન હરભમ,

વન્દેમાતરમ્

સવિનય આજે આપને આ પત્ર લખવાનું સાહસ કરું છું તે માટે ક્ષમા આપરો. આપ મને જોખમી તો છાજ. હું થોડા વખતથી-સેથીસીસરની પરીક્ષામાં પાસ થયા છું. અને ઉપલી પેઢીમાં (મેડિકલ, પારિય એન્ડ સર્જન) બાબીદાર તરીકે જોડાયો છું. હું આશા રાખું છું કે આપના એક ક્ષાતિજન તરીકે અમારા યોગ્ય કામગીર હોય તે સોંપવા કૃપા કરશે. હું તે કામ અત્યુત્તર કાળપૂર્વક અને પ્રમાણિકપણે કરીશ.

આ કથણે એક કાતનો મારે ખુલાસો કરવો પડે છે. મેં સંસારનું છે કે "લોહાણા રમુવંશી કે બાવડા" એ નિયંધ લખવા માટે આપ અને બીજાઓ મારા ઉપર નારાજ છો, એ જાણતમાં હું કામમાં હું એટલું જ કહી શકું કે, એ નિયંધ મેં માત્ર ઇનામને માટે જ લખેલો, તેમજ એ નિયંધ-માં તો કાદને જ ખોદું લાગે એમ છે જ નહિ, એ આપ વાંચી જોરો એટલે આશ્ચર્ય પડશે. હા, પ્રસ્તાવના એવી છે જ, પરંતુ તેને માટે હું રતિભાર પણ જોખમદાર નથી કે તેમાં મારો બીજાકુલ હાથ નહતો. હું આશા રાખીશ, કે આ સત્ય ખુલાસાથી આપને સતોષ થશે અને છતાં જે કોઈ વિશેષ ખુલાસાની જરૂર રહેતી હોય તો હું તૃપ્ત આપને મળી બહા. આશા છે, આપ મારેજન વિગેરે કામ હોય તો તે આપી મને ઉપકૃત કરશે.

શ્રી. આચાર્યકિત

હીરાલાલ હરજીવન મજાપત્ર

(જુઓ બાપ ઠક્કરનું 'બાવડા એટલે રમુવંશી' નામક પ્રતિજ્ઞ પાનું ૧૮)

સમ્પદ ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે લોકોણા જાતિનાં પ્રમંદ પરામ, ઉચિત આત્માભિમાન, અપૂર્વ જાત્યાભિમાન, સંપૂર્ણ નિર્ભયત્વ, તથા અચોક્ષ્ણ અપમાનવિવશક અસંદિગ્ધતા, અને ઉદારતા આદિ સંશુભોને જ દર્શાવનાર હોવાથી અને એ સંશુભોની પેતાને સ્થુવંશી માનનારા લોકોણાઓમાં અનિવાર્ય આવશ્યકતા હોવાથી એ સમ્પદથી લોકોણા જાતિની બંધુ-ધાતકતા નહિ કિન્તુ લોકોણા જાતિની સ્થુવંશીતા જ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે અને તેથી કોઈ પણ લોકોણા બંધુએ ‘બાંવડા’ ઉપનામથી પોતાને હીન માની લેવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી, (પૃષ્ઠ ૧૦૮)

‘બાંવડા’ સમ્પદની ઉચ્ચતા સિદ્ધ કરવાને માટે ભાઈ હંકુરે બીજા પણ કેટલાક ઉચ્ચ કલ્પનાત્મક રસો પૂર્વા છે. જે બધું જ બરાબર માની લઈએ તો પણ તે સમ્પદ તો પ્રતિષ્ઠા-જો-લોકોણા જાતિના તેજોદેવીઓ આપણને કંઈક ખીજમાં જ વાપરે છે. અને તેવા-જોને જવાબ દેવા પૂરતો જ આ અર્થ ઉપયોગનો છે. પણ ‘સ્થુવંશી જોડે જ બાંવડા’ અને એ ‘બાંવડા’ ઉપનામ ન બારણું કરવામાં ભૂલ કરી છે એનું અમને કે કોઈને માન્ય થતું નથી.

ભાઈ હંકુરે પણ કયુલ કરે છે કે, પારસીઓને કામડા કહે છે ને કામડો બહુ અતુર હોય છે છતાં પારસી જેવી સુધરેલી કામ પણ પોતાને કામડો કહેવરાવવામાં હડાપણ માન-તી નથી. જોડે જો બતાવી આપે છે કે આવાં ઉપનામો જાતિના તેજોદેવીઓએ આપેલાં છે તે સ્વીકારી લઈ હાંસીપાત્ર બનવાને આજના યુગમાં કોઈ તૈયાર ન જ થાય; હા, તે તેજોદેવીઓને તેના જેવો જ જામતોડ જવાબ આપવામાં આ અર્થો ઉપયોગના છે. ભાઈ નારાયણ હંકુરે પ્રતિવાદના અંતે માને ૧૭૪ મે તેજોશી જણાવે છે કે :—

“રા. ભાઈ લાલજી નામજી બચાવજી પોતાના ‘લોકોણા દિતેચ્છુ’” પત્રદ્વારા તેમજ કેટલીક અન્ય પ્રવૃત્તિઓદ્વારા કચ્છી લોકોણાઓને ધિક્કારપાત્ર રીતિથી હીણવાના અત્યાર સુધીમાં જે જે પ્રયત્નો કરેલા છે તે સર્વ પ્રયત્નોને આ પુસ્તકમાં જ પ્રકાશમાં લાવવાનો તથા તેમના સર્વ આક્ષેપોનાં સમર્પક ઉત્તરો આપવાનો; માત્ર એટલું જ નહિ પણ જે કેટલાક સુસિક્ષિત વિદ્વાન, યુદ્ધિયાજી તથા અનુભવી હાલાક લોકોણા અંગ્રેસોએ ‘લોકોણા પરિવર્દો’ના પ્રસંગે પોતાનાં ભાષણોમાં ઉચ્ચારેલાં વચનોનો પોતે જ ભંગ કરીને સુબધના થી કચ્છી લોકોણા બહાજન તેમ જ સમસ્ત કચ્છી લોકોણા જાતિનો જે તિરસ્કારપાત્ર બનાવે કરવા માંડ્યો છે અને એકમસ્થાપનાની બાબતને સર્વથા તિલાંજલિ સમર્પી દીધી છે એ રહસ્યને પ્રજ્ઞ પ્રકાશિત કરી દેવાનો અમારો મનોભાવ હતો; પરંતુ તે વિભાગ ૧૫૦ પૃષ્ઠથી પણ મોટો થવાનો અને તેટલા વિભાગને છપાવતાં લગભગ દોઢ મહિના જેટલો સમય વીતી જવાનો સંભવ હોવાથી અને અસ્તુત પુસ્તકને સત્વર પ્રકાશિત કરવાની આવશ્યકતા અનિવાર્ય હોવાથી અમારે તે વિભાગને પ્રકાશિત કરવાનું કાર્ય અનિચ્છાપૂર્વક જે મહિનાને માટે મુસ્તવી રાખવું પડ્યું છે. અસ્તુત પુસ્તકના પ્રકાશન પછી ઇશ્વરકૃપાથી જો કોઈ વિદ્ય ઉપરિચિત નહિ થાય તે ‘તે’ પુસ્તક જે માસના કાલગણિમાં બહાર પાડી દેવામાં આવશે અને તે પુસ્તકના વાંચનથી હાલાક લોકોણા ભાઈઓ કચ્છી લોકોણા બંધુઓ પ્રતિ કેવા પ્રકારનો પ્રેમભાવ ધરાવે છે એ બેઠે ભોળા તથા બહા કચ્છી લોકોણા બંધુઓના બહુવામાં આવી જતાં તેમની બાંન્તિનું

નિવારણ થઈ જશે એવો અમારો હું વિશ્વાસ છે. કિંગ્ડમના એ દ્વિતીય પ્રસ્તાવના વાંચનથી કચ્છી લોહાણા બંધુઓ લોહાણા પરિષદોમાં પોતાના હાલાખ લોહાણા બંધુઓના હસ્તથી કેટલી સીમા પર્યન્ત હોય છે, મૂર્ખ જન્મા છે કચ્છી લોહાણાઓની સ્વાભાવિક સ્વચ્છતા તથા ઉદારતાને કેવો વિખરીત લાભ લેવામાં આવ્યો છે અને હજી પણ જો કચ્છી લોહાણા બંધુઓ વખતસર નહિ ચેતે, તો ભવિષ્યમાં તેમની કેટલી સીમા પર્યન્ત હાનિ થવાનો સંભવ છે એ રહસ્યનો પણ કચ્છી લોહાણા બંધુઓનાં નેત્રો સમક્ષ મધ્યાહ્ન સૂર્યપ્રકાશ સમાન પ્રકાશ થઈ જશે.”

ભાઈ નારાયણ ઠક્કરના ઉપરોક્ત ઉદ્ગારોથી કેટલાક હાલાખ લોહાણા ભાઈઓને અમે એવું કહેના સાંભળ્યા છે કે આજના સંઘર્ષાત્મક જેમાં પરસ્પર સંધ અને એકતાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા યોગે ખુલ્લી આંખે દેખાય. તેવા સમયમાં ભાઈ ઠક્કરનું આ ભેદ પડાવવા જેવું જાણાય પ્રસંસા કરવા લાયક તો નથી જ.

કેટલાકો એવું પણ માને છે કે એક બાદીઆણીવાદના કચ્છી લોહાણા ઉપપતિથી ઉત્પન્ન કરેલા બાળકોને રાજકોટ મહાજને લોહાણા ઠરાવના કામમાં એ ત્રણ હાલાખ લોહાણા અગ્રેસરોએ ભાગ લીધો તે કાર્યને સર્વ હાલાખ લોહાણા વિભાગનું કાર્ય માની લેવામાં ભાઈ નારાયણ ઠક્કરે ઉતાવળ કરી છે. આમ જો પાંચના અનુચિત કાર્યથી આખા સંધને દોષિત માની લેવામાં જન-યામ થયો છે. ભાઈ નારાયણ ઠક્કરનો પ્રાતઃવાદનક નિમિષ સર્વ વિભાગોમાં પ્રિય ન થઈ પડવાઈ કારણ પણ એજ છે.

ભાઈ ઠક્કરના નિમિષ પરત્વે આવી કેટલીક જુદી જુદી માન્યતાઓ પ્રવર્તે છે: અમે પોતે પણ જો એક નાના મામલમાં કે યુ મહા દુર પ્રદેશમાં રહેતા હોઈ અને આ બાબતમાં ઊંડું અવલોકન કરવા ધૈર્યનું અવગમન ન કર્યું હોત તો જરૂર ઉપર પ્રમાણેજ અમારો અભિપ્રાય આપે: પણ ચારીક તપાસને જાતે જામતે જણાયું છે કે માત્ર રાજકોટવાળી અનન્યિત ધટના જ નહિ પણ તે પછી પણ એકાદ બેવાર હાલાખ, લોહાણા તરફથી કચ્છી ભાઈઓની અકારણે ઊડતી કરવાના, તેના દીલને દુભાવવાના પ્રસંગો ઉપસ્થિત થયા છે: અને તેથી ભાઈ નારાયણ ઠક્કરે પોતાના નિમિષને જાતે જે કંઈ ઉદ્ગારો કહ્યા છે તે એમના બળતા હૃદયની જ્વાળાઓ જ બહાર કાઢી છે અને એક લેખક પાસે આ સિવાય બીજી ક્ષતિ સત્તા હોઈ શકે ? અને તો એટલું જ સાચા જગતથી કચ્છીએ કીએ કે હાલાખ તથા લોહાણા તથા મુજરાતી લોહાણા ભાઈઓ ભાઈ નારાયણ ઠક્કરની ઉપરોક્ત માન્યતા માત્ર કલ્પના જ હશે તે રીતે પોતાના ઉપરના આરોપ દુર કરવા સક્રિય કાર્ય કરવા પ્રયત્નશીલ થઈ જાય !

હવે આ નિંદાજનક કનાચી નિમિષ ને તેના પ્રતિવાદોની સમાલોચનાનું પ્રથમ ધટનારૂપ પ્રકરણ શરૂ કરી તા. ૧૪ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૩ના રાજકોટના મહાજનમાં અનેલા બહાવની આસીમે વધુ દુઃખ ધટનાપર વિચાર કરીએ.

બીજી અધિકૃત ઘટના :

તા. ૧૪ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૩ ના રોજ રાજકોટના હાલમાં લોહાણા મહાજનને નામે સુઅઈના કચ્છી લોહાણા મહાજન સમસ્તના તાર કે કામળને ન ગણકારી કચ્છી લોહાણા મહાજનથી બહિષ્કૃત થયેલા કચ્છી લોહાણા કમર કેસવળ દેવકરણની રખાત બાદિયાણી બાઇ કુંવરબાઈની ઉત્પન્ન થયેલા 'બરજ' બાળકને લોહાણા ફરાવી, સમગ્ર હાલમાં લોહાણાઓની હલકાઈ કરાવવા જેવું કૃત્ય થયું છે. તે સંબંધમાં જાણ ઉતરીએ તે પહેલાં કચ્છી લોહાણા કા. કેસવળ દેવકરણની નીતિ રીતિ ઉપર પ્રકાશ પડે અને તેના તથા આ બાદિયાણી બાઈના યોગ કેમ થયો, તે બાબત સમસ્ત લોહાણા જાતિના સર્વ વિભાગોના બાઈઓના બહુવામાં આવી જાય તે માટે મરફૂઝ કચ્છી લોહાણા કા. કેસવળ દેવકરણ ઉપર સને ૧૯૦૫ ની સાલમાં કેમફ હીરજી વીરચંદ નામના બાદિયાણે પોતાની પરણેલી સ્ત્રીને નસાડી લઈ જવાનો આરોપ મૂકીને સુઅઈની પોલિસ કોર્ટમાં ફરિયાદી માંડેલી તે ફરિયાદનામું તથા તે સુકર્ફાનો ફેસલો સુઅઈના પ્રેસીડેન્ટી માજિસ્ટ્રેટ સ્વર્ગવાસી કરસનદાસ છત્રીલાસે આપેલો તે બંધી આપવો ઉપયોગી થઈ પડશે.

‘સાંજવર્તમાન’ મંથનવાર તા. ૧૫ મી ઓગસ્ટ ૧૯૦૫ના અંકમાં ફરિયાદનામાની હકીકત નીચે મુજબ પ્રગટ થઈ છે.

‘એક બાટીયા ભરથારની ફરિયાદ’

પરણેલી સ્ત્રીને નસાડી જવાનો એક હુવાણા સામે આરોપ.

“હીરજી વીરચંદ નામના બાટીયાએ પોતાની પરણેલી સ્ત્રીને નસાડી જવાનો આરોપ કરાવજી દેવકરણ નામના એક હુવાણા સામે મૂક્યા હતા. તેને લગતી તપાસ આજે મહાનની પોલિસ કોર્ટમાં ત્રીજા માજિસ્ટ્રેટ મી. કરસનદાસ છત્રીલાસ સમુખ નીકળી હતી. ફરિયાદી તરફથી મી. સુનીલાલ હરીલાલ સેતલવડ બેરીરટર, મેસર્સ માખવજી અને કામદાર સોલીસીટરોની ફરમાસથી હાજર થયા હતા અને આરોપી તરફથી મી. દરગુર વકીલ હાજર થયા હતા.

ફરીયાદીએ પોતાના ફરિયાદનામામાં જણાવ્યું હતું કે હું મેલીબાન કોટમાં રહું છું. ૪૦ સન ૧૮૮૭માં વૈશાખ મહિનામાં ઉમરશી ગોવિંદજીની ડોકરી કુંવરબાઈ સાથે મારા લગ્ન થયા હતાં અને આજે સાલના બે મહિના સુધી અમે ધણી ધણીઆણી તરીકે સાથે રહેતાં હતાં. ગઈ તા. ૮મીએ મહિનાને આશરે આરોપી મારી સ્ત્રીને નસાડી ગયા છે. અને તે બાજુ છે કે કુંવરબાઈ મારી સ્ત્રી થાય છે તા. ૮મી મેથી હું કુંવરબાઈ ક્યાં છે તે વિષે તપાસ ચલાવુ છું પણ તેનો પત્તો મળ્યો નથી. કુંવરબાઈ જ્યાં પછી મારા ઘરમાંથી આરોપીએ કુંવરબાઈ ઉપર લખેલા કેટલાક કાગળો મળ્યા છે, અને એવી ખબર મળી છે કે આરોપીએ સુરત જઈવાના પારડી તાલુકામાં વાપી જામમાં કુંવરબાઈને સતાડી છે તેથી હું આરોપી સામે મારી પરણેલી સ્ત્રીને નસાડી જવાનો આરોપ મૂકું છું.”

આ કેસ સન ૧૯૦૫ માં ઓગસ્ટ માસથી તે ડિસેમ્બર સુધી ચાલેલો તે તેનો અપાયેલો સુકર્ફો સુઅઈ સમાચાર તા. ૧૭મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૬માં પ્રગટ થયો છે તે નીચે મુજબ :

(મેલ્ટ્રેટ સાહેબનો ચુકાદો)

એક લુહાણા સામેના એક ભાટિયા સીને કાઢી લઈ જવાના
આરોપવાળા મુકદ્દમાનો ચુકાદો.

ફરિયાદીની આખરે વિષે મેલ્ટ્રેટ ઉચ્ચારેલો અભિપ્રાય

મેલ્ટ્રેટના સાક્ષીઓની જુગાની સામે દીકા.

કેસવજ દેવકરજી નામના એક લુહાણા સામે હીરજી વીરવંદ નામના ભાટિયાએ પેતાની પરજીલ્લી જી કુંવરબાઈને કાઢી લઈ જવાનો આરોપ મેલ્ટ્રેટ તેને લગતા મુકદ્દમાનો ચુકાદો ગ્રંથ કાલે મેદાનની પોલિસ કોર્ટમાં મેલ્ટ્રેટ મી. કરસનદાસ છબીલદાસે આપ્યો હતો. ફરિયાદી તરફથી મી. કામદાર સોલીસીટર અને તહોમતદાર તરફથી મી. વેલીન્કર ને મી. હોમમજબાર, શીરાજ ફરિદુર વગેરે હાજર થયા હતા.

મેલ્ટ્રેટ પેતાનો ચુકાદો બપોરના અઢી ગાગે વાંચવાનું સર મીયુઃ ને એક કલાક પૂરું કીધું હતું.

તહોમતદાર સામેના આરોપ: મેલ્ટ્રેટ ચુકાદો આપતાં બહુવિધ કે આરોપી કેસવજ દેવકરજી ઉપર દિ'દી પીનલકોડની ૪૬૮મી કલમમાં નિયુક્તિ આરોપ મેલવામાં આવ્યો છે. એ આરોપ એવી સતબળનો છે કે તા. ૮મી મે ૧૯૦૫ને દીને યા તે આશરે આરોપી, કુંવરબાઈ નામની એક પરજીલ્લી સીને કુંસલાવીને નસાડી લઈ ગયો હતો; કે જે સી ફરિયાદી હીરજી વીરવંદની બાવડી થતી હતી, કે જે સીને આરોપીએ મળકુર હીરજી વીરવંદની બાવડી તરીકે બહુ હતી. અથવા તેમ બહુવાનું તેને કાચુ હતું. કે જે સીને તેણી કેસવજ દેવકરજી સાથે આડે બંધાર રાખે એવી નેમથી મળકુર હીરજી વીરવંદને ત્યાંથી નસાડી લઈ જવામાં આવી હતી. આરોપી એ વાંકોના ધનકાર કરે છે. તા. ૫મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૫ને દીને આરોપીએ આ કોર્ટ સન્મુખ ખુલાસો કર્યો હતો. જેમાં તે બહુવિધ છે કે તે તા. ૮મી મેને દીને પેતાનું બીલાનું છાંડી ન રાકે બેઠ્યો બિમાર હતો અને તે કુંવરબાઈને કુંસલાવી લઈ ગયો હતો નહિ.

દમજીમાં કુંવરબાઈની હાજરી: કુંવરબાઈનો દમજીમાં તહોમતદાર સાથે મેલાપ થયો હતો. તે વિષે દમજીના સાક્ષીઓએ જે જુગાની આપી છે તે વિષે આરોપી કહે છે કે તે દમજી ખાતે પેતાના માંદા પરેલા નોકર વસનજીને એલા ગયો હતો અને ત્યાં કુંવરબાઈ તેને અકસ્માતથી મળી મથ હતી. કુંવરબાઈ સાથે એકજ ગાડીમાં દમજીથી વાપીરોડ રેલ્વેન સુધી હાંકી જવાના બનાવ વિષે તે કહે છે કે તે માત્ર સંભવાને ખાતર કુંવરબાઈને હાંકી લઈ ગયો હતો. તેનો ખુલાસો વાંચી બેતાં તે એવો ખ્યાલ આવે છે કે દમજી ખાતેની કુંવરબાઈ સાથેની તેની ચુલાકાવ બહુધારેથી થઈ ગઈ હતી. અને તે કુંવરબાઈને પેતાના નોકર વસનજીના એક પરજીલા તરિકે બેઠ્યો હતો. અને તેઓ વચ્ચે કંઈ આડે બંધાર હતો નહિ.

આરોપીની બિમારી: આરોપીએ તા. ૮મી મેની પેતાની બિમારી પુરવાર કરવા મટે પુષ્ટજી જુગાની રજૂ કરી છે. તે જુગાની બે તબીબો, ડૉક્ટર હાંકરની તથા ડૉ. ખાન્ન અબ્દલ્લીની, એક ખાસના હિમાયતી લખમશી હીરજી મહસરીની, એક તબીબી વિદ્યાથી તથા દસ ધીન્ન સાક્ષીઓને આપરદાર વેપારીઓ બહુવિધમાં આવ્યા છે. આરોપીએ તા. ૮મી મેની પેતાની બિમારી પુરવાર કરવા મટે બોલાવેલા એ ૧૪ સાક્ષીઓ ઉપરાંત તેણે ધીન્ન સાત સાક્ષીઓ એવું દેખાડવાને બોલાવ્યા છે કે કુંવરબાઈ તા. ૮મી મેને દીને ગુમ મથ ગઈ તેની અગાઉ ચાર વરસ થયા આરોપી તેણીના વારવારની સંમતિથી તેણી

મેટે બેભિચાર કરતો હતો. એ સાત સાક્ષીઓ ઉપરાંત તેણે દસ્તાવેજ લુપ્તાની રજૂ કરી છે, જે દસ્તાવેજે ફરિયાદીની બાચડીને આરોપી ઉપર હાથેલા પત્રો છે. તા. ૮મી મે ૧૯૦૫ને દિને ફરિયાદીની બાચડી ગુમ થઈ ગઈ તે અગ્રાહ આરોપી ફરિયાદીની સંમતિથી તેની બાચડી મેટે આડે બંધવહાર રાખતો હતો, એવી દલીલના ટંકમાં તેણે એ પત્રો રજૂ કર્યા છે. આરોપી કુંવરબાઈને કુસલાવી હથ ગયેલ હતો એવું પુરવાર કરવા મેટે ફરિયાદ પક્ષે ચાર સાક્ષીઓ જેઠાઈ, મથુરાદાસ, દુલ્હરીદાસ, બીમલાઈ અને કુંવરબાઈના સાથ સુંદરદાસને રજૂ કર્યા હતા. એ ઉપરાંત તેઓએ દમણના ૬ સાક્ષીઓ એવું પુરવાર કરવા મેટે રજૂ કર્યા છે કે આરોપીના નોકરે દમણ ખાતે તા. ૨૨મી જુનને દિને એક ઘર બાંહે રાખ્યું હતું તે આરોપી તથા કુંવરબાઈ દમણ ખાતે સાથે રહેલાં હતાં; કે તેઓએ જાણે ધણી-ધણીઆણી હોય અથવા તો તેઓ આડી મિત્રાત્મારીમાં રહેલાં હોય. ફરિયાદપક્ષે એક બીજા સાક્ષી નામિ રૂપસીંગ મથુરાદાસની લુપ્તાની એવું પુરવાર કરવા રજૂ કરી છે કે આરોપી ૧૯૦૫ના એપ્રિલ માસમાં કુંવરબાઈ સાથે આડે વહેવાર રાખતો હતો અને તેના ટંકમાં તેઓએ ત્રણ પત્રો રજૂ કર્યા છે. એકઝીબીટ “ એ ” કુંવરબાઈના હાથ દસ્તાવેજમાં છે. બ્યારે એકઝીબીટ “ બી ” ને બી ૧ આરોપીએ કુંવરબાઈ ઉપર હાથેલા પત્રો છે. અને જે કુંવરબાઈ ગુમ થવા પછી એક અઠવાટિયે તેણીના કબાઠ-માંથી ફરિયાદીને મળ્યા હતા. એ સઘળી લુપ્તાની ચુકાદામાં નોંધાય છે.

કુંવરબાઈનાં લગ્નને ફરિયાદીની મંજૂરીયાત: ચુકાદામાં ફરિયાદ પક્ષ તથા આરોપી તરફથી ચુકાદાને રીતે ચલાવવામાં આવ્યો હતો તે ઉપર ટીકા કરતાં જણાવ્યું હતું કે: બન્ને બાજુએ સાક્ષીઓની ઉલટપાલટ તપાસ બીનજરૂર હોવાથી હતી અને ફરિયાદપક્ષે તબીબ સાક્ષીઓને જે સવાલો પૂછ્યા હતા તે કોર્ટમાં પૂછવા કરતાં યુનિવર્સિટીની શિક્ષામાં પૂછવાને વધુ હાથક હતા. ચુકાદામાં મુદ્દાઓ ઉપર બોલતાં મિલ્લેટે જણાવ્યું હતું કે: કુંવરબાઈનાં લગ્ન ૧૮ વર્ષ ઉપર ફરિયાદી સાથે વિધિપૂર્વક થયાં હતાં અને તેથી કુંવરબાઈ તેની હકદાર બાચડી હતી એવું કું કરાવું કું. આરોપી જણવેલો હતો કે કુંવરબાઈ ફરિયાદીની બાચડી હતી. ફરિયાદીએ પોતાની બાચડી સાથે અણધરતો બંધવહાર રાખવાની આરોપીને પરવાનગી આપી હતી એવી બચાવ તરફથી રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલ ઉપરથી કાચડા સંખળી સહાઈતો રજૂ કરી કરાવ્યું કે ફરિયાદીએ એવી જે પરવાનગી કે મંજૂરીયાત આપી હોય તે તેણે તા. ૨૭મી એપ્રિલે પાછી ખેંચી લીધી હતી. ફરિયાદી જણવેલો હતો કે તેની બાચડી આરોપી સાથે અણધરતો બંધવહાર રાખતી હતી અને તેને આટલાય કરવાના કરાવણ પગલાં તેણે કર્યાં હતાં નહિ. એટલું જ નહિ પણ તેને બંધવહાર આદર રહે એવું તેણે હાથકું હતું. અને તે આરોપી પાસેથી નાણાં લઈ પોતાની બાચડીની આવક ખાતો હતો. કુંવરબાઈએ આરોપી પાસેથી જુદી જુદી વેળા નાણાં મંગાવતી વેળા હાથેલા કાગળોના ફક્કા વાંચી મિલ્લેટે તે કાગળો ઉપર ટીકા કરતાં જણાવ્યું હતું કે એ કાગળોમાં જે નામોરસી ભરેલી હકીકતો આવેલી છે તે કરતાં વધુ હીનસ્પતિ ભરેલું શું હોઈ શકે? એ સમજા કાગળો નામોરસીના રથલ સમાન છે અને તે ઉપરથી ખુદલું જણાય છે કે ફરિયાદી એક દલાલ હતો અને પોતાની બાચડીની આવક ઉપર ગુજરાન કરતો હતો, તે કાગળો એવા છે કે કોઈપણ ધણી તે મેટે રાશભાવ અને એવો ધણી કોર્ટની દીલસોટાને પાત થઈ શકે નહિ. પોતાની બાચડીની કમાણી ખાનાર એક ધણી તરફ કોઈપણ કોર્ટ કરાવણ દીલસોટા કેપાડે નહિ કે જેણે સઘળું સ્વમાન અને લાજ ગુમાવી દીધાં છે.

નકી કરવાનાં મુદ્દાઓ: મારી સંખુજ રજૂ થયેલી લુપ્તાની ઉપરથી ચાર મુદ્દાઓ નકી કરવાના છે

- ૧ કુંવરબાઈ ફરિયાદી હીરજી વીરવંદની બાચડી છે કે ?
- ૨ આરોપી તેણીને તા. ૮મી મેને દિને નસાદી લઈ ગયો હતો કે ?
- ૩ તે ફરિયાદી હીરજી વીરવંદની બાચડી ચાલુ છે એમ તે જણવેલો હતો કે ? અથવા તેમને જણવાનું કઈ કારણ હતું ?
- ૪ તેણી મેટે આડે બંધવહાર રાખવાની નેમથી આરોપી તેણીને નસાદી લઈ ગયો હતો કે ?

પહેલા અને ત્રીજા મુદ્દાઓ સાથે બચાવ પક્ષના ધારાના હિમાચલીઓએ કાંઈ વાંધો લીધો નથી. બે મુદ્દાઓ સંબંધમાં મારી સન્મુખ રહ્યું થયેલી જુલાની એટલી બધી સંપૂર્ણ છે કે તે સવાંધો લેવાની કાંઈપણ કોરોસ કરવી તે વખતની ફેાકટની બરબાદી કરવા સમાન થઈ પડતે.

બ્યારે ત્રીજા મુદ્દા સાથે વાંધો લેવામાં આવતે તો ફરિયાદીની સંમતિને લગતા આરોપીના બચાવને અનુસરતો થઈ પડતે નહિ. ફરિયાદી, તેના લાઇ દાખોદર, સુદરદાસ ઉમરશી તથા હંસરાજ મુરારની જુલાની ઉપરથી પહેલો મુદ્દો કું હકારમાં કરાડું છું. ને પૂરવાર થયેલું કરાડું છું કે કુંવર-બાઇ આશરે ૧૮ વર્ષની વાત ઉપર ફરિયાદી ભેડે કાયદાપૂર્વક રીતે પચાવી હતી.

ત્રીજા મુદ્દાની બાબતમાં બચાવપક્ષના ધારાના હિમાચલીઓએ કાંઈ વાંધો લીધો નથી અથવા તો એવી દલીલ રહ્યું કરી નથી કે કુંવરબાઈ વાદી હીરજી વીરવંદની કાયદાપૂર્વક મદોરદાર છે એમ આરોપી બલ્કતો ન હતો. મારી સન્મુખ રહ્યું થયેલી જુલાની ત્રીજા મુદ્દાના સંબંધમાં કુંવરબાઇ ફરિયાદી હીરજી વીરવંદની બાચડી ચાલ છે તે આરોપી બલ્કતો હતો એમ પૂરવાર કરવા માટે ભેઈએ તે કરતાં વધુ છે. એ પત્રવ્યવહાર આરોપીએ રહ્યું કર્યો તે, તેમજ પુનશી હીરજી, રાજારતન, અને મુલવંદની જુલાની ખુલ્લું પૂરવાર કરે છે કે કુંવરબાઇ મુગ થઇ તેની પાંચ વર્ષ અગાઉના આ આરોપી બલ્કતો હતો કે તે ફરિયાદીના બાચડી થતી હતી અને તેથી કું ત્રીજા મુદ્દો પછી હકારમાં કરાડું છું. એ બે મુદ્દા વિચાર કરવા માટે બાકી રહ્યા છે તે બીજા અને ત્રીજા મુદ્દો છે.

વહોમતદાર કુંવરબાઇને કાઢી મરો નથી: જુલાની ઉપરથી કાઢી એવા સાર ઉપર આવી હતી કે તક ટમી મેંએ આરોપી કુંવરબાઇને કાઢી મરો હતો નહિ. સાક્ષીઓની જુલાની ઉપર દીકા કરતાં મેલકેટ બલ્કત-ન્યુ કે એડીજ એક શેફર છે. અને તેની જુલાની વદન નકામી છે, ફરિયાદીની આવક તથા અરજ ઉપર દીકા કરતાં મેલકેટ બલ્કતન્યુ કે તે એ નોકરોને રાખતો હતો અને તેઓને પચાવ આપતો હતો તે તરફ અને તેની આવક તરફ ભેઈતો તો તે હવા ઉપર જ્યતો હોવા ભેઈએ કે કાંઈ નહિ કહી શકાય એવજ સાબનથી નાણા મેખવતો હોવા ભેઈએ.

ધારાના હિમાચલીઓની દલીલો: બચાવપક્ષના ધારાના હિમાચલીઓએ એવી દલીલ રહ્યું કરી છે કે તે ધારાના ધરનારની નેમ પાર પાડવા માટે જલ્દી અને જલ્દી કલમો સાથે વાંચવી. વધુ વકસાર એ રહ્યું કરવામાં આવી છે કે જલ્દી કલમ મુજબ ભરથાર તરફની સંમતિની ગેરહાજરી હોવી ભેઈએ. એ દલીલ બહાલ રાખી શકાય એવા કાંઈ પૂરાવા રહ્યું કરવામાં આવ્યા નથી. એક પરલેલી જીને નસાડી લઇ જવાને આરોપ ખસુસ કરીને એ જીના ભરથારની વિરુદ્ધ કરવામાં આવે છે. અને ભરથારની સંમતિ ન હોય ત્યારે એ આરોપ હસ્ટી થોવવી શકે એમ જલ્દી કલમના સંબંધમાં ખુલ્લું માહુમ પડે છે. ધારાના હિમાચલીઓએ ખુલ્લી વકસાર લીધી છે કે જલ્દી કલમ મુજબ એક જીને નસાડી લઇ જવામાં આવે તે કાંઈ આસામી સામ વ્યભિચાર કરવાના ઈરાદાથી ન હોડું ભેઈએ. વધુ એ દલીલ રહ્યું કરવામાં આવી છે કે જલ્દી કલમ મુજબ ભરથારની સંમતિ સાચના વ્યભિચાર સાથે કાયદામાં વાંધો લીધેલો ન હોવાથી જલ્દી કલમની રૂને કાંઈ આરોપ પડી શકાય નહિ. એ વકસાર ખસી બાહોરવ કરી છે. પણ સાથે ચાલ રાખવાડું છે કે ભરથારની સંમતિ સાચના વ્યભિચારને જલ્દી કલમમાં કાંઈ બચાવની કસવેલું નથી. તેમાં ભરથારની સંમતિ સાચના વ્યભિચારને સિફાને ખાત કરાવ્યો નથી પણ એવી સંમતિ સાચના વ્યભિચારને કાયદાપૂર્વક કરાવ્યો હોય એમ પણ નથી. તેમાં માત્ર એટલું જ બલ્કતન્યુ છે કે એક કુંબા માટે સિફા ત્યારેજ થઇ શકે કે બ્યારે વ્યભિચાર માટે ભરથારની સંમતિની ગેરહાજરી પૂરવાર કરવામાં આવે; તેટલા માટે બચાવપક્ષના ધારાના હિમાચલીઓએ એ કાંઈ કસવાની એ કલમ વાંચવા મુજબનું છે તે રીતે કું તે વાંચી શકતો નથી. મારી સન્મુખ રહ્યું થયેલી જુલાનીમાં એડું પૂરવાર કરનાર કાંઈ પણ નથી કે આરોપી વા. ટમી મેંને દિને અથવા બીજા કોઈપણ દિવસે ફરિયાદીની જીને લઇ નવ તે કામને ફરિયાદીએ પાતાની સંમતિ બોધી હોય. સંમતિ તો એ કામ થવડું હોય તેને માટેજ હોય; કાલજ સંબંધમાં તો જુલાની ખુલ્લું ખુલ્લું પૂરવાર કરે છે

કે ફરિયાદીએ તા. ૨૦મી એપ્રિલ પછી આજીવન બચિવારને પેતાની સંમતિ આપી હતી નહિ. એ તા. ૨૭મી એપ્રિલે આદિવાળી ખટપટનો બનાવ બન્યો હતો કે જેના પરિણામમાં આરોપીના આદિવાળીએ કુવરબાઈના બાઈઓ સાથે વડા પ્રેસીડન્સી મેજસ્ટ્રેટની કોર્ટમાંથી સમન્સ કઠાવ્યા હતા. તે ઉપરાંત સંમતિ તો ચોક્કસ કામ થઈ હોય ત્યારેજ આપણે આવી આપેલી સંમતિ પણ તે કામ થયા અગાઉ પાછી ખેંચી લઈ શકાય તેવી રીતે પાછી ખેંચી લીધેલી સંમતિ અત્યુક્ત કામ થતી વખતે હરતી બોમ્બલી કહેવાય નહિ. અને તે કામને તકસીરથી નીરાણું કરી શકે નહિ.

હાલના હાખલામાં મારી સન્નુખ રજુ થયેલી જુબાની રહેજ પણ રાક વખરતી નથી કે કુવરબાઈના આરોપી સાથેના આઠ બચવહાર માટે ફરિયાદીએ ગમે એવી સંમતિ આપી હોય તો પણ તે તા. ૨૭મી એપ્રિલ પછી પાછી ખેંચી લેવામાં આવી હતી, કે જે પ્રસંગે આરોપીના આદિવાળીએ મેરકાયદેસરના અટકાવવાની ફરિયાદ કુવરબાઈના બાઈઓ સાથે વડા પ્રેસીડન્સી મેજસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં કરી હતી.

આરોપીની બીમારી-ડોક્ટરોની જુબાની સામે દીકા : સાક્ષી લીમા વિષે મેજસ્ટ્રેટે અભિપ્રાય દર્શાવ્યો હતો કે તે સાક્ષી જો એ કીધેલો છે. તા. ૮મી મેએ આરોપી મારો હતો એવો જે બચાવ આરોપી તરફથી રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો તે વિષેના બચાવપક્ષના સાક્ષીઓની જુબાની ઉપર દીકા કરતાં મેજસ્ટ્રેટે જણાવ્યું હતું કે : હું એમ માની લેતો નથી કે આરોપી જેવા શખ્સને બચાવવા બે ડોક્ટર, એક વકીલ, એક તબીબી વિદ્યાર્થી અને દસ બીજા શખ્સોએ કાવતરું રચ્યું છે પણ તેમાં એક પણ સાક્ષી એવો નથી કે જે સ્વતંત્ર સાક્ષી ગણી શકાય.

ડોક્ટર હાંડેકરની જુબાની વિષે બાકતરું મેજસ્ટ્રેટે જણાવ્યું કે : હું એ જુબાની ઉપર ક્યો બરોસો મૂકી શકતો નથી કારણકે તે જુબાની હું ધણીજ અસંતોષકારક લેખું છું. એ તેની જુબાની હું સ્વીકારું તેા મારે ડો. હાંડેકરને આ સદીના એક અદ્યુત સક્તિ ધરાવનાર તરીકે ગણવા જોઈએ. એ લાયકોવાળા તબીબ દરરોજ ૧૦૦ ધરાકની દવા કરે છે. અને કોઈપણ દર્દી ૨ વર્ષ ઉપર કેવી હાલ-તમાં હતો તે ટુરત કહી શકે છે. એવી અદ્યુત સક્તિ ધરાવતા હોય તો તેમને બેરાક આ જમાનાની નવાઈ ગણવી જોઈએ. એમની જુબાની ઉપર બરોસો રાખવો એ ધણું જોખમ બરેહું છે અને તેથી એ જુબાની ઉપર મારે કશું પણ ધ્યાન આપવાનું નથી. ડો. ખવાલ અખંડલાની જુબાની વિષે દીકા કરતાં મેજસ્ટ્રેટે બોલ્યા કે : એ સાક્ષી એવા છે કે જેમની જુબાની ખરી માની શકાય. સાક્ષી તરીકે એ ડોક્ટર તબીબ બીન બરોસાદાર છે પણ તેમનાં બીલો જે રજૂ કરવામાં આવ્યાં છે તે ખરાં છે. મી. લખમશી હીરજી મેસરીની જુબાની તા. ૮મી મેએ આરોપી મારો હતો તે જ બાબતમાં માની શકાય તેમ છે.

ફરિયાદીની વર્તણૂક સામે દીકા : જે ખતો અને રજુ કરવામાં આવ્યા હતા તે એકું દેખાડે છે કે ફરિયાદી એવો આસામી નથી કે જેની તરફ કોઈપણ કોર્ટ દીલસોટા દેખાડે. બીજા સાક્ષીઓની જુબાની પણ ધણીજ નામોશી ઉપભવનારી છે. કારણકે તે ખુલ્લું દેખાડે છે કે કુવરબાઈના બચિવારની કમાઈનો લાભ તેઓની માતા પણ લેતી હતી. એમ એક બરવાર આ કોર્ટની દીલસોટા માટે છે અને પોતાની આમદીને નસાદી લઈ જવા માટે આરોપીને સિદ્ધા કરાવવા માંગે છે. હું કોઈપણ આસામી વખરે કહું છું કે પોતાની બાયકીના બચિવારની કમાઈ ખાનાર એવા બરવાર તરફ કોઈપણ કોર્ટ દીલસોટા દેખાડી શકે નહિ. હવે એવોજ સવાલ બાકી રહ્યો છે કે આરોપી કુવરબાઈને તા. ૮મી મેને દિને ફેસલાવી લઈ ગયો હતો કે? એ (નં. ૨ પ્રાબા) મુદ્દાનો જમાણ એ હકારમાં ગણે તો યથા મુદ્દાના જેટલે કે બચિવાર કરવાના ધરાદાથી કુવરબાઈને લઈ જવામાં આવી હતી કે નહિ ? તે મુદ્દાના મુકાદા માટે કંઈ વિચાર કરવાની જરૂર રહેજ નહિ. ઉપલી દરતાનેજ જુબાની તેમજ હમ-લુના સાક્ષીઓની જુબાની નસાકી લઈ જવાની નેમ ખુલ્લી દેખાડે છે. એ નેમ સાથે /કોઈ વધિ-લેવામાં આવ્યો નથી. તેટલા મટિજ એ એકજ સવાલ ઉપર કોર્ટને ચંલેર-લક્ષ આપવાનું છે. તેને છે કે તા. ૮મી મેને દિને આરોપી ફરિયાદીની મીને નસાકી લઈ ગયો હતો કે નહિ ?

કુંવરબાઈને કાઠી લઈ જવામાં આવી નથી: સંઘળા જુબાની ઉપર ટેમજ મુકઈ માના સંભોરો ઉપર પુરવં લક્ષ લીધા પછી હું એ જીભ મુદામાંનો મુકાદો નકારમાં યાને આરોપીની તરફેણમાં આપું છું. કુંવરબાઈ યુગ તથા પછી આરોપીની સામે દમલુ ખાતે એક મહિનો અને પાંચ દહાડા પછી માલુમ પડી હતી તે બીના તેણીને નસાડી લઈ જવાના આરોપને ટોકો આપતી હોય એમ નથી. એ મુદત એટલી બધી લાંબી છે કે તે ઉપરથી આરોપી સામે કાંઈ અનુમાન કરવું આ કોર્ટ માટે યોગ્યથી થઈ પડે નહિ. એ સંઘળા કારણને લીધે હું બીબ મુદાનો મુકાદો નકારમાં આપું છું.

ઉભા કરવામાં આવેલા સાક્ષીઓ: તહોમતદાર તરફના સાક્ષીઓની જુબાની એકસ કારણોસર બીન-સંતોષકારક છે. તેના કોઈપણ સાક્ષીને હું સ્વતંત્ર કહી શકતો નથી ને કોર્ટ ના મનપર અસર થાય તેવી જુબાની તેઓએ આપી નથી. કેટલાક સાક્ષીઓ તો એ મુકઈ મા માટે ખાસ ઉભા કીધેલા જણાયા છે. પરી-ક્ષાએ એ આવે છે કે આ મુકઈ માનો મુકાદો એ માત્ર બચાવપક્ષની જુબાનીના આધારેજ આપવાનો હોયતો એ સંતોષકારક જુબાની માનવાને હું ના પાડું છું. પણ નં. ૧૭ વાળો પૂરાવા પૃથક એક એવી જુબાની છે કે જે ડોક્ટર ખનાબની આરોપીની સારવારને લગતી જુબાનીનો ભાગ ખરા તરીકે માનવાને અને કારણ આપે છે. ઉપર જણાવેલું બીબ એ ન હતો તો આ સાક્ષીની જુબાની માનવાને પણ હું સાફ ના પાડતો. મારી સમુજ પુરાતી રીતે પુરવાર કરવામાં આન્યું છે કે તેમણે એક એવા સાક્ષી છે કે જેવજુની જુબાની ધણી નાની ૧૬મી ખરીદી શકાય એમ છે. ઈબરાહીમ શાલુજી નામના શખ્સને બોડી સર્ટીફિકેટ આપવા માટે તેવજુ અબલબ જેવી હાંમત ધરાવતા હોવા એમયો. એ ઈબરાહીમ શાલુજી એ એકઠરનેા નિયમીત દરદી હતો નહિ અને તે છતાં ઉપર ૮૫કેની તપાસ પછી તેવજુ તેને તા. ૧૧મી સપ્ટેમ્બરે સખત સંધીવાથી પીડાતો હોવાની સર્ટીફિકેટ આપીને એક પખવાડીયાની આસાએશની જરૂર જણાવી હતી પણ એજ હબરાહીમ તા. ૧૫મી સપ્ટેમ્બરે કોર્ટમાં એજ ડોક્ટરની સામે રજુ થયો હતો.

ઉપરની ટીકા: ઉપર મેલફેટ ટીકા કીધી હતી કે: આરોપી તા. ૮મી મેએ કુંવરબાઈને કહાડી ગયો હતો નહિ, અને તેથી હું તેને છોડી મૂકું છું; પણ પૂરાવાની ગેરહાજરીને લીધે જ. અને ના-પુરાવાથી હું તેને છોડું છું. જુબાની ઉપરથી મારી ખારી થાય છે કે કુંવરબાઈ હજી તેના જ રક્ષણ હેઠળ છે. અને તેણે તેણીને કુપાવી શખી છે. ખરાબ દરદની તેના (આરોપીના) નાક ઉપર અસર છે તો પણ તેમની દરકાર કરતો નથી. એ અકુસોસકારક છે, કે તે કાયદાની સંજાલમાંથી છટકી બચ છે અને અને તેણે કહેવામાં સહેજ પણ આંચકો આવતી નથી કે એ આક્ષેપ તેની સામે સાબીત થતો તો આરોપીને હું જંડ બરી છટકી જવા દેત નહિ.”

વાંચનાર! મેલફેટનો આ મુકાદો લક્ષપૂર્વક વાંચો, એ વિનંતિ છે: હવે આ કેસમાં તોહમતદાર ઠા. કેસવજી દેવકરજીના વકીલ મી. વેલીન્કર બચાવપક્ષના વકીલ તરીકે હીરજી વીરથંઈની ઓરત કુંવરબાઈ સંબંધમાં કોર્ટ સમક્ષ કેવા શબ્દો ઉચ્ચારે છે તે જુઓ:

“કુંવરબાઈ જેની એક ઓરત, જે ધણા નજસ, જેવા કયલે લખે; જેણી પોતાના ભરખાર માટે શિયા મંગાવે, એક હલકી છંદમી મુબરનાર તેવી એક ઓરતને કહાડી લઈ જવામાં આવી હતી એણે કહેવું કાંઈપણ રીતે કણક રાખી શકાય નહિ! હું કહું છું કે તેણી પોતાની મરજથી થઈ હતી.”

આ કેસનો મુકાદો આવી ગયા પછી મુંબઈનું ‘સાંજવર્તમાન’ પખ તા. ૧૮મી જાને-વારી ૧૯૦૬ના અંકમાં ‘લાટિયા સંસારમાં સડો-નાતના કહેવાતા આગેજાનોની ફરજ’ એ મથાળા નીચે અચલેખ લખતાં કુંવરબાઈના સંબંધમાં જણાવે છે કે:

“વેલી કુંવરબાઈ પણ કોઈ જાણી જોણા ઓરત જણાય છે કે જેણીને જરીબાઈમાં પોતાના ધણીની હુંક આવક ઉપર સંતોષ નહિ પડતાં હરામ મોજગોખને આધીન થઈ આજે કોમમાં એક લાંબનરપ થઈ પડી છે.”

વાંચનાર આ ઉપરથી વિચાર કરવાનો છે કે લાટિયા કોમ કે જેમાં કન્યાની અતિ આજંતના પરિણામે કેટલાક પુરુષોને છંદમી પર્વત વાંદા રહેવું પડતું હતું તે કોમના એક

ગરીબ બાટિયાની પરણેતર ઝોરતને, તેની મરીખીને લાભ લઈ પોતાના સ્થળતા સિંહના જોરે વ્યભિચાર કરવો: અને એ ધૃષ્ટિ કામથી સંતોષ ન પકડતાં તે ગરીબનું ઘર લંબાવવાનો નિર્ણય પ્રમાણ કરવો તે કામ કેટલું અનીતિમાન અને હુકમને કંપાવનાર છે? પણ હા કેશવજી દેવકરજી અત્યારે આ દુનિયામાં નથી એટલે તેમના સંબંધમાં અમે જરાય દૂર ટીકા કરવા માગતા નથી: પણ ભાટિયા હીરજી વીરમંદની પરણેતર સ્ત્રી બાઈ કુંવરબાઈની નીતિ રીતિનો ખ્યાલ તો એજસ્ટ્રેટનો ચુકાદો તથા વર્તમાનપત્રોની ટીકાથી સર્વને આવી ગયો હશે:

હવે રાજકોટના મહાજને જે વ્યભિચારપત્ર બાળકોને લોહાણા ઠરાવવાનું અપરિત કૃત્ય કર્યું તે કુંવરબાઈ, જે આ ભાટિયા હીરજી વીરમંદની પરણેતર સ્ત્રી હોય, અને તેણીને ઉઠાવી જવાની દરિયાદી તેના પરણેતર ધણીએ મજકુર હા. કેશવજી દેવકરજી ઉપર કરેલી તેજ હોય તો આ કેસનો ચુકાદો, અને બીજાં અવતરણોની એ વાત નિર્વિવાદ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે સહરકુ બાઈ કુંવર બાઈ ભાટિયાણી તે હા. કેશવજી દેવકરજીની પરણેતર કે પુનર્લંબન કરેલી પત્ની નહિ પણ એક રખાત સ્ત્રી છે. અને એવી રખાતના પેટના બાળકોને લોહાણાઓમાં ભેળવી કાઢી પણ જાત્યાભિયાની લોહાણાઓમાં પોતાની જાતિના પવિત્ર લોહીમાં બિયારો થવા દેવાનું છુએ જ નહિ અમારા સાંભળવા પ્રમાણે સહરકુ ભાટિયાણીબાઈના જીવનની કાચીદોશી ખુદ રાજકોટમાં કેટલાક અટપટી બેવાણો જેવા કારસ્તાનીઓએ લોહાણાઓને અંધારામાં રાખ્યા છે; અને જે આવી ધૃષ્ટિ બાળતો એક લોહાણો બચ્યો જણે તો જે લોહાણાઓ પોતાની દીકરીઓના સંબંધ કરતી વખતે પરણેતર ઝોરતની સંતતિને પ્રથમ પસંદગી આપે ને પુનર્લંબનની ઝોરતની સંતતિને બીજા નંબરે ગણે તેજ લોહાણાઓના વંશધરો દેખીપાખીને પોતાની દીકરીઓ વ્યભિચારપત્ર પ્રભને આપી પોતાની જાતિમાં કુળ ગૌરવ ને પ્રતિષ્ઠાને કલંકિત કરવાનું સ્વપ્ને પણ ન છુએ એ તો સાવ સમજાય તેવી વાત છે. તો પછી રાજકોટની લોહાણાની આખી ન્યાત જે આટલી બધી હકીકતો જણતી હોત તો તેને લોહાણા ઠરાવવાનું નામોશી બરેલું, કુસંપ અને અસ્પર્શમાં અસંતોષનો અગ્ની સળગાવવાનું પગલું તો બરે જ કેમ ?

પણ એ બાબત ઉપર વિચાર કરવાનું પાછળ રાખી, અહીં હવે હા. કેશવજી દેવકરજીની આ કેસમાં આપેલા ચુકાદા પછીની છાંડગી બેઠકો.

એવું કહેવાય છે કે આ ભાટિયાણી બાઈને ત્યારપછીથી કેટલોક સમય છાની રીતે બહારગામ રાખેલી; ને પછી તેને કેશવજી દેવકરજી મામલો જાત થયા પછી સાથે રાખેલી. કેશવજી દેવકરજીની પરણેતર સ્ત્રી હયાત હતી. આરે આ ભાટિયાણી બાઈને સાથે રાખી ત્યારે કેશવજી દેવકરજીની માતૃશ્રીને પોતાના દીકરા કેશવજીનું આ પગલું બીલકુલ અનુચિત લાગવાથી, અને આવો બ્રહ્મચાર તે વૃદ્ધ માતાથી સહન ન થવાથી તે માતાજી પોતાના દીકરા કેશવજીથી જુદી રહી હતી.

સમય જતાં હા. કેશવજી દેવકરજીને આ રખાત ભાટિયાણી બાઈથી થયેલ એક બાળક મરી જવાથી પોતાના દીકરાના દેહાન્ત થવાની ખબર ન્યાતના ચાનાઈ મારફતે જાણિ ભાઈઓને આપી અને સ્પષ્ટાને ગયા પછી ખબર પડી કે આ મરણ પામેલો છાંડરો તેની રખાત ભાટિયાણીનો છે તેથી ન્યાતમાં અકચાર થઈ ને કેશવજી દેવકરજી કરેલા છબ માટે તેની પાસે મહાજન તરફથી જવાબ માગવામાં આવ્યો. આથી કેશવજી દેવકરજી પોતાની થયેલી બૂલ માટે ન્યાતની મારી માગી; પરંતુ અવિધ્વમાં મહાજનના કહેવા પ્રમાણે કુલ્લુલાત

ન આપવાથી સન ૧૯૧૩માં તેમની સાથેના અનેના શ્રી કચ્છી લોહાણા મહાજને બચકાર બંધ કરવાનો ઠરાવ કોર્ટ; સરકાર ઠરાવ મુજબના શ્રી કચ્છી લોહાણા મહાજનના હસ્તરમાં જે પ્રમાણે છે તેની નકલ નીચે મુજબ છે:—

ઠરાવ: તા. ૨૭મી-ઓગસ્ટ સન ૧૯૧૩ ને રોજ રોડ કરમશી કામજના પ્રમુખપણા હેઠળ જ્ઞાતિની સભા શ્રી હરીઆસ્થાનમાં એકત્ર થયેલ, જે વખતે થયેલ કામજની હકીકત:

૬૧. કેસવજી દેવકરજી રહેવારી કચ્છ બહેસરવાળો તથા હાલે મુંબઈવાળાની બાબતમાં એવો ઠરાવ કરવામાં આવે છે કે મઈ વખતે મળકુર કેસવજીએ એવી કબુલાત આપી હતી કે આવતી બિડીયામાં હાજર થઈને મારી રખાચત લાડિયાણી તથા તેને પેટ મારાથી ઉત્પન્ન થયેલા સંતાનોને હું મારા કુટુંબના સાથે આપવા હજી નહિ. તે બદલ તથા લોહાણા જ્ઞાતિમાં લોહાણા તરીકેના કોઈપણ હક મળકુર રખાચત લાડિયાણીને જાણવા હજી નહિ. તેની કબુલાત આપીશ; પણ મળકુર કેસવજીએ આજની સભામાં હાજર થઈને ઉપલી કબુલાત આપવા ના પાડી અને ફક્ત એટલું કહ્યું કે આજકાલ મુખી મળકુર લાડિયાણી તથા તેને પેટ થયેલાં સંતાનોને આપણી જ્ઞાતિ (સોડાણા) તરીકેના હકો જાણવા મેં મારી બૂલબૂલથી ઠીકા છે તે બદલ મારી માથું કું. પણ હવે પછીની કોઈપણ કબુલાત હું આપી શકતો નથી. એ ઉપરથી, એવો ઠરાવ કરવામાં આવે છે કે જે બાબતમાં મળકુર કેસવજીને હાજર થઈને ત્રણ સભાઓ થઈ તક આપવામાં આવી છે, છતાં પણ એઓ પોતાની હક મૂકતા નથી તેથી એમની સાથે જ્ઞાતિવહેવાર બંધ કરવામાં આવે છે.

ઉપર મુજબનો ઠરાવ આજરોજ સેડો મળેલ મહાજને એકત્ર થઈને કરવામાં આવેલો છે.

(સહી) કરમશી કામજ

મુંબઈના કચ્છી લોહાણા મહાજને ઉપરનો ઠરાવ કરી મળકુર ૬૧. કેસવજી દેવકરજી સાથેના બચકાર બંધ કોર્ટ ત્યાર પછી તેની પરજીતર સ્ત્રી એકાદ બે વર્ષને અંતરે મરી ગઈ હતી એમ કહેવાય છે. અને ૬૧. કેસવજી દેવકરજી તેમનો દેહાન્ત થતાં મુખી પંક્તિબહાર રહ્યો હતો.

૬૨. કેસવજી દેવકરજીના દેહાન્ત પછી આ લાડિયાણી બાઈએ પોતાના સંતાનોને લોહાણામાં સાંસારિક સંબંધ કરવા માટે પ્રયાસો કરેલા હશે, પણ મુંબઈના કચ્છી લાઈઓમાં નહિ શાવવાથી તે બાઈએ કાઠિયાવાડ તરફ તબ્દ દોડાવી અને રાજકોટમાં કુશાલ નાખવાને બીજા હેતુઓ સાથે આ હેતુ પણ હોય એમ લોકો માને છે.

રાજકોટમાં બાપાર ખાતમા પછી ત્યાંની જ્ઞાતિની પરિસ્થિતિનું અવલોકન કરી જટલાક બોલકણા તથા ખટપટી બકિતઓથી પરિચિત થવામાં તેમને સુસ્થેશી વધુ ન પડે એ સ્વાભાવિક છે અને પોતાના એ પ્રયાસમાં ચળકતા સિકકાના બેરે એ બાઈ ફાવી અને ધોરાણના મૂળ વતની (પણ હાલ મળકુર) કરીને રાજકોટમાં વસતા હોવા એમજો) લોહાણા ૬૨. વસનજી લીલાધર જોરામની પુત્રી બાઈ સુરજી વેરે પોતાના દીકરા મેઘજીનું સગપણ કરવામાં આવ્યું અને તેની કુટુંબ હકીકત રાજકોટમાં પ્રસિદ્ધ થતા “લોહાણા કિતેચ્છુ” પત્રના તા. ૫મી જુલાઈ ૧૯૨૩ના આંકમાં સ્થાનિક ખબરો નીચે, નીચે મુજબ છપાઈ છે:

“સગપણ : તા. ૩૦-૬-૨૩ના રોજ ધોરાણના રહીશ ૬૨. વસનજી લીલાધર જોરામની પુત્રી બાઈ સુરજી સગપણ શ્રી અંબર મધ્યે કેસવજી દેવકરજી લોહાણીના દીકરા મેઘજીવેરે કરવામાં આવ્યું છે. જ્ઞાતિને દાદ થનાર જોરામ હસ્તેક કાનજી હાજરવાળા તક માટે વસુલ થયેલ છે ને નીચે મુજબ બહેર સંજાવત કરી છે:

૩૧. ૨૫૧ મહાજનની વાકમાં
૫૧ બોડીયામાં

૩૧. ૨૫ અનાચાકમ
૧૦૧ બાજાકમ

૧૦૧ પાંજરાપોષ
૫૧ નદીને કાંઠે જમ્યામાં

૫૧ ગાંધાલયની જગ્યામાં
૨૫ સેવાસમાજ

૬૫૬

તે ઉપરાંત બીજી સખાવત શેડીક કરી છે, જે આ સગપણ બાબતમાં દલાલ કા. ખટાઈ હરીભાઈએ ખાસ મહેનત લીધી છે, તેમજ જ્ઞાતિના કેટલાક સંભાવીત મુદ્દરો પણ હાજર હતા.”

(લો. હિતેશ્વ તા. ૪-૭-૧૯૨૩.)

આ સગપણની ખબર જ્યારે મુંબઈમાં કચ્છી લોકોએ જાણીને વાંચવામાં આવી ત્યારે જ્ઞાતિમાં વ્યભિચારોત્પન્ન પ્રજાને લોકોની દીકરીઓ આપવાનો અનર્થ અટકાવવા મુંબઈના શ્રી કચ્છી લોકોએ મહાજનને તાર તથા વિસ્તૃત પત્ર આ સંતાનોની ખરી સ્થિતિથી વાકેફ કરવા રાજકોટ લોકોએ મહાજનના પ્રમુખ શ્રીમુત ગોવર્ધનદાસ લાધાભાઈ ઉપર લખ્યો; તે કાગળની નકલ નીચે મુજબ :—

ક. લો. મહાજનને લખેલા પત્રની નકલ.

“શ્રી હરિચરિયાન, મુંબઈ.

બી. ને. વી. ૧૦ રવેલ સ. ૧૬૭૬.

તા. ૮-૭-૨૩.

“શ્રીમુત રા. રા. ગોવર્ધનદાસ લાધાભાઈ તે શ્રી રાજકોટના લોકોએ મહાજનના પ્રમુખશ્રી જોગ શ્રી રાજકોટ.

વિરોધ લખવાનું છે તા. ૫મી જુલાઈ સન ૧૯૨૩ના ‘લોકોએ હિતેશ્વ’ના અંકમાં વાંચવામાં આવ્યું છે કે તા. ૩૦-૬-૨૩ના રોજ ધોરાણના રહીશ કા. વસનજી લીલાધર બેરામની પુત્રી બાઈ સુરજલું સગપણ શ્રી અંબર મધ્યે કેસવજી દેવકરજી ચોથાણીના દીકરા મેધજી વેરે કરવામાં આવ્યું છે. જે ઉપરથી અત્રેના મહાજનશ્રીઓએ આજરોજે એવો કસાવ કર્યો છે કે કા. કેસવજી દેવકરજી ચોથાણીનો કહેવકતો છોકરો મેધજી તેની રખાસલ સ્ત્રીના છોકરો હોવાથી તથા એ છોકરાનો તથા તેની માનો આપણા મહાજનથી કોઈ જાનનો સંબંધ ન હતો ને નથી તથા એ મરનાર કેસવજી દેવકરજીને પણ એ કારણે જ્ઞાતિથી બહાર રાખવામાં આવેલ હતો તેથી આ સગપણપરથી લગ્ન ન થાય તે મટિ જનતા ચલ કરવા માટે આ બાબતની આપશ્રીઓને આ પત્રથી તથા તારફારા ખબર કરી બહેર કરી દેવાનું કરતાં તે અત્રે મહાજનશ્રીઓના ફરમાનથી આપને લખી જણાવીએ છીએ તે જણ્યો તથા ને મુજબ આપશ્રીને આવતી કાલે તાર પણ કરી દેવામાં આવશે.

આશા છે, આ બાબતમાં આપ આપનો દરેક લાગવજ વાપરી આપણી જ્ઞાતિમાં થતો અનર્થ દુરતજ દૂર કરશે. કારણ કે આવી રીતે રાખેલી શરોનાં છોકરાઓને આપણા જ્ઞાતિ ભાઈઓ પોતાની દીકરીઓ આપવા દેવાનું શરૂ કરશે તો આપણી જ્ઞાતિની ફસા કેવી થઈ જશે તે આપ રહેને સમજી શકો તેમ છા. મરનાર કસર કેસવજી દેવકરજીની રખાસલો અત્રેની જ્ઞાતિમાં પગ પેસારો ન થઈ શકવાથી તમારા તરફ અજબ પ્રદેશમાં આવી પોતાને લોકોની તરીકે ગણાવી કેટલાક અધમ સહાયકોની મદદથી આપણી જ્ઞાતિને બારે જુલાવામાં નાંખી આપણી જ્ઞાતિને મહાજન ધક્કો પહોંચાડી રહી છે ને માટે આપશ્રી જનરું દરેક કરી આવો જાણીતું કૃત્ય થતો અટકાવી દેશે એવી આશા છે. જોગ અજગ

લી. મહાજનશ્રીઓના હુકમથી

કા. શિવદાસ આંપસિંહ તે

શ્રી ક. લો. મા. ના જોડીઆ માનદ મંત્રી ના પ્રણામ.”

રાજકોટ સમસ્ત જ્ઞાતિ મહાજન.

રાજકોટમાં આશરે ૧૫૦૦ થી વધુ ધરની બોહાણા બાઇઓની વસતી છે: તેમાં પાંચ તકો છે: ૧ કોઠારીઆના નાકાનું તક: ૨ ગોવા નાગજનું તક: ૩ કાનજી ભગતનું તક: અને બીજાં બે: આ પાંચ તકોમાં કહેવાય છે કે: ૧-૨ તક ગોટાં છે. જોમનાં કામ વાસણો જુદાં સ્વતંત્ર છે અને દરેક તકો પોતપોતાનો વહીવટ ચલાવે છે. આ પાંચ તકોનું એકત્ર મહાજન કરવા શ્રીયુત કોટક સાહેબે પોતાના વખતમાં ધારાધારણા ધડીને પસાર કરાવ્યાં. શ્રીયુત કોટક સાહેબ રાજકોટમાં રહ્યા ત્યાં સુધી તો દીક દીક ચાલ્યું; પણ પછીથી મતભેદોના અશિષ્ટિએ આ મહાજન નિદ્રાવશ થયું ને કલક કંકાસ વધી પડ્યો: તે સંબંધમાં 'બોહાણા હિતેચ્છુ' માં અવારનવાર ચર્ચાપત્રો છપાયલાં, તે ઉપરથી જાણી શકાય છે. હજી સગપણ-લગ્ન આદિ શુભાશુભ પ્રસંગના દાદ દરેક તકવાળા પોતે જુદા જુદા પોતાના તક માટે વસુલ કરે છે. અને દરેક તકનો વહીવટ આગળની માફજ ચાલે છે: પાંચ તકમાં કુસંપ અને મતભેદ આલ્યા કરે છે. અને કેટલીકવાર તો 'પ્રમુખ કહે કું પ્રમુખ નથી ને સેકેટરી કહે કું સેકેટરી નથી' તેવી દરિયાદ પણ બાઇ જોધવજી રવજી આપાએ ખુલ્લી રીતે કરી હતી. કોઠારીઆના નાકા તથા ગોવા નાગજન તકવાળા શ્રેઠીઆઓએ તો એક વખત શ્રીયુત કોટક સાહેબ પાસે ખુલ્લું જણાવ્યું હતું કે: 'હાજની નિમાયલી કમિટી નિમાયથી કામ કરતી નથી માટે અમે કામ વાસણ સોંપ્યું નહિ:'

આવા પાંચ તકોના એકત્ર મહાજનના નામે એક જાતિ મતભેદનો, જ્ઞાતિમાં કલક-કંકાસ ને અસંતોષના બીજ રોપનારો નિર્ણય કરવામાં આવે તે પાંચ તકોના ૧૫૦૦ થી વધુ ધરના બધા બોહાણાબાઇઓની મંજુરીથી થયેલો છે એવું માની સદાય કે નહિ તે એક પ્રમ છે.

હવે આ પ્રમને વિચારવાનું જ્ઞાતિબાઇઓને સોંપી આપણે તા. ૧૯મી જુલાઈ ૧૯૨૩ના 'બોહાણા હિતેચ્છુ'ના અંકમાં આ ધટના સંબંધે જે હેવાલ પ્રગટ થયો છે તે તરફ નજર કરીએ.

‘રાજકોટનું સમસ્ત મહાજન’

તેમાં પસાર થયેલા કરાવો

મહાજનમાં અપુર્વ ઉત્સાહ

મત તા. ૭-૭-૨૩ના રોજ મુંબઈવાળા કેસવજી દેવકરજીના પુત્ર શ્રી. મેધજીનું સગપણ ધોરાવાળા વીસનજીની પુત્રી સાથે થયું હતું. જે વખતે જ્ઞાતીના આગેવાન શહેરમાં લાવી હેવા હાજર થયા હતા. સગપણ થયા પછી બીજે દીવસે શ્રી. મેધજીની માતુશી ભાડીયાણી છે અને મુંબઈના કચ્છી મહાજનની પંકતીબદાર છે તેણે જાહેર થતાં અંગ્રેજી સેકેટરીએ સમસ્ત મહાજન એકઠું કર્યું અને રા. ગોરખનંદાસ કરમસીના પ્રમુખપણા નીચે જાહેર ચર્ચા થતાં ઉપરનું સગપણ રદ કરાવ્યું અને મહાજનનો દાદ પાછો મોકલ્યો. સદરજી બાળતમાં દલાલ ખટાકેએ અંગ્રેસર લાગ લીધેલ હોવાથી તેનો રૂ. ૫૧ દંડ કર્યો. અમારે આ વખતે જાહેર કરવું પડ્યું કે બાઇ બાડીયાણી છે તે વાત સગાઈ થયા પહેલાં ધણી જાણતા હતા.

ત્યાર બાદ ત્રણ રવીવાર તા. ૧૫-૭-૧૯૨૩ના રોજ મહાનનવાડીમાં રા. ગોરધનદાસ લાધા-ભાઈના પ્રમુખપણા નીચે સમસ્ત મહાનન કેટલીક આવેલ અરજીઓ નિકાલ કરવા થયું હતું.

ઉપરોક્ત પ્રસંગે સદરજુ મેધણ કેસવળને જ્ઞાતિમાં અનેનું મહાનન લેવાના છે જેની અફવાથી થોકાંને મોટી સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી. સરખાતમાં વાસ્તુસર હાજર રહેલા કમીટીના મેમ્બરોનાં નામો લખાયા બાદ પ્રમુખ સાહેબે આવેલ અરજી ચોક્કસ હોવા ગોઠવની અરજી નાંચી સંબંધીની હતી. સામો પ્રશ્નકાર ખમર આપ્યા છતાં હાજર નહીં હોવાથી તેમજ સદરજુ પ્રશ્નકારે પોતાને ખમર આપ્યા તે વખતે સહી કરતી વખતે ઉર્જત જવાબ સરકચુલરમાં લખી મોકલ્યાં હતો છતાં મહાનને તેના ઉપર દયા લાવી હોવા ગોઠવની અરજીઓ જવાબ આપવા એક અઠવાડીયાની મુદત આપી.

ત્યાર બાદ બીજા કેસની અરજી વાંચી સંબંધીની હતી અને ઠા. પ્રેમજી સમજીને પોતાના હીકરાની વહુને મહાનને કરાવ કરેલ મુજબ જોરાજીના રા. ૬ કેમ નથી આપતો તે બાબત જુલાસો માંગ્યો હતો. તેની ચોકસુ હતીયો સાંભળી ઉર્જતે સર્વાનુમતે કરાવવામાં આવ્યું કે ઠા. પ્રેમજી રામ-જીએ બહેલ જોરાજી ૧૬ માર્ચની રા. ૬૬ પંદર હીવસની અંદર આપી દેવા; નહીંતર મહાનન તેની સખત નોટીસ લેશે. ત્યાર બાદ અચાઉ ઠા. રામજી હામજીનો રા. ૨૦૦ હંડ થયેલ તે હજી મુખી વસુલ નહીં આવતાં તેના ભાઈ કેસવજી કે જેણે સદરજુ હંડ થયેલ પ્રોસીડીંગમાં સહી આપેલ તેની પાસે જવાબ માંગ્યો. તેની હતીલ સામજ્યા બાદ વધુમતે કરાવ્યું કે ઠા. રામજીનો હંડ ઠા. કેસ-વજીએ પંદર હીવસની અંદર ભરી દેવો. ત્યારબાદ ઠા. દેવજી મેધણ કે જેનો હંડ રા. ૧૦૦ અચાઉ કરેલ હતો તે હજી મુખી તેણે ભરેલ નથી તે વાત હાથ ધરવામાં આવી. ઠા. દેવજી મેધણ સીક હોવાથી હાજર થયેલ ન હતો. ઉપરની બાબતમાં પણ વધુ મતે કરાવવામાં આવ્યું કે ઠા. દેવજીએ પણ સદરજુ હંડ ૧૫ હીવસની અંદર આપી દેવો. નહીંતર મહાનન સખત વિચાર કરશે.

ઠા. મેધજી કેસવજીની અરજી આવેલ નહીં હોવાથી અને તે બાબતમાં કંઈ કામકાજ નહીં થવાથી સમસ્ત મહાનન જુરી જુરી ચર્ચાઓ કરી વીખરાયું હતું.

તા. ૧૭-૭-૨૩ના રોજ ઠા. મેધજી કેસવજીની અરજી આવતાં સમસ્ત મહાનન રા. ગોરધનદાસ લાધાભાઈના પ્રમુખપણા નીચે રાતના એક થયું હતું. સદરજુ અરજી ઠા. મેધજીને પાવન કરવાની વાંચી સંબંધીના બાદ લાંબી ચર્ચા થયા બાદ એમ કરાવ કર્યો કે અનેના મહાનનને ઠા. મેધજીને જ્ઞાતિમાં લીધા પહેલાં મુબઈના કચ્છી મહાનને ઠા. મેધજીને જ્ઞાતિમાં લેવા બાબત લલામજી પત્ર લખવો. જે ઉપરથી પ્રમુખ સાહેબ તથા આ પત્રની તંત્રી લાલજી નામજીએ પત્ર લખવો તેવો કરાવ પ્રસાર કર્યો.

('લોકાણા હિતેચ્છુ' તા. ૧૯મી જુલાઈ ૧૯૨૩)

ઉપરનો હેવાલ જોતાં તે બહુ યુક્તિપૂર્વક સંકલ્પ ભરી રીતે પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે; તે પણ તેમાંથી નીચેની વિચારણીય હકીકતો બહાર આવે છે જેપર વાંચનાર ભાઈઓ અવસ્થ વિચાર કરે:

૧ શ્રી. મેધજીની માતૃશ્રી બાટીયાણી છે તેવું જાહેર થતાં સેક્ટરીએ મહાનન એકઠું કર્યું અને શેઠ ગોરધનદાસ કરમચીના પ્રમુખપણા નીચે જાહેર ચર્ચા થતાં સમગ્રજી થયેલું તે ૨૬ દરારજુ અને મહાનનનો દાદ પાછો મોકલ્યો તથા સદરજુ બાબતમાં ખટખટ કરનાર દલાલ ખટાઈનો રૂ ૫૧૫ હંડ કર્યો: આથી એક વાત હીના જેવી બહાર આવે છે કે સદરજુ બાટીયાણીગાઠએ મુબઈના શ્રી કચ્છી લોકાણા મહાનનની આંખો આંજવા આ-અનુષ્ઠા પ્રદેશમાં આવીને પોતાની આમલી પાછલી છુપાવી કેટલાક ખટખટી પ્રતજાઓને હાથમાં લઈ પોતાનું ધાર્યું કરવાના અથા પ્રયાસો આદર્યા હતા.

હવે બીજી બાબત એ લક્ષમાં રાખવાની છે કે 'ભોહાણુ હિતેચ્છુ' પત્રના તંત્રીએ તા. ૧૪મી સપ્ટેમ્બરની સભાના હેવાલમાં બે ચાર પંચ ભોહાણુઓના બાબતોનો સાર આપ્યો છે; પણ આ મહાજનની સભામાં કોણુ ભાષણું બોલ્યો? કેવી ચર્ચા થઈ તે સંબંધે કશોય વધુ ઉલ્લેખ કર્યા વગર માત્ર "ભહેર ચર્ચા થતાં" એટલું મોલમ લખી ૧૦-૧૨ લીટીમાં આ મહાજનની સભાનો હેવાલ સમાવી દે છે.

૨ અને પછી પોતે ભહેર કરે છે કે: "બાઈ બાટીઆણી છે તે વાત સમાઈ થયાં" પહેલાં મૂલ્યો જણવતા હતા. આ ભહેર કરવામાં એમનો ધરાદો હારી ભેવા જનાર પ્રતિભા આપેવાનો તથા જાનાઈ હસ્તક દાદ લેનાર કાનજી ભગતના તકવાળાઓ ઉપર બાઈ બાટીઆણી છે એવું જણવતા હોવા છતાં આ સળપણુ કર્યું એવો કાંઈક અર્થિત આરોપ મૂકવાનો હોય તેમ દીક્ષી આપે છે.

૩ આ બાઈ બાટીઆણી છે પણ તે બાટીઆણીબાઈ મરદમ કચ્છી ભો. કેસવજી દેવકરણુની રખાત હતી અને તે રખાતનાં આ બાળકો છે તે સત્ય બીનાનો સ્ફોટ આ હેવાલમાં ક્યાંય જણેલો જણવતો નથી.

૪ કુલપના શ્રી કચ્છી ભો. મહાજન સમસ્ત તરફથી રાજકોટ મહાજનના પ્રમુખ શ્રીયુત ગોરધનદાસ લાધાભાઈને આ સંબંધમાં તાર તથા પત્ર (શુભો પાના ૮૮) લખવામાં આવેલ છે તે સંબંધે રાજકોટ મહાજનમાં ખુલ્લી રીતે એક અક્ષર પણ ઉચ્ચારવામાં આવેલો હોય, તેવું હેવાલ જોતાં ક્યાંય જણવતું નથી અને એમ કરીને સર્વ ભોહાણુબાઈ-જોને ખરી બીનાથી અધારમાં રાખવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે એમ માનવાને કારણે આપે છે. અગર કદાચ તેને અંગે મહાજનમાં ચર્ચા થઈ હોય તો પણ 'ભોહાણુ હિતેચ્છુ' ના સ્વામીએ અને તે કારણસર હેવાલમાં તે નોંધ લીધી નથી એમ મોહનુ ખાલુજ પડી આવે છે.

૫ વળી એ પણ પ્રશ્ન છે કે 'ભોહાણુ હિતેચ્છુ' ના અધિપતિ શ્રીયુત લાલજીભાઈ તો આ ભેદભરી હકીકત જણવતા જ હોવા જોઈએ. તો હિતેચ્છુભરે શા કારણે આ બધું રહસ્ય ખુલ્લું ન કર્યું? એક પત્રકાર તરીકે એમની એ દરજ્જા નહોતી?

૬ રાજકોટ ભોહાણુ મહાજનના પ્રમુખનું સ્થાન શ્રીયુત ગોરધનદાસ લાધાભાઈ શોભાવે છે, પણ આ બાટીઆણી બાઈ છે-ભોહાણી નથી અને કુલપના શ્રી કચ્છી ભો. મહાજનની પકિતબહાર છે, એવું ભહેર થતાં મહાજન ભેજું થાય છે, તે સભામાં શ્રીયુત ગોરધનદાસભાઈએ શા કારણે હાજરી ન આપી તે તો શ્રીયુત ગોરધનદાસભાઈ જણે: પણ ત્યારપછીની મહાજનની સભાઓમાં તો પતિને ભેટવા જતી પ્રેમધેણી પ્રિયતમાની માથેક દિવસે કે રૂતે મહાજનની સભા મળે કે સ્વપૂર્વક પ્રમુખશ્રી હાજરી આપે છે, અને પ્રમુખસ્થાન લીધાવે છે!

૭ તા. ૧૪-૭-૨૩ના રોજ શ્રીયુત ગોરધનદાસ લાધાભાઈના પ્રમુખપણાની મળેલી મહાજનની સભામાં શ્રી. મેલજી કેસવજીને મહાજન પ્રતિભાં ભેવાવું છે એવી અધવાથી 'હિતેચ્છુકાર' ના જણાવવા પ્રમાણે ભોહાણી મોટી સંખ્યામાં હાજરી આપેલી. આવી અધવાઓ રાજકોટમાં કયા શીરસ્તાઓએ ઉઠાડી હતી? અને એવી અધવાઓની નોંધ 'હિતેચ્છુ' જમાં ભેવાની જરૂર શી હતી? આ મોત પહેલાં મરી જવાનો યાદ ધકના-સાઓની કમનસીબીપર વાંચનાર ભાઈ! તું નક્કર વિચાર કરજો.

• (‘હિતેચ્છુ’કારના જણાવવા પ્રમાણે ધણી લોકોએ મોટી સંખ્યામાં હાજરી આપેલી હશે તો તેથી જી બાબતમાં અરજી ન આવેલી હોવાથી કંઈ કામકાજ ન થયું તેથી વિચારા આશા ભરેલા આવેલા લોકો નિરાશ થઈ ચાલ્યા ચાલ્યા ગયા હશે ! અશ્વસોસ ! !)

૮ પછી વળી મી. મેધજી કેશવજીની અરજી આવતાં તા. ૧૭-૭-૨૩ ની રાત્રે શ્રીયુક્ત ગોરધનદાસ લાધાલાલના પ્રમુખપણા નીચે રાજકોટનું મહાન એકત્ર થયું ને તેમાં સુબંધનાં કચ્છી લોકોણા મહાજનને ભલામણ પત્ર લખવાનો ઠરાવ થયો ને તે કામ પ્રમુખ સાહેબ તથા ‘લો. હિતેચ્છુ’ના અધિપતિ શ્રીયુક્ત લાલજી ભાઈને સોંપવામાં આવ્યું. [વિચારા મહાજનના સેક્રેટરી તો શોભાના માંડીઆ જેવાજી હશે !] આ ઠરાવનો અમલ આ બંને શૂદ્રથોએ કર્યો ? સુબંધના કચ્છી લોકોણા મહાજનને કામગીરી લખ્યો ? અને જો કામગીરી લખ્યો હોય તો તેના સુબંધનાં શ્રી કચ્છી લોકોણા મહાજન તરફથી શો પ્રત્યુત્તર મળ્યો ? તે બાબતો બધી અધારામાંજ રહી ગઈ છે. અમારી તપાસમાં અમને જોવા ખતર મળ્યા છે કે સુબંધના શ્રી કચ્છી લોકોણા મહાજનને આવો કોઈ કામગીરી મળ્યું નથી. આ જો સાચું હોય તો શું એમ નથી માની શકાવું કે રાજકોટના ગતિમાધ્યેએ સમજાવી લેવાના આ બધા વિચિત્ર રંગ દંખ હતા ?

ઉપરની બધી વિચારણીમાં બાબતો ઉપર વાંચનાર, કચ્છી, હાલોધ, લોધારી, ચુંજશની ભાઈઓ વિચાર કરે અને જુઓ કે બહુ સફાઈપૂર્વક ઉપરનો હેવાલ ‘લોકોણા હિતેચ્છુ’માં પ્રગટ થયો હોવા છતાં તેમાંથી કેટલીક હકીકતો તરી આવે છે અને તે ઉપરથી જોવું અત્યુમાન થઈ શકે છે કે : રાજકોટના લોકોણા ભાઈઓને યુક્તિપૂર્વક દોસ્તવામાં કોઈ ધનિષ્ઠ અને ભેદી હાથોનો સંબંધ હતો અને તેવાં છાપેલ કાટલાંઓ કોલેજમાંની બિચારી માફક અંતે વિચારકની દૃષ્ટિએ તરી આવશે એવો અમને વિશ્વાસ છે.

હવે તા. ૧૪ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૩ના રાજકોટ મહાજનની સભામાં મી. મેધજી કેશવજી તથા તેના ભાંડારીને પાવન કરવાનો નિર્ણય થતાં લોકોણા જાતિના ભિન્ન ભિન્ન વિભાગોમાં ભયંકર મનભેદો-કલહકંકાસોને જન્મ આપનાર ગતિના ધારાધારણોથી વિરહ જે કુપ્રેત્ર થયું છે : તેના હેવાલ ‘લોકોણા હિતેચ્છુ’ તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૩ના અંકમાં પ્રગટ થયો છે તે જોખનો તેમ અહીં આપીએ છીએ :

રાજકોટ સમસ્ત જ્ઞાતિ મહાજનની યેઠક.

જ્ઞાતિએ ભરેલ આવકારદાયક પગલું

રા. બા. કોટક સાહેબનું મનનીય લાખણ

મરહુમ ડા. કેશવજી દેવકરણનાં બાળકો પાવન.

આજરોજ તા. ૧૪-૬-૧૯૨૩ના રોજ સરચુલ્લેખ મુજબ ડા. મેધજી કેશવજીની અંજી બાબત વિચાર કરવા સમસ્ત મહાજન શ્રીયુક્ત ગોરધનદાસ લાધાલાલના પ્રમુખપણા નીચે મહાજનનાં

મધ્યે હતું. જેમી અંદર ધારાની કલમ ૩૪ મુજબ રૂ૨ કરતાં વધુ મેમ્બરો તથા પીબ બંધુઓની આશરે ૨૦૦ થી વધુની હાજરી હતી.

સંસ્થાતમાં રા. ગોરધનદાસલાઈએ મહાજનને ઉદ્દેશીને બહેર કયું કે આજનો કેઇસ વીચારવા જેવો છે અને આપણા સંસ્થાએ રા. બ. કોટક સાહેબની ગામમાં હાજરી છે તો આપ સો ભાઈ-બોની મરજી હોય તો તેમને જાણાવવા એક ડેપુટીશન મોકલીએ. જેના જવાબમાં બધાએ સંમતી આપી અને તુરતજ રા. ભાણુજી કોઠારી, રા. મોકળ ઝીણુ, રા. નાગજી ઝીણુ તથા રા. જીમજી નંદવજીનું ડેપુટીશન રા. બ. કોટક સાહેબને જ્ઞાતિ તરફથી તેડવા મયું. જેને માન આપી રા. બ. કોટક સાહેબ તુરતજ મહાજનવાડીમાં આવતાં તાળીઓના મગડાટ વચ્ચે તેમને વધાવી લેવામાં આવ્યા. ત્યારબાદ પ્રમુખ સાહેબે ડા. મેપજી કેશવજીની અરજ વાંચી સલાહાવી અને આગ્રહાં ગ્રાસીડીનનો સાર હુકમાં કહી સલાહાઓ. અને અરજના ગુણદોષ બાબતમાં એવા મતજનનું વીચેચન કયું કે એ ઓકરાઓ લોહાણુથી કોઈ હલકી જ્ઞાતિને પેટે ઉત્પત્ત થયેલા નથી તેથી લોહાણુ શરીવાય તેને પાવન કરવાને બીજી કોઈ જ્ઞાતિ માથે લઈ શકે નહિ. તોપણ આ બાબતમાં મહાજનનો એ કંઈ મત હોય તે બહેર કરવાને સૌને છૂટ છે અને તે બાબત બહુમતે નીકાલ થવો જોઈએ. ત્યારબાદ રા. બોધવજી આચાર્યે સચોટ વિચેચન કરી ક્ષત્રીય કુળના દાખલા આપી તે બાબતને જ્ઞાતિમાં લેવા બાબત સુચવતાં હાલના શુદ્ધીના સવાલ ઉપર ખ્યાન બેચ્યું હતું. ત્યારબાદ એ ચુદસ્થોએ હુકમાં વીચેચન કર્યા હતા. ત્યારબાદ રા. ભાણુજી કોઠારીએ બહેર કયું હતું કે મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે આ બાબતમાં બાઈ તરફથી રૂપીયા ૬૨૫ હજાર અનામત અચૂક ચુદસ્થોના નામે મુકવામાં આવ્યા છે તે પાછા આપવા જોઈએ પરંતુ ઓકરાં તરફ મહાજન દયા કરવા ધારે તો જુજ હરને પણ પાવન કરી શકે છે. ત્યારબાદ રા. વામજી પીતાંબરદાસે વીચેચન કરતાં જણાવ્યું કે હાલ હો પ્રમાણે, તેમજ મનુ-સ્મૃતી પ્રમાણે આ ઓકરાઓને લોહાણુ કહેવરાવવાનો હક છે; છતાં આ બાબતમાં રા. બા. કોટક સાહેબનો અભીમાય આપણે જણુસો જોઈએ. મારે અને આશા છે કે આ બાબતમાં કોટક સાહેબ પોતાનો અભિમાય દર્શાવશે.

રા. બા. કોટક સાહેબ તાળીઓના મગડાટ વચ્ચે ઉભા થતા બહેર કયું કે આજે ધણા વખતે અને મહાજનના કર્મનો લાભ થયો તેને માટે હું મારું અહોભાગ્ય માનું છું. તેમજ વીચેચન કરતાં સંસ્થાતમાં તેમના ઉપર એક નનામું પોસ્ટકાર્ડ મહાજનમાં હાજરી ન આપવા બાબત અને આવશે તો અપમાન થશે તેવી મતજનનું આવેલું વાંચી સલાહાગયું અને બહેર કયું કે આ પ્રમાણે નનામું પોસ્ટકાર્ડથી માણુસે પોતાનું ખરું કર્તવ્ય કરતાં આડકતું ન જોઈએ તે રૂએ હું અત્રે હાજર થયો છું; અને હું અત્રે બહેર કંઈ છું કે જે લાડની અને અપમાન કરવાની ઇચ્છા હોય તે ધણીજ ખુશીથી અપમાન કરે, પરંતુ જ્ઞાતિની સેવા કરવામાં હું માન અપમાન જોતો નથી જેવા જવાબમાં જ્ઞાતિમાં તે વખતે શાન્તિ-પદ્ધતિ રહી હતી અને તેનું પોસ્ટકાર્ડ લખનાર ધણી તરફ તીરસ્કારની લાજણી જોવામાં આવી. ત્યારબાદ રા. બ. કોટક સાહેબે આ કેઇસ બાબત નીચે મુજબ પોતાના અભીમાય જણાવ્યો.

આ સલાહનો નિર્ણય તેના ગુણદોષ ઉપરજ થવો જોઈએ. બારિયા જ્યારે ચંદ્રવંશી અને ચંદ્રવંશી હોવાનો દાવો કરાવે છે ત્યારે આપણે સુચંવંશી હોવાનો દાવો કરાવીયે બીએ, જેથી હાલના અરજદારો ક્ષત્રીય બાવણી તથા ક્ષત્રીયાણુ માતાથી ઉત્પત્ત થયા છે તેઓના પીતા લોહાણુ હોઇને તેઓને ક્ષત્રીયા જ્ઞાતિમાં જોવા હોઈ શકે નહીં અને લોહાણુ પીતાના પુત્રો હોવાથી લોહાણુ કહેવરાવવા તેઓ હક ધરાવી શકે છે. આ પ્રમાણે નિર્ણય ઉપર ન આવવાનું જરૂરિયામ તે નિર્દોષ બાબતને અધોગતિ કરવા સમાન છે, કેમકે તો પાછી કોઈ પણ હિંદુ જ્ઞાતિમાં તેમનું સ્થાન રહેતું નથી અને પરિણામે મુસ્લીમ કે ખ્રીસ્તી ચંદ્રવંશ પડે. આ પરિણામ લાવવામાં લોહાણુ બંધુઓ સહાનુચિત થાય એમ કલ્પી શકાય નહીં. ગુણ દોષ ઉપરજ આ કેસનો

ખ્યાલ કરીએ તો અરબદાસો વિષેનો ઠરાવ પ્રથમ થયો છે તે રદ કરવો કે નહિ તેજ સવાલ જ્ઞાતિ સમસ્ત પાસે ખડો થાય છે. તે વિષેના નિર્ણય ઉપર આવતાં પહેલાં આ કામમાં બુનેશી અમુક હકીકતોનો ખાસ ખ્યાલ કરવાનો છે. તે હકીકત એ છે કે અરબદાસોની માતાએ રૂપીયા દસ હજાર જ્ઞાતિ અર્થે આપવા અમુક લાઇઓને નામે આનામત મુકયા છે. આ હકીકતને પરીચ્છેડી સવાલ એ ઉત્પન્ન થાય છે કે આપણા મનના ધર્મ પ્રમાણે અને હિંદુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે આ બાબકોને જ્ઞાતિમાં લાવવાનું કરવામાં આપણે ખરું કરતા હોઇએ, આપણે ન્યાય આપતા હોઇએ તેમ છતાં આ રકમ લેવાચાથી તે વૈસા લેવાની ખાતર આપણે અમુક નિર્ણય ઉપર આવ્યોએ છીએ એમ કુનિયા માને તો તે વાસ્તવીક થોડા નથી એમ કહી શકારો નહીં. સારું કરવા છતાં ખરાબ કરેલ છે એમ જનતાને કહેવાને તક મળશેજ, મઠે આપણી ફરજ છે કે સદરજુ રકમ અત્યારેજ અજુર બાઇને બીનસરતે પાછી મોકલી દેવી. તેને કોઇ પ્રકારેના કોઈ રથને ધર્મદો કરવા આમલ ધીલકુલ ન કરવો. તે તેની જનસમી ઉપર મુકી રહેં જોઇએ, અને તે વૈસા આહી મળવાના નથી એમ બણીને આ સવાલના મુખ્ય દોષ ઉપરજ નીકાલ કરવાની સરે' લાઇઓની ફરજ છે. આ હકીકત સર્વ લાઇઓને પ્રસન્ન પડવાથી આ રકમ તુરતજ આપી દેવી, તેવી પ્રમુખસાહેબે પોતેજ દરખાસ્ત મુકી અને સદરજુ રકમ તે બાઇને તુરતજ મળે તેવી જાનો પત્ર તેજ વખતે જે લાઇઓના નામ ઉપર હતો તેમણે લખી આપ્યો.

ત્યારબાદ પ્રમુખ સાહેબે જાહેર કર્યું કે આ બાબકોને પાવન કરવાની તરફેણમાં જે લાઇઓ હોય તેમણે હાથ ઉઠા કરવા. જેના જવાબમાં તેજ વખતે લગભગ તમામ લાઇઓએ હાથ ઉઠા કર્યા હતા. ત્યાર બાદ જે વીરધમાં હોય તેવા લાઇઓએ હાથ ઉઠા કરવા કરવા તેવું પ્રમુખ સાહેબે જાહેર કરતાં વીરધમાં કોઇએ હાથ ઉઠા કર્યા નહોતા. જે ઉપરથી અમારું તેમને જ્ઞાતિ બહાર મુકવાનો ઠરાવ કરેલ છે તે રદ કરી તેને બિટલે કા. મેવલ કેસવલ તથા તેના જે નાના લાઇ તથા તેની બેનને જ્ઞાતિમાં લેવામાં આવે છે એવુ પ્રમુખ સાહેબે તાળીઓના મંડમડાટ વચ્ચે જાહેર કર્યું. ઉપરે રા. વાધલ નામજની દરખાસ્તથી અને રા. લાલજી કેઠારીના કેમ્પથી સદરજુ બાબકો તરફથી ૪૦ મણુ ધર્મ આંચા લગતની જગ્યામાં અને ૪૦ મણુ બર પારિવારિક વસ્તુમાં તથા ૩૧. ૧૦૨ બાયોને ધાસ નાખવાને સર્વાનુમતે ઠરાવવામાં આવ્યું.

ઉપર મુજબ સદરજુ બાબકો પાવન થયા બાબતનો તથા રૂપીયા દસહજાર પાછા મળવાનો કા. મેવલ કેસવલ તરફથી તેના મુનીમ નબીનદાસ હીરાચદે આભાર માન્યો હતો.

ત્યાર બાદ કુંવરબાઇ તે કા. કેસવલ દેવકરજીની વીધવા તરફથી તેમના મુનીમ મી. નબીનદાસે કા. દસહજાર એકસો એક મહાજનવાડી ઉપર મેડી ચલાવવાના કાર્યમાં ઉપરની ખુશાલી પેટે આપવાનું જાહેર કર્યું હતુ, અને તે મેડીમાં કા. કેસવલ દેવકરજીની ચાંદીની તખતી નાંખવા મહાજન-શ્રીને અજા કરી હતી, જે સર્વાનુમતે તાળીઓ અને હર્ષનાદના પોકાર વચ્ચે મંજુર સખવામાં આવ્યું હતું."

સહજ સહજ

વાંચનાર ભાઇ ! આ રિપોર્ટમાં જે જે વિગતો પ્રગટ થઇ છે તે અપૂર્ણ છે, તોપણ તેમાંથી નીચેની કેટલીક વિચારણીય બાબતો તારતી શકાય છે:

૧ પાંચ તરોમાં ૧૫૦૦ થી વધુ લોહાણાલાઇઓનાં ધરો છે, તે મામમાંથી ૨૦૦ થી વધુ બંધુઓ તથા ધારાની કલમ ૩૪ મી ટાંકીને ૨૧ થી વધુ મેખરો આ સભામાં હાજર હોવાનું ' લો. હિતેચ્છુ ' પત્ર જણાવે છે. ત્યારે આમાં પ્રશ્ન એ થાય છે કે આહી ધારાની કલમ ટાંકવાની જરૂર શું હતી ? આ કંઈ કમિટીની સભા નહોતી, પણ સમસ્ત મહાજનની સભા હતી. એટલે ૧૫૦૦ થી વધુ લોહાણાલાઇઓના ધરોમાંથી ૨૦૦ ની હાજરી હતી, એટલે આ સભામાં થયેલ કામકામને કોઇ ગેરકાયદેસર ન કરાવી શકે: અને બધું કાયદેસર થયું છે એમ જાહેર જનતાના મનમાં ઠસાવવાની ' હિતેચ્છુકાર ' શક્તિ કરતા હે ય તેમ જણાય છે.

૨ મહાજનની આ સભાના હેવાથ ઉપરથી એક ચોકાવનારી હકીકત એ બહાર આવે છે કે આ ભાટિયાણી બાપ પાસેથી રૂ. ૧૦૦૦૦) ની રકમ અમુક ગૃહસ્થોના નામે ચૂકાવી છે. તે રૂપિયા ક્યા ક્યા ગૃહસ્થોનાં નામે, કેટલા કેટલા રૂપિયા, અને ક્યે ક્યે ઠેકાણે ચૂકાવવા હતા? રૂપિયાની રકમો શા માટે ચૂકાવવી પડી? આ રૂપિયા ચૂકાવવાનો ઠરાવ મહાજનમાં કે તેની કમિટીમાં ક્યારે થયો હતો? આ રૂપિયાની હકીકતને આજદિન સગી કુશલવાનાં ક્યાં ક્યાં કારણો છે? હેતુ સ્પષ્ટ છે.

૩ આ ઘટસ્ફોટ કામ છે: રૂપિયા પાછા આપી દેવાની ફરજાસ્ત પણ પ્રમુખશ્રી પોતે મૂકે છે. (ખીજે કોઇ બહાદુર નર આ કામ માટે પણ બહાર ન આવ્યો!) તે પછી તે જ વખતે ભાટિયાણીબાઇના મુનીમ નગીનદાસ (મુ'બઈના કચ્છી બે. મહાજનની આંખમાં ધૂળ નાંખી કેશળીના મ્હોં છોડી નાખીને પણ મેળવેલી ફતેહ માટે!) ખુશાલીમાં રાજકોટ મહાજનને રૂ. ૧૦૧૬૦ મેડી અધ્યાવવા માટે અર્પણ કરે છે! (પણ નગીનદાસબાઈ! આ બધી લીલાઓ કરવાની મંત્રણા અગાઉથી તો નહોતી થતી? તે તમે બાણે કે પ્રભુ બાણે) પારદર્શક કામના જેવા આ બાળબેલ બોહાણાબાઈઓ ન સમજી શકે એમ તો ખૂબ જ માની શકે.

૪ 'બોહાણા હિતેચ્છુ' ના કથન અનુસાર ૨૦૦ થી ૨૨૫ બાઇઓની હાજરી હતી તેમાં ફક્ત ચાર કે પાંચ જણજ નોભ્યા! ત્યારે બીજા બધા બાઇઓનાં મ્હોં શીવાઈ ગયાં ગયાં હતાં કે 'તીરે ઉંઠા તમાસો' જેવા આવ્યા હતા! અને તે હાજર રહેલા ૨૦૦ થી ૨૨૫ બાઇઓ તે પાંચે તકામીમાંથી સરખા પ્રમાણમાં હતા કે કોઇ ચોક્કસ તકામીના જ બાઇઓ બહુ સંખ્યામાં હતા?

આપણા જ્ઞાતિ મહાજનોની મેહકમાં જેણે જોયું હશે તેને જરૂર આ વાત સમજશે કે ભોકા મોટરાઓના તેજમાં અંબઈ મુંગાજ રહે છે. મોક્ષવા સાર તેને મુખ છે પણ એ વખતે વાચા બહાર નીકળી શકતી નથી. તેનામાં કિંમત છે, પણ એ કિંમતની તેમને કિંમત નથી, અને જ્યાં પ્રમુખ સાહેબ પ્રથમથી જ પોતાનું વક્તવ્ય સીધી કે આડકતરી રીતે જણાવી દે ને મીચુત કોટક સાહેબ જેવા મહાપુરુષને આગળ કરે ત્યાં પછી સામાન્ય માનુસનું અંતર હાથથી ભરેલું હોય છતાં તે એક સજ્જ પણ ન બોલી શકે એ સાત સમજાઈ જવાય તેની પાત નથી શું?

૫ પાવન કરવાનો ઠરાવ કોઇએ પણ ચૂક્યો હોય તેમ 'બોહાણા હિતેચ્છુ'ના ઉપ-શક્ત રિપોર્ટથી જણાતું નથી; પણ લામલા જ પ્રમુખ સાહેબ પાવન કરવાની તરફેણમાં હોય તેને હાથ ઉઠા કરવા હશે છે. ને 'હિતેચ્છુકાર' જણાવે છે કે 'લગભગ' તમામ બાઇઓએ હાથ ઉઠા કર્યા અને ત્યારબાદ "વિરૂદ્ધમાં હોય તેમણે હાથ ઉઠા કરવા-તેવું" પ્રમુખ સાહેબનું દરમાન થતાં" કોઇએ હાથ ઉઠા કર્યા નહોતા! એટલે આ કામ સવારનું થયેલું જણાવવા 'હિતેચ્છુ'ના અધિપતિ ઇચ્છે છે. (અહીં 'લગભગ' લખીને હિતેચ્છુકારે જુલ કરી છે.) આપણે બધે હિતેચ્છુના અધિપતિની ઇચ્છાનુસાર માની લઈએ પણ આ સભા મગવા અગાઉ સવારે મીચુત કોટક સાહેબને એક નનામો પત્ર મળે છે, તેમાં 'હાજરી આપશો તો અપમાન થશે' એવું કોઇએ લખેલું; તે દુઃખમય કથા સંકાશીલ બનાવે છે કે 'મહાજનને નામે' થતા આ ધૂણિત કાર્મમાં રાજકોટમાં વસતા સર્વ બોહાણાબાઇઓની સંચતિ નહોતી.

૧ બીજી જોક 'વાતનું' અનુમાન પણ આથી થઇ શકે છે કે: કેટલાક કારસ્તાનીઓ કે જેઓને આ મુશ્કિલ કાર્યની શરૂઆતમાં અચૂક લાભો સમાપ્ત થાય, તેવી ખટપટી વહેવાણીએ શીયુત કોટક સાહેબને લાવવાની ચંત્રણા અમારથી કરી હોય, અને તે મંત્રણાની ખબર આ હકીકત ન ધ્વંસનારાઓને પડી હોય: તેમાંથી જોકે શીયુત કોટક સાહેબને પોસ્ટકાર્ડ લખ્યો હોય તો તે તદ્દન બનવાજોગ છે. એ બાબત પણ જોડું માનવાને કારણ આપે છે કે આ બાબતમાં કેટલાકો તરફથી નિર્દય દમઘમાણ રમાયલી છે.

૭ જોક વખત શેઠ મેરઘનદાસ કરમચીના પ્રમુખપણા નીચે મળેલી રાજકોટ મહાજનની સભામાં મી. મેથણ કેશવજીને યાતિગદાર ચૂકવાનો ઠરાવ સર્વાનુમતે થાય છે: તે જ રાજકોટ મહાજનની તા. ૧૪-૯-૨૩ની સભામાં લોહાણા ભતિમાં કલક-કંઠાસ ને કમ મતભેદો ઉપરિચત કરનાર ધટના આચકારણ્યક (!) લેખાય છે! એટલે કે તેઓને યાતિમાં લઇ લેવાનો નિર્ણય થાય છે. કોઇ અલગ વસ્તુપ્રાપ્તિની આશાએ રાજકોટ મહાજનની આ ક્ષણે ક્ષણે બદલાતી નીતિમાં હંડા ભેદભર્યો તો રહેલા નથી ને? એ વિકટ પ્રશ્ન ભેદો અવનવી રીતે છેડી રહ્યા છે.

વાંચનાર લાઇ ! રાજકોટ મહાજનની ઉક્ત સભાની કાર્યપદ્ધતિનું અવલોકન કરીને હવે આપણે તે સભામાં ભાષણરૂપિણી દલીલો તરફ નજર કરીએ:

પ્રથમ તો પ્રમુખસાહેબ કહે છે કે આજનો કેસ વિચારવા જેવો છે, માટે આપણા સદ્ભાવ્યેકોટક સાહેબની ગામમાં હાજરી છે તેમને આલાવવા સૌ માધ્યોની મરજી હોય તો ઉપયુક્તેશન મોકલોએ.

સભાનો પ્રમુખ એટલે તે સભાનો સ્વામી-સભાપતિ: અને સભાનો સામાન્ય નિયમ એવો છે કે પ્રમુખ સાહેબ હેવટ સુધી મૌનવ્રત ધારણ કરી સભામાં ચાલતા કામકાજને અવલોકે છે. અને બધાં સુધી તે નિયમસર ચાલતું હોય ત્યાં સુધી તે મૌનતા તોડે નહિ. અને કોઇપણ પક્ષકાર તરફનું 'પોતાનું' વલણ જાહેર કરે નહિ. સભાના આ સામાન્ય નિયમનો તો મંગળાચરણમાં જ અહીં ભંગ થયેલો ગણાય.

પછી શીયુત કોટક સાહેબ સભામાં પધારે છે, ત્યારે પણ પ્રમુખ સાહેબ પોતે મેથણ કેશવજીની અરજ વાંચી સંભળાવ્યા પછી આગલા પ્રેસિડેંસને સાર કહીને જ ચાંત ન રહ્યા; પણ જાણે મેથણ કેશવજી તરફથી વકીલ હોય તેમ શુણ્ડપણું વિવેચન કરી 'બોલ્ડ' જ્ઞાતિથી હલકી યાતિના પેટે ઉત્પન્ન થયેલા નથી માટે લોહાણા સિવાય તેને બીજી કોઇ યાતિ પાવન કરે નહિ: એવો પોતાનો અભિપ્રાય પણ સાથે સાથે જણાવી દે છે.

અને રૂ. ૧૦૦૦૦) પાછા અપાવવાના બાળખેલ થાય છે, ત્યારે પણ પ્રમુખશ્રી પોતેજ દરખાસ્ત શ્રેષ્ઠ છે અને છેવટમાં કોઇએ ઠરાવ ન ચૂકેલો હોવા છતાં પાવન કરવાની તરફેણમાં મત લેવાનું જાહેર કરે છે.

આગલા પ્રેસિડેંસને સાર કહેવાને શું સેક્રેટરી સાહેબ સીક પડી ગયા હતા કે સુધ રહ્યા હતા ?

પ્રમુખના આવા વલણથી દેખાતી રીતે આ સભામાં થયેલું કામ નિયમસર તો આથી નથી ગણાતું.

પ્રમુખસાહેબ શ્રીયુત ગોરધનદાસ લાધાભાઈ

રાજકોટ મહાનગરના પ્રમુખ સાહેબ શ્રીયુત ગોરધનદાસભાઈની બાહોલ વકીલ તરીકે, સરકાર-ફોજદાર તરીકે, મૂળી રીટના કારભારી તરીકે, હિતવર્ધક સભા તથા કોર્પોરાશન સંબંધીય પરિષદની મેનેજિંગ કમિટીના સભ્ય તરીકે, વ્યાખ્યાનકાર તરીકે, લો. બોર્ડિંગના પ્રમુખ તરીકે, રાજકોટ પ્રજામંડળ તથા સ્થાનિક સ્વરાજ્યના પ્રમુખ તરીકેની કારકીર્દી કેટલી સફળ નીવડી છે તે અમે જાણતા નથી; પણ રાજકોટ લોકોએ મહાનગરના પ્રમુખ તરીકેની કારકીર્દી તો એમને તેવી ફતેહમંદ નથી નીવડી એમ 'લોકાણુહિતેચ્છુ'માં અવારનવાર પ્રગટ થતેલાં ચર્ચાપત્રોથી જાણી સકાય છે, તેમાં એક ચર્ચાપત્ર જે એમો શ્રીમાનને ખુલ્લો પત્ર શ્રીયુત એધવજી સ્વજી આચાર્યે લખેલ છે તે અહીં આપીએ છીએ, કે જેનાથી સ્થાણીપુણક ન્યાયાલયસાર વાંચનારના જાણવામાં આવી જશે.

રાજકોટ જ્ઞાતિના પ્રમુખ શ્રીયુત ગોરધનદાસ લાધાભાઈને ખુલ્લો પત્ર:

આજ દોઢ દોઢ વરસ થયાં આપણી જ્ઞાતિમાં અધેર ચાલી રહ્યું છે, જ્ઞાતિના કરેલા ખારા તો પળાતા નથી અને મરીબ લોકોને પુરે ત્રાસદાયક થઈ પડ્યું છે. આ કરતાં ખારા ન થડયા હોત તો સાફ હવું. વળી ખારા થડતાની સાથે તેમાં આજીવનજીવના પ્રસંગ આવી નડતાં પાંચ તડાં ભેગાં થયાં નહીં અને ઉલટો કંકાસ વધી પડ્યો. ૧૧ જાણી નીમત્સેથી કમીટી ફેંસલા આપવા બદલ પડી, યોગ્ય ફેંસલા આપાણા, પાછળથી મતભેદ થતાં પક્ષાપક્ષી ચાલી, હંડ થયલાનો હંડ આપવા દીધો નહીં, એક ફેસની મુદત ઉપર મુદત અપાતી ચાલી, ઉવટ સુધી પુનર્જન કરેલી કન્યાને એ વરસ થઈ ગયા છતાં મુજ પછીને ઘરેણાં પાછાં મઠ્યાં નહિ. પણ તમારી એકજ વાત છે કે કામ વાસણ ભેગાં કરો, જે કામ વાસણ ભેગાં કરો. તે એકજ વાત હઈ મેસતાં બધા ધારાધોરણ ઉપર બીણી મુકો છો, તો હજી મારી એકજ બિનંતી છે; છતાં ને એ છે કે, ધારાની પહેલી કલમમાં મુખારો કરી નીચે મુજબ ઠરાવ લાવવા મુખના કરે છું. હાલ વખતને માટે લોકોના હિત અને સગવડની ખાતર પાંચે તડાં કાચમ રાખી બીજા દરેક ઠરાવો અમલમાં લેવા.

ઉપરના ઠરાવને માટે આપ જરૂર એક જનરલ સભા બોલાવશો અને જ્ઞાતિનું મેંચ જરૂર કરશો. કારણ હવે તો જ્ઞાતિમાં અધેર વખટું બન્યું છે. એમો કે મામળી ભરી ફોરકમાં કાઢીચાણી તથા વેસ્થાઓ સાથેના અવહાર કમુલ થાય છે. ઉપરાંત એકેક આદમી ત્રણ ત્રણ સ્ત્રીઓ કરે છે છતાં કાંઈ પ્રુઈડ નથી. માટે જો કરી એક પહેલા ધારાના તમારા મતભેદથી બધા ધારા ઉપર બીણી ન મુકો એવી નમ બિનંતી છે.

બી. જ્ઞાતિ હાજમાં બળેલો

એધવજી સ્વજી આચાર્ય.

('લોકાણુહિતેચ્છુ' તા. ૩૧મી મે, ૧૯૨૩)

આ ઉપરથી જાણી સકાય છે કે રાજકોટમાં ૧૫૦૦થી વધુ લોકાણુભાઈઓના ઘરો છે. સર્વ લોકાણુભાઈઓને આવી પરવસતા નથી ફરતી, પરંતુ તેમાં એક સખ્દ બોલવામાં આવે છે એમ તેઓ સખજવાળું અનુમાન થઈ શકે છે.

આમાં રાજકોટ લોકાણુ મહાનગરમાં ચાલતા અધેરની બાબત ઉપર ખુબ કંઈક પ્રકાર પડે છે.

એક પતિની હમાતીમાં પુનર્લગ્ન કરવાની કાર્યને અતિ તિરસ્કારયુક્ત માનનાર એ એટલું નહિ પણ અપરાધયુક્ત, અનીતિથી ભરપૂર માનનાર, તેના નિષ્ઠ કમના અટકાવ કરવાને મજબૂત હાયે ગાય બીડવાનું કહેનાર અને એવાં ધૂણિત કાર્યોને ક્ષતિને અધોગતિની સ્થિતિએ પહોંચાડવાનું માનનાર, અને તે બાબતમાં સખ્ત ધારાધારણ કરી અપરાધીને સિક્કા આપવાનો ઉચ્ચ ઉદ્દેશ, નીતિમાન આદર્શ રજુ કરનાર, શીમાન નયુરામ સર્માના સિદ્ધિ શ્રીયુત ગૌરધનદાસભાઈ, એક ભાટિયાણીનાઈ પોતાના મરીત ભાટિયા ધણીને છવ્વે રખડે તો મૂળી કચ્છી લોહાણાની રખાત તરિકે રહી બાળકો પેદા કર્યા કે જોને મનુ આદિ સ્મૃતિમાં 'જારજ' સંતાનો કયાં છે, તેને લોહાણા ડરાવવાનું કાર્ય નીતિયુક્ત માને છે, એથી પણ દીકરીની ભયું બીભું થું હોઈ શકે ? આપસઆપસના કલક કંકાસોમાં સપડાયલા પાંચ તડના બનેલા રાજકોટ મહાજને આ કાર્ય બાજબી કહ્યું છે ?

શ્રીયુત ગૌરધનદાસ ભાષાભાઈ સન ૧૯૧૩ માં રાજકોટમાં મળેલી બીજી લોહાણા પરિષદના સ્વામતકારિણી સભાના પ્રમુખ હતા અને તે અધ્યક્ષસ્થાનેથી તેઓના શ્રીમુખે ઉચ્ચારાયેલા એક ગામના મહાજને બીજા ગામના મહાજનોના ડરાવે માન્ય રાખવા બાબતના સબ્બો આજે પણ લોહાણા ભાઈઓના કાનોમાં યુંજ રહ્યા છે અને તે આ પ્રમાણે:

“ મહાજનના ડરાવ ”

૩૪. એક ગામના મહાજને કરેલો ડરાવ બીજા ગામના મહાજને માન્ય રાખવા બાબત અને મહત્વના સાંસારિક સવાલોની બાબત અમુક સ્થળના મહાજનના છે. વિદ્વાનમંડળના સંયુક્ત વિચારથી કામ લેવાની યોજના ધણી જ આવશ્યક થયે એવો મારો નમ્ર મત છે. ડેકેકાણેના મહાજનના ઉદ્દેશો અને લોકો તરફથી બતાવવામાં આવતી ઉચ્છાને ભેટલે સુધી હું સમજી શક્યા હું, તેટલે સુધી મને લાગે છે કે આ સભાના સર્વમાન્ય થયે; અને એ આ બાબત કાંઈ યોજના થયે તો તે ધણીજ આશીર્વાદાયક થયે. જો કે એક ગામના મહાજને કરેલો ડરાવ બીજા ગામનું મહાજન માન્ય રાખે છે, અમાન્ય રાખવાના દાખલા જવડે જ મળી આવે છે; તે પણ એકમતથી એ ડરાવ ઘસાર થયો એ બહુ હજી છે. વિશેષ મહત્વની બાબત તો એ છે કે કેટલાએક સવાલો બ્યારે જોય મતમતાંતરનું રૂપ ષકડે, ત્યારે તે બાબત અમુક સ્થળના મહાજનના નિર્ણય માટે રાખવી, કે

*જુઓ, શ્રી રાજકોટ દ્વિતીય લોહાણા પરિષદનો રિપોર્ટ: સ્વામત કમિટીના પ્રમુખ-સ્થાનેથી અપાયેલું એઓશ્રીનું બાપણ પાને ૪૩.

“ પુનર્લગ્નનો વ્યવહાર અંકુશિત કરવા યોગ્ય છે ”

૩૧. એક પતિની હમાતીમાં કોઈપણ સ્ત્રીએ પુનર્લગ્ન કરવાં એ અતિ તિરસ્કારયુક્ત છે; એટલું નહિ પણ અપરાધયુક્ત, નિહિત અને અનીતિથી ભરપૂર છે. તેનો અટકાવ કરવાને મજબૂત રીતે બાય બીડવી જોઈએ. આવાં કાર્ય ક્ષતિને અધોગતિની સ્થિતિએ પહોંચાડે છે. અને અતિ કલેશ ઉત્પન્ન કરી ભારી કડવાં પરિણામ આણે છે. જોને પતિ હયાત હોય તે કન્યાનું મહત્ત્વ કરવાથી દુર રહેતા દરેક વ્યક્તિએ પોતાનું મન મક્કમ કરવું જોઈએ, અને તેમ થયે તેવી સ્ત્રીને બીજા પતિ કરવા લાગ્યે જ અવકાશ મળશે. આ બાબત સખત ધારાધારણ થવાની અને અપરાધીને દાખલા પડતી સિક્કા થવાની જરૂર છે. આશા રાખવામાં આવે છે કે આગેવાન શેઠીઆઓ આવી એક લખારનારી બાબતનો અટકાવ કરવાનું મજબૂત રીતે મન ઉપર લેશે અને આ બાબત આપણા તરફ આંખળી ચીંધવાનું બંધ થાય એવા ઉપાયો કરશે. આપણા કરતાં બીજી ક્ષતિઓ યોગી છતાં તેમાં આ બરી કેમ પ્રવેશ કરી શકતી નથી, અને આપણામાં શા માટે પ્રવેશ કરે છે તેનો જવાબ એટલો જ મળી શકે તેમ છે કે આપણે એકમતથી તેમાં અટકાવ કરવાને શક્તિમાન થઈ શક્યા નથી.

કે જે સુખાનુભવ નિર્ણય નિવૃત્તિથી રીતે કરી શકે, અને એમ નહિ તો અન્યના ખર્ચના સુખાનુભવ નિર્ણયમાં જેના આપણી ક્ષાતિમાં હરતી ધરાવે છે, અને એના કસબને માટે કંતર ક્ષાતિવાળા પુણ્ય સંતપણી બુદ્ધિ છે તેવા વિદ્વાન નિષ્પક્ષપાત અને ન્યાયની પૂરી સમજ ધરાવનારાઓની સુવંસદી હોય તેવા વિવાદો સવાલો સોંપી દેવા, કે જે ન્યાતના રીતરીવાજ ધ્યાનમાં લઈ ન્યાય અને ન્યાયપૂર્વક કેમ કરવું એકઠું, તેની દુર દેશી વિચાર કરી ઇન્સાફ કરવો. દરેક સહેર અને ખામને આ વિચારના અનુકૂળ પડતો થવો એકઠું. આ વિચારનો અમલ ત્યારે જ કરવાનો છે કે જેનારે અમલ ન્યાય કે સહેરને મહાજન તેમ કરવાનું ચોક્કસ ધારે. જ્યારે કોઈ સવાલ કહેરાતું અભિપ્રાય પરિણીત કરે, મતમતવિરોધે પરિણામે મનમાનવો કુઝાઈ નહિ થઈ શકે એમ મહાજનને લાગે, અને મહાજન પોતે જ જ્યારે જે બાબતનો નિમલ પોતાથી ન કરે, ત્યારે જ જે બાબત તેમની ઈચ્છાસર તેવા વિદ્વાનમંડળને ન્યાયને માટે સોંપવી હજી છે. આનું પરિણામ બહુ સારું આવશે. વળી તેથી મહાજન હજારનો કેટલોક ભાર બોજા થશે, અને જેઓ પોતાના જનજનના અવસાયને લઈને ક્ષાતિ-ક્ષિતિમાં ધ્યાન આપી શકતા નથી તેઓને ધ્યાન આપવાની ફરજ પડશે. એથી કું સૌ બાહ્યોને બેવી સુખના કરે છે કે જ્યાં જ્યાં કોઈ નાત રૂબરૂના સવાલની બાબતમાં મતભેદ થાય, અથવા બહુમતે ફેસલા કરવાનું ન બની શકે ત્યાં તેવા સવાલો અમુક વિદ્વદ્વર્ગના નિર્ણય માટે રજૂ કરવાનું ધોરણ દરેક આમના મહાજનને ચોક્કસ લાગે સૌ હાથલ કરવું.”

(શ્રી રાજકોટ દિવિય લોકાલુ પરિષદનો રિપોર્ટ)

શ્રીમત ગૌરધનદાસભાઈ બાપલુ પાટું ૪૭)

આ બાપલુ પ્રમાણે વિચારીએ તો રાજકોટ મહાજનનું આ પમણું કેટલું અમઠિત છે અને સુખાનુભવ શ્રી કચ્છી લોકાલુ મહાજનના ગૌરવને ઢીણું લગાડનાર છે, તે સ્પષ્ટ થાય છે. જે શ્રીમાન ગૌરધનદાસભાઈ સ્વાગતકારિણી સમાના પ્રમુખસ્થાનેથી લોકાલુ પરિષદમાં આવા વિચારો બહાર કરે તે જ શ્રીમાન ગૌરધનદાસભાઈ, સુખાનુભવ શ્રી કચ્છી લોકાલુ મહાજનથી બહિષ્કૃત થયેલા કચ્છી લોકાલુની રખાત બાબતના પુત્રોને, સુખાનુભવ શ્રી કચ્છી લોકાલુ મહાજન તરફથી કામળ અને તાર મળ્યા હોવા છતાં, પાવન કરવા માટે સામાન્ય સમાના નિયમેને બાજુપર રાખી વિચિત્ર વસણ પકડે તેનાં કારણો માટે લોકાલુ-બાહ્યો અનેક અવનવાં અનુમાનો કરે તો તેને કોઈ અટકારી શકશે ?

જે વાત સ્પષ્ટ કરવાની હવે બહાર રહે છે કે રાજકોટ મહાજનના પ્રમુખ શ્રીમાન ગૌરધનદાસભાઈએ સન ૧૯૧૩માં પરિષદ સમક્ષ ઉચ્ચારેલાં પોતાનાં વચનોપર આથી ખણી કડું નથી ?

પરિષદનું બંધારણ

સન ૧૯૧૩માં રાજકોટ મુકામે લોકાલુબાહ્યોની સંયુક્ત પરિષદ સ્વ. શ્રીમાન ખીમજીભાઈ દયાળના પ્રમુખપદે મળી હતી. તેમાં પરિષદનું બંધારણ મંજૂર થયું. આ બંધારણમાં “પરિષદના પ્રતિનિધિઓ” સંબંધે કલમ ૫ ની પેટા કલમ “જ” માં નીચે સુખાનુભવ નિયમ છે.

“પરિષદમાં આવનાર કોઈપણ પ્રતિનિધિની ઉંમર વર્ષ ૨૧થી કચ્છી હોવી એકઠું નહિ, તેમજ કોઈ મહાજને કોઈ સમ્પત્તિ સાથે કોઈ કારણથી અવહાર બંધ કર્યો હોય તો તે સમ્પત્તિ પ્રતિનિધિ તરીકે આવી શકશે નહિ.”

વાંચનાર ભાઈ! બંધારણની આ કલમમાં સ્પષ્ટતા મહાજનોનું—પછી બહે તે એક આમમાં પાંચ ધરણું બનેલું મહાજન હોય (ધણી વખત આવા નાના મહાજનથી કોઈ

ભાષને અન્યાય થઈ ગય છે!) તેપણ તેનું માન ભંગવવાને આ નિયમ રચાયેલો છે. કારણ કે તેવા નાના મહાજને કોઈ ભાષ સાથે વ્યવહાર બંધ કર્યો હોય (પછી ભલે તે વ્યાજબી કે જરૂરવાળની રીતે) તો તેવો કોઈ ભાષ એ પ્રતિનિધિ તરીકે પરિષદમાં આવે તો પેલા મહાજનની લાગણી દુઃખાય અને તેનું સ્વમાન ભંગ થયેલું અનન્ય. અને તેમ ન થવા દેવા માટે જ આ બંધારણમાં નિયમ તરીકે આ કલમ નાખવામાં આવી છે: તે સિવાય શીજે કોઈ હેતુ નથી. અને એ જ બંધારણ કમિટીમાં શીમાન રોડ જોશનદાસ લાધાભાઈ તથા મે. કોટક સાહેબ પણ સમ્મ હતા. અને તેની જ મંજૂરીએ રચાયેલ બંધારણના નિયમનું ઉલ્લંઘન પણ તે જ શીમાનોના હાથે આ પ્રચલિત કાર્યથી થયેલું જણાઈ આવે છે.

શું સન ૧૯૧૩ ના ધર્મે સન ૧૯૨૩ માં બદલાઈ ગયા? અને વળી અનન્યથી તો એ છે કે જે ગામે પરિષદનું બંધારણ મંજૂર થાય છે તે જ ગામમાંથી તેની અવગણના કરવાનું કાર્ય પણ શરૂ થાય છે!

ભાઈ ઝોધવજી રવજી આયા

રાજકોટ મહાજનની આ સભામાં બીજા જોલનાર ભાઈ ઝોધવજી રવજી આયા છે. તેઓશ્રી ઝોવા નામજીના તકમાંના છે. રાજકોટનાં પાંચે તક એમાં કરવાના પ્રયાસમાં પણ તેઓ હતા. પણ ‘આવી એકતરફી આપણુડી જોઈ તેને શરણે જવા ન માગનાર’ પણ ભાઈ આયા હતા. અને એ જ ભાઈ આયા આ કાર્યમાં જે ભાગ ભજવે છે એ જોઈ અમને અનન્યથી થાય છે. રાજકોટના ‘સંયોદ વિવેચન’માં પ્રાચીન ક્ષત્રિયકુળના દાખલાઓને રજીસ્ટર ‘હિતચક્રગર’ કર્યો નથી: પ્રાચીન સમયમાં યુદ્ધ, કર્મ સ્વભાવે જાતિ હતી: આજની સામ્યવાદના ધોરણે રચાયેલી ગાંધી સંસ્થાઓ નહોતી. એટલે એવાં ઉદાહરણો બહોં અસંબંધ છે; છતાં કોઈ ક્ષત્રિય બચ્ચા ‘પારકું’ ગરીબનું પરંબમાંથી પોતાની વિષયવાસનાની તૃપ્તિ અર્થે તેની બાઈડને રાખે ને બાળકો પેદા કરે તો તે ક્ષત્રિય નહિ પણ હીનકારો જ ગણાય. અને એવી સ્ત્રીનું નામ પણ સ્ત્રી-શુદ્ધિના લીસ્ટમાંથી હટાવી નાખવામાં જ હિંદુ સમાજનું મૌરવ છે.

બીજી બાબત શુદ્ધિની છે. તે તો બીજકુલ હસના સરખીજ છે. આ ‘જરજ સંતોનો’ કોઈ અન્ય ધર્મમાં વટલાઈ જવાની અણી ઉપર નહોતાં. તેમ હોય તોપણ તેને વટલાવતાં અટકાવી શુદ્ધ કરનારી સંસ્થાઓ આર્યસમાજ અને હિંદુશુદ્ધિસભાઓ હસ્તિ ધરાવે છે; તેનું તે કામ છે અને તેની આગળ તે અપીલ લઈ જવાની હોય. પણ ગાંધીને તો તેની સાથે કશુંય લાગતું વળગતું ન હોય કે જ્યાંયથી ગાંધીની સંયુક્ત પરિષદે તેવા ‘શુદ્ધિ’ ના દરારો પસાર કર્યા ન હોય! એટલા માટે એવા દાખલાઓ બહોં આ ગાંધીમહાજનોના અસ્પર્શના સંબંધમાં નિષ્પ્રયોજન છે. અને તેથી રાજકોટ મહાજનને એક કચ્છી લોહાણાની ભાટિયાણી રખાતનાં બાળકોને પાવન કરીને લોહાણા દરાવવાની કોઈપણ સત્તા નથી.

ત્યારપછી એ મુદ્દસોએ ટુંકમાં વિવેચન કર્યાં, પણ તેનાં નામો ‘હિતચક્રગર’ નથી જણાવ્યાં.

હજી તો સાંભળ્યું જ !

બાઈ બાણી કાઠારીના તો હજી સાંભળવામાં જ આવ્યું હતું કે રૂ. ૧૦૦૦૦) ની મેટી રકમ બાઈ બાણી પાસેથી અમુક ગૃહસ્થોના નામે મૂકાવવામાં આવી છે. આ રૂપિયાની રકમ કેમ મૂકાવી ? શા હેતુએ ? તેની તો કંઈ ખબર જ પડી નથી, આમાં કાંઈ પોલ તો નહોતું ને ?

ભાઈ વાવજી પીતામ્બરદાસ :

શ્રીમાન વાવજીબાઈ ધારવા સુજળ વધીલ છે.તેઓશ્રી 'હિંદુ ભો' પ્રમાણે તથા મનુ-સ્મૃતિ પ્રમાણે આ ઊંઠરાઓને લોહાણા કહેવરાવવાનો હક છે: તેમ જણાવે છે.

કાયદાશાસ્ત્રી અમે નથી, છતાં અમારી સામાન્ય શુદ્ધિ એમ કહે છે કે: એક લોહાણા ખીજી નાતની સ્ત્રીને તેના જીવતા ધણીએ રાખે ને તે રખાતથી બાળકો ઉત્પન્ન થાય, તે બાળકોને લોહાણાની નાતે લોહાણા તરીકે સ્વીકારવાની ફરજ પાડનારે 'હિંદુ ભો' હોઈ શકે નહિ. આમાંતો ફરક ન્હાતોના સ્વતંત્ર કાયદાઓ પ્રમાણે વર્તાય છે અને મનુસ્મૃતિ પ્રમાણે તો એક સ્ત્રીના વિવાહિત પતિના જીવનકાળમાં તેના ભરના રીયંથી ઉત્પન્ન થયેલ પુત્રને 'કુંડ' સંજ્ઞા આપેલી છે. તે 'ગોલક' અને 'કુંડ' એ બન્ને 'જનમત' ગ્રંથોમાં છે. એ ઉભય પ્રકારના જનમ પુત્રને કોઈ પણ પ્રકારના ધર્મ કાર્ય તથા પિંડ દાન આદિના અધિ-કાર નથી આપ્યો.

બાકી રાજકોટના મહાજનના આ કલહ-કંકાસને શાંતિમાં રોપનાર કાર્યના સમર્થન માટે મહારાજે કોઈ જુદી સ્મૃતિ રાજકોટ માટે રચી કાઢી હોય તો તે અમે જાણતા નથી !

શ્રીયુત કોટક સાહેબનો અભિપ્રાય !

શ્રીમાન કોટક સાહેબ આ કેસના ગુણદોષ ઉપર નિષ્પૃથક્ જવાબ કહી ખરું કર્તવ્ય બજાવતાં એવો મત આપે છે કે: બાટિયા ચંદ્રવંશી—યદુવંશી અને આપણે સર્વવંશી હોવાથી, ક્ષત્રિય-આજ ને ક્ષત્રિયાણી માતાથી ઉત્પન્ન થયેલાં બાળકો લોહાણા કહેવરાવી શકે.

એમ તો આજના યુગમાં બાટિયા, લોહાણા, મારવાડી, વાણિયા, આ બધી બાપાર કરનારી જાતિઓ છે. તે બાપારી જાતિઓના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ પણ લગભગ સરખા વાણિજ્યવૃત્તિનાં છે. એ બધી જાતિઓનું સંમુલ્ક થાય ને બધી જાતિઓ સાથે જળી જાય ને ઠરાવ કરે કે આ માર જાતિઓમાં મેટી મેટી બેટી બેટી બેટી બેટી થઈ શકે ને બધી જાતિઓ તે પ્રમાણે કમુલ કરે તો એવું અમે પણ ધમ્મીએ છીએ. પણ એવું તો શાંતિઓ કરે ત્યારે થાય; પણ અહીં તો લગ્ન કે પુનર્લગ્ન એવો કોઈ સંમુલ્ક જ નથી. આ તો રખાત બાટિયા-ણીનાં સંતાનો છે, તેને લોહાણા કહેવામાં હોય તો પણ જે મહાજને તે લોહાણાને બહિષ્કૃત કર્યો હતો તે જ મહાજનની સુન્દરી ઉપર શાંતિના નિયમો પ્રમાણે આ વાત રહે છે. અને એ નિર્દોષ બાળકોની અધોગતિ થતી હોય તો સમસ્ત શાંતિભાઈઓની સંમુલ્ક પરિપક્ષમાં આ પ્રશ્ન ક્ષાત્રી એમની અધોગતિ થતી અટકાવવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. પણ રાજકોટ મહાજનને સ્વેચ્છાચરિતાથી શાંતિમાં ઉમ મતબેદો ઉપરિચિત કરી અસંતોષ ફેલાવનાર પક્ષ બરવાની સત્તા પરિષદે કે કોઈએ એમને આપી નથી.

પછી રૂ. ૧૦૦૦૦) મૂકાવેલા તેને શ્રીમાન કોટક સાહેબ સાહેબ માનતા નથી તે વખતે શરતે પાછા આપી દેવા જણાવે છે તે તે સંબંધે જે લીક્ષા બતાવાયી તે વાંચનાર અમારે જાણે ગયા છે.

મે. કોટક સાહેબ પશુ પરિવહના બંધારણ બદલનારી કમિટિમાં સભ્ય હતા.

સમગ્ર લોકોના ભાષણો મે. કોટક સાહેબ તરફ અનન્યમત્સદા ધરાવે છે. અને તેથી આ બદલામાં મે. કોટક સાહેબના જાવા અભિપ્રાયથી લોકોના જાનતાના હિતમાં અનન્ય પ્રકારનો વસવસો થયા કરે છે તે તેઓ જાને છે કે શ્રીમત કોટક સાહેબને આ બદલાની આગલીપાછલીથી અનભિનંદ રાખવામાં આવ્યા છે. સુબંધના મી કચ્છી લોકોના મહાજને કરેલા તારે તથા કાગળની માહિતી એમને આપવામાં આવી ન હોય એવો સંભવ છે. નહિ તો આવી વાંધાભરી બાબતો કે જેનાથી જ્ઞાતિમાં કુલંપનાં બીજ રોપાય, કચ્છી લોકોના ભાષણો અપમાન થાય, તેવું નામોશી ભરેલું જગલું ભરવાની સલાહ આપે જ નહિ.

અમને પશુ શ્રીમત કોટક સાહેબનો ચોડાપણો અંતર પરિચય છે. તેની નિરાશાનિતા, સરળતા માટે અમે માન ધરાવીએ છીએ અને તેથી અમે પશુ એ જ વિચારના છીએ. જ્ઞાતિભાષણોના આ વસવસો ટાળી સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરવા માટે ભાષ નારાયણ હકુરના પ્રતિવાદાત્મક નિબંધમાં જ્યારે સમગ્ર હાલમાં લોકોના વિભાગ પર દોષારોપણ કરવામાં આવ્યું, તે અસાધ્ય અમે મે. કોટક સાહેબને એક પત્ર રજીસ્ટર કરીને તા. ૧૪-૧૨-૧૯૨૪ ના સુબંધના શીરનામે લખ્યો હતો. પશુ તે રજીસ્ટર પત્ર મે. કોટક સાહેબની અહીં ફાળવી ન હોવાના સમયે પોસ્ટમાંથી પાછો ફર્યો. અને ત્યારપછી તે જ પત્રની નકલ તા. ૨૫-૧-૧૯૨૫ના સાધારણ પોસ્ટથી Posting Certificate લેઈને મોકલાવેલ છે જે નીચે પ્રમાણે:—

‘શ્રીમાન માન્યવર જ્ઞાતિ શિરોમણિ

૨૧. બ. હરજીવનદાસ લલાનભાઈ કોટકની માનવંત સેવામાં:

સુબંધ.

સવિનય નિવેદન: ૨૧. હકુરનો પ્રતિવાદાત્મક નિબંધ બહાર પડ્યા પછી કચ્છનિવાસી સફળતે કેસવજીની રખાત ભાટિયાણીના જેટ હિતમાં થયેલાં સંતાનોને પાવન કરી રાજકોટનક મહાજને કચ્છી લોકોના મહાજનના નિર્ણયને નેવે મૂક્યો છે. કોન્ટ્રીન્સના બંધારણનો ભંગ થયો છે. આ પ્રસંગ અને વિચારણી કચ્છી બંધુઓમાં આમ અવનવી રીતે ચર્ચાઈ રહી છે: એ આપની જાણબહાર નહિ હોય.

અમારી અંતર માન્યતા સુબંધ તેમાં કદાચ ગેરસમજૂતી પણ ફેલાયેલી દિસે છે.

આપના પરિવહનમાં આવી જેઓ આપની દીર્ઘદષ્ટિ અને પૃથ્વિકરણ શક્તિને પિછાની રાખ્યા છે તેઓ અત્યંત અનુમાન કરે છે કે રાજકોટ જ્ઞાતિના સલાપતિ ઈ. સંવાલકોએ આ એક અવધિત કાર્યનું દોષારોપણ પોતાના ઉપર ન થાય તે માટે આપશ્રીને અકસ્માતિક રીતે તે સલામાં જોડાવવાની યુક્તિ રચી હતી. અને પેપરમાં છપાવેલા રિપોર્ટ સુબંધ વિચારતાં આ ભાટિયાણીના આગલીપાછલી કારકીર્દીની હકાલતો આપશ્રીને જણાવવામાં આવી નહોતી. તે બાદ પોતાના જીવતા ધણીએ સફળતે કેસવજીની રખાત તરીકે રહી હતી. હવે કે પુનર્જનનો આમાં સલાહ જ પેદા થતો નથી, વગેરે અધી હકીકતો આપને જણાવવામાં આવી હોય તો નથી આની સલાહ કે આવા એક ચર્ચાત્મક વર્ણન કેસનો તાર્કાલિક નિર્ણય આપે આપ્યો હોય.

અમને પોતાને પણ ઉપરનું અત્યુમાન કંઈક વાસ્તવિક લાગે છે.- છતાં આ સંબંધે હોકામાં ઘણી ચેરસમસ્યલી ફેલાયેલી છે અને કદાચ સંભવ છે કે આ સવાલ આરતે આરતે ચલિત સ્વરૂપ પડે તે કચ્છી હાલાક વિભાગની એકતામાં ફૂટ પડે.

આશા છે, આપ શ્રી સમસ્ત જાતિના બધા અર્થે આ બાબતનો સત્ય પ્રુથ્વિએ અમને લખી મોકલી ઉપકારી કરશે: એ અમારી નમ્ર વિનંતિ છે. એ

લી. સેવક

નારાયણજી ગાંધીજીના ડાસાણી

તંત્રી: 'સમાજજીવન'

માન્યવર કોટક સાહેબે અમારી ઉપરોક્ત વિનંતિનો અમલ કરવાનું વ્યાજબી નહિ થાયું હશે કે કેમ પણ અમને એમના તરફથી કશોય જવાબ મળ્યો નહિ. એ અમને પ્રુથ્વિએ મળ્યો હતો તો ખુશીથી મે. કોટક સાહેબનો પ્રુથ્વિએ અમે જાહેરમાં મૂકી અમારા બાઇબોના વસવસો દૂર કરી શકત. પણ તેમ નથી બન્યું તો ફરી પણ અમે મે. કોટક સાહેબને આ સંબંધે પ્રુથ્વિએ કરવા વિનંતિ કરીયું અને તે માટે તેઓ અમને માફ કરશે એવી આશા છે.

બહાલા વાંચનાર બાઇ ! રાજકોટ મહાજનના હેવાલની સમાલોચનાથી તમારાં જણ-વામાં આવી ગયું હશે કે માત્ર 'અહોરૂપ અહોધ્વની' જેવો પ્રસંગ ઉજવાયો છે. બસ! બહુ પાવન ! પાવન !! બહા ! હર્ષનાદના પોકારો તે ઉઠા અંતઃકરણમાં બેઠાં ક્યાકરણાં હતાં - કે કોઈ અકલ્પ્ય વસ્તુપ્રાપ્તિના આનંદમાં હતા ? મધ્યર જણે !

વિચારવાની વાતો:

કોઇપણ કામની સાર્થકતા તેના ઉદ્દેશ અંકારી જોઈએ. આ 'નરજ' બાળકોને પાવન કરી તેને લોહાણા દરાવવાનું રાજકોટ મહાજનનું પગલું બીલકુલ ચેરકાયેસર છે. કોઈ નકોર પારધી તેના શીકારની છાતીમાં શર ભેંકે તેમ યુગંધના કચ્છી લોહાણા મહાજનને જ નહિ પણ આખા કચ્છી લોહાણા વિભાગને આથી શર ભેંકાયાં છે. આ નીતિબદ્ધતા વિચારતાં જે બાવ થાય છે તે વાણીમાં ઉતારી શકાય તેમ નથી. આજે જાતિના 'કેટલાક હેતના કટકા ફરિયાદ કરે છે કે 'પરિવહ મળતી નથી.' શું કામ એ ફરિયાદ કરે છે? તમારા-માંના એક પાંચતકાણું બનેલું મહાજન, જેના પ્રમુખ, સેક્રેટરીને પણ બીજી બાબતોમાં ત્યાંના અર્થાપત્રીઓએ 'નામના' કલા છે, તે જ પ્રમુખ અને બીજાઓનું કહેવાનું મહાજન, આવાં અધર્મિત કાર્યથી કચ્છી બાઇબોના અંતરમાં છુરી ભેંકે, તેનું કહેવોએ અપમાન કરી મૂર્ખા બનાવે, અને એટલું છતાં તમે એમ માનો છો કે એ સંસ્કૃતિના ચાહક કચ્છીબાઇઓ આ બધી તમારી હાકમદોહા નજરે નીહાળવા છતાં બહુ અપમાન મળી જાય અને તમને માથાના મુઝટ તરીકે સ્થાપે ? ચાદ રાખવું કે કાલે આ અસંતોષીઓનું વર્તુલ વધશે તો કોણ જણે એની સર્વશ્રાદ્ધી જવાબાઓ કેટલી સળમશે તે સમયને માટે એ ચનોદાદા ઉત્પન્ન કરનારા જવાબદાર રહેશે.

રાજકોટના મહાજને આ સંતાનોને સ્વેચ્છાચારથી પાવન ન કર્યાં હોય તો લોહાણા કોમ ક્યાં બસીશ્યુત થઇ જવાની હતી ?

રાજકોટની કઈ આંતરડી આને પાવન કરવામાં ન આવે તો દ્વાપર જય એમ હતું? એણે શામાટે અને શા સ્વાર્થે આમાં રસ લીધો છે? શામાટે ન માનવું કે આમાં કંઈક પરોપકારના પડદા આડે કંઈક બેઠે છુપાયેલો છે?

શા આધારે માનવું કે રાજકોટ મહાજનનું આ પગલું પ્રમાણિક છે? શામાટે ન માનવું કે આની વચ્ચે ઘણા ધનિષ્ઠ અને શિષ્ટ હાથોનો સંબંધ હતો? એવું કહેવાય છે કે કોઈ અણગમ વસ્તુ પ્રાપ્ત થતાં માણસ કંઈકેલો બની જાય છે અને તેની વાણી પણ બંધ થઈ જાય છે, એમ તો આમાં નથી બન્યું ને? સુખમના શ્રી કચ્છી ભોહાણા મહાજનના ઠરાવ, તેનો તાર તથા કાગળને એક પાંચ તથા બેનું મહાજન ડોકરે મારે એ કુસંપલું પગલું નથી કે? શ્રાતિના એમની કઈ ઉદાર ભાવના આમાં રહેલી હતી? ભોહાણા સમુદાયને ઉન્નતિના ચિખરે લઈ જવાનું આ પગલું છે કે? આમાં શ્રાતિનું કંઈ એમ છે? આના જવાબો તેમની પાસે શા છે?

શ્રાતિમાં કુસંપને આમંત્રણ કરનાર આ અનિષ્ઠ કામમાં બધા દલાભોની નીતિરીતિઓ અજવાળામાં આવે છે, અને પોકાર મારીને સંબળાવે છે કે આ પગલું ગેરકાયદેસર, અને અત્યંત વાંધા પડતું છે ને શ્રાતિમાં કુસંપનાં બીજ વાવનાર હોવાથી તત્કાળ તે રદ થવું જોઈએ.

રાજકોટ મહાજનનું આ સ્વેચ્છાચારી કાર્ય દરેક સાચા બોહાણાને સરખાવનાર, કશુંક અને ગાઢતિમિરથી છવાયલું છે. સીધી કે આડકતરી રીતે કચ્છી ભોહાણા બાઇઓનો અવરોધ કરવા માટે જ આ પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. એવા આણેપ અત્યારે ચોમેર થઈ રહ્યા છે. રાજકોટ મહાજનનું આ નામોશી ભરેલું પગલું આખા હાલાષ ભોહાણા વિભાગને ઝંખપ લગાડનારું છે અને આ કદાચથી દૂર થતા માટે, શ્રાતિમાં પડતી શંકાને અટકાવવા, હાલાષ ભોહાણા બાઇઓએ ચોખ્ખું જાહેર કરી દેવું જોઈએ કે રાજકોટ મહાજનના આ કાર્ય સાથે અમેને કરી સંબંધ નથી.

કોઈ પણ સુધરેલી કામ પોતાનામાં સંકર લોહી આમેજ કરવાનું કયુલ કરે નહિ. પારસી જેવી કામમાં પણ સન ૧૯૧૩માં રંગુનના એક શ્રીમંત પારસી ગૃહસ્થે એક બર્મિંગહામ સાથે કાયદેસર લગ્ન કરેલું, તેના પેટની પુત્રીને પારસણ તરફ રીકારવા તે શ્રાતિના પુરોહિતોએ ના પાડી હતી અને તે ઉપરથી બારે ગ્રંથકોએ ઉપસ્થિત થયા હતા; જ્યાં આખરે તે શ્રીમંત પારસી ગૃહસ્થનું કંઈ વળ્યું નહોતું. તો પછી આતો એક રખાત. સ્ત્રીનાં જોહરાંઓ છે ને જ્યાં સુધી સમસ્ત બોહાણા શ્રાતિ પોતાના ધારાધોરણમાં ફેરફાર કરે નહિ ત્યાં સુધી કોઈ પણ મહાજનને પોતાનામાં આવાં બાળકોને લઈ લેવાની સત્તાજ હોઈ ન શકે. આ પ્રશ્ન બાબુપર મૂકીએ તો પણ સદરફ લોહાણો તે કચ્છી લોહાણો હતો અને તે બાબતનો વિચાર કરવાનું કામ કચ્છી ભોહાણા મહાજનનું હતું, કોઈદાખલો એવો અધ્યાર સુધીમાં બતાવી શકારો કે કોઈ મહાજનથી બહિષ્કૃત થયેલા હાલાષ ભોહાણા બાઇને કચ્છી લોહાણા મહાજનને સ્વેચ્છાથી પાવન કર્યો હોય ?

પુત્રીનો પિતા :

લોહાણાઓના ચારે વિભાગોમાં કન્યાઓની જોઈએ તેટલી છત હોવાથી પોતપોતાના વિભાગની બહાર કન્યા મેળવવા માટે બાંધે જ જરૂર પડે છે. સિવાય કે તે પોતાના વિભાગમાં અપ્રતિષ્ઠિત હોય અથવા તે કોઈ બીજાં એવાં કારણો હોય કે જેથી પોતાના વિભાગમાં કન્યા મેળવવી તેને મુશ્કેલ થઈ પડે : આ બાંધિયાણીબાઈ રાજકોટમાં આવી પોતાની હકીકત છુપાવે છે ને હાલોની ખટપટથી સગપણ થાય છે. ત્યારે તે પુત્રીનો બાપ કે જે સગપણ કરવા અગાઉ આપણામાં તેજું કુળ, ગુખ, મામા, મોસાળ, વંશાદિની સવળી માહિતીઓ મેળવ્યા પછી જ સગપણ કરે છે : તેણે આખુંની કશી તપાસ નહોતી કરી ? અથવા જો તે અંધારામાં રહી થાપ ખાઈ ગયો હોય તો બાઈ બાંધિયાણી છે એવું જાહેર થાય છે ને ન્યાત સગપણ રદ કરાવે છે છતાં નાતનો ડરાવ બંધે પાછો ફરવાયો, પણ સાચો લોહાણો આવું જાણ્યા પછી પોતાની પુત્રીને આવાં બાળકને આપવાનું કશું જ કેમ કરે ? આ ધોરાજીના રહીશ વસનજી ઠક્કરના વસણ સંબંધે આપણે કશું વધુ જાણ્યું નથી, પણ જે લોહીની પવિત્રતા રક્ષવા માટે લોહાણાઓના પૂર્વજોએ પોતાના પ્રાણોનાં બલિદાન આપ્યું છે, જે લોહીની પવિત્રતા માટે અનેક સંકટો સહન કરી જનની-જન્મભૂમિનો ત્યાગ કરતાં પણ પાછું વાળી એવું નથી, તેના જ સંતાનો આજે કુલક સ્વાર્થવચ્ચે થઈ, સંસ્કૃતિને સંકેલી, પવિત્રતાને પધરાવી, સંકર લોહીથી ઉત્પન્ન થયેલ બાળકોને પોતાની હિંદીતા આપી આપી હાલાક લોહાણા યાત્રિને યરખાવનારી નામોચી બેઠોરી લે છે તે બિંદી કેને શોક નહિ થાય ?

બાઈઓ ! હવે રાજકોટ મહાજનના આ સ્વેચ્છાચારી કૃત્યથી યાત્રિના વિભાગોમાં પ્રસરતો અસંતોષ અને પડતી હાલને અટકાવવા શું કરવું ? તેનો વિચાર કરીએ તે પહેલાં આ ધટનામાં રાજકોટથી લોહાણાઓના હિતને માટેજ પ્રમટ થતા ‘લોહાણા હિતેચ્છુ’ પત્રના અધિપતિ બાઈ લાલજીભાઈ નાગજી મથુરાએ કેવી લીલા બજવી છે તેનો પણ વિચાર કરી લેવાની જરૂર છે.

‘લોહાણા હિતેચ્છુ’ ના સ્વામી લાલજીભાઈની લીલા !

શ્રીમુત લાલજીભાઈ નાગજી મથુરા ‘લોહાણા હિતેચ્છુ’ નામક અદ્વાયિક પત્રના અધિપતિ અને ચાલિક છે. યાત્રિમાં બાંકરેમ એકતા અને સેવાના શુભ અંકુર સ્ફુરાવવાના નિરંતર પ્રયત્નો કરવાનો તેઓનો સંકલ્પ છે. આ ધટનામાં પ્રથમથી જ તેઓમીએ જે જે લીલા કરી ખતાવી છે અને પોતાના સંકલ્પને કેટલે દબાવે સિદ્ધ કર્યો છે તે હવે જોઈએ.

૧ ‘લોહાણાહિતેચ્છુ’નાં તા. ૫મી જુલાઈ ૧૯૨૭ના અંકમાં સ્થાનિક ખબરો નીચે આ બાંધિયાણી બાઈ કુવરબાઈના બાળકનું સગપણ થયું તેની ખબર પ્રમટ થઈ. તેમાં યાત્રિના દાદ જેશં થાનાઈ હસ્તક કનજી ભગતના તહ માટે વસુલ થયો. ને આ સગપણની ખુશાલીમાં બાઈએ મહાજનની વંદીમાં, બોડીંગમાં, પાંજશયોગમાં, નદીના કાંઠાની જગ્યામાં, અનાયાદમાં, બાળાજમાં, લોહાણા ભક્તોની ચાલતી પેદીઓમાં, સેવાસેનાજમાં સખાવતો

કરી ને બીજી પક્ષ સંભાવતો થોડીક કરી. પક્ષ લાલજીભાઈ તે નથી આવતા. ને સમગ્રજન
દલાઈ ખટાઈ હરિભાઈએ મહેનત લીધી ને પાછા જાતિના કેટલાંક સંભાવિત ગૃહસ્થોની પક્ષ
હાજરી હોવાનું જાહેર કરે છે.

‘લોહાણા હિતેચ્છુ’ ના અધિષ્ઠિત ભાઈ લાલજીભાઈને અને પૂછીએ છીએ કે રાજકોટ
જેવા ગ્રામમાં તમે પોતે રહો છો, તેમાં ૧૫૦૦ થી ૨૦૦૦ લોહાણાભાઈઓનાં ઘરો છે. તેમાં
અઠવાડિયે કે પખવાડિયે આમાં સમગ્રજનોના બનાવો બનતાય હશે, તેમાંના કેાઈ બનાવ આજ
સુધીમાં આટલી ચોક્કસીપૂર્વક તમે આપ્યો છે? અને આ સમગ્રજનમાં તો દલાણાએ
મહેનત કરી, જાતિના સંભાવિત ગૃહસ્થોની હાજરી વગેરે આપવાનો હેતુ શું હતો?

વાંચનારને આથી જાણ્યો કે આ ભાટિયાણીભાઈની કારકીર્દીથી ‘હિતેચ્છુ’ ના
સ્વામી લાલજીભાઈ વફિર હતા, પક્ષ ધરાણાપૂર્વક તે બાઈ તરફના પક્ષપાતના કારણે આ કેાઈ
અન્ય કારણે તે વાત જાહેર કરતા નથી એવું ન જાની સકાય?

૨ જ્યારે આ સમગ્રજની હકીકત સુંબઘના શ્રી કચ્છી લોહાણા મહાજનના જાણુવામાં
આવી, ત્યારે જેમ રાજકોટ મહાજનના પ્રમુખ ઉપર તાર તથા કાગળ શ્રી કચ્છી લો. મ-
હાજન તરફથી લખવામાં આવ્યા. તેમજ ‘લોહાણા હિતેચ્છુ’ ના સ્વામી ભાઈ લાલજી
નામજી અણ્ણાજી ઉપર પક્ષ તેજ દહોડે તાર તથા કાગળ સુંબઘના શ્રી કચ્છી લોહાણા મ-
હાજન તરફથી લખવામાં આવેલ છે. આ રહી તે કાગળની નકલ:

“શ્રી ઇરિયારથાન: સુંબઘ

જી. જે. વી. ૧૦ રવેક સંવત ૧૯૭૯. તા. ૮-૭-૧૯૨૩.

ઠક્કર લાલજી નાગજી એમ

શ્રી રાજકોટ

જલ લખવાનું કે આજરોજે તમેને અનેથી મરનાર ઠક્કર કેશવજી દેવકરજી શાયાણી અંજનવાબાની
રખાતના પુત્ર મેધજીના સગપણ વીરો તાર કરેલ છે. આ બાબતમાં વિચિત્રવાર પણ બાઈશ્રી ગોવર્ધ-
નદાસ લાખાભાઈને લખવામાં આવેલ છે. તે પરથી આપ તમારી તરફના મહાજનશીલમાં લાગવજ
વાપરી આ લખ થયો ન અટકાવવા માટે બનતા દરેક ઇલાજ કર્યો: નહિ તો જાતિમાં એક ધણુંજ
મંબીર કુટુંબ થઈ જશે. કોજ લી.

શ્રી ક. લો. મા. ની હરભાસથી

શિવદાસ આંપસિંહ

મેડીઆ માનદ મંત્રીના ધરીત.”

“તા. ૬-મરનાર કેશવજી દેવકરજીને, એજ રાખેલી રાંડનાં છાકરાનું જાતિમાં સગપણ ન થવા
પામે તે કારણે જાતિથી બહાર કરવામાં આવેલ ને તે તેની દેયાતી સુધી જાતિ બહારજ રહેલ. તેના
મરણ બાદ આ કહેવાતા છાકરાની સામે અને ન કાવતાં તમારી તરફ અણુભણુ બંધીમાં આવી આ
પ્રપંચ આદર્યો છે. આશા છે તેના લોચ તમે યશો નહિ. જે માટે ફરીથી લખવાનું કે આ ભટિ
બનતા ઈલાજ કરી તુરત પુરનો બદોબસ્ત કરીશો.”

“બોહાણા હિતેચ્છુ”ના અધિપતિ બાપ લાલજીભાઈને હિમરતો કામચલાઉ તથા તાર-
કુખમાંથી કચ્છી બોહાણા મહાજનને વરણી મળ્યા હતાં આ તાર કે કામચલાઉ હરીકત
તેજોભીમે કામ બધામાં હોમ એવું બહાર આવ્યું નથી, તેવું કામચલાઉ? અહીં તેમની ફરજ
શું હતી? તેઓ ભાઈએ જો આ આવેલો કામચલાઉ તાર ‘બોહાણા હિતેચ્છુમાં’ બાપને
રાજકોટવાસી જાતિબાપોએ તમા ‘જલ્દીજી’ બાપને ‘એચ્છુ’ હોત અને એકમ તમા
બાપુ પ્રેમના સંકલ્પને સિદ્ધ કરવા પોતાના વિચારો તે સંબંધી દર્શાવ્યા હોત તો આવી
કમલકંઠાસને જન્મ આપનારી અધિકૃત ઘટના કદિપણ બનવા પામત નહિ, જો તો સાદા
સમજી બધાવ તેમ છે; પણ શ્રીયુત લાલજીભાઈએ પોતાની ફરજ જા માટે વિચારી નથી
તે તેઓ જાણે.

૩ શ્રીમાન શેઠ ગોરધનદાસ કરમસીના પ્રમુખપણા નીચે જોઈ શરજકોટ મહાજનની
સભામાં બાપ ભાટિયાણી છે ને યુગ્મના કચ્છી મહાજનની પંક્તિ બહાર છે, તેથી સમજ-
ણનો ફાદ પાછો અપારી સમજણ રહ કરે છે ને ર. પરુ દલાલતો દંડ કરે છે ત્યારે ‘લો. હિતે-
ચ્છુ’ના અધિપતિ, ‘બાપ ભાટિયાણી છે એવું સમાજ થયા પહેલાં ધણા જાણતા હતા’ તેમ
જાહેર કરે છે. આમ જાહેર કરવામાં જોમની મતલબ જોઈ મહાજનને સમજણ રહ કરવાનું
ને પંક્તિ બહાર મકવાનું પગલું બાજબી નથી બધું’ જો કંઈક જણાવવાની હોવી જોઈએ.
આ વખતે પણ તેઓમાં બાપ ભાટિયાણી છે એ ખરું પણ તેવું ઘટના કે પુનર્જન જાતિ
નિયમ મુજબ મરકુમ બોહાણા કેશવજી દેવકરજી સાથે જોઈ નથી. તે સંબંધે કચ્છી લો-
હાણા મહાજનનો પત્ર મળ્યા હતાં પોતાના ચેપરદારા ખરી હરીકત જાહેર કરી જાતિ
બાપોને ચેતાવતા નથી, તેનાં કરણો સમજતાં નથી.

ખરી રીતે શ્રીયુત લાલજીભાઈએ રાજકોટ મહાજનની આ સભામાં દરાવ કરનારાઓ
ઉપર મંજીર આરોપ મકવા એવું કયું છે કે તેઓમાંના ધણા બાપ ભાટિયાણી છે તેવું
જાણતા હતા પણ અહીં નહોતા જાણતા તેઓ ઢોંગ કરીને આ સમજણ રહ કરી ફાદ પાછો
અપાવ્યો છે: એટલે શ્રીમાન શેઠ ગોરધનદાસ કરમસીના પ્રમુખપણા નીચે જોઈ મહાજનની
સભામાં હાજર જોઈ બાપોએ પણ ‘બોહાણા હિતેચ્છુ’ની આ યુક્તિ વિચારવા જેવી છે.

૪ તા. ૧૭-૭-૨૩ ની રાજકોટ મહાજનની સભામાં યુગ્મના શ્રી કચ્છી બોહાણા
મહાજનને મેલજીને જાતિમાં લેવા બલામજી પત્ર સખવામાં ‘લો. હિતેચ્છુ’ના અધિપતિ બાપ
લાલજી નામજીની પણ નીમણુંક થઈ, પણ યુગ્મના શ્રી કચ્છી બોહાણા મહાજનને કાપપણ
પત્ર મળ્યો નથી એવી અપારી તપાસમાં જણાયું છે; અને તે સંબંધમાં પછીથી કંઈ પણ
હરીકત રાજકોટ મહાજનની સભામાં કે ‘લો. હિતેચ્છુ’માં પ્રગટ થઈ નથી.

સમજે લોહાણાઓનું હિત કરવાના સંકલ્પવાળા જાતિપત્રના અધિપતિ શરજાતથીજ
આ ઘટનામાં કેવી સંતાકુકલીની રમત રમી રહ્યા છે, તે વાંચનારબાપ! તમે વિચારી જુઓ:

૫. સ્ત્રી તા. ૧૪-૯-૧૯૨૩ ની રાજકોટ મહાજનની સભામાં અસ્પરસ અસંતોષ
અને ફાટ પડાવવા જેવાં જોઈ કામચલાઉ આ ‘બાપુ પ્રેમ અને એકમ ને સેવાના મુખ જાહેર
દેલાવવાના સંકલ્પવાળા ‘લો. હિતેચ્છુ’ના સ્વામી લાલજીભાઈ ‘આજકારદાચક’
પગલું મારે છે.

૬ સદરહુ તા. ૧૪-૯-૧૯૨૩ ની રાજકોટ મહાજનની સભા તે સમસ્ત જ્ઞાતિ મહાજનની સભા હતી, છતાં 'લો. હિતેચ્છુ' ના અધિપતિ લાલજીભાઈ, રાજકોટ મહાજનના બંધારણની ધારાની ૩૪ થી કલમ દાંડે છે. તેમાં ૨૧ મેનેજીંગ કમિટિના મેમ્બરોમાંથી ૨૧ ની હાજરી હોય તો કોરમ પૂરું થયેલું ગણાય તેમ જણાવેલું છે. તેથી ૨૧ કરતાં વધુ મેમ્બરોની હાજરી આ સભામાં હતી અને બીજા બંધુઓની આશરે ૨૦૦ થી વધુની હાજરી હતી તેમ જણાવે છે. આ કાંઈ મેનેજીંગ કમિટિની સભા નહોતી, તો પછી કમિટિના મેમ્બરોની સંખ્યાને રાજકોટ મહાજનના બંધારણની ધારાની કલમ દાંડવાની જરૂર નહોતી. છતાં આમ કરવામાં 'લો. હિતેચ્છુ'ના સ્વામીનો એ આશય હોય કે રાજકોટમાં ૧૫૦૦ થી ૧૭૦૦ લોકોના ભાઈઓનાં ઘર છે, તેમાં ડું પ્રમાણે પણ ઓછામાં ઓછા ૫૦૦ ભાઈઓની હાજરી સમસ્ત જ્ઞાતિની સભામાં હોવી જોઈએ. પણ અહીં તો 'હિતેચ્છુકાર' લાલજીભાઈનું લખતું ખડું માની લઈએ તો પણ ફક્ત ૨૦૦ ભાઈઓની હાજરી હતી તેથી કલમ કોઈ આ મહાજનની બેઠકમાં થયેલા કાર્યને ચેરકાયદેસર ન ઠરાવી શકે તેથી અગાઉથીજ અગમચેતી વાપરીને ધારાની કલમ ૩૪ થી મુજબ કમિટિના મેમ્બરોમાંથી ૨૧ થી વધુની હાજરી હતી તેવું જણાવી આ અવરિત કાર્યને વાજબી મનાવવાના તેના ઉદ્દેશ સિવાય બીજો કોઈ હેતુ સમજાતો નથી.

૭. ભાઈ ઝોધવજી રવજી આવાના 'સચોટ વિવેચન' પછી ટુંક વિવેચન બીજા એ ગૃહસ્થોએ કર્યાં. તેનાં નામો 'હિતેચ્છુકાર' સા ધરાદાથી પ્રગટ કર્યાં નથી ?

૮ ભાટિયાણીભાઈ કુંવરભાઈને 'લોકાણુ હિતેચ્છુ'ના અધિપતિ ત્રીયુત લાલજીભાઈ ઠા. કેશવજી દેવકરજીની 'વિધવા' x જણાવે છે. સમગ્ર લોકાણુ જનતાને મરી હકીકતથી બંધારામાં રાખવાનો આ પ્રયામ નથી એમ કાણુ કહેશે ? અને 'લોકાણુ હિતેચ્છુ'ના અધિપતિને માનપૂર્વક પૂછવાની રજા લઈએ છીએ કે ત્રીયુત લાલજીભાઈ! એક સ્ત્રીને પરણેતર ધણી મરી જાય તેની સ્ત્રી તે પરણેતર ધણીની વિધવા ગણાય કે એક રાખેલો 'આશક' મરી જાય, તેની રખાત માથક તે આશકની વિધવા ગણાય ? એટલે આ ભાટિયાણી ભાઈ તે તેના પરણેતર ભાટિયા ધણી હીરજી વીરજીની વિધવા ગણાય કે ઠા. કેશવજી દેવકરજીની 'વિધવા' કહેવાય ? તમે હકકર કેશવજી દેવકરજીની વિધવા તરીકે આ ભાટિયાણી ભાઈને ઝોળખાવી આખી લોકાણુ આલમની આંખે પાટા બંધાવવાનો નિષ્ણ પ્રયાસ નથી કર્યો ? તે યામટે ? જુઓ ! 'લોકાણુ હિતેચ્છુ'ના અધિપતિની પુદ્ગિની સહમતા, દક્ષિની મહનતા તે કલ્પનાની ભગ્નતા !

૯ રાજકોટ મહાજનની આ સભામાં, થયેલા મૂખર્ષિ ભરેલા કાર્યના પ્રગટ થયેલા હેવાલમાં જેનાં 'લોકાણુ હિતેચ્છુ' જેવા પત્રના વિદ્વાન અધિપતિ તો સાવ યુગાજ રક્ષા લાગે છે. શક આવા આવકારદાયક (!) પગલા માટે જે. કોટક સાહેબ તથા પ્રમુખ સાબનો આભાર માનવાનો હેતુમાં કરાવ રજુ કરીને 'હિતેચ્છુકાર' કૃતકૃત થાય છે !

નાતોની બેઠકોમાં આભાર માનવાની આવી પદ્ધતિ નોંધવા જેવી છે !

કાણુ દહી શકે તેમ છે કે : એ તાળીઓના અગમડાટમાં ન્યાયની હલ્લચાલિત હતી કે એ તાળીઓના અગમડાટમાં નામોશી, નમજાઈ, હલકાઈની કારમી કાલિયા હતી ?

x ખુદ ઠા. કેશવજી દેવકરજીનું વીલ, પ્રોગ્રેસ તથા તેમને કરાંચી લખેલો પત્ર આ ચાતરું બંધોણું પૂરવાર કરે છે. જુઓ આ પુસ્તકમાંની લેખકની પ્રસ્તાવના :

કોઈપણ કાર્યની સાર્થકતા તેના ઉદ્દેશ અંકાય છે. 'બોહાણા હિતેચ્છુ'ના અધિપતિ ભાઈ લાલજીભાઈની મનેદાસા આ કાર્યમાં કેવી હતી તે હવે ધોળા ફિલ્મ જેવું સમગ્રજન જાણે છે: અને તેથી અતિશય આતુરતાપૂર્વક કેટલાક પ્રશ્નો વિચારના માટે ઉદ્ભવે છે:

થોડાક વિચારણીય પ્રશ્નો!

'લો. હિતેચ્છુ' પત્રના અધિપતિ રાજકોટ મહાજનની દરેક બેઠકમાં હાજરી આપે છે કે આ ઘટનાના વિચાર માટે મળેલી સભાઓમાં જ હાજર થયા હતા? મુંબઈની કાલાશ બોહાણા જાતિની ૨૦-૨૨ વર્ષની કન્યાએ થોડા વખત પહેલાં સ્વચ્છંદી રીતે એક ભાટિયા જાતિના પ્રુરૂપ સાથે પસંદગીનામુજબ Civil marriage કર્યાં તો તે બનાવને અંદવંસી, સર્વવંસી, સંબંધને સંતાડી લાજગરપદ ને આખી જાતિને ધરમાવનારું કૃત્ય 'બોહાણા હિતેચ્છુ' માને!

જીવતા ધણીએ મને તે કારણે કોઈ બોહાણી પતિના ઘરમાંથી ભાગી છુટી અન્યને ત્યાં આશ્રય શોધે તો તે કોયદાની દૃષ્ટિએ ભયંકર ગુન્હો ગણાય છે. તો તેમાં જાતિની અધોગતિ માને: જાતિના બંધનો દીઠાં પડી જવા માટે. બળાપા 'લો. હિતેચ્છુ' કરે અને જાતિનું અસ્તિત્વ ટકાવવા માટે આવા સ્વચ્છંદ વ્યવહારનો સમૂળો નાશ કરવાની બાંધ 'લો. હિતેચ્છુ' પોકારે અને સુધવંસી બોહાણા જાતિને ઢાલો ચારે કે 'આવી વર્ષસંકરતા તમને બહાલી છે' ? એમ 'લો. હિતેચ્છુ' પૂછે: મહાજનોમાં ત્યાપ નથી અપાતા તો માટે ધણીવાર પોતાની કટારીમાં કટાક્ષ કરે. ડા. ગોરના વર્ણાન્તર લગ્નના ખરડાની વિરુદ્ધમાં પણ 'લો. હિતેચ્છુ' ઉપદેશ કરે, તે જ 'લો. હિતેચ્છુ'ને આ અતિ અનર્થકારક બનાવ કે જેનાથી અસ્પર્શ એકતામાં કાઢ પડવાનું, એક ભોંકરું પણ સમજી શકે તેમાં કંઈ જોડશો વરી જવું કેમ ન જાયું ?

'લો. હિતેચ્છુ'ને તો ઉલટું રાજકોટ મહાજનનું આ પગલું આવકારદાયક (!) લાગ્યું. તેવું કારણ કોઈ અજ્ઞાન બોહાણાંત્રનો પ્રભાવ નથી ને ? અને આવકારદાયક પગલું (!) આ કાર્યને પોતે માને છતાં 'લો. હિતેચ્છુ'માં અમરેષભ ઘણી મુગારગુપ્તાદી આપ-વણું પણ તેઓને કેમ નથી સંકળું ? આમાં સીંધી કે આડકતરી બેખમદારીને જગીનદોસ્ત કરી દેવાનો હેતુ શો ? પત્રકાર એટલે 'લોકશિક્ષકનો આચાર્ય' આ આચાર્યનું આમાં તેણે કયું કામ કર્યું છે ? 'બોહાણા હિતેચ્છુ'એ પ્રબળજનનો વિકાસ કરવામાં કેટલી પ્રયાસ કર્યો છે તે તો તે જાણે, પણ બોહાણા પ્રબળજનનાં માટે વિશેષ પડાવનારા આ અધિકૃત કાર્યમાં તેઓએ એક ભાગ ભજવ્યો છે એમ આટલું જણાવ્યું છતાં પણ કોઈ ન માની શકે એ જાતી શકે એવું છે ! રાજકોટ મહાજનના આ અધિકૃત નિર્ણયમાં, કયા કાલાશ બોહાણા મહાજનનો ટેકો હતો તે 'હિતેચ્છુકાર' બતાવી શકે ?

અંતઃકરણ જેવી ઝીજ એ એમની હાડી તળે કયાત હોય તો તે અંતઃકરણ ઉપર હાથ મૂકી 'લો. હિતેચ્છુ'ના સ્વામી લાલજીભાઈ પુઠી રહી જાયારે કે આ અધિકૃત ધરનાર્થે બોહાણા હિતેચ્છુ કયું અજ્ઞાનપણ તેઓએ કર્યું છે ? અર્થાત્ દુર્લભ કાર્યથી પ્રેરનાર અંકુશ આમાં કુપાશ રહેલી કાલજી પ્રેરણા જતી અસંતોષની લાગણીને નિષા-લસણે બગાડ કરવાની 'હિતેચ્છુકાર'ને હજી સુધી શા માટે જરૂર નજામ નહિ ?

પરસ્પરની ચેરસમજણને ને અરબતો ટાળવી, એ આપણા ઉત્પન્ન લાવી માટેની જરૂર 'હિતે-ચ્છુકાર' ને શા માટે લાગતી નથી ? શાંતિહિતની કમી ભાવના રાજકોટ મહાજનના આ કાર્યમાં રહેલી હતી ? એકબીજા મહીમા અવનીમાં નિર્વિવાદ છે. આમાં કયું એકમ સંધાઈ તે તેઓએ બતાવ્યું ? જે સમાજના હિતનો દાવો કરનાર પત્ર તંત્રચૂર્ણની આશંકાઓ, આદર્શો ને ભાવનાઓનાં દ્રેષ ભુલિયા પૂન કરવામાં ફરજ સમજે અને કેટલીક અનિષ્ટ બાબતો તરફ બળ્યતા છતાં શુદ્ધ સ્વાર્થને લાંબે આંખમીચામણાં કરવાની એવઝૂશી ચાલુ રાખે તે પત્ર શું શું સુધારો કરી શકે ? એટલું જ નહિ પણ તેના હોવાથી પણ શાંતિને લાભ શું ? અને એટલા જ ખાતર આવાં પત્રોમાં આવતી બાબતો બોહાણુ જનતામાં જરાય અસર કરતી નથી. શાંતિનું હિત કરવાની ધમસ 'હિતેચ્છુ'એ, આમાં કેટલી બતાવી છે તે હવે અનુવચું નથી રહ્યું. 'લો. હિતેચ્છુ'ના સ્વામી એમ કહી ચક્રો કે આમાં તેણે સત્યનો ખાત નથી કર્યો ?

શું એ ખરું છે કે આ કેસવણ દેવકરણના કહેવાતા દીકરા મેલજના લગ્નમાં વ્યવસ્થાનો ભાર ઉપાડનારાઓમાં 'હિતેચ્છુ'ના અધિપતિ પણ હતા અને મુ'બજના તેમના મોરજેજ મુકેલા છરેટના વ્યાખ્યાની ચોખવંટ કરવા અત્રેની એક બજારીતી પેઢીમાં પણ એ જ 'લોહાણુ હિતેચ્છુ'ના સ્વામી લાલજભાઈ તેની વતી મથા હતા ?

આ સાંમળેલી વાત સાચી હોય તો 'લો. હિતેચ્છુ'ની પાસર મનોહસા માટે સૌને ખારે ખેદ થશે. લોહાણુ શાંતિના ઇતિહાસમાં આજસિંહ મુધી 'જરજ' પુત્રોને પોતાનામાં હડેચોક ભેગવી, લોહીનો બીગાક થવા દેવાનું, સંકરતા પ્રવેશવા દેવાનું એક પણ ઉદાહરણ 'હિતેચ્છુ'ના અધિપતિ લાલજભાઈ બતાવી ચક્રો કે ? અને પોતાના વિભાગથી અહિંકૃત થયેલા કોષ પણ કાલાષ કે ધોધારી લોહાણુભાઈને કચ્છી લોહાણુ મહાજને સ્વેચ્છાચારિતાથી પોતાનામાં ભેળવવાનું એક પણ અનુચિત પગલું ભર્યું હોય તેવો એક પણ લાંબો 'હિતેચ્છુકાર' દેખાડશે કે ? નાતોની બેઠકોમાં 'સર્વજુભતે' સજ્જનો અર્થ દેથી રાજ્યોના તુ-મારોમાં 'ઘટતા' અને 'ધોરણસર' સજ્જનો અર્થથી વિશેષ કંઈ નથી. માત્ર એક લખવાની તે રીત જ છે. દેખને પણ પોતાના દેવપણનો બચાવ કરવાની હલીલો હોય છે. અન્યાયને પણ ન્યાયના અનેક પોશાકો પહેરાવી ચક્રાય છે. ઘણા ડાલા મણાતા માણસો પણ સંજોગોને વશ થઈ બુલો કરે છે. તેવી જ રાજકોટ લો. મહાજનની આ એક અપાર્થિ-બરેલી બૂલ થઈ છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. પણ 'હિતેચ્છુકાર'ને હજી તે બૂલ 'બૂલ' જણાઈ નથી.

'લોહાણુ હિતેચ્છુ'ના અધિપતિ શ્રીમુત લાલજભાઈએ પોતાનો 'એકમ ને બાંકુપ્રેમ' શાંતિમાં સ્થાપવાનો સંકલ્પ આમાં કેટલે દરજ્જે સિદ્ધ કરી બતાવ્યો છે તે વાંચનાર, આમાંથી સમજે. જે હિતનો શાંતિના ભથ્થા માટે ઉપયોગ નથી કરવામાં આવતો તે હિત હવે લોહાણુ શાંતિને ધરમે પણ નથી ખપતું.

'લો. હિતેચ્છુ'ની હમધડા વચ્ચની નીતિરીતિ માટે બહુ લખી ચક્રાય ; પરંતુ તે સર્વ જાળો અમારા મિત્ર ભાઈ નીરાવણુ દેકર સ્વતંત્ર પ્રસ્તુત લખવાના હોવાથી એમના ઉપર રાખી અને તો અહીં માત્ર આ અધારિત ઘટનામાં તેઓએ કેટલા સેવાના મુખ અંકુરો

સુગંધનું નામ મેલાવીને ધત્તી કર્યું. તત્કાલે કે જાણ બાળતામાં ગમે તેમ હોય પણ આ નિર્દોષ પદાર્થના શોધિતોને જે બાળ-પરમણુ કહેવામાં આવેલા 'વેરણુ' નામને જ સાચું કહે છે, એના સાથે દેખાઈ આવે છે.

સુગંધનું શ્રી કચ્છી લોહાણા મહાજન.

પ્રથમ તહેલું—આપસઆપસમાં ઠામ વાસણુ ચાટે કચ્છ કરતું રાજકોટ માગતું, મહાજન પોતાના પત્ર તથા તોર ઉપર લલ્લ ન આપતાં, પરિવંશના બધારણની કસમને ન મચ્છ કરતાં, ગણિતના કાચલા વિરુદ્ધ પોતાનું પાણું કરે અને એવું અપમાન થાય છતાં, કચ્છી બાઇઓના પૈસે ચાલતી ગણિતની વિદ્યા સંસ્થાઓએ આ-ભાટિયાણી બાઇના તરફથી કશું દાન ન સ્વીકારતું; એટલી માત્ર ગુપ્ત આગામી પાઠવીને પોતાની દુભામણી લાગણી બહાર કરીને, પોતાના ઉપર થયેલા એ પાપમય કુમલાતું પરિણામ શું આવે છે તે જોઈ મેઠું જોયા કરે છે એ તેની સહિષ્ણુતા અને પ્રાચીન ખાનદાની ખમીર બોણું મન્યવાદને પાત્ર છે ?

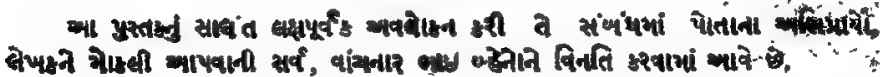
હવે શું કરવું ?

વાંચનાર બાઇઓ ! તમે કચ્છી, હાલાઈ, ધોધારી, યુગરાતી ગમે તે વિભાજના હો, પણ આ બધી આગળ પાછળની હકીકત જાણ્યા પછી તમને જરૂર લાગશે કે એ તથ્ય વકીલોએ રાજકોટ મહાજનને ઉધે રસ્તે દોરવી તેના પાસે સ્વેચ્છાચારિતાનું, આ ગણિતમાં કુસંપે કરાવવાનું અધરિત આચરણ કરાવ્યું છે. રાજકોટ મહાજનની આ કાર્યમાં, શ્રીમંત્રબાઈ કચ્છી લોહાણા મહાજનની પરવાનગી વગર હાથ ધાલવાની કેટલે નીતિની નજરે પણ સત્તા નહોતી. લોહાણા ગણિતના પ્રતિકાસમાં આવું નિર્ણિત કાર્ય હજી સુધી ચલાવું જાણમાં નથી. આવું અધરિત કાર્ય કરી રાજકોટ મહાજનને એક બારે કચ્છ વહેરી લીધું છે; પણ ભલભલા-ઓ એજળ બુલાવે બાતા આવ્યા છે તે બધું તો દેવની પણ થાય; પણ હવે સૌથી સરળ અને સહેલો રસ્તો તો એ છે કે રાજકોટ મહાજન પોતાની ભલ સમજે અને પોતાની મુખાઇને પમાતાપ કરી ગણિતમાં કચ્છ પેસતો અટકાવવા પોતે તા. ૧૪-૬-૧૯૨૩ ની મહાજનની સભામાં ફરેલો કરાવ રહ કરી, રોડ-ચોરધનદાસ કરજીનીના પ્રમુખપણા નીચે મળેલા મહાજનમાં ફરેલો કરાવ કામચ રાખે. અને એકતાવી તહેલું તહેલું ચલેલ-ગાંફને સાંધી લઈ પોતાને દેવી યુજી દુનિયાને બતાવી આવે; જેમ એક માણસ ઝુલેલો કરીને પકડાવામાં પાપ અને તેમ રાજકોટ મહાજન પોતાની ભલ ન બુધારે તો લોહાણા ગણિતના સંસ્કૃતિચાલક મુવકમણુઓએ આગ્રહપૂર્વક બહાર આવેલા રાજકોટ મહાજનના આ અનુચિત કાર્યથી સમગ્ર લોહાણા આશયને વકીર કરવી. અને રાજકોટ મહાજનને પોતાનો આ નિર્ણય નિર્ણય ફરવાની દરજ પડે તેવા સુધાના અવરસાસરના પ્રયાસો આણુ રાખવા. રાજકોટના મહાજનને સુગંધના શ્રી કચ્છી લોહાણા મ-

આમાના આગળના મુળ આ બાઇનું દાન જેમ કચ્છી લોહાણામહાજનના પૈસેથી ચાલતી સંસ્થાઓમાં નથી ચલાવતું તેમ સુગંધની સુગંધવાળા અને બનાવવાળા ગમે તેવાથી ધોધારી ધોધારી સુગંધને પણ વકીર કરીશો આવા કામ અને પોતાની અજ્ઞતાની લાગણી બહાર પડે છે.

ભાઈઓ ! તમને તમારી પૂર્વ સંસ્કૃતિનું જ્ઞાન પણ અભિમાન હોય, તમારી પૂર્વજોની પ્રતિષ્ઠા અને કીર્તિને નિષ્કલંક રાખવાની તમને કાળજી હોય, તમે કમ્પ્લી, કાલાઈ, લોધારી ને ગુજરાતી વિભાગોમાં અસ્પર્શ સ્ત્રીકતાથી વાંઠ બળવું સ-ખવાને ઉત્સુક હો તો આ લોકમત ગમત કરવાની, ગમેઆમ મહાજનોની સખા મેળવી, દરાવો પસાર કરી તે દરાવોની નકલો ગુણના શ્રી કમ્પ્લી લોકોના મહાજન તરફ તમારા રાજકોટના મહાજન તરફ તમારા પબ્લીક રજોમાં મોકલી આપવાની તમારી ફરજ ફરજ છે, તે બધા કરો ! અને કમ્પ્લીએ હોએ કે આ વિનિતો અમારા સૌ ભાઈઓ સંસ્કારી કર્તવ્યવ્રતામાં આગ્રી ગય:

આટલું કામ થયા પછી રાજકોટ મહાનગર પોતાનો આ અવિરત નિર્ણય નહિ જ ફેરવે તે પછી
તેના આદેશ મુજબ કચ્છ ? તે વિચારવાનું પ્રાણ રાખી અહીં અતમાં તમસો મા જ્યોતિર્ભવ
તે પદમાત્મા ! તું અભારી સાતિને અપહારમાંથી પ્રાપ્તમાં લાઇ જા ; એ પ્રાપ્તમાં સાતિ
અમારું ધર્મકર્તવ્ય આ સમયે પૂરું થયું સમગ્ર વીરગીતો છીએ. કૃત્યોમ્ :

સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

— સૂચિપત્ર —

(પુસ્તકો પ્રગટ કરનાર તથા વેચનાર)

૧૨૩, ગુલાબવાડી, મુંબઈ ૪

જો તમારે હિન્દુસમાજના ઉદારની ચાવી જોઈતી હોય, સંસારમાં સ્વર્ગ અનુભવવું હોય તો આગળજે સ્ત્રીપુરુષ સર્વને ઉપયોગી નીચેની રસપુર્ણ સામાજિક નવલકથાઓ તુરત મંગાવી લો.

—(૦૦)—

ખહાર પડી ચૂકી !

જલદી મંગાવી લો !

મહીલાઓની મહાકથાઓ

(લેખિકા: જ્ઞેન લક્ષ્મીબાઈ ગો. ડોસાણી, તંત્રી: સમાજજીવન)

સરળ ભાષા અને સ્વતંત્ર રચના માટે જ્ઞેન લક્ષ્મી ક્યારનાં પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યાં છે. આ પુસ્તકમાં ૨૩ નાની મોટી વાર્તાઓ છે. તેમાંની એકેએક વાર્તા આજે હિન્દુસાર — રંગભૂમિ પર મળવાતા જુદા જુદા હૃદયવિદારણ પ્રસંગો છે. એ કલ્પનાના તરંગો નથી, પણ આજના હિન્દુસમાજની રાક્ષસી સ્ત્રીની ચક્ષીમાં પીસાઈ પાવમાલ થયેલી, હિન્દુસમાજને સાપ આપતી જુદી જુદી જ્ઞેનોનાં અંતરનાં દ્રોણ ઉઘડાતી આલેખેલી મહાકથાઓ છે. તેમાંની એક જ વાર્તા વાંચનાથી તમારાં ખરેખરોં નાણાં વસૂલ થઈ જશે. સમાજમાં આ પુસ્તક કાન્તિ કરાવનાર થઈ પડશે. ગુજરાતી દુઝી વાર્તાઓના સાહિત્યમાં આવું પુસ્તક કદી પ્રગટ થયું નથી. કોઈ પણ ઘર આ પુસ્તક વખરે સતું રહેતું ન જોઈએ. કલામજા છપાઈ, એન્ડ્રીક પેપર, પાકું સોનેરી પુઠું નક્કરજક ચિત્રો: કિ. રા. ૩-૮-૦

શારીરિક, માનસિક ક્ષેત્રોમાં હિંમત, વૈચારિક પરિણામો, વાસના, કંઠ અને ધર્મના ઇતરજાતોની પોલ; કન્યાવિકેચ, બાળલગ્ન, વૃદ્ધલગ્નની વરબેળા, મહિ-
રોના ગોટાળા, વિધવાઓની હાલત, ન્યાતના નજીબોદીયા પટેલોનું ન્યાયને
નામે ફારસ, અસહિષ્ણુતા, સ્વાર્થાન્ધ નરપશુઓના સ્વપત્ની સાથે વ્યભિચાર,
મહિલાશ્રમોનું પોકળ આદિ અનેક વિષયો ફરેક વાર્તામાં એવી રીતે ચર્ચવામાં
આવ્યા છે કે વાંચનારને બાણે તે આંખ સાથે અત્યારે જ બનતો બનાવ હોય
તેમ લાગે છે. વાર્તાઓ નીચે સુબળ છે:—

૧ સવિતાની આત્મકથા: કૃપિયાની ચેલીઓ કસુમમ્મી આપે બાળવયમાં, એક પાત્રી
જીવતી છે; એવા નરપિશાચને પરણીવતાં સવિતાનો નીચ માલીક કેવી ફર્મિત કરે છે અને
આખરે સવિતા કેવી બંડખોર થાય છે તે આમાં જોશો.

૨ વીરબાઈની વિતક વાત: એક વિષયી નરપિશાચના ફંદમાં ફસાઈ પડેલી આ બા-
દિયાણી કેમ પાયમાલ થાય છે, પથાતાપત્રી બહીષ્ણ શોકવા છતાં ન્યાતે તેનો બહિષ્કાર
કરતાં તેનું જીવન કેમ કુળધાણી થાય છે ? તે તો આ વીરબાઈ પોતે જ તમને કહેશે.

૩ કાન્તાની કથની: રૂઝીના યગમાં પોતાનું બળીદાન આપતી આ કાન્તાબાઈની
આત્મકથા બાણતાં તમારાં કાળજી કંઠણી ઉડશે.

૪ દુઃખી કમળા: કન્યાવિકેચી બાપના પેટે પડેલી આ કમળાની કશું કથનીથી જો
તમારે કહેણું કંપે તો જરૂર તેમને મદદ કરજો.

૫ અવલની આપવીતિ: નજરશેઠના મિથ્યાબિમાની હોકરાને ખનારે પડેલી, અનેક
સામાજિક અત્યાચારો સહન કરતી અવલ કેમ ત્યાગ્ય છે, તે બાણતાં તમે દુઃખમાં જો
આંકુ પાડશો જ.

૬ સુરબાળા: ફંબી સુધારકની બળમાં સપડાયેલી આ પ્રચંધ હૃદય વિધવા હરિણી
અતે નિરાશાના અધકારમાં ગેરથ ખાતી અસહ્ય છાંટી આ પૈશાચિક જગતથી કેમ છુટી
થાય છે, તે નહિ વાંચશો તો જરૂર પરતાશો.

૭ અતિલાક્ષ્મીની આત્મકથા: મિથ્યા કુળાબિમાની બલીય પંતુલ ધણીના પૈશાચિક
કર્મથી બિચારીનો કેમ આકાળે અંત આવે છે તે ચિત્ર કમકમારી લેખબવશે.

૮ પરાણે વૈધવ્ય: આઠાણધર્મનું દેવાળું ન નીકળી જવા દેવા માટે બળાતકારે વેધવ્ય
આ બાળા પાસે કેમ પળાવાય છે ? બાળલગ્ન, વૃદ્ધલગ્નની વેદીપર કેમ હોમાય છે ?
કહેવાતાં મહિલાશ્રમોમાં કેવી પોલ ચાલે છે ? આ બધા સામાજિક અત્યાચારો વાંચતાં
તમારે હેયું હચમચી જશે.

૯ અનિલાની આત્મકથા: એક નાલાયક-નામદ જાકશીલ પતિ બિચારી અનિલાને કેવી
હાલતમાં મૂકે છે, ને આખરે અનિલા કેમ બંડખોર બને છે ? તે તમને અનિલા જોતે કહેશે.

૧૦ જોતમની આપવીતિ: અજ્ઞાનવાની સાક્ષાત પ્રતિમા જોતમ, જીવનનાટકના અનેક
પ્રવેશો ભજવી અતે કેમ ખાનાખરાણ થઈ જાય છે તે તમે અજ્ઞાન જોઈ શકશો.

૧૧ જડીની જીવનકથા: એક ભવમાંથી પાંચસાત બલ કરીને પશુ જડીની જીવન
આ જડીબાઈની જીવનકથા તમને કંઈક નવું જ બતાવશે.

૧૨ સારકાની જીવનસંધ્યા: વિદ્યા સારકાની નળા માલિક અવિશ્વાસ અને સંકાની નજરે જોય છે અને અનેક પ્રશ્નો પૂછે છે. મનસિય ગુણના સહેલી સારકાના જીવનની સંધ્યા કેમ થાય છે, તે વાંચતાં તમને જાણી દેશે. મારીય ઉપર પિત્તાર વરસશે.

૧૩ જીવનની જીવનકલા: ભૂત પતની વિધવા પહેલી નંબના મસાના મહારાજોના પંચમાં કેમ જીવે છે? આસાસેવાળીયું શું રહેલું છે? ધર્મની પોલિ ઉતાં દિદુ-સમીપ કેમ આપેલા અને છે જો જોવું હોય તો સંભળો જમના કહે છે તે.

૧૪ મણીભોરીની આત્મકથા: પ્રમાણ વાસનાના પ્રભાવે પતિત થયેલી મહાદિ બાંકાણુ આજની આ દુઃખમાં રહેલો જમના વરજોળા, કાયાંધ દુસ્તીઓનાં કાળાં કરો, મરીબને ગોળીથી વીંધવાર દિદુમખાલીની કહડી આનંદતાનું મિત્ર જોતાં હતાક થઈ જશે.

૧૫ એક વહાલી આત્મકથા: વેસ્યાઓ કેમ અને છે? સમાજમાં પારકા કીર્તિ વેચવાનો બાપર કરનારે વર્ષ કરેલો કેવા ગુલામી બાપાર ચલાવે છે? વજેરે દીધને ચોંકાવનારી અનુભવી ક્ષેત્રિતો આ વહાલી વખતે જણાવશે.

૧૬ રામબાંધની રામકહાણી: 'સાક સાક નથી કમું' ના મહા(!!) અપરાધસર રામબાંધને રખડી મૂકનાર રામજી ઉપરની લાલકાતનું પ્રદર્શન, નાતના પટેલોની પંચાત, જોડાણીની નીચતા તમને આ રામકહાણી કહેશે ને સમાજમાં ચલતા આત્યાચારથી તમે ચરચરી ઉઠશો.

૧૭ એક વનિતાનાં વિતક: એક જ બુલનો જોગ થઈ પડેલી આ વનિતાની વિતક વાત તમને દિદુસારના અજી રમકંઠ દર્શાવશે.

૧૮ જીવકેસરી જીવનકથા: વિધવા પતિથી સાતસાત સંતાનની માતા થયેલી માયકાંકલી જીવકેસરી આખરે સાવકા પ્રાંતી દયા ઉપર મહાદિ હાંસો ખાઈ જીવનનો કેમ અંત આણે છે તે જાણવું હોય તો જરૂર તમારે આ વાંચવી પડશે.

૧૯ કુંડન જીવે કુંડ: આ એક જ વાર્તા તમારા ખરેખેલા પેસા વસુલ કરી દેશે. આમાં કાચી પતિને સ્વપ્નની અસિયાર, 'ધર વિના તક નથી' ની શીમાંસા: સ્વનારાયણની કથાને પાયાયણની પોષાને પક્ષિ કરતો ભટક અનુભવ મરી પશુ ચલાં. દંપતીસંખ્યાને દુર્ગંધથી કેવી ભરી મરે છે? તે જુઓ!

૨૦ સાચી સ્વયંસિવિકા: આ વાર્તા છર્ષા-દેવના આતસમાં સળભી રહેલી અંજોની પરીપ્રકારી (!) સંસ્થાઓમાં ચાલતા દંજોના પડો જોશે છે. આંખ હોય તો જુઓ!

૨૧ શાન્તાની જીવનસંધ્યા: સાંતાની સર્વજનમાં આવેલી શાન્તાની નિપુર સાધુ સુવાવ-કમ્પ કેમ લેતા હતા તે છે? તે કરણ કેવા વ્યવર્તા તમે કંપી ઉઠશો.

૨૨ રમાની રામકહાણી: પતનને પમથી ઉતરતાં જીવન કેવું અધમ અને છે? શીખ-તોની પિસાચલીલા જોવી હોય તો જરૂર આ કથા તમારે વાંચવી પડશે.

૨૩ જીવનકથા: સંકલ્પ: આ અલગપણી માધવા વિચારો તમારે મનન કરવા પડશે.

૨૪ જીવનકથા: સંકલ્પ: આ અલગપણી માધવા વિચારો તમારે મનન કરવા પડશે. સંકલ્પ: આ અલગપણી માધવા વિચારો તમારે મનન કરવા પડશે. સંકલ્પ: આ અલગપણી માધવા વિચારો તમારે મનન કરવા પડશે.

લોહીનો વેપાર.

(સાહિત્ય સામાજિક નવલકથા.)

ગુજરાતી ભાષામાં આજ સુધી કદિ બહાર ન પડેલી એવી, હિંદુસમાજનું પ્રમુખ પ્રશ્નની તાત્ત્વ સ્વતંત્ર અને નિર્ભયપણે ચર્ચા કરનારી આ એક જ સ્વતંત્ર નવલકથા છે. તમે બહુબલી વાનાઓ વાંચી દશે પણ આનંદમાં ચરકાવ કરી દેવા સાથે ગુજરાતનાં હિંદુસમાજના ઉદ્ધારની ચાલી તો તમને આ નવલકથા જ બતાવશે.

તમે 'લોહીનો વેપાર' જોયો તો હશે પણ એ વેપાર નીચે કેવો ભયંકર બના-
જામુખી ધમધમી રહ્યો છે તે જાણો છો? તમે કદિ હિન્દુસાહિત્યને લગ્નમંડપમાં મૂકવળ
ફેરા ફરવાનો ઇનકાર કરતી જિંદ છે? સિવાજ પ્રમાણે પતિ યજ્ઞ બેઠેલા પદ્મરત્ને લેખકેના
ચથા ચવાડનાં દ્રોણી કદિ નજરે નિકળી છે? લગ્નમંડપમાં થોડેવારે થઈ આવેલા
વરરાજને બર્મા મહાજનમાં 'ભાઈ' કહી પુકારનારી સિંહણ સમી આર્થપુત્રી જોઈ છે?
જ્યોતેવાર તોરણેથી તર પાછો વાળનારી કુસુમકળીની આજળ સ્વતંત્રતાનો પ્રભાવ કદિ તમે
અનુભવ્યો છે? આ બધા અવતારો તમને 'લોહીનો વેપાર' બતાવશે! આજેના 'લો-
હીનો વેપાર' તમારી લાવણેરી માટે વસાવી દે.

તેમાં સામાજિક ખંડ છે, નહું સમાજમંદિર રચવા માટેનાં વિધાન છે, દબ્બી સમાજ
મુધારકો ને દબ્બી ધર્મનાં પોકળના પ્રકાશ છે, ને બીજી કંઈ એવું એવું છે કે જે તમે
આજકલ સુધી ન જોયું હોય; આડ આડ મનોમુગ્ધકાર મિત્રો, અપ-કુ-કેડ આપ-ડીંગ;
એન્દ્રીક પેપરપર કળામય છપાઈ; આ દળદાર પ્રવૃત્તિ કિંમત કૂટા રૂ. સાઠાચાર.

અભિપ્રાયોમાંથી થોડાકનો ટુંક સાર :

(સાહિત્ય: ડીસેમ્બર, ૧૯૨૪.)

"હમણાં બહાર પડેલી કાંઈપણ નવલકથા કરતાં 'લોહીનો વેપાર' સહેજે જડી જાય
તેમ છે. આપણા સાહિત્યમાં એ તદ્દન નવા પ્રકારની છે ને જ્યાં સુધી એ સાહિત્ય જીવકે
ત્યાં સુધી આ નવલકથા સૌ હેંશિ હેંશિ વાંચશે.....આની અંદર પુરૂષનાં બીજા વારનાં
લગ્ન, કાલનાં સંમતિ વગરનાં લગ્ન, સ્ત્રીઓની પરતંત્રતા, વૈષ્ણવ મંદિરોની અપવિત્રતા,
દીકરીઓનું વેચાણ-તેમના લોહીના વેપાર વગેરે દુષ્ટ સિવાજોની ઠીક ઝાડકણી કાઢી છે...વગેરે.

(સાંજ વર્તમાન તા. ૩-૧-૨૪)

લોહીનો વેપારજ નજી હિંદુ સમાજમાં ચાલી રહ્યો છે તેનું હૃદયપ્રધાવક અ્યાન આ
નવલકથા કરાવે છે.....મી. ડાસાગુએ સેવાસમિતિ મંચમાળામાં એ મનોવેષક નવલકથાનો
ઉમેરો કર્યો છે....આ વાર્તા માત્ર નવલકથાના શૈલીનો નહિ પણ સાહિત્યના રસિકોને
પણ વાંચવાની અને બહામણ કરીએ છીએ.

(ગુજરાતી પંચ: તા. ૧૦-૧૧-૧૯૨૪)

સામાજિક મુદ્દાઓ સામે જઈ ફરવાનો માર્ગ લેખકે બતાવ્યો છે.....અભિપ્રાયોના
છુપા અભિપ્રાયનાં પોષણ લેખકે લલિતાના પાત્રદારા રજુ કરીને સમાજને એતવણી આપી
છે કે તેમને દુઃખી પરણાવે. કેટલાક વિકાસોમાં અપનાં પણ અંદરખાતેથી આનાચરુતિ
સેવનાં દંબીઓનાં ચરિત્રો પણ લેખકે આ પુસ્તકમાં સમાવ્યાં છે. એક રૂ. આ નવલકથા
આપણા હિંદુસમાજનું સિંહચિત્ર બતાવે છે.

(સંસ્કૃત સમાચાર: તા. ૧૩-૧-૨૫)

આ એક સામાજિક નવલકથા છે. હિંદુ સમાજના કેટલી વિચારવાથી એ ધાર આપવાનાર થાય છે તેનું આશિષુળ વિગત આલેખવામાં લેખકે ચાલી નિમુલ્લા દર્શાવી છે.....જ્યાં અને કુસુમ જેવી સરકારી બાળાઓ સામાજિક અત્યાચારો સામે બંદ બેઠાને અને લલિતા જેવી અર્ધદેવ વિધવાઓ સમાજના અત્યાચારો સામે ધર્મક્રોધના ફેરમાં ફસાઈને વેરવાનારો સમાજ તેમાં હાથની હિંદુ સમાજની વિવિધ બેઠાં-કાઠા આજે જેવું નથી. અને જ્યાંસુધી આજણી જાતે કથા સમજાવતી નહિ થાય ત્યાંસુધી સમજ નવાં અમરોની સંજ્ઞા વધતી જવાનો સંભવ છે. કથાને રસને લેખકે પોતાની રસમય પ્રકાર કરવામાં ખાતરી રાખી નથી.

(રંગુન સમાચાર: તા. ૧૩-૧-૨૫)

પણતાનાં દરેક ખાતો એવા તો સર્વોચ્ચ આલેખવામાં આવ્યાં છે કે વાંચતી વખતે નાટક સામે જ લાગવાય રહી દોષની એવા જવાબ આવી નય છે. અને આ વાર્તા દરેક સુખદ સાહ્યકેને વાંચવા ખાસ લાભામળ કરીએ છીએ.

(ગુજરાતી કેસરી: તા. ૨૨-૧-૨૫)

આધુનિક સમયમાં આપણે સમાજ બાળકન, ફરજિયાત વૈષ્ણવ, યોદ્ધા જાન, ધર્મના ઢોંગ વગેરે અનેક અત્યાચાર અને અન્યાયોનો સામ વધ પડ્યા છે. જેનાં લાભકર્તા ચિત્રોનું વર્ણન હોય...આપણી અવશ્યતા જાન વધ રહે તે રીતે આ પુસ્તકમાં વિવિધ પ્રસંગો સુધીને આજેકુળ ચિત્રો દોરવામાં આવ્યાં છે.

(હિંદુસ્થાન: તા. ૨૮-૧૨-૨૪)

સમાજ રચનાનું પુનરવિધાન એ આ નવલકથાનો હેતુ છે.....જ્યાં વાત કથાકારે સુજ્ઞાત સમક્ષ નવલકથાના રૂપમાં મૂકી છે અને સમાજને જે રીતે નચેત કરવાને પ્રયાસ કર્યો છે તે જાણ-કરપાત છે.

(કમળગિ: તા. ૨૬-૧૨-૨૪)

સમાજના સુધારક સામે 'લોહીના વેપાર' નવલની વિચારમૂર્તિઓ ખસી કરી રહે છે. લી. ડોસાણીએ આ પુસ્તક પ્રકાશનથી નવલકથાના સાહિત્યમાં સરસ ઉમેરો કર્યો છે.

કપાય છે!

કપાય છે !!

કપાય છે !!!

ધીખતો જવાણામુખી

'લોહીના વેપાર'નું અનુસંધાન

સુજ્ઞાતના જંડેજોર લેખક રા. કાપડિયાની રચનારહી લેખિનીથી લખાયાથી 'લોહીના વેપાર' નામની અદ્યુત નવલકથાથી આજે કઈ ગુજરાતી અજાણ છે? એ જ લેખકે 'લોહીના વેપાર'નાં જંડેજોર ખાતોને ઉઠાવીને આ 'લોહીના વેપાર'નું અનુસંધાન લખ્યું છે. તેમાં જ્ઞાનસમુદ્રની નજરે હિંદુ સમાજનું સીલુનથી અવલોકન કર્યું છે: 'લોહીના વેપાર' ના કરતાં ખૂબ જ કાપડિયાની કથાને આમાં કમાલ કરી છે: સુંદર સાનેરી પહે, મોટી કમળીયર કમાલ કપાય છે. ૩-૮-૨૫ અજાણથી માફક તરીકે નામ નોંધાવવાનું રા. ૩-૮-૨૫ માં થયેલ.

વનિતાની વાતો.

સુસારના સંતાપમાં સળગી રહેલી સુન્દરીઓની આ કથાઓના કલાત્મક રસમાંથી અત્યંત આગળ રહીને નામે ચાલતા હતા તથા અવનવ મુદ્રા કરી તમારા હૃદયને હમમવાવી મૂલ્યો. જુઓ:

વાર્તા ૧ લી—બાળકાળની બહુ સામે પોકાર કરી છાંદગીના વનમાં પડેલી એ સ્ત્રીએ હમમવાવી ઉપજાવે તેવી પોતાની જીવનકથાઓ રજૂ કરે છે અને તેમાં મરીમ સંસારની હાલતો, બાળમરણનાં અંધકરુ કારણો અને ધર્મનીતિ વિનાની જીવણી લઈ ફેલનાં દુઝાણ પડેલી એક સુધરેલીના પ્રતિદાસ જેવી અસરકારક ભાષામાં સુવર્ણમાં બાંધેલી છે જે વાંચતાં તમારું હિત કંપી લેશે.

વાર્તા ૨જી—સ્ત્રીઓમાં રખાતાં જુમારથી કેવું મારું પરિણામ આવે છે અને સંસારની કેવી દુર્દશા થાય છે તે એક વણીક કામની અને મોટેથી તેનાં અવળાંકનની કલાત્મક જાણી તમે આશ્ચર્યચકિત થઈ જશો.

વાર્તા ૩જી—આ દેશમાં સાધુ બ્રાહ્મણો ભોળા ભાખાએને બચાવી કેવી પોપલીયાઓ કરે છે, બાલ, ધર્મ, અને ભક્તિને નામે જુવાન વિધવાઓમાં કેવો અનાચાર ફેલાવે છે, બળવી મીઠી ધરનારો —સાધુના રૂપમાં કમતાનો સમાજની આંખમાં પેળે દહાડે કેવી ધૂળ નાંખે છે, તે વાંચતાં આ એક જ વાર્તા તમને આખા પુસ્તકનું ત્રણ વસુલ કરાવી દેશે.

વાર્તા ૪ થી—રહીના જુલમ તમે ક્યારેય એક પ્રેમયોગિની રહીના અનેક ત્રાસો સહન કરીને છેવટે પોતાના જીવનને પ્રકાશને પથારી ચીરીને વાળી શકે છે, તેનો ચિતાર:

વાર્તા ૫ થી—એક દીનદીન શિક્ષકની સ્ત્રી પોતાના માંદા પતિને લઈ સુખમાં જતાં ત્યાં કેવી અવદસા ભેગવે છે અને આખરે આપઘાત કરીને જીવનનો કેવી રીતે અંત આણે છે, તે વાંચી સહેરના સહેલા જીવન છેવટે તમને નરેર નિસ્કાર આવશે.

વાર્તા ૬ થી—ગરાસીઓની કામમાં દાસી સેવામાં નિર્વં સિવાજી એક સીદાં બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન થવાની હમમવાવી ભરેલી વાર્તા વાંચીને એ કથા અત્યંત ઉપદેશક હૃદયમાં પ્રવેશ લેશે કે આ તે કુમારિકા કે વિધવા?

વાર્તા ૭ થી—રહીના જુલમથી તારા પામી હિંદુ સ્ત્રીઓ ખ્રિસ્તીધર્મથી કેવી રીતે વસદાઈ જાય છે, તેના અંતુ સ્ત્રીઓને મોટેથી રજુ કરેલી હેવાલના કથાઓ અને સંતાપ નામક વાર્તામાં એક સહો.

વાર્તા ૮ થી—હિંદુ અનિબંધ કહેવામાં ધર્મ, રહી અને સિવાજી નામે કેવા દંભ તથા મોટાળા આવે છે અને તેને પરિણામે જુવાન વિધવાઓને જીવન અવધારને

સુન્દરી નવલકથાના સૈનમાં આજ સુધી આવું પ્રસ્તક કદી નહીં પડ્યું નથી, બહાલ-બહાલીના કાવ્યાલો તદ્દન નિર્ણય અને સંસારવા મહાત્મા સારિ ભગદર પેદાર ઉઠાવી તે દૂર કરવાના કથાઓ સમવનોદે આ સચિત્ર પ્રસ્તક દરેક નવલકથાનું જ એકાંકિ છે. જેના એનિક પેપર, નમનર ભક વિગે, સુન્દર કથાઓ અને સૈનરી નામનું મનમુત પ્રકૃતિ કથા કિશ્કાલ આવે છે. ૩-૩-૦૦.

(दि. २३-१२-२५)

દિકુ સંસારના કેસલાક ત્રાસતાલક બુદ્ધિને અને કુરિયાનેથી રક્ષા મળજી એ તેથી જાણીના
ચિત્રો સુદેવી અને નેત્રવાળી આપાયાં જમવા માટે દેખક નબળીતા છે, તેમજુ જા. સમજ્યાં પદ્ય
મેલ જાણનાં ચિત્રો દસ વાર્તાઓમાં આપ્યાં છે. દરેક વાર્તા સમાજજીવનના બુદ્ધી બુદ્ધી પ્રય ઉદ્ધતો
દેાહને કુપ્રયોગી તથા અર્થવાચક છે.

(अनंताली डेसरी: ता. ५-३-१९२५.)

આ પુસ્તક ૧૦ સપ્તાહક દુર્ગ વાર્તાઓના સમુદ્ધે છે. સપ્તાહક નરીઓ દુર કાવાના શ્વ-
ધારી જેવા સમજાવવાના આશિષના વંત્રી શ્રી. નારાયણ ગોસ્વામી દોસાણીના આ ગ્રંથ મતિ
તેમને પ્રબળતા થશે છે. દિગ્દુર્ગ સારના અને કમળાસિંહ પ્રસારીના પિત્રી દીકરી રીતે વળુ કા-
વામાં ગાવામાં છે.

(ગુજરાતી પંચ: તા. ૨૬-૪-૧૯૨૫)

આમાં ૧૦ દુર્ગ સાવચિત્તી જુદી જુદી સીમાદ્વારા આપણી દેવતાઓ. એમાંથી હિંદુ-
બોલી સુશાંતિ, કુરોડોમાંથી ભગવતના આલ આને છે. સ્વિકૃતા, સાંસારિક, ધર્મ, હિંદુ સંસારમાં
દેવતાઓ અભિવાદી અભાવી રીત કિલ્લાની રૂઝા-વચરેને લીધે હિંદુ સંસારમાં સીમાયિને કેવી અધે-
અતિમાં સંપૂર્ણ પડે છે. એવા અનુભવ લેવાને અને કવિત કહેવે આ પુસ્તકની વાતો રાખતાં
આથી મને છે. કહેવું એમને કે પુણ્યવર્ષ એ હિંદુસમાજની સીમાની કપડાં અને અમર સ્થિતિ
નિવાસનું કંઈક છે. તે આ પુસ્તકમાંથી ભગવત વાતો કરતાં અનુભવ, અમર કાલકાલ હિંદુ
સમાજની સ્થિતિ, અમર આ પુસ્તકને આપણા પુણ્ય વર્ષની અધિ. આપણા અને તેમાં બારીક
અનુભવો બોલાવે પુણ્ય વર્ષના અનુભવો અને અમર સ્થિતિ અને તે હિંદુ દેવતાવચરે
સી પુણ્ય આ પુસ્તક બારીકાઈથી વાંચીને તેમાંના સ્વરૂપો ઉપર અનુભવ કરો.

અખળાની આત્મકથાઓ

(૧૬ સાંસારિક જિંદગી)

સ્ત્રીભવિ ઉપર હિન્દુસમાજ કેટલી હદ સુધી 'કાચરીઝમ' ચલાવે છે? તાસ, જુલમ અને આપણુદી સહન કરતી આર્થ—ખાખાઓનાં જીવન કેવાં અધમ થઈ ગયાં છે તેનો હૃદયબેદક ચિતાર આ પુસ્તક વાંચતાં ખાંખ સામે ખડો થાય છે. ૧૬ સંપૂર્ણ વાર્તાઓ છે. તેમાં થોડીક તો જુઓ:—

૧ ૬મી વાર્તા: કન્યાવિક્રમ માળાપોનાં દુષ્ટત્વથી દીકરીઓનો સંસાર કેવો સડેલો થઈ ગયો છે, તે આ એક જૈન કુમારિકાની કરૂણ કથની વાંચતાં સમજાશે.

૨ ૭ વાર્તા: સાસુ નણુંદના જુલમથી ત્રાસેલી રહવા ફટવાના દુષ્ટ રિવાજે રામચરણ ચાવી આ બાલણ કુમારિકાની આત્મકથા તમારી ખાંખમાં આંસુઓ લાવશે.

૩ ૭ વાર્તા: પ્રદેશ મેલેલા પતિની પત્ની ચમુના પર કેવા કેવા કારમા કેર વર્તાય છે, તેનો ભરકોઈમાં ત્રાસેલો કેસ, અને મેજસ્ટ્રેટ સમક્ષ તેણે કહેલી જીવનકથા વાંચતાં સહી ગઈલા હિન્દુસંસારનું તમને બાન થશે.

૪ થી વાર્તા: બહિષ્કારી પતિના પનારે પડેલી, સાસુ નણુંદના જુલમ સહતી શોષમના સાક્ષથી દુઃખી થતી આ ઔદિચ બાલણકન્યા ઉપાની આત્મકથા રૂઢીની ભીષ્મતા અને સ્ત્રીવર્ગની પરાધીનતાનું બાન કરાવશે.

૫ મી વાર્તા: હિન્દુસ્થાનમાં વેશ્યાઓ કેમ વધે છે? તે આ નામરત્નતિની મોઢે ચઢાવેલી કન્યા વિમળાકુમારીની જીવનકથાથી તમે જાણી શકશો.

૬ ૬મી વાર્તા: કચ્છીની ન્યાતની આશાબાઈની આત્મકથા તમને કેળવણી ખાતાના અન્યેકદોરે મહેતીજીઓને કેવી રીતે શીશામાં ઉતારે છે તે સમજાવશે.

૭ મી વાર્તા: સ્વામાની આ આત્મકથા હિન્દુસંસારમાં કળેલોથી થતી પાપમાલીનાં દર્શન કરાવશે.

૮ મી વાર્તા: પુરોહિતની દીકરી છંદીરા વેશ્યા બનવા નેટલી સ્થિતિએ કેવી રીતે પડેલી, તેનું બાન તમારા હૃદયને કમકમાવી નાખશે.

૯ મી વાર્તા: વિનોદિનીની આત્મકથા તમને આર્થ અખળાની અજળ સહનશક્તિ તથા ઉચ્ચ આત્મભોગનો ખ્યાલ આપશે.

૧૦ મી વાર્તા: નણુંદના કુકર્મે બાળી રૂપાળીને ભોખવવી પડેલી અસહ્ય વંચણા તો તમે રૂપાળીનું જ્ઞાત વાંચીને જાણી શકશો.

૧૧ મી વાર્તા: એક કચ્છી બાઈની આ આત્મકથા તમને હિન્દુ શિક્ષિકાઓમાં, ધર્મ-મંદિરો, ધર્મગુરુઓ, તથા સંસ્થાઓમાં ચાલતા ભવાડઓનો ભેદ ખુલ્લો પાડશે.

૧૨ મી વાર્તા: લોહાણાની પુત્રી સુશીલા કેવી રીતે દુઃશીલા બને છે તેનો હલ્લેખ શાખ્ટોમાં કરી શકાય તેમ નથી.

૧૩ મી વાર્તા: કેહીલાની આ કથકથા તમને હિન્દુસમાજની નીચતા—ઠોરવાનું અનુમાન કરાવશે.

આથી પણ હિન્દુસંસારની નીકુંરતાનું વધુ દર્શન તો તમને ૧૪, ૧૫, ૧૬ મી વાર્તા કરાવશે. આમાંની એકજ વાર્તા વાંચવાથી તમારા ખરેખર્ક નાણાં વસુલ થઈ શકશે.

જલદી મંગાવી લો. પ્રાકું પૂર્વે, સોનેરી નામ, કિંમત રૂ. ૨-૮-૦.

અંધકારપર પ્રકાશ

(અતિરસિક સચિત્ર નવલકથા)

હિંદુસમાજની પુનર્રચના કરી સંસારમાં સ્વર્ગ ઉતારવાને માટે સતત પ્રયાસ કરતા તનમન અને લલિત-નાયક નામિકાના અનન્ય પ્રેમાર્પણનો પ્રભાવ તમે જાણો નહિ તો જીવનનો એક મેધિા બહાવો જુમાવી દેશો.

એમાં સામાજિક બંદ નથી પણ બંદબોરો કેમ પેદા થાય છે તેની એક કથા અને રમ્ય કથા છે: પ્રેમ એટલે સંપૂર્ણ સ્વાર્પણ, પ્રેમ એટલે દીંગણા હીંમતીના ખેલથી કોઈ તકન જ જુદી પડતી સ્વર્ગીય વસ્તુ-આ વ્યાખ્યાપર લોહીના વેપારના જ લખકે પોતાની બાવભરી બાપામાં તનમન અને લલિતના સંસારની સ્વર્ગીય સુષ્ટિ ખડી કરી છે. તે ઉપરાંત હિંદુસમાજના બળતા પ્રશ્નો: વિધવાવિવાહ, પતિતાહાર, બાળલગ્ન, વૃદ્ધલગ્ન, વર્ણમિલન વગેરેનો રસિક રીતે ઉકેલ કર્યો છે.

જીવનને દિવ્ય વીણાના સંગીત જેવું બનાવવું હોય તો આ પુસ્તક તમારે મંગાળે છુટકો છે. નયનરંજક ચિત્રો, પાકું પૂર્ણ, સોનેરી નામ, કિંમત રૂ. ૨-૮-૦

વિશ્વલીલા

(અતિ રસિક નવલકથા)

એક શ્રીમંત કુટુંબના ધરમાં આલતા વિચિત્ર મોટાખાલું ભેભારું ચિત્ર: વિધવા અંધજાને મુનીમ જોગીલાલ કેવી રીતે પ્રપંચ રમી દસાવે છે, અને આખરે તે અનીતિના આચરનાર બનનેનો કેવો અંગમ આવે છે, તે જાણવું હોય તો આ પુસ્તક સત્વર મંગાવી લો.

પ્રેમરસથી ઉભરાતી આ સુંદર રસમય નવલકથા વાંચતાં તમે જે મંડી સાનભાન બની જશો. પ્રેમાળ મુલાયમ કથોવાળી વિશ્વેશ્વરી જાદુગરી લીલા તમને સંસારની સ્નેહવાદિકામાં સહેલ કરાવી પ્રેમસુષ્ટિના રસિક વિકારી બનાવી દેશે. તેમાંના ચિત્રો તમારી આંખો ઘરસૂ પાકું પૂર્ણ, રૂપેરી નામ, કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

ત્રણ આના સિરીઝ.

૧. બાઈડીએની વાતમાં તમે શું જાણો? ૨. હરામી હરિશ્ચાવાળો ને બીજા વાતો અમદાવી આ ત્રણ આના સિરીઝ તો તમને સ્નેહસરિતામાં સ્નાન કરાવશે. દરેકની કિંમત ત્રણ આના.

આ સિરિઝ સામટી રસ્તે ભાવે વેચી નાખવાની છે. ખરીદનારે તુરંતજ લખવું.

આદર્શ ચરિત્રાવલિ

બનસેવા અને દેશભક્તિની અનેરી ભાવના પ્રગટાવતું, પૃથ્વી પરના ૧૬ મહાપુરુષોના જીવનચરિત્રોનું આ પુસ્તક મનનીય છે. તમારા બાળકોને સદાચારી તે સમીપ ચેતનાથી ભરપૂર બેવા માંગતા હો તો અવશ્ય આ પુસ્તક મંગાવો. કિંમત રૂ. ૧-૬-૦

સ્વર્ગમાં સેશન્સ અને પાખંડી પુરોહીતનું પાકળ.

(ઘોડીજી સીસકે છે. હશે ત્યાં મુધી મળી શકશે.)

કળગુણના ગુરુઓ પોતાના અમમ સ્વાર્થને પોષવા યત્નમાનના અમ વિશ્વાસનો હાથ લાંબ કરી હશે તેના સંતાનોના જીવનનું સત્યાનાથ વાજે છે, તેના વિષ્ણુ ભગવાનની કોઈના ચાલેલો કેસ, અને પોગળ પ્રકાશ અવશ્ય બહુવા જેવા છે. કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

લોહાણા જ્ઞાતિનો અમર ઐતિહાસિક ગ્રંથ !

લોહાણા રત્નમાળા

પુન્યશાળી અંધુઓનાં પવિત્ર દર્શન ! વિધવિધ ચરિત્રોનો જ્ઞાનભંડાર !

મણકે મણકે લોહાણા જ્ઞાતિનું રત્ન છે. પાને પાને જ્ઞાતિનો પ્રકાશ છે. સુન્દર સુન્દર લોહાણા જ્ઞાતિનું મૌરવ છે.

સૂર્યવંશી-સુવંશી લોહાણા-જ્ઞાતિ પ્રજાની ઉત્પત્તિ, રીતરીવાજો, આશીષોનો ભગવી સંપૂર્ણ અને વિપ્લોમી હકીકતોનો ઇતિહાસ તથા પૂર્વજોના જીવનચરિત્રો તમારી પૂર્વસ્થિતિનું અભિમાન ઉત્પન્ન કરે.

સૂર્યવંશીના સંતાનો !

તમારી ઉગતી પ્રજાને બંડરીર બનાવવી હોય, તમને જ્ઞાતિનું સ્થેન જલ્દી અભિમાન હોય, તો તુરત આ ચીરંજીવ ગ્રન્થ મંગાવી લો !

સોનેરી નામથી સુશોભિત મનરંજન ઇમ્પીરિયલ કલેક્શન પાકું પૂરું છે. આ કાવ્યપ્રકાર સુંદર કળમય છંદાંશ; આરટીસ્ટીક રીતે તૈયાર કરેલો ૧૨૫ થી ૧૫૦ મહાપુરુષોના ચરિત્રોનું કિંમત રૂ. ૧૦) પો. બુક

ઘોડીજી નામનો સીલક સેવી છે.

अनेक विने, शोधने, तथा मनन करवा शक्य स्वतंत्र विने, सामग्री काय आहे, कसलेही, समकालीन नावी नानी वार्ताजिने, मोठी वार्ताजिने तथा कति मननीय सामाजिक विनेही, अनेक भाषा, साध-विनेही

સમાજજીવનની કાષ્ઠલેખ:

1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-49-50-51-52-53-54-55-56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66-67-68-69-70-71-72-73-74-75-76-77-78-79-80-81-82-83-84-85-86-87-88-89-90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-100-101-102-103-104-105-106-107-108-109-110-111-112-113-114-115-116-117-118-119-120-121-122-123-124-125-126-127-128-129-130-131-132-133-134-135-136-137-138-139-140-141-142-143-144-145-146-147-148-149-150-151-152-153-154-155-156-157-158-159-160-161-162-163-164-165-166-167-168-169-170-171-172-173-174-175-176-177-178-179-180-181-182-183-184-185-186-187-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211-212-213-214-215-216-217-218-219-220-221-222-223-224-225-226-227-228-229-230-231-232-233-234-235-236-237-238-239-240-241-242-243-244-245-246-247-248-249-250-251-252-253-254-255-256-257-258-259-260-261-262-263-264-265-266-267-268-269-270-271-272-273-274-275-276-277-278-279-280-281-282-283-284-285-286-287-288-289-290-291-292-293-294-295-296-297-298-299-300-301-302-303-304-305-306-307-308-309-310-311-312-313-314-315-316-317-318-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-332-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-345-346-347-348-349-350-351-352-353-354-355-356-357-358-359-360-361-362-363-364-365-366-367-368-369-370-371-372-373-374-375-376-377-378-379-380-381-382-383-384-385-386-387-388-389-390-391-392-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-408-409-410-411-412-413-414-415-416-417-418-419-420-421-422-423-424-425-426-427-428-429-430-431-432-433-434-435-436-437-438-439-440-441-442-443-444-445-446-447-448-449-450-451-452-453-454-455-456-457-458-459-460-461-462-463-464-465-466-467-468-469-470-471-472-473-474-475-476-477-478-479-480-481-482-483-484-485-486-487-488-489-490-491-492-493-494-495-496-497-498-499-500-501-502-503-504-505-506-507-508-509-510-511-512-513-514-515-516-517-518-519-520-521-522-523-524-525-526-527-528-529-530-531-532-533-534-535-536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-546-547-548-549-550-551-552-553-554-555-556-557-558-559-560-561-562-563-564-565-566-567-568-569-570-571-572-573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-583-584-585-586-587-588-589-590-591-592-593-594-595-596-597-598-599-600-601-602-603-604-605-606-607-608-609-610-611-612-613-614-615-616-617-618-619-620-621-622-623-624-625-626-627-628-629-630-631-632-633-634-635-636-637-638-639-640-641-642-643-644-645-646-647-648-649-650-651-652-653-654-655-656-657-658-659-660-661-662-663-664-665-666-667-668-669-670-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-685-686-687-688-689-690-691-692-693-694-695-696-697-698-699-700-701-702-703-704-705-706-707-708-709-710-711-712-713-714-715-716-717-718-719-720-721-722-723-724-725-726-727-728-729-730-731-732-733-734-735-736-737-738-739-740-741-742-743-744-745-746-747-748-749-750-751-752-753-754-755-756-757-758-759-760-761-762-763-764-765-766-767-768-769-770-771-772-773-774-775-776-777-778-779-780-781-782-783-784-785-786-787-788-789-790-791-792-793-794-795-796-797-798-799-800-801-802-803-804-805-806-807-808-809-810-811-812-813-814-815-816-817-818-819-820-821-822-823-824-825-826-827-828-829-830-831-832-833-834-835-836-837-838-839-840-841-842-843-844-845-846-847-848-849-850-851-852-853-854-855-856-857-858-859-860-861-862-863-864-865-866-867-868-869-870-871-872-873-874-875-876-877-878-879-880-881-882-883-884-885-886-887-888-889-890-891-892-893-894-895-896-897-898-899-900-901-902-903-904-905-906-907-908-909-910-911-912-913-914-915-916-917-918-919-920-921-922-923-924-925-926-927-928-929-930-931-932-933-934-935-936-937-938-939-940-941-942-943-944-945-946-947-948-949-950-951-952-953-954-955-956-957-958-959-960-961-962-963-964-965-966-967-968-969-970-971-972-973-974-975-976-977-978-979-980-981-982-983-984-985-986-987-988-989-990-991-992-993-994-995-996-997-998-999-1000-1001-1002-1003-1004-1005-1006-1007-1008-1009-1010-1011-1012-1013-1014-1015-1016-1017-1018-1019-1020-1021-1022-1023-1024-1025-1026-1027-1028-1029-1030-1031-1032-1033-1034-1035-1036-1037-1038-1039-1040-1

५-६-०
 ५-६-०

ପୁରୀର ୩ ଗ୍ରାମ, ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାୟତ, ୧-୧-୧୯୬୦

“...the ...”

1948

... ..

જાણી શકાય છે કે મહાનગરોમાં રૂ. ૩૦) આ મળશે. લગભગ આ માટે સુમાર-
જાણી શકાય છે કે મહાનગરોમાં રૂ. ૩૦) આ મળશે. લગભગ આ માટે સુમાર-

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ प्रश्नोपर स्वतन्त्रपक्षे अर्था कर्त्तार अने संपन्न होते अथ-

કારકરુદે:—સમાજજીવન વાંચવાથી તમે જીવનની સજિમાં મહાકતા હો તેમ લાગશે.

अनेक सांसारिक प्रभोपर साशसारने। विचार करतां सुभाषणवन शोषवत्.

કારણથી :—સમાજજનની કાષ્ટલો તમારી લાપચેરીનું કાર્યગ્રાસ જવાહર બનશે. જાણ, જાણ તો કમોઢ કારણ છે, તેમાંથી માત્ર મુદ્દાનાં થોડાંકજ ઉપર જવાબ.

६. जे तरे संपादन करिता रस येता हो, तमारां जाणवण्यां, फुली, भात, पडेतेने
अवांजारी करे निवारणे जेवा भावता हो. ते. ७३३ आरते आरते असावजवतनी

राष्ट्रवादी भजनां वेदः खिलक्रीडां करोति त्वां सुधी मणी शकरो.

તમારા સંસારમાં રમઝરણ વડાવવાં હોય, મોંઘા માનવજીવનને સફળ કરવું હોય, અને સંસારમાં સ્વર્ગ ઉતારવું હોય તે સવર ગ્રાહક થાઓ.

સમાજ જીવન

४२ भास्वें हृदयंगम हुंकी वाता, तथा सांसारिक, अनुभवपूर्ण,

द्वेष्टो, भननीयुः, उपरांत आर इपिथाना द्वाभनो अंभ तो

तमन अक्षयवर्मा कवाणामुपा शत्रु वार्ता वाणा आपसः
संघी संघना अति अटपटा प्रक्षोणे विष्णु इक्षीः अर्ध

સામાજિક પ્રમોનીસ્વતંત્રપણે ચર્ચા કરનાર આઠ આઠ વર્ષ ચર્ચા

હર મહિનાની છેલ્લી તારીખે પ્રગટ થતું આ એક જ માસિક છે.

સુ.મા જી હ વ ન

સંબંધિત: } નારાયણજી ગો. ડાયાણી
 } જડેન લક્ષ્મીબાઈ ગો. ડાયાણી

वार्षिक अवाजम रु. ४-०-०

આફ્રિકા ૧૨૭, ગુલામવાડી, મુખ્ય ૪.

લોહાણા ભાઈઓને વધામણી !

બહાર પડી ચૂક્યો !

લોહાણા પ્રજાનો ઇતિહાસ અને અવલોકન.

(તમે નિબંધો તથા રાજકોટમાં બનેલી કૃષિત ઘટનાની સમાલોચના સાથે)

લોહાણા ક્ષત્રિય પ્રજાની આ ઇતિહાસ દરેક દરેક લોહાણા ભાઈઓના ધરમાં હોવો જોઈએ. તેની બહાર એવી એવી મનનીય ઐતિહાસિક વાતો છે કે જે વાંચનારીજી ભણી શકે. કુટુંબમાં સેકડો રૂપિયા ખરચતાં જે હાકીમો ન બને, તે તમને માત્ર રૂપિયા દોઢમાં મળશે. કોઈ પણ લોહાણાભાઈનું ધર આ ઇતિહાસના પુસ્તક વગર સુધું ન રહેવું જોઈએ.

સદરફ પુસ્તકની બહાર ઇતિહાસ અને હમણું હમણું લોહાણા યાત્રિમાં ધટેલી બની ચિત્રિત ઘટનાઓની સમાલોચના જે જે વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે, જે નીચે પ્રમાણે—

ઇતિહાસ વિભાગ.

આપણી ઇતિહાસ વિષયક માન્યતા.

પુરોહિત પદવી

સારસ્વત

યાત્રિનાં જોત તથા અવટક

સૂર્યવંશી ક્ષત્રિયો

બ. શ્રીરામચંદ્રજીની કનકસેન સુધી વંશાવળી

સમુદ્ર પૂજન-હરિમાસ્થાન

રામનામનો ઉત્તાર

હન સંબંધ

મહોપવિત

હનપત્રિકા

સાંગ

દાદા જયરાજજી સૌકચિન્હ

કવિ ચંદ

કંકડુર, કંકર, કાકોર

ભારતમાં અવ્યવસ્થાનો આરંભકાળ

સારસ્વતોપાખ્યાન અને ક્ષત્રિય જીતપતિ

લોહાણા ક્ષત્રિયોના ઇતિહાસ

લો. ક્ષ.ની જીતપતિ અને ઇતિહાસ

સદશુણી વીર શ્રુતસેન

વિશિષ્ટ વિચાર

કચ્છમાં પ્રવેશ

જીતપતિ સ્થાન-નામાભિધાન

ખોળાઓ

વિભાગ

ઉપસંહાર

અવહારધર્મ વર્ણુઅવસ્થા

સારસ્વત પ્રદેશ અને સારસ્વતો

જોત—અવટક (અટક)

સારસ્વત બ્રાહ્મણોનાં જોત, અવટક, વેદ, શાખા.

ભગવાન શ્રી નારાયણજી રામચંદ્ર સુધી વંશાવળી

રત્નાદેવી માતાનું સંસ્મરણ

અનન્ય ભકિતભાવ

રામની ટેક

વિવાહ પ્રકાર અને વિધિ

સ્તંક

શ્રી સોભાગ્ય-ખોળી

છટ્ટી

સરથાંગતને સહાય

ખાંવહાનો અર્થ

મૂળ સ્વભાવ

યાત્રિઓનો ઉદ્ભવ

મંજી બારોડાનો અભિપ્રાય

લોહાણા ક્ષત્રિયોની જીતપતિ

હિંદુભાદિ ખંદ.

વાસ્તવિકતા

વ્યાપાર તરફ વલણ

કાઠિયાવાડ સુબરાતમાં પ્રવેશ.

લોહાણા, ભરેરા, ખત્રીઓ.

મેમજી

સારસ્વત મુદ્દાઓ

૭. સમાલોચના, ત્રિભુજ

વાતાવરણ	આજે સુવંશી કે બાવડા ?
કુનામી નિખંધ પ્રકાશનું પ્રયોજન	કારણે
પરિણત કમિટી	અમારો હેતુ
જોળખાણ	લોહાણા હિતેચ્છુનું વલણ
લોહાણા મળ સુવંશી છે, બાવડા નથી.	બાવડા જોડે સુવંશી
બીજી અવધિત ધટના	એક ભાડિયા ભરવાડની ફરિયાદ
મેલ્લેસ સાહેબનો ચુકાદો	સાંજ વર્તમાનની ટીકા
કચ્છી લોહાણા મહાજનનો દરાવ	કચ્છી લો. મહાજનનો કામળ
રાજકોટ મહાજનની સમાનો હેવાલ	મહાજનની કાર્પવાહી મીમાંસા
પરિવહનું બંધારણ	વિચારવાની વાતો
યોરાક વિચારણીય પ્રશ્નો.	નાતના કહેવાતા આજેવાનોની ફજ
હવે કરવું શું ?	લોહાણા હિતેચ્છુના સ્વામી લાલજીભાઈની લીલા
મુંબઈની બી કચ્છી લોહાણા મહાજન	વિચેર વિચેર.

બીજી નવલકથાઓ :

સચિત્ર નવી નવલકથા ! પ્રગટ થઈ ચુકી !

-ઉષા અને અરૂણ આવશે ત્યારે સૂર્યોદય થશે-

સુપ્રસિદ્ધ લેખક રા. ભાનુના હાથે લખાયેલી આ સામાજિક નવલકથામાં નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ, પતિતોદ્ધાર, શ્રીમંતોના દંભ-પ્રત્યે, મૂઢી મજૂરી આદિ કિન્દુસમાજના અતિ મુંઝવણભર્યા પ્રશ્નોનો બહુ રસભરી રીતે ઉકેલ કરવામાં આવ્યો છે. તે વાંચતાં તમને નવા યુગની આંખો ધશે. સુદર નવનરંજક ચિત્રો સાથે, સોનરી નામ. પાકું પૂઠું, કિંમત રૂ. ૩-૦-૦,

૭, રોજ :

સુપ્રસિદ્ધ પારસી લેખક મી. કાનરાણના હાથે લખાયેલી આ હલખકસ નવલકથા સૌએ વાંચવા જેવું છે. કિ. રૂ. ૨-૮-૦.

મહા વખતની અપ્રસિદ્ધ રહેણી લોકપ્રિય નવલકથા.

પ્રમાદધનની પ્રણતા

અમવા.

સરસ્વતીચંદ્રનો ઉપસંહાર.

આજકાલ પ્રસિદ્ધ થતી બધી નવલકથાઓ વાંચી કંટાળી ગયા હો, પુષ્કળ પેસા ખરચી મિરાસ લેવા હો તો આ અદ્વિતીય સર્વોત્કૃષ્ટ નવલકથા રજા રૂપીઆ સાકા-આર ભરતી મજૂર અંગણે! બેઠી તમારો સમગ્ર કંટાળો દૂર થઈ જશે અને તમારી લામણીમાં એક અમૂલ્યક રાત્રી વધશે.

વિશ્વવિખ્યાત કવિવર રવિ-દાસ બગેરની ખુશી બસરોડી દીવ્ય સંગિત

અમુરણી ૩-૧-૩૬

નામક નવલકથા ભારતીઓના કવચિત્ત કલ્પને હનુમાની ચક્રો. લોકીના વેપારના સુપ્રસિદ્ધ લેખક રા. સાકરદાસ પ્રખ્યાતિ આ કવિનામનાં 'ધરે બાહિરે'ને અનુવાદ કરી રીતે કરી તેમાં પ્રભુના ભૂત સુદૃઢ સ્વરૂપના છે. અકુરાણીમાં કાવ્ય છે, ચરિત્ર છે, નિબંધ દેશાભિમાન અને બીજાં ૪૫-૪૬ છે. આ પુસ્તક સર્વને વાંચવા જેવું છે. કિ. રૂ. ૬-૮-૦ ધટાડેલી કિંમત રૂ. ૬-૦-૦.

સમાજજીવનના વાંચનાર એ રૂ. ૩-૦-૦ મેન્સોર્ડેસ્ટી ગોકલી આપશે તો પોસ્ટલ ખર્ચ થશે.

લીલા અને જ્ઞાતિતંત્ર.

જ્ઞાતિના પુટલોનાં પોકળ ગોલ્લી આ એક અદ્ભુત સામાજિક નવલ-કથા છે, દરેક સ્ત્રી પુરુષને ખાસ વાંચવા લાયક. પાકું પુકું સોનેરી નામ કિ. રૂ. ૨-૮-૦

નવી નવલ

વસંત વીણા અને પ્રેમ પરિણામ

(૧૨, સુંદર ચિત્રો સાથેની સુંદર સોનેરી બાઈ-ડીખવાળી સ્પર્શ નવલકથા)
કંપતિ પ્રેમનાં ભુલો ભુલો સ્વરૂપ રસાવિતી આ નવલકથા વાંચતાં તમે રસમાં તરખોળ થઈ જશો, પ્રાણેશ્વર પ્રગોષ્ઠની બહાલસોઈ વીણા તમને શુદ્ધ પ્રેમનો મંત્ર શીખવશે. પાશ્ચાત્ય સંસારના પાર્થીવ પ્રેમનું ચિત્ર તમારી નજર આગળ ખડું થશે. યોડીજ નકલો બાકી છે. કિંમત રૂ. ૨-૦-૦.

સેવાસમિતિ ગ્રંથમાળાના ગ્રાહક થવાથી આ બધાં પુસ્તકો પાણી કિંમતે મળશે.

નીચેનાં પુસ્તકોની યોડીજ નકલો સીલકે રહેલી છે.

ભારતીય સ્વરાજ્ય	કિ. રૂ. ૪-૮-૦	વસંત વીણા	કિ. રૂ. ૨-૦-૦
સતીધર્મ પતિસેવા આ.	૧-૨ ૫-૮-૦	આત્મનિવેદન સ્વ. વિભાકર કવ.	૩-૮-૦
લીલા અને જ્ઞાતિતંત્ર	૨-૮-૦	મહાભારત કે સુચીત	૫-૦-૦
યુદ્ધીસ્તાનનું યુદ્ધ	૫-૦-૦	સંસારી કે સંન્યાસી	૨-૦-૦
ભારતનાનું યુદ્ધયુદ્ધ	૫-૦-૦.	શ્રી ૨૭, ૨૮, ૨૯	૨-૮-૦

આ સિવાય બીજાં સર્વ જાતનાં ઐતિહાસિક, સામાજિક પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી મળી શકે છે. જાવજાઈ જિજ્ઞાસુ, એકદર એકદર આપી ખાતી કરે.

નારાયણજી મોકળદાસ ડોસાણી

અવરજાવક : સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

૧૨૭, કુશાલવાડી, સુરત ૪

પ્રથમ ભાગ

સેવાસમિતિ, મુક્તકાલય

૧૯૩૬

સેવાસમિતિ, મુક્તકાલય ચુટી કાઢેલાં પુસ્તકો

અમરાવતી (કવિ દામોદરજી)	૩-૦-૦	અમરાવતી સંગીત ક્રોમ	૩-૦-૦
અમરાવતી સંગીત	૩-૦-૦	વિલક્ષણ વેર	૩-૦-૦
લીલા યાત્રી ચરિત્ર	૨-૮-૦	કુર્ચિ મંજરી	૦-૮-૦
સ્વરામને મધે	૨-૮-૦	સદેનસાદી સિંહી દરબાર	૩-૦-૦
પ્રજાસમિતી પ્રજાસ	૪-૮-૦	ગુલીસ્તાનનું ગુલ	૩-૮-૦
અમરાવતી વેપાર: ભાગ ૧-૨	૪-૦-૦	શ્રીમતિ વિજયા	૩-૦-૦
૨૫ સ્મૃત્યવશાતના નિબંધો:	૧-૮-૦	શોરભાતું સ્વાર્ણક	૨-૪-૦
રામન/રામકૃષ્ણ	૩-૦-૦	મે બેટી (પ્રિયકાવ)	૧-૮-૦
ગોડ વિદ્યાવત:	૫-૦-૦	વસંત વીણા	૨-૦-૦
માત્રી ચવિત્રી	૪-૦-૦	ધર્મના જય	૧-૪-૦
મહીલાઓની મહાકથાઓ	૩-૮-૦	કુન્દી સંસાર (મણીવંશર ભટ્ટ)	૧-૪-૦
વિષ્ણુલીલા	૨-૦-૦	કાળું ગુલામ	૧-૮-૦
લોહીના વેપાર	૪-૮-૦	બકુલ	૦-૬-૦
વનિતાની વાંતો:	૩-૦-૦	કલકત્તાના કારાયુગ	૧-૪-૦
અમરાવતી આદ્યકથાઓ	૨-૮-૦	બાળ વિકાર	૦-૧૨-૦
અમરાવતી પ્રકાશ	૨-૮-૦	સુશીલાના પત્રો	૧-૪-૦
સેનિકાની મુંઝરી	૪-૦-૦	સુકાધારા	૦-૮-૦
વિશ્વમોહિની ભા. ૧ થી ૮	૧૬-૮-૦	મૈત્રવનાં સ્મરણો	૧-૦-૦
વસંતવિજય ભા. ૧ થી ૪	૧૨-૮-૦	સ્વદેશ ગીતો	૦-૧૨-૦
જીવન ચિંતા	૧-૮-૦	આદર્શ સ્મરિત્રાયણ	૧-૪-૦
અર્ધ મહાવગીર ભાગ ૧-૨	૪-૪-૦	લોહાણા મળ સુવર્ણ (વિજય)	૦-૪-૦
ટોલરેન્સની વાતો:	૦-૪-૦	એન્ટુ કાર્નેગીના લેખો ને લાભલેખો	૦-૪-૦
પંજાબનું પ્રજાક કાવતરું	૦-૬-૦	હતુમાનની મૂર્તિ	૧-૮-૦
હાલ અસ્તાન	૧-૦-૦	મુબદ્દા	૦-૧૨-૦
ગોમગુમ્ફા બંગાળ	૧-૦-૦	નાસિક પંચવટી વર્ણન	૦-૧૨-૦
આસાનપર હલો	૧-૪-૦	લોહાણા રાજાવાળા	૧-૦-૦
મુંબાઈ વેપારી અનુભવ	૩-૮-૦	પંચીકરણ	૧-૮-૦
સાહિત્યકર્તા	૨-૮-૦	અસહકાર	૦-૮-૦
શ-રોહ (કાવરાજીકૃત)	૨-૮-૦	સાચી મોતી	૨-૦-૦
મુંબઈ કે સંપાદી	૨-૦-૦	વપસ્તીની	૦-૧૨-૦
મુંબઈ મોજી	૩-૦-૦	ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ	૧-૦-૦
મોરારીનું ગુલામ	૫-૦-૦	ભારત નાટક (ઉરદુ બંગાળ)	૦-૧૨-૦
મુંબઈ કાવતરું	૧-૮-૦	રાષ્ટ્ર કિર્તન	૦-૩-૦
અમરાવતી સંગીત	૨-૮-૦	ભારતિય સ્વરામ	૧-૦-૦

સેવા સમિતિ ગુજરાતી

૧૧ અટપટા પ્રશ્નો ઉકેલતી, પ્રેમરસથી ઊભાવી,
લક્ષ્યાદ્યનક નવલકથાઓ વાંચો, વાંચો અને તમારા
સંસારમાં સ્વર્ગ ઉતારો !

હિન્દુમાજની પુનરચના કરી પૃથ્વી પર સ્વર્ગ ઉતારવા માટે તમારા
માથક નાચિકાને તમે બચ્ચો નહિ; તો હવે તમારો
પ્રકારો : શુભાવી રંગો, સચિત્ર નવલકથા, સચિત્ર ચિત્રો

વાલના હિન્દુમાજની હાથરથાકી રેખાવાર આંકે એવાને સચિત્ર
વાંચવાથી હવે તમારે તદ્દન નહીં જ તત્વ બાકી રહે
શ. કાપડિયાની કલમે આમાં કમાલ કરી છે. સચિત્ર
કિંમત રૂ. ૪-૮

કિંમત રૂ. ૧૬ ૫૦
શ. ધીરજની કસાવલી કલમે લખાવલી આ બુકી બુકી શાંતિઓનું ૧૬ ૫૦
કહેલી કદ્દુ કથાઓ વાંચતાં તમારાં રોગાં રૂ. ૧૬ ૫૦

મળખાની આત્મકથાઓ : સચિત્ર :
એક લેખકના હાથે લખાવલી હિન્દુસંસારના બુદ્ધિ અને
ચલેલી પ્રમદાઓની આ હૃદયકાવ્યક ટુંકી

વનિતાની વાંતો : હૃદયે ચકાવશે. સચિત્ર :
એક લેખકની હિન્દુસંસારની 'બાપડીઓ'નાં અંતરનાં કાર જોલાવ
આ રડ, સત્યચટનાત્મક ટુંકી વાર્તાઓ નહિ
પરતાશે : નેસનરંગકે ચિત્રો : સુંદર ૭૮-૭૫ કિંમત રૂ.

ગદ્યાઓની મહાકથાઓ : પરતાશે : નેસનરંગકે ચિત્રો : સુંદર ૭૮-૭૫ કિંમત રૂ.
શ્રોમંત કુટુંબના ઘરમાં ચાલતા જોડાઓનો સત્ય ધટનાત્મક ચિતાર
દેશરાત્રી આ નવલકથા તમારે બંધે વાંચવી જોઈએ કિંમત રૂ.

વિશ્વસીલા :
મહાન ધર્મશ્રદ્ધાનાં, અતુપમ સ્વદેશીયોનાં અનેક દેશાત્મક પૃથ્વી
દેશરાત્રી આ નવલકથા તમારે બંધે વાંચવી જોઈએ કિંમત રૂ.

ચરિત્રોત્તર : મહાન પુરુષોનાં હૃદયચરિત્રોના અંગ્રકે કિ. રૂ. ૩
ઉત્તમ સામાજિક વાર્તાઓ, એમાં ને પ્રેમનીય વાંચનથી જોડાઈ જાય,
ચોથા, પાંચમા, છઠ્ઠા, સાતમા વર્ષની પાકી આંધેલી : રૂ. ૬-૦-૦
શ્રદ્ધાના રૂ. ૬-૦-૦ અને અઘી સાથે અંગ્રકે
રૂ. ૨૦-૦-૦ માં મળશે. વી. પી. કવવામાં આવશે નહિ

સેવા સમિતિ ગ્રંથમાળાના ગ્રાહકે થવાથી આ ગ્રંથો પુસ્તકો નિયમ મુ
પોણી કિંમતે મળશે.
ચર્ચ બંધનાં પુસ્તકો તમારે ત્યાંથી મળી રહેશે.
પાસ હાથ :
મુબુલુ જોડાવકાસ રેખાવાર

